

ગુજરાતની જુની વાંચીઓ. HISTORICAL NOVELS.

કર્તા,

રા. મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ.

ઝાંશીની રાણી, પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદણરદાથી,

ઋતુવર્ણન, ઇત્યાદિના કર્તા,

કયાંદર્શ્યાનુરોધેન વૈચિત્ર્યેણ પ્રપશ્રિતે ।

યદ્વત્ર કિંચિદ્વસ્ત્યેવ વસ્તુ તત્પ્રીતયે સતામ્ ॥

રાજતરંગિણી.

આવૃત્તિ ચોથી.

જપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

બુકબેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ મુંબઈ.

૧૯૨૧.

કિંમત રૂ.૩૦૦

31,151

સર્વ હક પ્રસિદ્ધ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay
Vaibhav Press, Servants of India Society's Building,
Sandhurst Road, Girgaon, Bombay,
and

Published by N. M. Tripathi Manager, N. M. Tripathi & Co.
Booksellers, and Publishers, Princess Street,
Kalbadevi Road Bombay.

પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સાંપ્રત કાળ નવલકથાનો છે. આ પણ એક સાહિત્યનું ઝાંગ છે અને તેના સાંસારિક અને ઐતિહાસિક એવા બે વિભાગ છે. સાંસારિક નવલ-કથા વર્તમાન વસ્તુનો ચિતાર આપે છે અને ઐતિહાસિક ઉપન્યાસ પૂર્વ-કાળનો ચિતાર આપે છે, વર્તમાન ચિતારમાં મૃદસ્થિતિસ્થિતિ વસ્તુરૂપે બેવાય છે ત્યારે પુરાણ ચિતારમાં ઇતિવૃત્તવસ્તુ લેવાય છે.

ઐતિહાસિક વસ્તુ પહેલાના કરતા વધારે સરલ અને બોધક થાય છે; વળી નવલ પ્રચલિત વસ્તુમાં રસના પોષક તરીકે બ્યબિચારી ભાવને રાખવો પડે છે અને તે કાચીબુદ્ધિમાં ખરાબ છાપ પાડે છે. અકુશળ લેખક હોય તો તેનાં પતિત પાત્રની પાપી વાસના વાચકને વંકાડે છે માટે અકુશળ કલમે એવા ઉપન્યાસો તરફ ન જતાં ઐતિહાસિક વસ્તુવડે જ વાચકનાં મન પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું એ વધારે ઉચિત છે. ઐતિહાસિક વસ્તુ નવલકથાના રસનું આસ્વાદન કરાવતાં ઇતિવૃત્તનું જ્ઞાન આપે છે એ હેતુથી જ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો નવલકથાઓ કરતાં ઐતિહાસિક વાર્તાઓને વધારે પસંદ કરે છે.

આ ગ્રંથ પણ એવો જ છે: આની રંગભૂમિ ગુજરાત અને સમય મધ્યકાળનો છે. કૃત્સાંક વૃત્તાન્ત વાર્તાપ્રવાહને અપોષક હોવાથી બહુલાં છે, તેમજ રસનો ભંગ ક્રિયા બ્યબિચારી ભાવ ન ઉત્પન્ન થાય તેની સંભાળ રાખવામાં આવી છે. ભરતખંડના ઇતિહાસમાંથી વસ્તુ લઇને પાશ્ચાત્ય લેખકોએ કૃત્સાંક ઉપન્યાસ લખેલા છે, તે વાચતાં તેવા જ ઉપન્યાસ ગુજ-રાતના ઇતિહાસમાંથી વસ્તુ લઇને રચવાની નિતાસા થઈ હતી તે આજ પૂરી થઈ છે, પણ જ્યાં મુઘી વાચકો અને વિદ્વાનો તેને અભિનંદન આપે નહિ ત્યાં મુઘી સફળ થઈ છે એમ તો કહેવાય જ નહિ મુખપૃષ્ઠનો સ્લોક જ પ્રસ્તાવનારૂપ છે તો પછી વધારે લખવાની શી જરૂર છે ?

મુંબઈ.
શિવરાત્રી.
સંવત ૧૯૪૯

મણિલાલ હામરામ ભટ્ટ.

‘ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ ’ ની દ્વિતીય અને વર્ધિત સંશોધિત આવૃત્તિ પ્રજ્ઞતા હાથમાં આજ પંદર વર્ષને અંતરે મૂકવામાં આવે છે. આ આવૃત્તિની અંદર એક નવીન ઐતિહાસિક વાર્તાનું ચિત્ર ઉમેરવામાં આવ્યું છે. તથા કોઈ કોઈ સ્થળે પ્રથમાવૃત્તિમાં દૃષ્ટિદોષને લીધે ભૂલો રહી જવા પામેલી તેની સુધારણા કરવામાં આવી છે. કેટલાંક વાક્યોની રચના કિલ્લિ લાગેલી તેને પણ ફેરવીને સરળ અને સાદી ભાષામાં યોજવાને પ્રયત્ન કર્યો છે, જેથી સ્ત્રી તથા બાળવર્ગને પણ વાચવામાં અડચણ નહિ પડે એવી આશા છે. કેટલીક શાળાઓમાં આ પુસ્તક ‘ ટેક્સ્ટ-બુક ’ તરીકે મંજૂર થયેલું છે. ‘ મુક ’ વગેરે બહુ જ કાળજીથી વંચાવા છતાં જો કાંઈ ભૂલો દૃષ્ટિગોચર થાય તો તેને વાસ્તે સુસ વાચકવર્ગ ક્ષમા આપશે એવી વિનંતિ છે.

31151

મુંબઈ.
 શ્રાવણ સુદ તૃતીયા.
 સંવત્ ૧૯૬૪. } એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની
 પ્રસિદ્ધકર્તાઓ.

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

‘ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ ’ ના આ સંગ્રહની આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરતાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે. રા. મણિલાલે આ વાર્તાઓનો સંગ્રહ ગુજરાતની સમક્ષ આજ લગભગ બાવીસ વર્ષથી રજુ કર્યો છે. આવી વાર્તાઓના અનેક સંગ્રહ ગુજરાતની પ્રજાને લાભકારક છે અને ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત લેખકોએ અને અભ્યાસકોએ આવી વાતો લેગી કરવા તરફ પોતાનું લક્ષ દોરવાની જરૂર છે. આ સંગ્રહની આ આવૃત્તિમાં અમે ખાસ તૈયાર કરાવી નવ સુંદર ચિત્રો પણ મુક્યાં છે અને એ ચિત્રો વડે આ પુસ્તક વધારે આકર્ષક બની ગુજરાતની પ્રજામાં વધારે લોકપ્રિયતા મેળવશે એવી અમને આશા છે.

મુંબઈ,
સંવત્ ૧૯૭૩. }

પ્રસિદ્ધ કર્તાઓ.

રા. રા. અણિલાલ છબારામ ભટ્ટકૃત પુસ્તકો.

૧ ગુજરાતની બુની વાર્તાઓ (સચિત્ર ચોથી આવૃત્તિ) ૩-૦-૦			
૨ પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદબરદાસી ત્રીજી ,, ૩-૦-૦			
૩ અનિલદ્વત કાવ્ય... મળતું નથી.			
૪ લૉર્ડ લૉરેન્સ ૧-૮-૦			
૫ અંશીની રાણી (સચિત્ર આવૃત્તિ) ૩-૦-૦			
૬ બર્નિયરનો પ્રવાસ ૧-૦-૦			
૭ મુંદરખેન મળતું નથી.			
૮ પતિવ્રતા સતીઓ (સચિત્ર ત્રીજી આવૃત્તિ) ... ૩-૦-૦			
૯ ઋતુ વર્ણન (બીજી આવૃત્તિ છપાય છે)			
૧૦ શહેનશાહ બાનુનું જીવન ચરિત્ર ૦-૧૨-૦			
૧૧ પ્રતિમા નાટક (ભાસ કવિનું ભાષાન્તર) ૧-૦-૦			

અનુક્રમણિકા.

૧.	શામળીઓ સોડ	૧
૨.	સરદારબા	૫૫
૩.	રાજબેગી	૧૧૮
૪.	લાલાં વાઘેલી	૧૯૬

ચિત્રોની અનુક્રમણિકા.

શામળીઓ સોડ.

- ૧ એક જુવાન પટ્ટા જેવો લીલડી મ્હોટો ઉટકેલો
તાંબાનો ઘડો લઈ ખુદાર આવી.... ૩૪
- ૨ સોનિંગ રાઠોડે.....વૃદ્ધ ગોવિંદરાયને ઢાલીયા
ઉપર પોતાની પાસે પડખે બેસાડ્યા ... ૪૨

સરદારબા.

- ૩ લગ્નિત્તને કેડે લઈ તથા નાના ભાઈને આંગળીએ
વળગાડી એક રજપૂત રાજાની કન્યા રાજ-
બાગમાં થઈને સામા મહેલમાં જતી હતી.... ૫૭
- ૪ મૂળરાજનો અને તેની રાણીનો ઘોડો સામસામી
આવી ગયા ૭૨
- ૫ “ હાં હાં, પડેલા ઉપર ઘા ન હોય ”.... ૯૭

રાજજોગી.

- ૬ તેણે તેની આંખમાં પ્રેમઅંજન આંજ્યું. ૧૨૬
- ૭ મૈનાક વીણા સાથે ગાન કરતી લક્ષ્મિરસમાં
એકતાર થઈ ગયેલી હતી. ૧૮૮

લાલાં વાઘેલી.

- ૮ શુરવીર ગરાસિયો.....નીચે ઉતરી ગયો. ૨૧૦
- ૯ હીંચકા ઉપરજ લમણે હાથ દઈ આડી થઈ. ૨૨૧

ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ

શામળિયો સોડ.

પ્રકરણ ૧ હું.*

શામળિયો સોડ.

ક્રમ સંવત્સરા તેરમા સૈકામાં ગુજરાતનું મહારાજ્ય
ચિત્રભિત્ર યર્ષ ગયું હતું. ‘સાચ ગયા ને સિસોટા રજા.’
એ કહેવનની માફક અણહિલપુર પાટણના વિખ્યાત
અને ચક્રવર્તિ રાજાઓનાં તે નામ માત્ર જ સંભળાતાં
હતાં. ગુજરાતમાં ‘સ્વરાજ્ય’ ને સંભારી લેણે હમેશ
સોડ કરતા એટલું જ નહિ, પરંતુ મહારાજાધિરાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ
અને કુમારપાળ જેવા મોટા રાજાઓની કીર્તિના પરદેશમાં હજી પણ પડ્યા.

* તેરમા સૈકામાં-અણહિલપુરમાં વાયલ વંશને પહેલો રાજા વિરાજદેવ
રાજ્ય કરતો હતો. અણ્ણને પુત્ર લવણપ્રસાદ અને તેનો દીકરો આ વિજય-
દેવ હતો. એણે સોલંકી વંશના છેલ્લા રાજા “ત્રિભુવનપાળને” ૧૨૪૪ માં હરાવી
રાજ્ય લઈ લીધું હતું. સોમેવામાં સોનિંગ, રડોડ હતો. કનેજનો છેલ્લો
રાજા જયચંદ્ર ૧૨૯૩ માં શાહાનુવીન ઘોરી સાથે લડતાં હારીને નાહો
ને ગંગામાં ખૂડી મુક્યો; તેનો પુત્ર શિહોદ પશ્ચિમ દિગ્વિસ્તાર એટલે દારિકાં
આવ્યો ત્યાંથી મારવાડમાં ગયો અને બેરમડમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું. શિહોદને
અસોધામ, અજમાલ અને સોનિંગ, નામે ત્રણ પુત્ર હતા. અસોધામ કમા-
નુસાર બાપની માલીએ બેઠો અને સોનિંગ પાટણ આવ્યો. સોલંકી ભીમ-
દેવ ખીલએ સોનિંગને કદી પ્રાંતમાં સોમેત્રા પરગણું આપ્યું હતું. સોલંકીવંશનું
પણ ભાગતાં દાથી સોડ કરીને એક બળવાન બિલ્લ હતો તે કંઈક સ્વતંત્ર રાજા
યઈ પડ્યો.

પડી રહ્યા હતા. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં યુસલમાન લોકનું જોર ધીમે ધીમે વધતું હતું. પાદશાહના સુબા અને રાજાઓના સામેંતો પોતાને સોંપેલા પ્રાંતોના સ્વતંત્ર ધણીરણી થઈ જતા હતા. રજપૂતનાં રાજ્ય ભાગી ગયાં હતાં. વેપારી અને ખેડુત લોક નવા નવા રાજા સુબા અને કારભારીઓથી હેરાન થતા હતા. ઇબ્રહિમશાહે સોનાથી અધિકારીઓનાં મોં ભાગી ભાગીને ઇબ્રહિમશાહે મેળવતા અને મેળવ્યા પછી પોતાનાં પેટ ભરવાને માટે ગમે તેવો જુલમ ગુજારી જમીનદાર ખેડુતલોક પાસેથી પૈસા કઢાવતા હતા. ખેવાળાને પાંચ, પાંચવાળાને દસ, અને દસવાળાને પચાસ રૂપિયા, એમ મહેસુલ આપવું પડતું. પેટે પાટા બાંધે ઠોરદાંખર વેચે કે દોકડાને વ્યાજે સાહુકારને ત્યાંથી નાણાં કાઢે પણ કુટુંબની આખર સાચવવા સલામી તો ભરવી જ પડે. જો એમ ન કરે તો ઇબ્રહિમશાહે તેમની માઠી-કરીઓને ચોરે ખોલાવે, કાનમાંથી કીડા ખરે એવી ગાળો બાંડે અને લોકોના દેખતાં તેમની લાજ પણ લેવરાવે.

ઇબ્રહિમશાહેનો આવો જુલમ લોકનું રક્ષણ કરનારા અધિકારીઓ ચોરે ખેસીને જુએ પણ ધનના માર્યા ઉચુંએ જુએ નહિ. આવા જુલમથી ત્રાસી ખેડુત લોક પોતાનાં પેટ ધરાણુ મૂકીને પણ સલામી ભરતા અને એ પૈસે અધિકારી લોક એક એક મોજ ઉડાવતા. વેપારીઓ અને નાણાવટીઓને પણ સરકારી માણસો એજ રીતે સતાવતા. જકાત અને દાણ વધારી પરદેશી માલને મોંઘો કરી નંખાવતા અને છૂટે હાથે લાંચનું લહાણું લહાય તે માલ લાવી શકતા ને મનગમતે ભાવે વેચી પણ શકતા. ગરીબ ગુરખાંની વહાર જૂમ સંભળાતીજ નહિ. સુબા પર સુબાઓ બદલાતા અને ધાડપાહુ બહારવટિયા વગેરે લાંકિયા લોક દેશમાં હોહા કરી શકતા અને વખતે ચાર દિવસનું રાજ્ય પણ ભોગવી લેતા. એકને હાથ લગામ નહિ ત્યાં રાજ્યવ્યવહારપી થોડો ક્યાંથી નિયમમાં આવે ! અબુલિલપુર પાટણમાં વિશળદેવ વાઘેલો મહારાજાધિરાજ થઈ પડ્યો હતો, ત્યારે આમ સોમેત્રામાં પ્રસિદ્ધ જયચંદ્ર રાઠોડનો પ્રખેત્ર સોનિંગ રાઠોડ બોળા ભીમદેવે આપેલું પરગણું પચાવી પડ્યો હતો. અબુલિલપુર પાટણુ વાઘેલવેલને હાથ, કડી પ્રાંત રાઠોડને હાથ અને બાકીનો ભાગ બિલ્લ

લોકોને હાથ આવી જવાથી ગુજરાત ત્રણ ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. જે ભાગ રજપૂતના અને ત્રીજો ભાગ બિહારના ગણાતો હતો. ધાડપાડું ચુંવાળિયાઓને લોકો વશે કે કવશે જે જોઈએ તે આપતા. લોકો રાજાને ફરિયાદ કરે તો તે સાંભળે નહિ, કારણ કે જુદીદીન કાકરડા ચુંવાળની ઓથવાળા અને ઇંડરના રાજાની મુંછના વાળ એટલે સો તેમનાથી ખીતા રહે એમાં શી નવાઈ!!

ઇંડરની* ગાદી કાકરડાને હાથ હતી અને તેમનું જોર આ વાર્તાને કાળે જામેલું હતું, કારણ કે જ્યારે દિલ્હીનો મહારાજ પૃથુરાજ ચૌહાણ હિંદુસ્તાનનું રક્ષણ કરવાને ચલ્યો ત્યારે તેણે મુખ્ય મુખ્ય રજપૂત રાજાઓને

* ઇંડરવાડામાં-એટલે ગુજરાતના આ પ્રદેશમાં પૂર્વે દ્વાપર યુગમાં એલવણ અને વાતાપિ નામના રાક્ષસો રહેતા હતા. તેઓ મનુષ્યલક્ષી હતા અને અગસ્ત્યે તેમનો નાશ કર્યો વગેરે કથા પ્રસંગ લાંબા છે. રામાયણમાં અને પુરાણોમાં એ કથા વિસ્તારથી કહેલી છે. એ રાક્ષસોના મરણ પછી શું થયું તે જણાવું નથી. પણ મદાભારતના સમયમાં ઇલદુર્ગમાં વેણીવચ્છરાજ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો એમ ભારતનાંતર્ગત કથા પ્રસંગથી જણાવ છે. એ વેણીવચ્છરાજ પંચનદ અથવા પંતળ દેશમાં સિંધુ નદી ઉપર આવેલા પાતાળનગરના રાજાની કુંવરી સાથે પરવ્યો હતો. પાતાળનો અર્થ કેટલાક રસાતળ કરે છે. વળી પાતાળનગરના રાજાએ 'નાગરાજ' એ ઉપનામથી ઓળખાતા એટલે-નાગરાજની દીકરી એમ લેવાથી ભુલાવામાં પડાય એવું છે. એ રાજાસાહી નસંતાન મરણ પામવાથી ઇલદુર્ગનો પ્રદેશ ઉજડ થયો હતો. વેણીવચ્છરાજ મદાભારતના યુદ્ધમાં માર્યો ગયો હતો, તત્કાલેથી રાકષસમુનિના પુત્રના જેવી એક કંઠકથા છે પણ કેટલાંક કારણથી હું તે માન્ય રાખતો નથી. વેણીવચ્છરાજ ભારતના યુદ્ધમાં માર્યો ગયો અને રાણી પિતાને ત્યાં પાતાળનગરમાં જઈ રહી, એ ઉપરથી રાજાસાહી પાતાળમાં ઉતરી પડ્યાં એમ વહેમી લોકોએ માન્યું હોય એ સંભવિત છે. ત્યાર પછી રઘુવંશી વલ્લભીપુરના છઠ્ઠા શિલાદિત્યનો કુમાર જોડો ઇલદુર્ગનો રાજા થયો હતો. એ યેલોટવંશ આઠ પેઢી ચાલ્યા પછી ઇલદુર્ગ બિહાર લોકોને હાથ ગયું હતું. પાકું મારવાટના જોડાર નગરના પડીદાર રજપૂતોએ તેને છતી લીધું અને છેલ્લે અમરસિંહ પડીદાર પછી બિહારલોકોને હાથ ગયું—જેની દરીદ્ર વાર્તાના પ્રવાદમાં આગળ આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તે કાળે ૧૩ મા સદીમાં ગુજરાતનું સાવંતોમ બિન્નજિન્ન થઈ ગયેલું હતું અને ત્યાંથી આ વાર્તાના પ્રસંગ મળે છે.

સ્વદેશના રક્ષણ માટે તેડાવ્યા હતા. તે વેળાએ અફઘાનીસ્તાનના મુસલમાન શાહોનો ડોળો હિંદુસ્તાનની લક્ષ્મી ઉપર લલચાઈ રહેલો હતો. ત્યારે ધર્મી મુસલમાનો જીવ ઉપર આવી જઈ 'દીન દીન' પોકારતા હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢી આવતા હતા ત્યારે રજપૂતોનું હીર જતું રહ્યું ન હતું. દિલ્હીના ચૌહાણ અને કનોજના રાઠોડ રજપૂતો ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગર્જનાઓ કરતા હતા. ઇરવાડામાં પડીહાર વંશનો ચૂરવીર અને પ્રતાપી અમરસિંહ પડીહાર નામે રાજ તે વખતે રાજ્ય કરતો હતો. એ અમરસિંહ દેશાભિમાની અને પોતાને ખરો રજપૂત કહેવરાવનાર વીર પુરૂષ હતો.

ગુજરાતના પાયતખ્તનો પ્રથમ તો તે ખંડિયો રાજા હતો પરંતુ અણહિલપુરના દરબારમાં એની ગાદી રાજાની સોડે નંખાતી. પૃથુરાજ ચૌહાણનું કહેણ આવતાં અમરસિંહ પડીહારને પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાનું શરૂ ચઢી આવવાથી હાથીસોડ નામના એક બળવાન ઠાકરડાને ઇરનની ગાદી મોંઘી તે દેશની દાઝે ઉત્તર હિંદુસ્તાન ગયો. હાથીસોડે ઇરનનું રાજ્ય ચલાવતાં અમરસિંહનું દીકું પડવા દીધું નહિ. અમરસિંહ શાહાબુદ્દીન ઘોરી સાથે લડતાં સ્થાનેશ્વરના રણમાં પડ્યો. આ સમાચાર ગુજરાતમાં આવતાં હાથીસોડ ઇરનને સ્વતંત્ર રાજા થઈ ગયો. મુસલમાનોની જીતથી અણહિલપુરનાં પાણી ઉતર્યાં, અને હાથીસોડ ખરેખરો સ્વતંત્ર રાજા થયો. પોતાને વગર શ્રમે પ્રાપ્ત થયેલી નવ લાખની ગાદીના અમલને તેણે ગેરઉપયોગ કયો નહિ પરંતુ રૂપતને મુખી કરી દેશમાં રજપૂત રાજતાની જેવી નામના મેળવી. "ન દીકાનું દીકું" એમ ઠાકરડાઓને થવા લાગ્યું પણ હાથીસોડની હાકિ તેઓ હાથમાં રહ્યા.

યોગ કાળને માટે વાહવાહ કહેવરાવી વૃદ્ધ હાથીસોડ પડ્યા અને વૃદ્ધાન શામળિયો સોડ ઇલદુર્ગની ગાદીનો ધણી થયો. શામળિયાના વગડમાં તેના જતનભાઈઓનું જોર વધ્યું. જુવાન તે કુચ્છંદી હોવાથી તે કુદ ધોળી લોકને વશ થઈ ગયો. ઠાકરડા માથે ચઢી વાગ્યા અને તેમના

૧ નાનો ભૂતેનસેજ લખે છે કે આ-લાય-લા વાયલી દુરો એમ જતરલ કલિંગદામ પ્રાચીન બુદ્ધોગમાં કહે છે તેનું ખરું ઇલદુર્ગથી ૨૦ માઈલ ઉપર છે.

જેરને લીધે દેશમાં ઘણી મારામારીઓ ચાલવા માંડી. કોરો દારૂમાં અને તાપકાઓમાં તક્લીન રહેવા લાગ્યા અને રાત્રીમાં સર્વત્ર અંધાધુંધી ચાલુ થઈ.

પડીદાર રાત્રીઓના વખતથી કારભાઈ નાગરોને હાથ હતું. શામળિયા સોડે પણ જુના કારભારીને રાખ્યો હતો અને તેજ અવાપિ ઇલિદુર્ગનો કારભાર કરતો હતો. ઇસ્લામમાં કાબેલ કારભારી મળે તેમ નહિ હોવાથી શામળિયાના સોજતીઓએ જુના કારભારીને રાખવા સામે વાંધો લીધો ન હતો. યુગરાત અને કાઠિયાવાડનાં નાનાં મોટાં રાત્રીઓમાં ઘણેખરે દેકાણું નાગરો જ કારભાર કરતા હતા. બાપદાદાથી વારસામાં મળેલા મુસદ્દી-પણને લીધે તેઓ ઘણા સારો કારભાર કરતા. અણહિલપુરમાં નાગર અને કાઠિયાવાડમાં પણ નાગર, માત્ર સોમેત્રામાંજ વાણિયો કારભારી હતો.

પાટણના દિવાનની બક્ષામણે ગોવિંદરાયના પિતા ઇરના કારભારી થયા હતા, અને હાલ શામળિયાના વખતમાં વૃદ્ધ થવા છતાં પણ ગોવિંદરાય જ કારભાઈ કરતા રહ્યા હતા. તે કાબેલ મુસદ્દી અને કસાયેલા રાજદારી હતા એટલું જ નહિ પણ તેમણે ત્રણ ત્રણ રાજરંગ જીએલા હતા. શામળિયાના રાત્રીઓએક પછી ગોવિંદરાયને જુવાન રાત્રી સાથે ઝાઝું ગોઠવું નહિ પણ દીકરાને કાબે વજગાડવાને વૃદ્ધ થવા છતાં પણ તે કારભાર ઉપર ચાલુ રહ્યા હતા. શામળિયો જાતબાઈઓની સાથે રંગતાનમાં પલ્લો રહેતો અને ગાદી ગોવિંદરાય સાચવતા. તેને રાત્રીની વ્યવસ્થા તથા રાજનીતિ ચિખવવાનો ગોવિંદરાય પ્રયત્ન કરતા પરંતુ તે સ્વાભાવિક રીતેજ ઉન્નત, વસની અને કુચ્છંદી હોવાથી કંઈ શીખતો નહિ. વારંવાર પ્રજામાંથી તેની સામે ફરિયાદો આવતી. ગોવિંદરાયથી પહેલાં તો તે થરમાતો પણ કાબે કરીને શરમ પછી જતી રહી. દુર્બલતાની પરંપરાએ એને આંધળો બિત કરી નાંખ્યો અને તેવી ધુનમાં ને ધુનમાં રાત્રી થું અને પાટ થું ને પણ તે બૂલી ગયો. દિન પ્રતિદિન તેનાં અપ-સક્તિ વધવા માંડ્યાં અને ગેરવર્તણૂકથી રેલતમાં પોકાર પડી રહ્યો.

ગોવિંદરાયે ઉપર ઉપરથી તેને સુધારવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ તેના પ્રમાદને લીધે ઘુંખટો ત્રાણી ઘરમાં આવતી લક્ષ્મીવદુની સાથે ડોઆથી

બુદ્ધિનો સદુપયોગ થયો નહિ. જેમ જેમ કાકર સહેલાણી થતા ગયા તેમ તેમ હૈયતનો પોકાર વધતો ગયો. ગોવિંદરાયને મનમાં માહું લાગે, સ્નેહી તથા દોસ્તદારો મોઢે ચઢીને કહે કે ‘ રાયજી ! તમારા કારભારને લાંબન લાગે છે. ’ પણ રાયજી બિચારા શું કરે ! અવસ્થા આવી ગયેલી મોટા વસ્તારી અને જલ્દી છોકરા ધંધે લાગેલા નહિ એટલે કારભાર તેમજી જરા કાલું રાખ્યું હતું. આવે ને જાય પાંટણ તરફ વળે, ત્યાં ધરબારે બંધાય અને ડોસી ધરમાં બેઠી બેઠી ભોંયરામાં સોનાની સાંકળે ચૂંટના ચર નાંગળે જાય ત્યાં વિવેક ક્યાંથી રહે !

લોભને થોભ નથી. ધનની આશાએ યશની આશાનો પરાજય કર્યો અને ડોસે આંખ આડા કાન કરી ચતું હોય તેમ થવા દીધું. ડોસીએ પાંટણમાં બેઠે બેઠે પરિયાના પરિયા આવે એટલું ભોંયમાં ભંડાર્યું, છેવટ તે ધરાઈ અને ધર આવી, પછી વૃદ્ધ કારભારીએ પેતાની જાળ ધીરે ધીરે સંકેલવા માંડી. ગોવિંદરાયે રજા માગી પણ શામળિયાએ એક વર્ષ વધારે રહેવાને આગ્રહ કર્યો એટલે રહી પડ્યા. થવા કાળ આગળ કોણ ડહાણું છે ! કારભારીના ધરનાં હવે છેલ્લી છેલ્લી સાહેબી ભોગવવા લાગ્યાં.

ફૂલઝાડને પાણી પાવા માટે વચલા માર્ગોની બન્ને બાજુઓએ
 ૧ નીકા બાંધેલી હતી અને છેલ્લે લીધે તેની બન્ને બાજુએ ડમરા ને
 રી વગેરેની હારો ઉગી રહેલી હતી.

વાડીની બહાર કેટલીક ગાડીઓ ઘોડા રથ સુખપાલો અને હાથીઓ
 ઉમેલા હોવાથી જ્ઞેનારને સહજ અનુમાન થાય તેમ હતું કે, વાડીમાં ભરા-
 ગેલાં માણસો કંઈ જો તે નથી. ધરના મોટા મોટા શેઠ સાહુકારો રાજના
 ભાયાતો પટેલો કામદારો તથા બીજા લોકો સહકુટુંબ ત્યાં એકઠા થયા હતા.
 માણસમાં પણ પળ નવો વધારો થયે જતો હતો. માથે બનાતની કાન
 ટોપીઓ ખભે અંગવસ્ત્ર બગલમાં પોથીઓ હાથમાં પંચપાત્ર અને આસ-
 નિયાં વગેરે લઈ વેદિયા બ્રાહ્મણો ધસમસ્યા અંદર જતા હતા. પહેલો પહોર
 પૂરો થવા આવ્યો હતો અને વાડીમાં મોટી ધામધુમ થઈ રહી હતી.

દેવીના મંદિર આગળ બાર હાથ ફરતી જમીન ગાયના છાણથી
 લિપીને પવિત્ર કરેલી હતી. તેને ચારે ખુણે કેળના સ્તંભ ચોપી વચમાં
 હવનભૂમિ બનાવી હતી. હવનભૂમિની વચ્ચે મોટી વેદી કરેલી હતી, જેની
 આસપાસ બેઠા બેઠા કેટલાક બ્રાહ્મણો અખીલ ગુલાબ કંકુ અને હળદરથી
 મંડળો પૂરતા હતા. બીજા કેટલાક બ્રાહ્મણો ચોખાને ટુંકુવાળા કરી
 પાટલા ઉપર ગ્રહમાવકોનાં સ્થાપન કરતા હતા. હવનભૂમિની આસપાસ
 અંદરે બાંધી શેઠ સાહુકારોને બેસવા માટે મોટી જાનમા પાથરી ગાદી
 લકિયા નાંખી દીધેલા હતા. દેવીના મંદિરની સામે રાજને માટે એક
 કિમતી સિંહાસન મૂકેલું હતું તે બીજા બાજુએ સ્ત્રીઓને બેસવા માટે
 બેસના જક નાંખી પોચાં બિજાનાં બિજાવેલાં હતાં.

પક્ષાગાને ચપોચપ આસનો ઉપર બેસી ગયા. કેટલાક પાઠનાં પાનાં ફેરવવા માંડ્યાં. રાજગોર ફરીને ધમપછાડ કરતો હવનભૂમિ આગળ આવી આચાર્યને પાટલે ચઢી બેઠો. દરવાજાની મેડી ઉપરથી પુરુષોનું ટોળું આવીને ગાદી તકિયે બેઠું. ત્રણ બાજુઓ જોતજોતામાં માણસોથી ભરાઈ ગઈ. આચાર્યના પાટલાની સામે રૂપાની ભમરીઓવાળા બે મોટા પાટલા નાંખી તેની ઉપર ઉંચી જાતની કાશ્મીરી શાલો પાથરી હતી. થોડી વારે જમણી તરફના પાટલા ઉપર આશરે ત્રીસ પાંત્રીસ વર્ષની વયનો ગોરો અને લોહિયાળ જુવાન આવીને બેઠો. તેણે હીરા મોતીના દાગીના પહે-રેલા હતા. કપાળમાં કેસરની અર્ચા કરી હતી. આ પુરુષ તે ગોવિંદરાય પ્રધાનનો વડો દીકરો ધીરજરાય હતો. તે આવીને પાટલા ઉપર બેઠો કે તરત આચાર્યનું મુખ ઉઘડ્યું અને શુદ્ધ અગુદ્ધ મંત્રનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આચાર્ય એક તરફથી ધીરજરાયને આચમન કરાવતો હતો ત્યારે બીજી તરફથી ચપડીઓ વગાડી વગાડીને વરણ ચયેલા પણુ અડધાકે કામ-કાજ કરવા રહેલા બ્રાહ્મણોને તેની સ્ત્રીને તેડી લાવવા દોડાવતો હતો. આચાર્યની ઉતાવળે ઉતાવળ થઈ અને કામદેવની સેના જેમ નંદનવનમાં દાખલ થતી હોય તેમ હાથણીઓની પેઠે મહાલતું સુંદરીઓનું ટોળું મંડપમાં આગ્યું. સર્વે સ્ત્રીઓ પૂર્ણ કાઠમાઠમાં હતી, છતાં તેમની આગળ ચાલતી ધીરજરાયની વહુનો રોફ દંઈ ચોર હતો. સ્ત્રીઓ પડદાવાળા મંડપમાં આવીને બેઠી અને હવનકર્ત્રી આગળ વધી તેના સ્વામીની પાસે જઈ બેઠી. આ ધીરજરાયની વહુ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પચીસ વર્ષની હતી. બે છોકરાં થઈ ગયાં હતાં પણ શરીર બાંધી દડીનું અને બાધેલ પીધેલ હોવાથી તે એક દાથીના બચ્ચા જેવી હાથપુટ અને રૂપાળી હતી. જાતે સુખી પ્રધાનના દીકરાની વહુ અને સોળે શણગાર સજી હવન કરવા આવેલી ત્યાં રૂપમાં અને ભાગમાં તો કહેવું જ શું હોય ? જાણે દેવીજ દેવીનો હવન કરવાને કિતરી ન હોય ? તેવી તે દેખાતી હતી. તેણે ઝીણું સોનેરી બુદ્ધાવાળું લાલ સુરેખ બનારસી અંગર પહેર્યું હતું. એમાંથી તેનાં અંગ અને અંગ ઉપર ધારણ કરેલા મણિ માણિક ને મોતીના દાગીના નેમની સમૃદ્ધિ દેખાડતા દેખાતા હતા. જ્યારે તે પતિની પાસે જઈ બેઠી ત્યારે બ્રાહ્મણ સદ્ગૃહસ્થો

અને સ્ત્રીઓની નજર તે જુગતા જોડા ઉપર પડી, સર્વે પોતપોતાના મનમાં પ્રસન્ન થયાં. ધણીધણિયાણી બેઠાં એટલે ઢોલના ઢમકારામાં સૌથી સભળાય તેવો મોટો ધોંટો કાઢી આચાર્યે પુણ્યાહવાચનનો આરંભ કર્યો. આમડાં ફાટી જાય એવા જોરથી ઢોલીઓ નગારાં વગાડવા લાગ્યા અને સ્ત્રીઓ પાન ચાવતી ચાવતી ભરેલે મોઢે ભાગ્યાતૂટ્યા સ્વરથી માતાનાં ગીત ગાવા લાગી.

સભામંડપમાં વાતો થવા માંડી. નગારાંના નાદ મંદ પડ્યા અને સત્રમંડપમાં ક્રિયમાણુ પણ ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યું. ગૃહસ્થ મંડળમાં મોટા ઉંચા તકિયાને અઢેલી સાઠ વર્ષનો એક ડોસો મધ્ય સ્થળે બેઠો હતો. લિંબુની ફાડ જેવી મોટી તથા તેજદાર તેની આંખ ધોળી મુંઝ અને કપાળ ઉપર પડેલી કરચલીઓ કહી આપતી હતી કે, તે એક પ્રતાપી પુરૂષ છે. એ પ્રધાન ગોવિંદરાય પોતેજ હતા એમ વાચકને કહેવાની જરૂર નથી. દેવીનું આ મંદિર તેમના પિતાએ બંધાવેલું હતું અને અહિં વર્ષોવર્ષ મહા મુદ્દિ પુનમને દિવસે મોટો ઉત્સવ થતો હતો. આજ પણ તેજ ઉત્સવ હતો. ઈડરને છેલ્લી સલામ કરી પાઠણુ જવાનું હોવાથી તેમણે ' પોતાને હાથે છેલ્લો ઉત્સવ છે ' એમ ધારી વર્ષોવર્ષ કરતાં આ વખતે કંઈક વધારે ધામધુમ કરી હતી. મંદિર બંધાયું ત્યારથીજ આવા ખર્ચને માટે એક ગામ ધૂલાઈક કાઢી તાંબાને પતરે તેનો દાનપટો કરી નાંખેલો હતો. ગોવિંદરાયે પોતાના ગયા પછી આ હવનઉત્સવ ચાલુ રહે તે માટે પોતાની પુંજમાંથી એક મોટી રકમ કાઢી વળી મહાજનને સોંપી હતી. ગોવિંદરાય અત્યારે મુંઝ ઉપર તાર દેતા અને હવન ભણી જોતા પ્રસન્નચિત્તે અધિકારીઓની વચમાં બેઠો હતા. લોકો આમ તેમની વાતો કરતા ને ગપાટા મારતા હતા. કેટલાક પ્રધાન પાસે આવી તેમનાં વખાણુ કરતા હતા. અને કેટલાક રાત્રી કાર્યભાર સંબંધી આડાં અવળાં ગપ્પાં મારતા હતા; એટલામાં ગોવિંદરાય પ્રધાનના બહુ આગ્રહી આમંત્રણથી છડી સવારીએ શામળિયો સોડ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મંડપમાં ખંજર આવી. ગોવિંદરાય અને શેઠ સાહુકારો દરવાજા બહાર હાથી ઉભો હતો ત્યાં સામા ગયા. મદાવને વાધીને બેસાડ્યો. મોરના પિંજાની પેઠે સૌના હાથ ઉંચા થયા.

અને રાજ્યથીએ અત્યારે તો તેમની સલામ ઝિલાઈ. જીવાન રાજ્ય કાર્ય-
ભારી સાથે વાત કરતો કરતો ક્રીનખાજના પાટ ઉપર થઈ મંડપમાં આબે.

ઢાલીઓએ જ્વેરથી નગારાં વગાડવા માંડ્યાં ને બ્રાહ્મણોએ શુદ્ધાશુદ્ધ-
સામું ન જ્વેતાં ગજાની નસો તરી આવે તેમ મોટે મોટે ઘાંટે ચંડીપાઠ-
કરવા માંડ્યો. છેક હવનની પાસે જઈ શામળિયે ભક્તિ અને શ્રદ્ધા-
પૂર્વક દર્શન કર્યાં. પછી મંડપમાં જઈ પાન ચાવતો ચાવતો તેને મોટે
ખાસ નાંખેલી જરિયાનની ગાદી ઉપર બેઠો. ગોવિંદરાય ગાદીની કાર ઉપર
બેઠો અને હુકમ થતાં ઉભું થયેલું મહાજન મંડળ પોતપોતાને ઠંકાણુ બેઠું.
ગરાસિયાઓએ અશીષુ કાપવા માંડ્યાં. હજામો હુકા બરવામાં રોકાઈ
ગયા અને વાણિયાવટુ વાતે વળગ્યા. ઘરડા અશીષુયા ઝોકાં ખાતા ખાતા
નાળિયેરની શેષ કરવા લાગ્યા તથા રાજભાટે લલકારીને આગલા શરવીર
ભિલ્લ રાજ્યોનાં પરાક્રમેની વાત કહેવા માંડી. સકળ મંડળ આ પ્રમાણુ
આનંદમાં પંડ્યું ત્યારે શામળિયાનો શુભ કોઈ ઉડી વાતમાં ગુંચવાવા લાગ્યો.
બહારથી તે કોઈને ખબર પડે એમ ન હતું પણ અનુભવી વૃદ્ધ અને
કાબેલ પ્રધાનને શક પડ્યો. શામળિયાના સામું જ્વેતાંજ તે ચેતી ગયા કે
' રાજ્ય આંજ કંઈક ઉડા વિચારમાં પડેલો લાગે છે. ' કારણુ શું ' તે
તેમનાથી સમજાયું નહિ.

૩૧, ૧૫

મંડળમાં ઘેળેલા કમુંખા આવતાં ' મારા સમ-આપાના સમ ' એમ
રકઝક થવા લાગી અને વધારે આગ્રહ થતાં જાંટો નીચે નાંખ્યા પછી
આંગળીઓની તરડોમાંથી નીકળી જાય એમ હાથેળાઓમાં બરેલો કમુંખો
ગરાસિયા ને બાઠચારણુ ગટગટાવી જવા લાગ્યા. હાથી આવીને વાડીને
દરવાજો ઉભો રહેતાં અને દરવાજા ઉપરની મેડીમાં નજર પડતાંજ રાંજનું
મન ચોરાઈ ગયું હતું. હાથી દરવાજાની આગળ આવીને ઉભો રહ્યો ને
વખતે એ મેડીમાં એક બરબાદર ડોસી મોટા ચાકળા ઉપર બેઠેલી હતી.
મુખ ઉપરથી તે ઘણી કાબેલ અને અનુભવી લાગતી હતી. ડોસીની સામે
તેર ચોદ વર્ષની એક જીવાન લાડકી છોકરી ઉભી હતી. વયસંધિનો વખત
હોવાથી તે બાળાનાં અંગ પ્રકૃષ્ટિત થયેલાં હતાં. મુખ ભરાઉ અને ગોળાં
શરદ પુનમના ચન્દ્રમા જેવું તેજસ્વી હતું. નાગની ફેણ જેવી તેની વેણુ ને

વાળ ઘુંટણ સુધી પહોંચે એટલા લાંબા હશે એમ ભારે અંખોડાથી જણાતું હતું. કપાળપર મોતીની દમણી બાંધી હતી. કાનમાં પહેરેલા કાપની મોતીની સેરનો આંકડો અંખોડામાં ભરવેલો હોવા છતાં મોતીના ભારથી સેર કાપલ બેઠેલી આત્રમેજરીની માફક લચી ગઈ હતી. પોપટની આંચ જેવા નાનુક નાકમાં પહેરેલી વાળીનું લીલમ પાકા ટિંકોરા જેવા રાતા અધરની ઉપર ભમરી બેઠી હોય એવું લાગતું હતું. જરિયાનની ચોળી પુંક તે પાર્શ્વના માંસલ અંગમાં ખુંપી ગઈ હતી. વસંતની વાડી જેવું લીલુંછમ સોનેરી બુદ્ધવાળું અંખર તેણે પહેર્યું હતું. હાથીની શુંડ જેવા ચુડા ઉતાર ગોળ હાથ ઉપર મોતી તથા મણિની જડિત જંગડીઓ પહેરી હતી. મગની શિંગ જેવી આંગળીએ લીલા પાનાની મળેની કિમતી વિંટી હતી. ઝીણી ધુધરીઓવાળાં ઝાંઝર તેના પગમાં રમઝમ થઈ રહી એના ચઢતા જોળને તોર અને તનમનાટ દેખાડતાં હતાં. એની આંજોલી આંખ અને વાંકી ભારે ભમરોની વચ્ચે છુંદાવેલો નખલો જોનારના મનને મોહી નાંખે એવાં હતાં. માની આગળ લાડ કરતી અને તાણ્યની ઉછાંછળાઈને લીધે પગ પછાડી હઠ કરતી તે બાળા ભાઈ અને જોળાઈના છેડા છેડામણમાં 'તેમના તમામ દાગીના લઈશિ' એવી મનસ્વી જીકર સાથે જણજણાટ કરી રહી હતી. હાથી આવીને ઉભો રહેતાંજ શામળિયાની નજર એ મેડીમાં પડી અને રૂપરૂપનો અંખાર રૂપાળી ત્યાં મળેતું લાડ ત્યાં કરતી તેની નજરે પડી અને તે પોતાને ભૂલી ગયો. અધુરામાં પુરું રૂપાળીએ પોતે આવી બારી બંધ કરી તેથી સંમુખ થતાં આખી પ્રતિમા તેના અંતરમાં ઉતરી ગઈ. ખવાસને પૂછતાં તેને માલમ પડ્યું કે તે ગોવિંદરાયની કુંવારી દીકરી છે. રાજ એક ક્ષણે રૂપથી અંતરગત થયો, ખીંછ ક્ષણે દિશ્મુદ્ધ બન્યો અને ત્રીજી ક્ષણે આ તે સ્વપ્ન છે કે અંદા ? એવા અમમાં પડ્યો, એટલામાં હાથી હેઠો બેઠો અને કારભારીએ હાથ લાંબો કરી અંખાડીમાંથી તેને બહુ માનભેર હેઠે ઉતાર્યો. વૃદ્ધ પવિત્ર પ્રધાનનો હાથ અડકતાં રાજની મોહમૂરચ્છા વળી. પણ આગળ કહી ગયા તે પ્રમાણે ત્યારે હવનની ધામધુમ ચાલતી હતી ત્યારે તે શામળિયો રૂપાળીને બંધી વિચાર કરતો હતો. રૂપાળીને શી રીતે મેળવવી !

કુવારી છે એટલે માગું કહો તો પ્રધાન સ્વીકારે કે નહિ ?' એવા તરેહ-વાર તુંગ તેના મનમાં ઉડી રહ્યા હતા. ગોવિંદરાય તેના મનના ક્ષોભનું કારણ ગોધતા હતા. એક તરફ હવન ધમધોકાર ચાલતો હતો ખીન્ન તરફ સભામાં ઠુંગા તથા પાનનાં ખીંડા ફરતા હતા અને બાટ ચારણો વાતોના ઝેર-દાગ તડાકા માગતા હતા, ત્યારે રાજા અને પ્રધાન બેઠે આમ હંડા વિચારમાં પડેલા દેખાતા હતા. વાડીમાં બ્રાહ્મણો આડઅવગા રમળતા હતા. ગમે-ઈની નાકને ખીજવી નાખે એવી સોડમ ચારે તરફ પ્રચરી રહી હતી છોકરાં આનંદથી આમ તેમ દોડતાં અને ગમત કરતા હતા. નાની નાની વહુવાડઓ તેમની સાહેલીઓ સાથે વાડીની કુળોને ઝાંખડે બેઠી બેઠી વિનોદ કરતી. ઉચ્છૃંખળ પ્રોદાઓ પરસ્પર દ્વંદ્વ મજકરીઓ કરી ગઈ હતી નવલોહિયા જુવાન છોકરાઓ કાછડા વાળી આમ તેમ ફરતા હતા. ટેલકાક તેમની વહુની સાહેલીઓની મજકરીનું પાત્ર થવા છતાં જાનીમાની વાતો કરી પેનાને કળ અને સીતાકળીઓના ઓઠાં ખેંચતા હતા.

ત્યારે વાડીમાં આમ ગમત ચાલી રહી હતી ત્યારે પાળીના કેલાની પેડે વખત પણ વહી ચાલ્યો. મૂર્ચનાગયણ આથમવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. પૂર્ણાહુતિનો વખત થયો એટલે મંત્રણા માણુમે હનનભૂમિ આગળ એકઠા થયા. ધીરજરાય અને વિજયાલક્ષ્મી ઉભા થયા. શરવા ઉપર મૂંઝી પૂર્ણાહુતિનું નાળિયેર આચાર્યે ધીરજરાયના હાથમાં આપ્યું. વિજયાલક્ષ્મી આધું ઓઢી તેને ખભે હાથ અડકાડી ઉભી ગઈ. બ્રાહ્મણો બે બે ભગમા વહુંચાઈ જઈ મામમાં બે ઉભા ગયા. આચાર્યે નાળિયેર ઉપર ધીની ધાર કરી તેની સાથે બ્રાહ્મણોના મુખ ઉધડ્યા. ગજા પ્રધાન અને માલુકાર મંડળ ઉભું થયું. ગસોઈયા વધાર જળી જતા મૂંઝી અંતરે હાથે અડાળીમાં આવી ઉભા. ઢોલના ઢમકાર બંધ પડ્યા અને જોવાય એટલું ઉતાવળુ જોક્ષી બ્રાહ્મણોએ સામસામે શુક્રાદ્યની ધૂન મચાવી મધ્ય મંડળ હાથ જોડી ઉભુ રહ્યું. શામળિયાના મનમાંથી આટલી વાગ્ જોડી વામના દર રહી અને વૃદ્ધ પ્રધાનનું મન પણ ભકિતરમમાં ભળ્યું બ્રાહ્મણોએ મોટે મોટે ઘાટે શુક્રાદ્ય સમાપ્ત કરી 'અબે માતકી જો' એવી ગર્જના કરાવી પૂર્ણાહુતિનું નાળિયેર હોમ્યું.

વાળાં પાછાં વાગવા માંડ્યાં અને આચાર્યે હવનભસ્મનો ધીરજરાય અને તેની વહુને ચાંદ્રો કર્યો. પછી પૂર્ણાહુતિનો પ્રસાદ વહેંચવા માંડ્યો. મેઘસમુદાયમાં જેમ વિજળી ચમકે તેમ રૂપાળી પછી મંડપમાં આવી. લોકોએ બેનને રસ્તો આપ્યો એટલે આચાર્યની પાસે જઈ પગે લાગી તે ઉભી રહી. આચાર્યે કહ્યું કે ‘બેન ! અમે તમારાં ભાઈ ભોળાધને છુટાં કર્યાં હવે તમે એમને છોડો.’ રૂપાળીએ આગળ આવી ભોળાધનો ઘુંધટો ઉઘાડી હસીને કહ્યું કે ‘ભાભી સાહેબ ! આજ બલાં સપડાયાં છો !’ ધીરજરાયે રૂપાળી સામું જઈ ધીરેથી કહ્યું કે ‘બેન ! ચાલ છોડી નાંખ; ઘેલાં શું કાઢે છે ?’ રૂપાળી બોલી કે ‘ના એમ કંઈ હું માનનાર નથી. તમે અને તમારાં ભાભીએ આજે જેટલાં ઘરેણાં પહેર્યાં છે તે બધાંય જો આપી દો તો છોડું, નહિ તો છોડનાર નથી. હું તો મારે આ ચાલી.’ વિજયાલક્ષ્મી ધીરે રહીને બોલી કે ‘રૂપાળીબા ! આમ ઘેલાં શું થાઓ છો ? તમે માગશો તે આપીશું.’ રૂપાળીએ માન્યું નહિ પરંતુ એટલામાં ગોવિંદરાયે કહ્યું કે ‘રૂપાળી ! છોડી નાંખ, આપશો.’ બાપના વચનને શરણ થઈ તેણે છોડા છોડી નાંખ્યા. ધીરજરાય વૃદ્ધ મંડળમાં પગે લાગવા ગયો અને વિજયાલક્ષ્મી સામું પગે લાગવા ધીરે ધીરે મેડી તરફ ગઈ.

શામળિયાએ રૂપાળીની પ્રતિમા પૂર્ણપણે જઈ તેથી સહજ શાંત પડેલો વિકાર પુનઃ સતેજ થયો, એટલામાં લોકો વેરાવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણોએ ઉતાવળ કરવા માંડી તે સૌનાં મન મિષ્ટાન્ન તરફ ગયાં. શામળિયા મોહથી ઉન્મત્ત જેવો પરવશ થઈ જઈ હાથી પર એસીને રાજમહેલ તરફ ગયો.

રૂપાળીનું હરણ.

હિમાનો ચન્દ્રમા દિશાઓમાં વ્યાપી રહેલા અંધકારને ફર કરી રાત્રીના મુખને અલંકૃત કરતો હતો. ચન્દ્ર જેમ જેમ ઉદય પામતો હતો તેમ તેમ ચન્દ્રિકા વધારે તેજસ્વી થઈ બધે પ્રસરતી હતી. રાત્રી પડ્યાને થોડાજ વખત થયો હતો. ચહેર બહાર વાડીઓનાં વૃક્ષોપર બેઠેલાં પક્ષીઓ હજી નિદ્રાવસ્થ થયાં ન હતાં, રથના તથા ગાડીઓના ઘડઘડાટથી અને આવતા જતા હાથીઓના ઘંટારવથી મધૂરો સામ સામે ટિંહકાર કરી દિશાઓને ગળવી રહ્યા હતા; અને ચંદનીના પ્રસર સાથે રાત્રીનો શીતળ પવન મંદમંદ ગતિએ વાતો હતો. નગર અત્યાર સુધી શાંત હતું પણ બહારથી પાછા વળેલા લોકની દોડધામથી અને ગાડીઓ તથા ઘોડાઓથી હમણાં તેની શેરીઓ હલમલી રહી હતી. આ વખતે ઈસદુર્ગના મધ્ય ભાગમાં મોટાં મોટાં મકાનોની ઓળો વચ્ચે પર્યંતના કકડા જેવી એક હવેલી પ્રસરતી ચંદ્રિકાને લીધે ઝાંખા પડતા દીવાઓની હારથી શોભી રહી હતી. આ હવેલી નવીજ બંધાવેલી હતી અને તેમાં એવી તો ઉત્તમ કારીગરી કરેલી હતી કે, પરદેશથી આવેલો કોઈ પણ માણસ તેને જોયા વિના પાછો જતો નહિ. નગરમાં ગઠ ઉપર રાજના બે ત્રણ મહેલ ધણા સુંદર અને નકશીદાર હતાં તે જુની બાંધ-બીના હતા. આ નવી હવેલીના જેટલી કારીગરી તેમાં કરેલી ન હતી. જમીનથી બરોબર એક માણસપૂર તેનું બોંયતળિયું તારવેલું હતું. બારણુ પથ્થરના ઉંચા ઓટલા હતા અને તેપર રોનકદાર રવેસ ઉતારેલા હતા. પગથિયાં ઉપર ચટાંજ સામે એક મોટું બારણું અને તેની સામે મક્કા-જની બિત હતી. બાડાની આબુઆબુએ અંદર જવાનાં બે બારણાં હતાં. એ બારણાંમાં થઈને અંદર જતાં રંગબેરંગી પથ્થરની ફરસબંધીવાળો

નહિ પણ સિંધીને કહ્યું કે ' બોલનેકા કુછ રહા નહિ હૈ; બડા બુલમ ગુજર ગયા હૈ. અમ પ્રધાનજીકા મિલના ચાહીએ. છોટી બાઈકા રાજકે આદમી મહેલમેં લે ગયે. ' આ વાત સાંભળતાંજ સિંધી આમો બની ગયો. તે જો કે પ્રધાનના કરતાં પાંચ વર્ષે મોટા હતો છતાં ભરાવર અને છાતીધડો માણસ હતો. તેણે તરતજ પોતાના સિંધીઓને હથિયાર લઈ તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો અને પેલા સ્વારને લઈ પોતે મેડી ઉપર ગયો.

ઘોડાના ડાબલા વાગતાંજ પ્રધાન કંઈક જાગતી અને કંઈક ઉંઘતી અવસ્થામાં આવ્યો પણ અચાનક બંધ થતાં નિદ્રાએ પાછો તેની આંખો ઉપર ભાર મૂક્યો હતો. સિંધી પેલા સ્વારને લઈ ઉપર ગયો તેના પગને ગણસારો લાગતાં વૃદ્ધ પ્રધાનની આંખ પાછી ઉઘડી ગઈ. તેણે તેમની સામું જોયું. સિંધીના ચહેરા ઉપરથી તથા સ્વારનાં લોહીવાળાં લુગડાં ઉપરથી પ્રધાન ' કંઈ નવાળુની છે ' એમ જાણી ગયો. આંખ મીચતાંમાં તો તેના મનમાં અનેક વિચારો આવી ગયા. માથું ઉંચું કરીને તે બોલ્યો કે ' ફતેસિલ ! શું છે બોલી દો ? ' ફતેસિલ ખીજ બધી અદ્ય ભૂલી પગે પડ્યો અને બોલ્યો કે ' માઆપ ! હું શું કહું ? કહેવાને મારી જીભ પણ ઉપડતી નથી. પરમેશ્વરે મારાં લાંબાં અંત આણ્યો હોત તો સાઈ કે મારે જાતેજ આપને આવા માહા વાવડ કહેવા આવવું પડત નહિ. ' ' ફિકર નહિ, જે હોય તે જટ કહી દો, એટલે વેળાસર ઉપાય થાય. ' ગોવિંદરાયે નિર્ભયતા બતાવી છતાં ફતેસિલ કંઈ બોલી શક્યો નહિ. તેને કાળજે ડચ્ચુરો બાઝ્યો ને ગળું ક્ષેબ્મથી ભરાઈ જવાને લીધે તેનાથી વધુ બોલાયું નહિ એટલે સિંધી બોલ્યો કે ' ક્યા કહેના સત્હેજ ! રાજકે આદમી અપની છોટી બેણુ રૂપાલી બાઈકા મહેલમેં લઈ ગયે જૌર અપને તીન સ્વારોકુ કતલ કર રહે. ' ગોવિંદરાય આ વાત સાંભળી હચક ખાઈ ગયા. ફેટલી-સ્વાર છુંધી તો તે પોતે શું સાંભળે છે તે કહી પણ શક્યા નહિ અને અનેકા બનાવથી દિલ્મદ જેવા થઈ રહ્યા. પોતાને માથે દાઝણુ દુઃખ આવી પડેલું જોઈ ધીરજવાન છતાં પણ તેમની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. તેમની ઉપર વજ્રપાત થયો હોય એમ લાગ્યું પણ પછી મન ફેકણુ આવી ટટાર થયા, એટલે બચ્ચા જમાદાર ફરી બોલ્યો કે ' સાહેબ

કયા હુકમ હે ? જિંદગી ભર આપકા નિમક ખાયા હે સો ઇસ બખ્ત મેં હુક્કાત કરનેકા સખ લોગ સાથ તૈયાર હું. આપકા હુકમ હોવે તો શામળિયાકા સિર ઓર છોટી બાઈકા ઇધિર લાકે ખડે કર દઉં. મેરે અબ્બ સિંધી તૈયાર હો ગયે હે અબ્બ આપકા હુકમ હોનેકી ડેર હે. ’

ગોવિંદરાય પોતાના નિમકહુક્કાત સિંધીની હિંમત જોઈ પ્રસન્ન થયા પરંતુ વિચાર કર્યો કે પથ્થર તો આવેલો હાથ કોણ નીકળશે. આ વખતે બળથી કામ લેવા જઈશું તો કંઈ ઉપજશે નહિ, કારણ કે ગમે તેટલો તોપણ એ રાજા છે. કોણ જો યાય તે બળે ન થાય. શિકાર લેવો હોય ત્યારે સિંહ પણ નમે છે માટે આ વખતે નરમ મુસદ્દી થઈને કામ લેવું એ ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે બોલ્યો કે ‘બચ્ચા જમાદાર ! ફંગો ફિમાદ કરનેમેં કુછ ફાયદા નહિ. તુમ સખ થોડેપર સ્વાર હોકે મેરી સાથ ચલો. ઓર છીપે હથિયાર સાથ લે લો. હમારી સાથ ચલના ઓર બખ્તહાર રહેના. જાઓ અબ તૈયાર હો જાઓ. ’ આમ કહી ગોવિંદરાય ડિભા થયા અંગરખું પહેર્યું, કમ્મરે તાંણીને દુપટ્ટો બાંધ્યો અને માથે પાંધડી ચૂકી. જમાદાર તેનાં માણસો સાથે તૈયાર થઈ ગયો. સિંધીઓ થોડે ચઢ્યા પછી ગોવિંદરાય પણ નીચે ઊતરી સ્વાર થયા. ફનેસિંહ અને તેની સાથેના સ્વારોને ધર સોંપ્યું અને પોતે રાજાના મહેલ બહારી ચાલ્યા. બચ્ચા જમાદાર તેમની આગળ થયો અને બીજા સ્વારો તેમની પાછળ રહ્યા. નગરના રાજમાર્ગમાં થઈ તેઓ આગળ ચાલ્યા. થોડે છોટે ગયા પછી માર્ગ બાંધ્યો, કારણ કે, રાજાનો મહેલ ગઢ ઉપર હતો. માર્ગમાં ગોવિંદરાયને અનેક તર્ક વિતર્ક ઉત્પન્ન થયા પણ આખરે એવોજ નિષ્કર્ષ કાયમ રહ્યો કે ‘ગોળથી મરે તેને વિધથી ન મારવો. ’ ચન્દના અજવાળામાં ડંચાનીચા પથ્થરવાળા માર્ગમાં થોડા ચાલતા લાગ્યા. સોની દષ્ટિ રાજમહેલના છળ-માથી દેખાતા દીવાઓ ઉપર પડી. ઇંડિરિયા ગઢનો પ્રસિદ્ધ રાજમહેલ અત્યારે જાણે આરસમાંથી કારી કાઢ્યો હોય તેવો લાગતો હતો.

પ્રકરણ ૪ શું.

સમયસૂચકતા.

ડરના ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ ગઢ ઉપર પંડીહાર રાજાઓનો બંધાવેલો અને આકાશમાં વાતો કરતો હોય તેવો આ એક અનુપમ રાજમહેલ હતો. તે વખતના રજપૂત રાજાઓનો વૈભવ અને સમૃદ્ધિ દેખાડવા માટે તેમાં ઘણી સુંદર તો નહિ પરંતુ જોવા યોગ્ય પથ્થરની કારીગરી કરેલી હતી. આખો મહેલ ઘોળા પથ્થરથી બાંધેલો હતો એટલું જ નહિ, પણ તેમાં પથ્થરના સર્જન પાટકા વાપરેલા હતા, જે જોનારને આશ્ચર્ય પમાડતાં પ્રાચીન શિલ્પશાસ્ત્રના વિકાસની સાક્ષી આપતા હતા. આરામુરમાંથી મંગાવેલા પથ્થરો લકઝકામને ઠેકાણુ વાપરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં કાતરેલાં વિવિધ ચિત્રો પૂર્વની શિલ્પકળાનું દર્શન કરાવતાં હતાં. આરામુરથી પથ્થર લાવવાને માટે ઇલિદુર્ગથી તે ગળ્યાર ગઢ સુધી મોટો રસ્તો બાંધ્યો હતો અને એજ કામ કરવા હજારો મજૂરો સાત વર્ષ સુધી કામે લાગ્યા હતા એવું વૃદ્ધ પરંપરાએ સંભળાતું. મહેલમાં કામ કામ શૂરા રજપૂત રાજાઓનાં પુતળાં ગોઠવેલાં હતાં અને પથ્થરની મોટી મોટી છાંટોની ભિતોપર સમાયણુ અને મહાભારતનાં ચિત્રો કાતરેલાં હતાં. રાણી-વાસમાં સીતા, દમયંતી અને રાધા વગેરેના રસ પ્રસંગનાં પૌરાણિક ચિત્રો ચીતરેલાં હતાં. તેમાં કામ કામ મોટી દિંદોળા ખાટો પાણીના કુંડ અને કૃત્રિમ કુવારા બનાવેલા હતા. વળી એ મહેલનાં ભોંયરાંમાં ભંડાર રાખવાને પથ્થરમાંથી દોરી કાઢેલી તિલ્લેરીઓ હતી. આવો સુંદર પંડીહાર રાજાઓનો મહેલ આ વખતે એની પૂર્વસ્થિતિમાં ન હતો, કારણ કે તેન ઉપર અનેક દ્રોણી આઘાત થઈ ગયા હતા. ઘણાં ઘણાં રાજા રાણીઓ તેમાં રહી ગયાં હતાં. રજપૂત રાજાઓના વખતમાં કંઈક શોભાને આભાસ હતો પરંતુ ભિલ રાજાને હાથ જતાં તો આ રાજમહેલની સુઘળી શોભા નહ રહી ગઈ હતી. રજપૂત રાજાઓના કાળમાં જ્યાં સતી રજપૂતાણી-

ઓનાં દંડુનાં પગલાં પડતાં હતાં ત્યાં આજ દુરાચારિણી અને વારસીઓનાં નિપિદ્ધ પગલાં પડતાં હતાં. ત્યાં નીતિ અને સૌજન્ય ચાલતું ત્યાં આજ હુઆઈ દોંગાઈ અને વ્યભિચાર સિવાય બીજું કંઈ જોવામાંજ આવતું ન હતું. બિલ્લ રાજના હાથમાં ગયા પછી રાજમહેલ તદ્દન શોભારહિત થઈ ગયો હતો અને દંડામાં કહીએ નો આજ તે પોતાના પ્રાચીન નામ-ધીન માત્ર રાજમહેલ કહેવાતો હતો.

રાત્રીનો દોડએક પહોર વીતી ગયો હતો. ડુંગરનાં નાનાં નાનાં શિખરો ઉપર ચંદ્રનું અજવાળું પડ્યું હતું. રાતનો સમસમાટ અને તમ-રાના શબ્દ કાને પડતા હતા. ડુંગરો ઉપરથી ઉતરી નીચે તળે-ટીમા વહેતા ઝરણા ઉપર ફરતા વાઘનાં ટોળાં જોવાની દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં. રાજમહેલ તરફ જવાની સડક ઉપર કહિં કહિં ઝાંખા દીવા બળતા હતા. ચંદ્રમાનો પ્રકાશ પ્રસરતો જતો હતો, તે વખતે ઉપર કહેલા રાજ-મહેલમાં બે પુરૂષ બેઠેલા હતા. આ બેમાંનો એક આશરે ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની વયનો હતો. એના મુખ ઉપરથીજ માલમ પડી આવતું હતું કે તે ગ્રાઈમહા દુષ્ટ અને જુલમી માણસ છે. બીજો પુરૂષ સાધારણ દેખાવનો હતો. તે કંઈક ગોરો અને પેલા માણસનો મનરખુ હોય એવો લાગતો હતો. કેટલીકવાર મુંધી બંને જણ શાંત બેસી રવા પણ પછી પેલા રાજ-પુરૂષે કહ્યું કે ‘કેદારિયા ! માઈ મન બધ પામે છે. આ નવ લાખની ગાદીનો જો કે હું ધણી છું છતાં મને આ અનર્થ બીતિ ઉત્પન્ન કરતો હોય એમ લાગે છે. રૂપાળીને મારા હુકમથી તું અહિં લઈ આવ્યો તો ખરો પણ પ્રધાનની ટીકરીને જોઈ ત્યારની મારી જાતી ધડક ધડક થાય છે. તે એને જ ઓરડામાં બેસારી છે ત્યાં હું ગયો પણ મારાથી કંઈ જોશી શકાયું નહિ. અંગામવાની જેવી જાનરમાન તેને જોતાંજ મારા અંતઃમાં ધાક પડી ગઈ. બોલાવવાનું તો કોરે રહ્યું પણ મારાથી એકા ટસે તેની સામું પણ જોઈ શકાયું નહિ. રૂપાળીને લાવ્યા તો ખરા પણ હવે શું કરવું તે મને અજાતું નથી. ગોવિંદરાયની પણ મને ધણી બીક રહે છે.’ આટલું બોલી

શામળિયો મૌન રહ્યો પણ કેદારિયો તેની સાથે રૂપાળીને ફસાવવાની પ્રખંધ
જાળ વિચારવા લાગ્યો.

આણી તરફ રાજ્ય આવી સ્થિતિમાં હતો ત્યારે રૂપાળી રાણીવાસમાં
પલંગ ઉપર લમણે હાથ દબાવેલી હતી. તે રોતી ન હતી છતાં તેની
આંખમાંથી ભોર ભોર જેવડાં આંસુ ખરખરાટ ખસ્યા કરતાં હતાં. રાજની
પ્રેરેલી દાસીઓ અને ખવાસણા તેને સમજાવવાને નજીક આવતી પરંતુ
પલંગ પાસે જતાં તેમના પગ ધૂનતા હતા. સર્વેને ગોવિંદરાય પ્રધાનની
વાધ જેવી મોટી બીક લાગતી હતી. મહેલના આંગણમાં એટલા કેટલાક
પહેરેગીરો પણ એવીજ વાતો કરતા હતા કે 'ગોવિંદરાય છૂટરને અને
ભિલ્લ અમલને જડમૂળથી ઉખાડી નાંખશે. આ હંદમાં રાવણ જેવાનાં
રાજ્ય ગયાં તો આ બિચારો પામર શ્યા હિસાબમાં ? ગોવિંદરાયે આને
એકરા જેવો ગણી ઉછેર્યો તેનો બદલો વાળવો તો રહ્યો પણ ઉલટો
એ તેમને ડસવા તૈયાર થયો. હાય, હાય ! આ હડહડતો અન્યાય પરમે-
શ્વર કેમ સાંખશે ?'

રાજમહેલના પહેરેગીરોમાં આ પ્રમાણે વાતો ચાલતી હતી એટ-
લામાં ઘોડારના ઘોડા હણહણ્યા અને તે સાંભળી ગોવિંદરાયના ઘોડાઓના
દાનની ટીશીઓ ઊભી થઈ. લગાર વારમાં તે પોતાનાં માણસો સાથે
રાજમહેલના આંગણમાં આવી પહોંચ્યા. પહેરેગીરોએ ખેવડા વળી ત્રણ
ત્રણ સલામો કરી અને ગોવિંદરાય પોતાના સિંધી જમાદાર સાથે ઉપર
ગયા. ખવાસે આગળ જઈ રાજને ખબર કરી કે 'ગોવિંદરાય પ્રધાન
પધારે છે.' ખવાસનું વચન સાંભળી તે જાંતેનાં મોં કાળાં થઈ પડી ગયાં,
રાજમહેલનાં ખીલ્લે માણસો ભયભીત થઈ ગયાં અને પ્રધાન આવ્યાનાં
સમાચાર રાણીવાસમાં પણ પહોંચી ગયા. સર્વેના મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો
કે 'કોણ જાણે હવે શું થશે, આપણા કામી રાજ્ય અત્યારે આડો થયો છે
તે માનનાર નથી, કદાપિ વાત વધી જતાં પવિત્ર પટીદાર રાજ્યોનો મહેલ
અલગ થતાં ગોઝાયો તો નહિ થાય ? દેશ પરદેશમાં વાત જશે અને
આજી છૂટરને કાળીટીલી ચોંટશે. રાજ કામાસકત જીવાનિયો અને નહાર
મોખલીઓની ગેરબેચે છે એટલે શું કરશે ને શું નહિ, તે દેહ કહેવાય નહિ.'

શામળિયાએ દેશમાં બુલમ ગુમરવામાં બાકી રાખી ન હતી એટલે તેનાંજ માણસો આમ વાતો કરે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું ન હતું. નીચ અને ઉચ વર્ગના લોકોની કેટલીએ સ્ત્રીઓની તેણે લાજ હુંડી હતી. દેશ પરદેશમાંથી બીજી ધણી સ્ત્રીઓને આણી રાણીવાસ સ્ત્રિચારાન્ય જેવો બનાવી મૂક્યો હતો. તે વ્યસનમાં પણ વ્યભિચારના જેટલોજ બૂડેલો હતો. ન્યાય અને અન્યાય તો તેના સોખતીઓના વચનમાંજ હતા. માણસની અમૂલ્ય નિદગી તેના મુખમાંથી નીકળતા એક જોત્ર ઉપર આધાર રાખતી હતી. ધનવાન અને સારા લોકની આખર તેના સોખતીઓ ઉધાડે છોગે હુટે અને ફરિયાદ થાય તો ‘ ઉલટો ચોર કાઢવાળને દંડે ’ એ કહેતી જેવું બને અને બિચારા ફરિયાદી માર્યા જાય. હુર્યા લડંગા અને પેટબરા લોકોની તો એની આગળ પાછળ વાડ બંધારી રહી હતી. સ્વાર્થી ને ઓછી શુદ્ધિના મેવાસી બિલ્લોને હાથ બધો અખત્યાર આપ્યો હતો. ગોવિંદરાય આ બધું સમજતા પણ તેમને હવે થોડા વખત માટે બગાડવું ગમતું ન હતું. પોતાની પાસે જે ફરિયાદ આવતી તેનો ન્યાય તે બરાબર આપતા અને વખતો વખત શામળિયાના માણસો પણ તેમનાથી ડરતા રહેતા હતા.

ગોવિંદરાય ઉપર આવ્યા તેવોજ કેદારિયો ઉઠીને બહાર ગયો અને શામળિયો ઉઠી પ્રધાનની સામે ગયો. ક્રોધથી લાલચોળ થયેલું ગોવિંદરાયનું મુખ જોઈ તે ચેતી ગયો કે જો સગાર પણ નમતી આપીશ તો કારભારી ચઢી વાગશે. તેને પ્રધાનનો ભય તો લાગ્યો પણ ધણું દુષ્ટ કર્મો કરવાથી ધૂષ્ટ થઈ ગયેતો તે જોની કાઠીને જોલ્યો કે ‘ પ્રધાનજી ! અત્યારે શા માટે આવ્યા ? હું તમારે આવવાનું કારણ સમજ્યો છું પણ એમાં તમારું કંઈ વળે તેમ નથી. તમારાં વચન મેં આજ મુઠી પાળ્યાં પરંતુ આજે જે જોલશે તે બધું એજે જશે. બહુ તો જીવનું જોખમ થશે. હું ગમે તેટલો પણ રાજ્ય છું અને તમે મારા નોકર છો. નવ લાખની ગાદીનો હું ધણી છું અને ગુજરાતની વાઘેલવેલ પણ મારી પુકે ફાટી જાય છે એટલે તમે જે કરશો તે મિથ્યા છે. તમારાં તો પાંચ પચીસ માણસ હશે પરંતુ મારા મોંમાંથી તો હાં કહેતાંમાં દસ હજાર કામદી ચડે તેમ છે માટે

સારો રસ્તો એજ છે કે જાતામાના ઘેર ચાલ્યા જાઓ. મારો એના સાથ ઉઘાડે છોગે લગ્ન કરવાનો વિચાર છે તેથી માંડ માંડ સ્વીકારો નહિ તો એમાંથી શાં પરિણામ આવશે તે મારાથી કહેવાય નહિ.

ગોવિંદરાયે નમન કર્યું અને કંઈ બોલ્યા વિના શામળિયા સાથે એ ડગલાં ચાલી ગાદી ઉપર જઈ બેઠા. ' જરૂર જમાદારનો જુસ્સો ઉછળી આવ્યો ને તેની આંખમાંથી ક્રોધનો અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. તેણે એક પીસી ગોવિંદરાય સામું જોયું અને કંઈ બોલવા જતો હતો એટલામાં તેમણે અણ-સારો ક્યોં તેથી મૌન રહ્યો. શામળિયાની સાથે ગોવિંદરાય બેઠા અને થોડી વાર વિચાર કરી ધીરે રહીને બોલ્યા કે ' નવ લાખની ગાદીના ધણી ! તારી માગણી પાછી કાઢે એવો ગુજરાતમાં કોઈ રાજા નથી તો હું જે તારો નોકર, તેનાથી તારું વચન કમ પાછું કેલાય ? તારી દિલીમાં વાતો થાય છે તો વાઘેલવેલ શા હિસાબમાં ? તારી સામે આંખ ઉચી કરે એવો હું કોઈ દેખતો નથી એ બધું ખરું, પણ આવી મોટી ગાદીના ધણીને છોકરવાદી કરવી જાનતી નથી. સમજીને સલાહસંપત્તી જેમ કામ થતું હોય તેમ કામ કરીએ એનું નામ હાપણ. લોકડું વળેજ ફાટે, રાજજી ! આવાં કામ તો કામની રીતે થાય, એકદમ ઉછળી પગ લાગવામાં મારી ને તમારી બેઠની હાંસી થશે, અને રાજ્યને બહો લાગશે માટે સારી પેઠે વિચાર કરી જાઓ. તમારી એવી ઈચ્છા હતી તો માંડ કરવું હતું, હું તમને ના પાડી શકું નેમ છેજ નહિ. લોકમાં મારી હાંસી થાય અને તમારું નામ વગાવાય એવું શું કરવા કરવું ? તમારી એવીજ મરજી છે તો મને જ મહીનાની મર્યાદા આપો એટલે હું તમને અને મને શોભે તેવા વિવાહની ધામધુમ કરું. આની ઉજાંજગાઈ કરવામાં મારો અને તમારો ખર્ચાજોઈ રહેશે નહિ. હાથીના જેમ સમજીને કામ લેતા તેમ કામ લો અને જે કરવું હોય તે સલાહસંપત્તી અને સૌની રાજીખુશીથી કરો. તમારો એમાં કોઈ હાથ ગમતાર નથી. '

ગોવિંદરાયની નમ્રનીતિ નવસોહિયો સમજી શક્યો નહિ. તે તો તેમનાં મિત્ર કેવળ નમ્રનથી ગળી ગયો. ગોતાની ઉદ્વેગાઈ માટે મનમાં પરતાવા ગયો. જરૂર જમાદાર પાસે પ્રધાનની ખુદીથી જક બંધ ગયો. શામળિયે

સાત પડ્યો અને ગોવિંદરાયે જે જે કહ્યું તે બધું નેને ગળે ઉતર્યું. ને ખેલ્યો કે 'પ્રધાનશ્રી! જે થઈ તે થઈ. મારી ભૂલ થઈ તેને માટે તમે જે કહેશો તે હું સાંભળીશ. તમે માફ માગું કબુલ કરો છો તો જ મહીનાને બદલે બાર મહીનાની મહેલક આપવા હું તૈયાર છું. સઘળો બંડાર તમારા હાથમાં છે. તમને અને મને જાજે તેવી વૈવાહિક ધામધુમ કરવા માટે જે હિંમત કરવું ઘટે ને કરો. તમને તેની સંપૂર્ણ છૂટ છે.' આ પ્રમાણે વાત થયા પછી પ્રધાને વિચાર કર્યો કે હવે વધારે વખત ચોળાચોળ કરવામાં માલ નથી. નેમણે શામળિયાને જાતીએ હાથ મુકાવી રૂપાળીને ઘેર લઈ જવાનું પૂછ્યું અને તેણે ખુશીથી રજા આપી એટલે બચ્ચા જમાદારને રણવાસમાંથી રૂપાળીને તેડી લાવવાનું કહ્યું. જમાદાર તેને બહાર લઈ આવ્યો અને પૂછ્યું માને શું માયે આવતાં આવતાંમાં તો કામેલ કારખારી નિષ્કલંક દીકરીને લઇને ઘેર ગયો. 'ધીરા માણસોજ હમેશ મોટાં ને અધરાં કાર્ય આધી શકે છે' એ આ વખતે બચ્ચા જમાદારથી બરોબર ચમળાચું.

પ્રકરણ ૫ મું.

ચોળાચોળ.

ની પેઠે વાત ઉડી અને ખુણે ખોચરે લોકો ચર્ચા કરવા લાગ્યા. પનઘટ ઉપર વાત થતાં બેરાંએ તરણાનો મેર બનાવી દીધો. એક કાનથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે, એમ બન્ને અક્ષર વધતી ને વધતી વાત આખા ધડિર-વાડમાં પ્રસરી ગઈ. વટોળિયાની માફક આ વાત ફેટલોક વખત ગામમાં ધુમાડ પછી ત્યાંથી બહાર ગઈ. પાટણ વિસનગર અને વડનગર ગઈ અને એ અક્ષરની વાતનાં પાનાં ભરાય એટલો વિસ્તાર થયો. દેશમાં રાજતાં પ્રધાનનાં અને બાઈનાં ઝંખાં ગવાયાં. સારા માણસોએ

વાતને પાયા વગરની કહી ત્યારે નીચ માણસોએ 'ખાતરીની છે ખાતરીના છે' એમ પણ કહેવા માંડ્યું. સ્ત્રીઓ વાટે ને ધાટે એની એજ વાત કરવા લાગી. દુશ્મને રજતું ગજ કરી નાંખ્યું અને કેટલાંક આધાપલીતાં સગાંએ પણ વાંદરાના ધાવાળું કરી શત્રુની ગરજ સારી. ગોવિંદરાયના ધરનાંયી બહાર ન જવાય, લોક પુકે આંગળીઓ કરે અને કાઈ મિથે મિથે મહેણાં પણ મારે. સગાંસાગવાંથી પણ બહાર મોં કાઢીને બોલાય નહિ. ગોવિંદરાયનાં સ્નેહી સંબંધી લોકમાં ચાલતા ખીલસ ગપાટાથી લજવાય. આ રીતે ઇંડરના વૃદ્ધ અમાત્યની ઝેરીલાંએ આખા દેશમાં અપકીર્તિ કરી એટલુંજ નહિ, પણ રાજા અને પ્રધાનનાં વગોણાંના રાસડા ગવાઈ ગયા. ગોવિંદરાયને કાતે પણ પરોક્ષ રીતે તરેહવાર ગપાટા આવતા. નજીકનાં સગાંના દેશ પરદેશથી કાગળો આવે અને બહુ પાસેનાં સગાંસ્નેહી હિંડી પણ નાંખે. આવી રીતે અપકીર્તિના દેશપરદેશમાં ભણકારા વાગી રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધ પ્રધાનને રાતે ઉંઘ પણ આવતી નહિ. નગર છોડીને ચાલ્યા જવાય એમ પણ ન હતું, કારણ કે શામળિયાએ છુપો પણ પાકો જપતો રાખ્યો હતો. આર માણસ ગોવિંદરાયનાં તો આઠ રાજનાં પણ હોય. આવી આવી અનેક જાબતોથી ડોસો મુંઝાઈ ગયો હતો. ધરનાં માણસની અને ધીરજરાયની પણ તેવીજ સ્થિતિ હતી. રૂપાળીથી તો બિચારીથી બહાર સરખું પણ નીકળાતું નહિ.

રૂપાળી તે ખરેખર રૂપાળીજ હતી. વયમાં આવી હતી પણ સાયક વર નહિ મળવાથી અત્યાર મુખી કુંવારી રહી હતી. તે મનમાં આ બધું સમજતી. લોકમાં પોતાની વાત થાય છે તે જાણતી. બાપે શામળિયાને પરણાવવાનું કહ્યું તેથી એક બવમાં એ ભવ થશે કે શું ? એમ વિચાર કરતી. રૂપને માટે નિરંતર પદ્માત્માપ કરતી અને પોતાના અપત્તિ જેઠાગર તથા પોતાનું વગોણું થતું તે ખીંચતી ચુસાવતી કળી રેવી ને સદન કરી શકતી નહિ. તે પોતાના રૂપ ઉપર પરતાજ પાડતી. પેટ બરીને બિચારી ખાતીએ નહિ. એકાન્તમાં રાત દિવસ આંગુ ઢાળ્યા કરતી. કેટલુંક વાર તે આત્મધ્યાન કરવાના વિચાર ઉપર આવી જતી

પણ માધન ન ચગવાથી પાછી પડતી. એક તન્દ આ વાત બીજી તન્દ જીવાન દીકરીનો કદાપો અને ત્રીજી તરફ ચામળિયાનો આગ્રહ એ ત્રણ આમતની ચિન્તાએ ગોવિંદગયનુ ઢાળતુ કોનર્ડ જતુ હતુ પાણીને વેગે મમય જવા લાગ્યો. સુગન્દ ઉગે ને અર્થમે અને ગોવિંદગય ચિંતામા ને ચિંતામા પડી રહે ' શુ કયુ ' તે તેમને સૂઝે નહિ ઘડના પશુ ક્યેન કદામમા મમય ગાળે. કોઈને પેટ ભરીને અત્ર પણ આવે નહિ ત્યા નાને ઉંચ તો આવેજ કયાથી ' કોઈ કોઈનાથી કોઈને મોઢે વાત માય નહિ પણ હાય ' હાય ' શુ થશે ' શી ગીતે વાન-હેને ' નાત શુ કહેશે ' પાટલુમા શી ગીતે પગ મુકારો ' સગાને શુ મો દેખાડીયુ અને જનત યુ કહેશે ' એમ નિન્તર મરેને ગાપો થયે જતો આમ ચિંતામા ને ચિંતામા બે મનીના ચીતી ગયા અને ચામળિયો અંચીરો ચર્ચ ઉતાવળ કરવા લાગ્યો. એક વાર નો તેણે વસત મોકલ્યુ. ગોવિંદગયના વરમા ઉપાણીને માટે વચન આગ્યુ તે કિમતીમા કિમતી હતુ ગા ખાપણુ જેડુ થઈ પશ્યુ અગામે વમતની છાએ દિવાનખાનામા મૂની ચાલી ગયા પણ માન સુરી કાર્કએ તે ઉપાડી લીધી નહિ દહારા જતા ગયા તેમ તેમ મુદત પામે આવની ગઈ ' મહેતાન કાચે પુરી થયે અને આગરના કાકગ થશે, એમ કોમાને ચિંતા થવા લાગી. શ્રી મ જતુ બેઠો વગનગાલો આગ્યો ને ચિંતામા નણી વધારો થયો ' હવે આ પાગ પેવે પાગ ને થાય તે ખરું જગકપટ વિના બીજે આરો નથી, ' એવો વિચાર કરી કોસાએ કુમેગથી દહાળેના પોતાના આત્માને કોઈ મુક્તિ મોધના તરફ પ્રેર્યો.

એક વખત ગોવિંદગય તેમના એકાગ્ર નયનમૂલમા જગતાન પડી ગયા હતા ને મંચગતની ઝગરો વાગી ગયા છતા વિવાગની પગપગએ નિદ્રા આની ન હતી. વરિ નરમીનો ચદ્રમા ઉગ્યો. જગીમાથી પચગ ઉપર આદરણુ પશ્યુ ઉપે પેરાતો આત્મા આદરણુ પરવાથી સાત થયો કોમાની અરંધી નગની અને અરંધી ઉંડની આખ ચર ઉપર ફરી ગઈ ચરે પ્રેરેથી શીતગતાથી માતાની સ્તુતિ કરતા ઉંઘને જોડે માયુ ઓમીકા ઉપર ગોઠી ગયુ. ચિંતાતુર આત્મા આગમમા ઘેરાયો અને નિદ્રામા ફણુગર રમણુ કરના લાગ્યો. થોડી વાર થઈ એટલામા કોમાની આખ ફરીને ઉઘડી ગઈ.

‘ આરાસુરી તારેજ આશરો છે. ’ એમ બોલતાં બોલતાં ઝોરીકા ઉપરથી માથું ઉંચું કર્યું. પુનઃ ચાંદરણા ઉપર નજર પડી. જીવ ઠેકાણે આગ્યો અને આંતરડી કંઈક પ્રસન્ન જણાવા લાગી. દેવીનું નામ દીધું અને તે મનમાં બોલ્યા કે “ ભગવતિ ! તારો અમને હાથો છે. અમે તારા સેવક છીએ. આખર તારાજ હાથમાં છે. તે અનેક વાર અમારો રંગ રાખ્યો છે તો આ વખતે પણ રાખજે. મને તે સ્વપ્નમાં સૂચન કર્યું તે મારે કબુલ છે. ‘ ગોવિંદરાય બહાર જા. ’ ભગવતિ ! હું જાઈશ. તારી આજ્ઞા માથે ચડાવીશ. અત્યારે નીકળું પણ ધરનાંને શકે જાય માટે નથી નીકળતો. માડી ! મારી આખર હવે તારા હાથમાં છે. તારૂં બળ આ હુદના બળમાંથી મને છોડાવે તેવું છે. એ સિવાય બીજો ઉપાય નથી. ’

આ પ્રમાણે સ્વપ્નમાં થયેલા સૂચનથી ગોવિંદરાયનો જીવ પળેપળ પ્રસન્ન થતો હતો એટલામાં ફૂકડો બોલ્યો, ઝાકળ પડવા માંડ્યું અને ચાંદરણું ઝાંખું થયું. પહોર રાત રથાનાં શિયાળવાં બોલ્યાં. ચંદ્રમાનો સાથી શુકે પૂર્વ દિશાના કપાળમાં મોતીનો ચાંદ્રો હોય એવો દેખાવા લાગ્યો. સમર્પિ મંડળ દ્રુવ ઉપર ઉતરવા માંડ્યું અને શુક્લાબી ઉધને પ્રેરતો પ્રભાત વાયુ ધીરે ધીરે વાવા લાગ્યો. આ સમયે ઝોરડાનાં બારણાં ઉઘાડી એક વૃદ્ધ સ્ત્રી અંદર આવી. તેના મુખપરની ત્વચા ઢીલી પડી ગઈ હતી. એટલે બિંડીનાં છાટાં જેવો ઘોઘો થઈ ગયો હતો. આંખો સાચુત હતી પણ કાને કંઈક થોડું સંભળાતું હતું. તેના શરીરપર સૌભાગ્ય દેખાડતાં ચોરાં ધરેણાં હતાં અને સંઘ્યાથી રક્ત થયેલી પશ્ચિમ દિશામાં જેમ બીજનો ચંદ્રમા શોભે તેમ કપાળમાં હુછાઈ જવા છતાં પણ ચંદ્રાકારે રહેલો ચાંદ્રો શોભતો હતો. તે અંદર આવી ગોવિંદરાયને પગે પડી પાસે બેઠી અને વિનયથી બોલી કે ‘ નાથ ! આમ રત્નોની રતો એસી રહીને શું કરશો ? ચિંતામાં ને ચિંતામાં મહીના ઉપર મહીના પારણીના રેલાની પેઠે ચાલ્યા જશે, માટે જે કરવું ધારતા હો તે હવે કરવા માંડો. મને આજ અંગા મવાનીએ સપનું આપ્યું હતું. તેમાં એ ધરના દાસીઓને મેં રાત્રી જેવી વેળાની વેળા નદીઓમાં તણાવતા જોયા. શામળિયાને નાક ને નિનાને ગમેતપર એકેયો જોયો અને ધરના રમણમાં બેગમી-

આનંદ હરખબરે ગરબા ગાતી તથા ખડખડાટ હસતી જોઈ. આપણા ધર-
આગળ જાણે એક કુમારિકા દેવી વાઘપર બેસીને આભ્યાં. તેમણે અંદર
આવી મને કહ્યું કે “ જિંતા ન કરીશ. દુષ્ટતા પાપનો ધડો હવે ભરાઈ
રહ્યો છે. આખરે ‘ ધર્મનો જીવ અને પાપનો ક્ષય થશે. ’ ખરેખર આ
શમણું મને કંઈ સાસ રાકુનરૂપ લાગે છે. ”

ગોવિંદરાય આ બધું સાંભળી હસ્યા, મનમાં પોતાનાં સ્વપ્નને યાદ
કર્યું અને સઘળા ટાકસેચા મળતા આવતા જોઈ પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા કે
“ જાઓ તમે પાણી કાઢો અને દશમી તૈયાર કરો. મારે આ કામને માટે
બહાર જવું છે. મારા જવા સંબંધી કંઈ પણ કશી વાત કરશો નહિ.
કાઈ પૂછે તો કહેજે કે ‘ પાટણુ ગયા છે. ’ વખત હવે પ.સે આવતો જાય
છે માટે વિવાહની તૈયારી કરજે. અંબા જવાની આપણી લાજ રાખશે
અને જગદંબાની ઇચ્છા હશે તો રૂપાળી નાતગાંજ પરણશે. મને પણ તમારા
જેવું સ્વપ્ન આભ્યું છે અને જરૂર આપણી મનોકામના ફળશે. માતાપર-
બંધેસો રાખજે. હોંશિયારીથી રહેજે. હોય, બધા દહાડા કાઢના સરખા
જતા નથી. ચઢતી પડતી તો સુરજચંદ્રને પણ આવે છે. ‘ જો થાય છે તે
સાધાનેજ માટેજ ’ એમ ધારી વિશ્વાસે રહેજે, દેવી સૌ સારાં વાનાં કરશે. ”

ગોવિંદરાયનાં વચન સાંભળી ગંગાદેવી નીચે ગયાં, પાણી કટાબું
અને દશમીની તૈયારી કરવા માંડી. પ્રધાન દાતણપાણી કરી નહાયા
અને દેવીની પૂજા કરી બાધા રાખી કે ‘ હે આરામુરી ! તું જ્યારે પાંચડી
પહેરાવીશ ત્યારે હું ને પહેરીશ. ’ આમ બાધા રાખી દશમી તૈયાર થઈ
એટલે જમી લીધું. પછી ઘોળા લાંબા ઘાતિયાનું કાળિયુ બાંધી ધરનાં
માણસો ઉઠ્યા ન હતાં તે પહેલાં ગોવિંદરાયે થોડેસ્વાર થઈ આગતી પકડી.
ઉઘડને દરવાજે અમાત્ય બહાર નીકળ્યા અને સૂર્યોદય થતાં તો ચાર પાંચ
ગાઉ નીકળી ગયા. આગળ આવતાં એક નદી આવી ત્યારે મધ્યાહ્ન
થયેલા જોઈ વિભાગો કર્યો. થોડું પાણી પીધું અને લગાર અરીણુ ખાઈ
પાછી દેડ બાધી એટલામાં જે ભાટ આવી પહોંચ્યા. ભાટોએ ખુંખારીને
રામ રામ કર્યા; કારણ કે ધરડા-ભાટે પ્રધાનને ઝોળખ્યો. બીજે જાણુ
ઝાડને જાંવડે જોડા પંચી બાઠનો છોકરો પાણી લેવા ગયો. ધરડા ભાટે એકાંત

જોઈવાત ઉપાડી કે 'ભા ! હવે ઈંદરમાં ગળખ થાય છે. દેશ અને પર-
 દેશમાં રાજનું વગોણું થાય છે. લોકની વહુ દીકરીઓની આખર ઉપર
 રાજ હાથ નાંખે છે. સારા ઘરનાં ઘેરાંને નાતબંતમાંથી નકામાં કરી
 નાંખે છે. મોટા ઘરની બાઈડીઓ આમ થવાથી કુવાહવાડા કરે છે.
 રાજએ હવે આડો આંક વાળના માંડ્યો છે. નીચ ઉપરથી ઉતરી મોટા
 અમલદારોનાં ઘર ઉપર હવે એની નજર પડવા માંડી છે. તમારા જેવા
 નર એને શિક્ષા નહિ કરે તો પછી બીજા કોણ કરશે ? તમારા સરખા
 જ્યારે એનાથી ડરી જશે ત્યારે ગરીબનો શો આશરો ? અમારા સગાની
 વહુને કેટલાક દિવસ ઉપર સામળિયાનાં માણસ પકડી ગયાં હતાં. એવાર
 દહાડે પછી ગામના કુચમાંથી તેનું મડદું હાથ આવ્યું. આ અમે
 એની કળાતરીએ જમ્યો છીએ. આ વાત સાંભળી ત્યારથી અમને
 ટ્રાસકો પડ્યો છે. હવે શું કરવું અને ક્યાં જવું તે સંજોગ નથી. તમારો
 આશરો છે અને વહાર જૂમ સંભળાય છે ત્યાં સુધી લોકને ધીરજ છે
 પછી તેઓ ઉલટશે. ગામ ઉપર બાપા ! કળયકર કરે છે. હવે તમારે
 કંઈક કરવું થઈ છે.' ગોવિંદરાયે ભાટને ખરી લાગણીથી બોલતો જોઈ
 નેગ સાધી તેને પોતાની સાથે લેવાનો વિચાર કર્યો. ભાટને યુક્તિ પ્રયુ-
 ક્તિથી સમજાવ્યો અને લાલચ દેખાડી એટલે તે તૈયાર થયો. તેના
 છોકરા જંગલપાણી કરી પાછો આવ્યો. ભાટે તેને કહ્યું કે 'દીકરા ! તું
 એકલો છાણુ જા. હું આમની સાથે કંઈ કામ છે માટે જાઉં છું. એમાં
 આપણને લાગ છે, કારણ કે, આ વગવરીલાવાળા માણસ છે. મારા
 જવાની વાત જોઈને કહીશ નહિ અને કોઈ પૂછે તો કહેજે કે 'કામ હતું
 એટલે જોમનાથી ન આવ્યું.' આ પ્રમાણે સમજાવી છોકરાને તેણે ઈંદર
 તરફ વિદાય કર્યો. તેના ગયા પછી ગોવિંદરાય અને ભાટ તૈયાર થયા.
 બાપાનું હતું તે ચોક્કસ ખાઈ લીધું અને અને જલે દક્ષિણ દિશાનો માર્ગ લીધો.

આણી તરફ ઈંદરમાં ગોવિંદરાયના જવા સંબંધી પડપૂછ થતાં એમ
 જાણવામાં આવ્યું કે 'તે લગનના કામ સાદું પાટણુ ગયા છે.' ઘરમાં
 જંગલપાણીએ લગનની ધામધુમ કરાવવા માંડી. લોકોને ખાતરી થઈ કે
 'સામળિયા સાથે દેખાણીનાં લગન થવાનાંજ. ઘરનાં શું થશે તે જાણતાં ન

હતાં, છતાં દેખાડવાને લગનની ધામધુમ કરતાં હતાં. લગનની ધામધુમની વાતો શામળિયાને કાને જવા લાગી અને તે પોતાના મનમાં રળિયાત થયો. રૂપાળીને પરણવાના હરખમાં તે પછી તેનો કાળ આનંદમાં જવા લાગ્યો. તેણે દરબારમાં રાજમહેલમાં અને આખા નગરમાં ધામધુમ કરાવવા માંડી. લોકોમાં વાત જોસભેર ચાલવા માંડી. કેટલાક ગદ્યા માણસો ‘આ વાતનો બરમ કંઈ બુદ્ધેજ હશે’ એમ માનવા લાગ્યા કેટલાક ‘સાચું પણ હોય. સ્વાર્થ સાધવાને માણસ શું ન કરે?’ એમ પણ કહેવા લાગ્યા. કેટલાક ગોવિંદરાયની નિંદા કરવા લાગ્યા. વધવાયાં પોતાની રોજી જામવાથી ખુશી થયાં. વાણિયાઓ દેશ પરદેશ કાગળ લખી નાના પ્રકારના માલ મંગાવવા લાગ્યા. ઝવેરીઓએ પોતાનું ઝવેર ખપાવવાનો આ સારો પ્રસંગ છે એમ જાણી દરબારમાં પેસનીકળ કરવા માંડી. શામળિયાના ખરીદેલા હીરા માણેકના દાગીના લઈ ખવાસણી ગોવિંદરાયને ઘેર પસંદ કરાવવા આવવા લાગી ‘રૂપાળીમાંને કયું ઝવેર પસંદ છે’ તેની છુપીછુપી ગોઠવણો થવા માંડી. આટલી ધામધુમ થતી હતી પણ રૂપાળી ખિચારી કથામાં ભાગ લેતી નહિ. તેનો દિવસ ચિંતામાં જતો. ‘પરનાં અર્ધાં ધાસમેલમાં રહેતાં અને જે જે રાજાને ત્યાંથી આવે તે દપટી દેવા ચૂકતાં નહિ. ‘ધીરજરાયની વહુ આ દાગીનો પસંદ કરે છે’ એમ શામળિયાને કાને વાત જાય તો તરત તે દાગીનો ખરીદ ધાય અને વિજયાલક્ષ્મીને ભેટે જાય. આ પ્રમાણે થતી ધામધુમથી ગોવિંદરાયના ઘરમાં આવી બરાતી બૂધણ લક્ષ્મી જોઈ લોકોની આંખમાં મીઠું પડ્યું. તેમનાં મન લક્ષ્મી જોઈ બળવા લાગ્યાં. સોનું અને હીરામોતીને લોભે નકરી સ્ત્રીઓનાં મન ચળવા લાગ્યાં. અદેખાધથી કેટલીક સ્ત્રીઓ રૂપાળીની વાતને વધારે વધારે જણવા લાગી. વૃદ્ધ પુરુષોની નવીઓ તેના સુખની અદેખાઈ કરવા લાગી. ‘પોતાને દુઃખ અને તેને સુખ’ એવી ધર્ષાંધી કેટલીક સ્ત્રીઓનાં અંતર ચળુચળવા લાગ્યાં, અને તેના પરિણામમાં ગોવિંદરાયની અને રૂપાળીની ઘેરઘેર પુષ્કળ કુથલી ચાલવા માંડી.

પ્રધાનની જાળ.

જે શાખ માસ ચાલતો હતો. સવારથી તે સાંજ સુધી સૂર્યનાં પ્રખર કિરણ પૃથ્વીને ધખધખાવી નાંખતાં હતાં. સીમાંત-રોમાં તો અપોરે લાય વરસી રહેતી હતી. મધ્યાહ્નમાં માંકડાંનાં માથાં ફાટી જાય એવો મારમારનો તડકો પડતો હતો. તપી ગયેલી ધરતી ઉપર થઇને વાતા પવન બાળી નાંખે તેવા ગરમ લાગતા હતા. મધ્યાહ્નના તાપથી તપેલા પહાડ મોડી રાત લગી ડુંડ થતા નહિ. ચોમાસે અને શિયાળે જે સીમાંતરે રમણીય લાગતાં તે આજ ઉજડ ખંખ જેવાં દેખાતાં હતાં. કોઈ કોઈ સ્થળે આંખાવાડિયાં અને વાડીવજીરથી પ્રવાસીઓને વિરામ મળતો હતો. પહાડની તળેટીમાં આવેલા આંખા અશોક અને લિંબડાની છાયામાં પક્ષીઓ અને પશુઓનાં ટોળાં વિરામ લેતાં હતાં. આંખાવાડિયાંમાં લીલાં પાંદડાં પાથરી બનાવેલી શય્યાઓમાં ભિન્ન લોકો અપોર ગાળતા હતા. ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષનાં ડાળાંએ વેલાના હિંચકા બાંધી ભીલડીઓ મોટા મોટા હિંચકા બાની લાંબા ને તીણા રાગે ગીતો ગાતી હતી. તપી ગયેલી રેતીવાળા પ્રદેશોમાંથી દોડી આવી હરિણનાં ટોળાં ઝાડની છાયામાં ઉભાં રહેતાં હતાં. એક સ્થળેથી બીજે ને બીજેથી ત્રીજે એમ આમ તેમ નાસભાગ કરીને ઘાટા ગયેલી વનાશની માદ્યો કામાસકત થઈ નરને વશ થતી હતી. આંખા અને અશોકની નિડુંજેમાં કોયલોના ટહુકાર અને બીજાં પક્ષીનાં મંત્રુરવ થયા કરતા હતા. પર્વતના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં રહેતાં ભિન્ન દેવતા નાના પ્રકારના આમ્ય વિશ્વાસ કરતાં હતાં. ઝાડતળે ઉભેલી હરિણની માદ્યો ઓનું આચારન કરતા ફૂંલુસાર મૃગો ગળાપર ગળું નાંખી તેમનાં શરીરને સંભાળી કરતા હતા. પશુ પંખીનાં બેડાં મધ્યાહ્નકાળે સ્વાભાવિક પોતાની જગતે અનુસરતા પ્રેમવ્યાપારમાં મગ્ન થતાં હતાં. વૃક્ષો ઉપર થતા દેખાત

અને ક્યુતરોના ધુરધુર રાગથી પથિકો નિદ્રા પામતા હતા. પત્રના ફંગમાં મળી જતાં પોપટ અને હુડાનાં જોડાં માદાઓનાં મન મનવતાં હતાં અને તૃપ્ત કરી ચાકી ગયેલા મયૂરો પાંખમાં માથું ધાલી નિદ્રા લેતા હતા. કેરીઓ ઉપર ખેસી હિંચકા ખાતી કાચલોના અને હોલાઓના સ્વર માથા તળે ગાંસડીઓ ધાલી સુતેલા પંથીઓને આનંદ આપતા હતા. સુકાં પાંદડાં અને ધૂળને લઇને ઉડતો વટાળિયો ચારે દિશાએ ભ્રમણ કરતો હતો. લાટડાંમાં પોત્ર પાડતા લકડખોદની ધિંગી ચાંચના કપકપરા પત્રથી ધટાદાર થયેલાં મોટાં વસોના ઉડા ધુમ્મટમાં પડવા પાડતા હતા. કાદવવાળાં તળાવડાં અને ખાડામાં પડવાથી ખરડાયેલા શરીરવાળાં ભેંશ અને પશુઓનાં ટોળાં શીતળ અને વિશાળ ઝાડની છાયા તળે જઈ ઉંઘતાં હતાં. પર્વતનાં શિખર ઉપર ઉગીને સુકાઈ ગયેલા ઘોળા ધાસમાંથી ધુમાડી નીકળતી હતી એટલુંજ નહિ, પણ કોઈકોઈ વાર ઝાંઝવામાંથી તડકાને લીધે નિસ્તેજ લાગતી સહજ પીળી દાવાનળની જ્વાળાઓ પણ દ્વરથી દેખાતી હતી. કંદિ ખડકના નમેલા તિરકસની ગુફાના આંગણમાં લોહિયાળ લાંબી છબ બહાર ફાટી દાંડતા ઉઠિયા વાઘ નીચેથી જનારને દૃષ્ટિગોચર થતા હતા. કંદિ ગુફાના દ્વારમાં પાછલા પગ ઉપર ખેઠેલા અને આંખ તથા મુખ ઉપર આવીને ખેસતી માખિને મારવા ચિદાઈ ચિદાઈ ને શિક્ષાઓ ઉપર પંજ પછાડતા સિંહ પણ જોવામાં આવતા હતા. આ વેળાએ જે ધોડેસ્વારો એક તરફ પર્વત અને બીજી તરફ સપાટ સીમાન્તવાળા કંઈક પહાડી અને કંઈક ખેતરાકુ માર્ગે ચાલ્યા જતા હતા.

ખેઉ જણ કાઠિયાવાડી પાણીદર ધોડીઓ ઉપર ખેઠેલા હતા. પર-સેવાથી ધોડીઓનાં શરીર પલળી ગયાં હતાં એટલુંજ નહિ, પણ ઉડેલી રત્નને લીધે તેમના પુટ થાપા અને ગરદનો પણ મેલી થઈ ગઈ હતી. સ્વારોનાં કપડાં પલળી ગયેલાં અને દાદી મુંછ ઉપર માર્ગની રજ ચોટી ગયેલી હતી. આ જોમાંનો એક જણ તો વૃદ્ધ થવા છતાં શરીરે પોસાતો હતો. શરીરના પ્રમાણમાં તેને માથે પાધડી પણ ખાસી મોટી હતી. જડાં કપડાંથી અને કોટમાં પડેલા સાપના આંટા જોવા બારે દુંપિયાથી તે જાતનો જાટ હોય એમ સહજ જણાઈ આવતું હતું. બીજો સ્વાર વૃદ્ધ અને શરીરે

સુકલકડી હતો. તેનું મુખ મોઢુ અને ભવ્ય હતું. વળી તેની આંખ અને ચહેરા ઉપરથી જાણાઈ આવે તેમ હતું કે તે કોઈ મુત્સદ્દી અમીર માણસ છે. બંનેની ઘોડીઓ સાથે સાથે અને કોઈ કોઈ વાર આગળ પાછળ ચાલતી હતી. કોઈ વાર તેઓ વાત કરતા અને કોઈ વાર તો ઘણી વાર મુઠ્ઠી એક ધારણા બાંધી માર્ગજ કાપ્યે જતા હતા. તાપને લીધે તેમનાં મુખ કાળાં પડી ગયાં હતાં, તેમાં પેલા અમીર પુરુષનું મુખ વધારે ચિંતાતુર લાગતું હતું. કેટલુંક ચાલ્યા પછી તેઓ બંને ઉપર વર્ણુઓ તેવા પ્રદેશમાં થઈને એક મોટા અને વિસ્તીર્ણ આંખાવાડિયામાં પેલા શીળી છાયાવાળા એક આંખા તળે આવી તેઓએ ઘોડીઓ ઉભી રાખી. આમ તેમ જોઈએઉ હેઠે ઉતર્યા. ભાટે જોગીરમાંથી દોરી લોટા કાઢ્યો અને એક બીલને પૂછ્યું કે ‘આટલામાં કહિં કુવો બુવો છે?’ તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘તમારે કુવાનું શું કામ છે? પાણી જોઈએ છીએ કે બીજું કંઈ?’ એમ કહી તે ઝુંપડીમાં ગયો અને થોડી વારે એક જીવાન પકા જતી બીલડી મોટો ઉડકેલો તાંબાનો ધડો લઈ બહાર આવી. ગોવિંદરાય તથા ભાટના મોં આગળ ધડો મૂકી થોડીક વાર ભાટના સામું જોઈ તે બોલી કે ‘હસોદીબા! તમે અહિં આંધી?’ હસોદીએ ઉચું જોયું અને કહ્યું કે ‘આમ ઝોતરથી આવીએ છીએ.’ બીલડી બોલી કે ‘હું ઉનડગામની છું.’ ભાટે કહ્યું કે ‘હીક ભા હીક.’ બીલડી ત્યાંથી આંખા તરફ ગઈ અને વારા દરતી બે માંચા લાવી તેમને લાળી આપ્યા. દિવાન અને ભાટે માંચા ઉપર બેસી પાણી પીધું. ભાટે ગોવિંદરાયને લગાર વિસામો લેવાનું કહ્યું. બંને જાણ આજ થયા. ભાટ થોડીવારમાં લસલસાટ ઉઠી ગયો. ગોવિંદરાયને દીકરીની ચિંતાએ ઉધ આવી નહિ પણ થાકેલા હોવાથી કપોતના નિદ્રાપ્રેરક ધુરધુરાટથી તે પણ જરા તંદ્રામાં પડ્યા.

પ્રધાનનું મન રાત દિવસ ધરતરફ રહેતું હતું. આજ કાલ કરતાં વગરમાં રખડતાં જાણુ દિવસ થઈ ગયા હતા. તેમની ચિંતા જરા વધી હતી. સોમેત્રા હવે જાણું દર ન હતું. સાંજ પડતામાં ત્યાં પહોંચી જવાય તેમ હતું. થોડીવાર થઈ એટલામાં પ્રધાન જતી ઉઠ્યો, મોં ઘોયું અને વાટવો કરી સોપારી ખાધી. વળી તેણે લગાર અપીણ પણ લીધું. ભાટ પણ પછી

એક જુવાન ..લીલડી તાંખાનો ઘડો લઈ બહાર આવી. —૫૪. ૩૪
—કાપીરાઈડ.

જાગ્યા. તેણે પણ દોઢે માવે અપીણ લીધું અને બીજા પાસે કાચી ટેરીઓ મંગાવી છુંદો કરાવ્યો. બાટે છુંદો થયો એટલે ગોવિંદરાયને આગ્રહ કરી કહ્યું કે લો બા સો. છુંદો ખાવાથી તો લૂક ન લાગે. બાટના આગ્રહથી ગોવિંદરાયે પણ થોડો લીધો. પછી ત્યારે નમનો પહોર થયો ત્યારે બંને જણ પાછા કેડ બાંધી તૈયાર થયા. ઘોડીઓ ઉપર સાંજ નાંખી સ્વાર થયા. પ્રધાને જતી વખતે છોકરાના હાથમાં રૂપિયો મૂક્યો. જન્મમાં પહેલીજ વાર રૂપા નાણું દીકાથી છોકરો ખુશ થયો અને એની માને દેખાડવા દોડ્યો. બીજે થોડે સુધી વળાવવા જવાને કહ્યું પણ બાટે ના પાડી, છતાં થોડે મુધી સાથે જઈ તે પાછો વળ્યો અને બંને જણ સોમેત્રા તરફ ઘોડા ચલાવ્યા.

આથમતો સૂર્ય સામે હતો તેથી બંને જણ બોકાનીઓ બાંધી માથે ઘાતિયાં નાંખ્યાં હતાં. કહિકે છાંયડો આવે કહિકે તડકો આવે તે ઉની લાય જેવી લ વાય, તે દશાને ન ગણગારતાં તેમણે કેટલાક ગાઉ કાપી નાંખ્યા. તપેલાને તપાવી ચાક્યો હોય એવો સૂર્યનારાયણ પછી પશ્ચિમ દિશાને શોભાવવા લાગ્યો. વૃક્ષોના છાંયડા સુજનની મૈત્રીની માફક લાંબા થવા લાગ્યા. પંખીનાં ટોળાં પોતાના માળાઓ બણી જવા લાગ્યાં અને ધામ્મ વિનાનાં ખેતરોમાં ફરીફરી ચાકી ગયેલાં ઢોર ત્યારે ગામ તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે પેલા બે મુસાફરો પણ રમણીય સાંજ પડવાથી થોડી વાતચીત કરવા લાગ્યા. બાટ બોલ્યો કે 'બા ! ધણું રખડ્યા. માતાજી હવે તમારી મહેનત ખર લાવો. આટલી બધી મહેનતનો બદલો તમને પરમેશ્વર જરૂર સારોજ આપશે તમારો રંગ રહેશે. હવે એક બે દિવસમાં જે હશે તે જણાઈ જશે. તમને પણ ધન્ય છે ! જાને સુકુમાર હોવા છતાં આટલી આધેડ વયે જીવાનિયાથી ન થાય તેવી ખેપ તમે કરી છે. દીવામાં બતી પડતાં આપણે સોમેત્રા પહોંચી જઈએ તો આ મુસાફરીનો અંત આવે.' ગોવિંદરાયે તેને ઘટતો હસર આપ્યો. આમ વાત કરતામાં સૂર્યનારાયણ અસ્ત પામી ગયા. દરથી સોમેત્રા દેખાવા લાગ્યું. ઘોડીઓ પણ વિરામ લેવા ઉતાવળી ચાલવા લાગી. ગામના સીમાડામાં પેસતાં બાટે ચાસ પક્ષીને ડાબેથી જમણે પાસે જતો જોયો. પ્રધાન આ સુખ શકુનથી પ્રસન્ન થયો અને અંધારૂં ચતાચતામાં તે બંને જાગુ ઝાડ અને ધુમાડાથી ઘેરાયેલા સોમેત્રાને પાદરે જઈ પહોંચ્યા.

ઘોડીઓને વાવના હવાડાનું નિર્મળ પાણી પાયું અને ગામની ભાગોળે આવેલી ધર્મશાળામાં જઈ ઉતર્યા. પહેલાં આગલે ઝોટલે સરસામાન ઉતારી નાંખ્યો અને અડાળીને થાંભલે ઘોડીઓને બાંધી ધર્મશાળાની ઝોસરીમાં જઈ ઉતારો લીધો. સામાનમાંથી ગોઠડી કાઢી જમીન ઉપર પાથરી ગોવિંદરાય નીચે બેઠા. ભાટે એક માણસને ચંદી લેવા મોકલી પ્રધાનની પાસે પોતાનો બિસ્તરો નાંખ્યો.

આ ધર્મશાળા નાની પણ રમણીય હતી. પાસે મહાદેવનું જીતું દહેરું અને તેની પડોશમાં વાવ તથા એક નાનું તળાવ હતું. ગોવિંદરાયે વાવમાં નહાઈ શંકરનાં દર્શન કરી દેવતા પાસે એટલામાં ભાટ ગામમાં જઈ સીધું લઈ આવ્યો. ખીચડી શાક કરીને તેઓ જમ્યા. ઘોડીઓને ઘાસ દાણા ખવરાવી નિરાંતે ગોઠડીઓ પાથરી આડા થયા. મોડી રાતે ધર્મશાળાનો મોકર આવ્યો તેણે વટેમાર્ગીઓને જણાવ્યું કે ‘ ભાઈઓ ! સવારે તમારે અહિંથી ઉપડવું નહિ.’ આટલું કહી પ્યારણે તાળું મારી તે ચાલતો થયો. બધા વટેમાર્ગી વિચારમાં પડ્યા. અન્નાણ્યા માણસો આથી ગભરાવા લાગ્યા તથા કહેવા લાગ્યા કે ‘ અહિં ક્યાં ભોગ લાગ્યા તે આવ્યા ? ’ ટેટલાક પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા પણ આખરે કંઈ ન જણાતાં ‘ જે થશે તે ખરી ’ એમ મન વાળી સૌ નિદ્રાવશ થયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રધાને ઘાટ ઘડ્યો.

કે પરાક્રિયું થયું કુકડો બોલ્યો અને વૃદ્ધ માણસો પથા-
રીમાં પડ્યા પડ્યા પ્રભાતિયાં લલકારવા લાગ્યા. ધરડાંના
રાગે ઘણાની નિદ્રા નાસી ગઈ અને શાંત ધર્મશાળા પાછી
સળવળી રહી. માણસો એક બીજાને બોલાવવા લાગ્યા
તથા કોઈ કોઈ રાતવાળી વાત ભૂલી નઈ માર્ગે પડવાની
તેયારીઓ કરવા લાગ્યા. પછી થોડીવારે શરણાર્થીના ભુંગળના અને
શંખના સૂર થવા માંડ્યા. ઢોલ અને બીજાં વાજાં વાગવા માંડ્યાં. ધર્મ-
શાળા બહાર દેવાલયમાં આરતિની ધામધુમ થઈ. બંદુકોના બહારે આખા
ગામને નિદ્રામાંથી જગાડ્યું. રસ્તાઓ ઉપર સ્વારોની દોડદોડ થવા લાગી
અને ધર્મશાળામાં રાતવાસો રહેલા વટેમાર્ગુઓ ‘ગામમાં શું છે ને ક્રમ
આપણને તાળામાં રાખ્યા છે’ તે જાણવાની ઉત્કંઠથી બારણા આગળ
ખડકાવા લાગ્યા. ગોવિંદરાય અને બાટ પણ જાગ્યા. બાટ ઘાતણુ કરી
કસ્ટો બેઠવા લાગ્યો. ગોવિંદરાય ઓસરીની ધાર ઉપર બેઠા બેઠા ઘાતણુ
કરવા લાગ્યા. વટેમાર્ગુઓ ધર્મશાળાની બહાર નીકળવાની ઉતાવળ
કરતા હતા, ત્યારે આ બે મુસાફર શાન્ત થઈને બેઠા હતા. દરવાજા
આગળ બેગા થયેલા મુસાફરો બારણાં હચમચાવી ધાંધલ કરતા હતા. કોઈ
કોઈ જીવાનિયા મોં ઉપર હાથ દઈ દઈને બૂમો પણ પાડતા હતા. ધર્મ-
શાળામાં ધિગામસ્તાઈ થઈ રહી હતી એટલામાં બહાર કુંચીઓ ખડખડી.
વટેમાર્ગુઓ બહાર નીકળવા ઉતાવળ કરવા લાગ્યા. એટલામાં કચરગટ
કરતી દરવાજાની બારી ઉઘડી. બારી ઉઘડતાં જ એક કદાવર રત્નપૂત
ધર્મશાળામાં દાખલ થયો, જેને જોઈ બારણા આગળ બેગા થયેલા લોક
આશ્ચર્યથી ચર્ચા ગયા. રત્નપૂત અંદર આવ્યો અને ધર્મશાળા વચ્ચે ઉભો
રહી બોલ્યો ‘વટેમાર્ગુલોક! તમને સોમેત્રાના રાજાના ધરનું નોંતરૂં છે.

જેને ઉતાવળ ન હોય તેણે આજ અહિંયાં રહી જવું. મહારાજ સોનિંગ રોકાડને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો તેની વધાર્થના આનંદમાં આજ આખા ગામને જન્મવાનું છે.’

વટેમાર્ગીઓનો ભય જતો રહ્યો. અત્યાર સુધી જે હોહા થતી હતી તે શાંત પડી ગઈ. લાડુના લાલચુ ખાસ કરીને ટેલિયા બ્રાહ્મણો આનંદ પામી ખભે ભરવેલી ઝોળીઓ ઉતારી નીચે ખેંઠા. કેટલાક ટિંખળી માણસો એક બીજાને તાળી આપી કહેવા લાગ્યા કે ‘ખોદો પર્વત અને નીકળ્યો ઉંદર’ એવું થયું. આખી રાત ચિંતા કરાવી તે ફેકટ. ઓપટીનું કામ હતું તેઓ પોતાના સાથીઓનો સંગાથ છોડી માર્ગે પડ્યા અને કેટલાક કામ છતાં સોમતને લીધે રહી ગયા. જ્યાં અત્યાર સુધી ન સમજાય એવી ઈંતેજરી આણુ રહી હતી ત્યાં પાછો આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. કમ્મર છોડી નાંખી કેટલાક દાતાણુ પાણી કરવા લાગ્યા ને કેટલાક નહાવા ગયા. ધર્મશાળા ઉધડી, જવું હતું તે ગયા અને રહેનારા રહી પડ્યા. રજપૂત અમલદાર ચાલ્યો ગયો અને સૌ સૌને કામે વળગ્યું.

ભાટે કસુંખો પીધા પછી ગોવિંદરાયને કહ્યું કે ‘પ્રધાનજી ! અંખા ભવાની જે કરે છે તે સારાને માટેજ. જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં પોખાર પડે છે. ધરમૂળથીજ સારા શકુન થતા આવ્યા છે તો ખાતરી રાખજે કે, જશનાજ થશે. મુંછોને ઉંચી ચઢાવી તેણે ઘુંટડો પાણી પીધું અને ખલેચી-માંથી ટોપરાનો કકડો કાઢી મોમાં નાંખી બોકાની બાંધી. દર્પણ કાઢી મુખ ન્તયું અને એક બે ખુંખારા કર્યા. અમલ ચઢ્યો હોય એમ લાગતાંજ તે ફરીને બોલ્યો કે ‘રાયજી ! હવે મને રજા આપો. હું આ બહાને એક બે કવિત કરી દરખાસ્તમાં જઈ રાજતને મળું અને તમારી મુલાકાતનો બંદોબસ્ત કરી આવું. ઈશ્વરે તાકડો તો ન્તઈએ તેવો આણી આપ્યો છે. હોંશિયાર ચાઓ. હમણાં આવતાં તો હું સીધું પાણી લઈનેજ આવીશ. પ્રધાનજી ! મને લાભ અને તરાને પણ લાભ. રાજતને ફુંવર આવ્યા જેવો પ્રસંગ છે એટલે મને પણ યોનાનાં કડાંના સરખાવની આશા છે.’ એમ કહી ભાટ ઉભો થયો હાથમાં હુકો લીધો અને ગજલમાં એક ચોપડો મારી ફરીને બોલ્યો કે ‘સો રામરામ ! પ્રધાનજી ! અરીજી ચઢ્યું છે તેવામાં ઠીક બોલાશે મારે બંદે હું.’

આમ કહી બાટ ગામમાં ગયો. ગોવિંદરાય ધર્મશાળામાં ખેડા અને ગામમાં થતી ધામધુમ જોવા લાગ્યા. રાણીને પિયેર વધામણિયા ગયા. ગામમાં સાકરો વહેંચ્યાઈ અને દરબાર ગઢ ઉપર રજાપૂત રાજ્યચિહ્નવાળા મુશોભિત વાવટાઓ ચઢ્યા. બ્રાહ્મણો એકઠા થઈ આશીર્વાદ દેવા માટે ઉતાવળા ઉતાવળા દરબાર ગઢમાં જવા લાગ્યા. વાણિયાવટુ અને કામદાર વગેરે લોક ખની ઠણી દરબારની મુલાકાતે ગયા. મોટા ઘરની શેકાણીઓ ગોળ સાકર લઈ લઈને રાણીની ખબર પૂછવા ગઈ. ઘણાક લોક ગામ ચોરામીની ખટપટમાં પડ્યા. બ્રાહ્મણો અને તપોધનો પાસેનાં મૂંગાંને તોડવા ગયા અને અટોળ બ્રાહ્મણોના છોકરા ગામ બહાર વડનાં અને મહુડનાં પાંદડાંને રોળ વાળવા દોડી ગયા. દેવ મંદિરોમાં ઉત્સવ થવા લાગ્યા. પર્વડીઓ ઉપર દાણાના વરસાદ વરસ્યા તથા ગામડી નિશાળોનાં છોકરાંને છુટી મળી. ગામના મોટા ચોરામાં ગરાસિયા એકઠા થયા. રાવણાંમાં કમુંઆપાણી થવા માંડ્યાં. બાટ ચારણ બાંડ અને મીરલોદી કવિત કરી કરી દરબારમાં ગયા. તેમજ માગણનાં ટોળેટોળાં રાજના ગુણ ગાતાં મહેલ આગળ એકઠાં થવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે ધામધુમ થઈ રહેલી હતી તેમાં ગોવિંદરાયને સોબતી દસોદી બાટ પણ બળી ગયો. મોંમાર વાચાળ અને પ્રસિદ્ધ હોવાથી તે સૌથી પહેલે રાજના સિદ્ધાસન આગળ આશીર્વાદ સાથે જઈ ઉભો. રાજ્યએ પ્રસન્ન થઈ તેને વધાઈનો સરપાવ આપ્યો. વંશ વર્ણનના કવિતે પ્રસન્ન થયેલા સોનિંગ રાઠોડે વળી આપણા દસોદીને સોનાનાં કડાં પણ પહેરાવરાવ્યાં. આવી માગણોની બીડમાં પોતાનો અર્થ સાધવામાં કુતેહ મેળવી ગયેલો દસોદી ધડીબર ગોવિંદરાય પ્રધાનને વિસરી ગયો. ખીજા બાટ ચારણ પછી આગળ વધ્યા. દસોદી ગોવિંદરાયને કેવી રીતે મેળવવા તેનો વિચાર કરતો કરતો કમુંઆની આશાએ દરબારમાં ખેડો. લોદી આવે ને જાય તેમાંથી રાજ નવરો ન પડે ત્યાં દસોદી બિચારો શું કરે? એકદ બે વખત આગ્રહથી કમુંએ પીધો અને ઉપરા ઉપરી બરાતા દુકા ખેંચવામાં તથા અગમનિગમની વાતો કરવામાં દસોદીએ ઘણા વખત ગાળી નાંખ્યો. મૂર્ચનારાયણ માથે આવ્યા. બોજનનો સમય થયો અને સારા સારા લોક આવી ગયા ને પછી સોનિંગ રાઠોડના વણિક અમાત્યે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. અકાળે રહેલા લોક

હીહીને ચાલવા લાગ્યા. સર સરપાવ મળવાથી ખુશી થયેલા માગણુ વારંવાર રાબનાં વખાણુ કરતા દરબારની બહાર નીકળવા લાગ્યા ત્યારે આપણા દસોદી ભાટ પણ દરબારમાંથી મહેલમાં જવાના બારણા આગળ જઈ ઉભો રહ્યાં.

લોક વેરાયા દરબાર ખાલીખમ થઈ ગયો. પ્રધાન સાથે મહેલમાં જતાં બારણામાં દસોદીને ઉભેલો જોઈ રાબએ ફરી તેનાં કવિત સાંભળ્યાં અને પ્રસન્ન થઈ વળી કહ્યું કે “ દસોદી ! માગો માગો, તમારી જે ઇચ્છા હોય તે માગો. ” દસોદીએ વાંકા વળી નમન કરી ભાટની વાણીએ ‘ ખમા ઘણી ખમા પૃથિવીરાજ ! ’ એમ કહી જણાવ્યું કે ‘ માગવાનું તો એજ કે આને રાત્ર્ય અને અમને પસાયતાં. હાલ તો બાપાની પાસે એજ માગવાનું કે, જે ઘડી એકાંતમાં મારે આપની સાથે એક વજનદાર માણસની મુલાકાત કરાવવાની છે એટલું આપો એટલે જાણુ લાખો રૂપિયા આપ્યા. આજ પૃથિવીનાથને ત્યાં કુંવર જન્મ્યાના સરપાવ લીધા અને કાલ સવારે પસાયતાં પણ લઈએ એવી મોટી આશા છે. રાઠોડનો સુરજ ચઢતો છે એટલે ફતેહ થવામાં તો વાંધો નથી. વધારે વિગત એ માણસ પોતેજ આપને કહેશે. ’ ‘ ઠીક રાતે આવજો ’ એમ કહી રાબ ગયો અને ભાટ ધર્મશાળા ભણી વળ્યો. રસ્તામાં મોદીખાને જઈ ચીદી દેખાડી પાકાં સીધાં લીધાં. સરપાવ મોનાનાં કડાં અને પાકાં સીધાં લઈ ખુશી થતો થતો તે ગોવિંદરાય પાસે ધર્મશાળામાં આવ્યો અને જોડ્યો કે ‘ રાયજી ! ફતેહ. લો હવે સુરજ માથે આવ્યા માટે પેટની પૂજનું કંઈ કરો. ’ કેડ છોડી તે બિરતરા ઉપર ખેઠો. સાંજ પડતાં જમવાની તૈયારી થઈ. મોટા ચોરામાં ગામની બહાર અને રસ્તાઓ ઉપર આયમતા તરકામાં ખેરીને લોક જમવા લાગ્યું. કેટલેક મેકાણુ ખાંચજને માટે જનજમો બાંધી હતી પરંતુ ઘણા લોકને લીધે કાંઈ ખાંચો કે તરકા જવા રહેતું નહિ. જુદી જુદી વર્ણના લોકોનું આવવું ને વાતું થયા કરતું હતું. લોક જોણું થવા માંડ્યું અને જમણુનો ખટરાગ ધીરધીરે બંધાઈ થતાં ઉતરતા જોટની માફક મંદ પડી ગયો.

સૂર્યાસ્તે દેવમંદિર કચેરીઓ ચોરા અને દરબારગઢમાં દીપમાળો પ્રકટાઈ મોટા મોટા રસ્તાઓ ઉપર દીવા કરવામાં આવ્યા. રાજમહેલના આંગણમાં તરકાનું ફટવા માંડ્યું. આણી તરફ રાજને મળવા જવા

ગોવિંદરાય અને દસોદી ભાટ પણ ધર્મશાળામાંથી નીકળ્યા. દસોદીએ માર્ગમાં ગોવિંદરાયને બુદ્ધિ બુદ્ધિ મક્કન દેખાડ્યાં અને રાઠોડોનું બળ તથા તેમણે કરેલાં પરાક્રમનાં વર્ણન કરી કાર્યસિદ્ધિ સમજાવી. ‘અમુક તમુક રજપૂતો તો હમેશ બાંધી તરવારે દરબારમાં પડી રહે છે. આટલા રજપૂત ડોકા થતાં ગમે તે વેળાએ સોનિંગ રાઠોડોનું યુદ્ધ પડે ત્યાં પોતાનું લોહી રેડવાને તૈયાર રહે છે. કેટલાક હાથીઓ તો દરબારને આંગણે મૂલ્યાંકન કરે છે. સોનિંગ રાઠોડ પ્રતિદિન સૈન્યમાં રથ યોડા અને યુદ્ધસામગ્રીનો વધારો કર્યે જાય છે. બોળા બીમદેવે આપેલું એક નાનું પરગણું એમના પ્રતાપે આજ નાનું સીકડું રાજ્ય થઈ પડ્યું છે.’ આમ વાત કરતા કરતા તેઓ દરબારગઢ નજીક જઈ પહોંચ્યા.

સોમેત્રા ગામે નહિ તેમ શહેરે નહિ પણ એક આબાદ કર્યા જેવું હતું. વસ્તી ઘણી ખરી રજપૂતની હતી. પાટણના રાજાઓની પડતી પછી રાઠોડ રાય જ્યારે સોમેત્રાનો સ્વતંત્ર રાજા થયો ત્યારે તેણે પોતાના વંશના રજપૂતોને બોલાવી ગામમાં વસાવ્યા હતા. ત્યાર પછી નાનો શેર દરબારગઢ બંધાવ્યો હતો અને ઝુંવાળના બીલોના બંધે ગામ પાછળ પિંઢારિયો કોટ પણ કરાવરાવ્યો હતો. સોનિંગ રાઠોડ જાને હોંસી શૂરવીર અને ટેકીનો રજપૂત હતો. તેણે રાજ્યલોભથી નહિ પણ પરાક્રમથી પોતાની રાજ્યસીમા વધારી હતી. હજી પણ પરાક્રમ કરી બતાવી પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવો એવી તેને ઇચ્છા હતી. પોતે નીતિશાસ્ત્ર જાણતો હતો એટલુંજ નહિ પણ કેટલાએક વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ અને બહુલા બ્રાહ્મણોને પણ તેણે પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. સોનિંગ રાઠોડે યોગ કાળમાં પોતાની પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને આગળ પાછળના મેવાસી લોક તેની ધાક રાખતા હતા. ગામની વચમાં ગામ ને રાજ્યને યોગ્ય નાનો પણ સુદૃઢ દરબારગઢ હતો. દરબારગઢની જોડે નવો કરાવેલો રાજમહેલ હતો, જે અનેક દીવાઓથી અત્યારે જળહણી રહ્યો હતો. ગોવિંદરાય અને દસોદી ભાટ એ રાજમહેલ આગળ ગયા. ઈસર જેવા મોટા રાજ્યના પ્રધાનને આ નાના રાજ્યમાં કંઈ ખાસ જોવાનું ન હતું પરંતુ પગલે પગલે રજપૂતોના વ્યાપાર અનુભવી દિવાન ધ્યાન રાખીને જોતો. તેનું મન પોતાના કાર્યમાં લીન હતું,

પરંતુ અત્યારે તો તે ઇલદુર્ગ અને સોમેત્રાની સરખામણી કરતું હતું. ‘સોમે-
ત્રાનો રાજા ઇલદુર્ગના રાજાને છત્તી શકશે કે નહિ’ એવો વિચાર કદી તેને
આવતો પરંતુ વળી રજપૂતોનાં શૂરાતન યાદ આવતાં મનમાં કંઈક આશા
બંધાતી. એમ કરતાં કરતાં બંને જાણુ દેવડી આગળ થઈ અંદર ગયા.
દ્રારપાળને દસોદીએ ખજર આપ્યા પછી મોટે દાદરે થઈ મેડીએ ચઢ્યા.
મેડીમાં દીવાઓ જળહળ બળી રહ્યા હતા અને વચમાં એક મોટા ઢોલિયા
ઉપર પ્રતાપી જયચંદ્ર સઠોડનો પ્રપૌત્ર વાળુ ક્યાં પછી મલમલનું કેડિયું
પહેરી હુઝો પીતો બેઠેલો હતો. દસોદી અંદર ગયો. ઉંચરામાં પગ મૂકતાં
તેણે કવિતોથી રાજાની શાન્ત મેડીને ગળવી મૂકી.

“આવો દસોદી ભાટ આવો” એમ કહી સોનિંગ સઠોડે તેને આવ-
કાર આપ્યો. ગોવિંદરાયે રાજાને સલામ કરી અને રાજાએ ભાટને પૂછ્યું
કે “તમે કહેતા હતા તેજ આ કે?” ગોવિંદરાયનો ચહેરો બેતાંબ સોનિંગ
સઠોડને ખાતરી થઈ કે ‘આ કોઈ મુત્સદ્દી રાજદ્વારી પુરૂષ છે.’ ભાટ નીચે
આકળા ઉપર બેઠો અને સોનિંગ સઠોડે ધણો ધણો આગ્રહ કરી તથા હાથ
ઝાલીને વૃદ્ધ ગોવિંદરાયને ઢોલિયા ઉપર પોતાની પાસે પડાવે બેસાડ્યા.
પછી ભાટે વાત ઉપાડી અને અથથી તે ઇતિ સુધી સધળો વૃત્તાન્ત
કહી સંભળાવ્યો. ભાટ વાત કરતો હતો ત્યારે સઠોડરાય વારંવાર ગોવિં-
દરાય સામું બેતો અને ધ્યાન દઈ આ બધું સાંભળતો હતો. ભાટ બોલી
રહ્યો એટલે સઠોડે ગોવિંદરાય સામું બેઈ કહ્યું કે ‘દિવાનજી!
તમારે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ. એ ભીલડાના શા ભાર છે?’ ભાટ
બોલ્યો કે ‘ભા! સઠોડ વંશના રજપૂતોની તો અમને ગળા સુધી
ખાતરી છે. આ પણ જેવું તેવું માણસ નથી. અત્યારે ધારે તો ઇડરની
માદી ઉખાડી નાંખે. ઇડરનો રાજા કહીએ તોય એ અને દિવાન કહીએ
તોય એજ. કારણકે તો એમને વંશપરંપરા ચાલ્યું આવે છે ત્યાં હોંશિયા-
રીની તો વાતજ શી કરવી? પડીદાર રાજાઓના વખતથી એમને કાર-
ભાર પેટે ગામ મળેલાં છે એટલુંજ નહિ, પણ વંશપરંપરા કારભારના
નાંખાને પતરે લેખ થયેલા છે. એમની વગ ક્યાં! પાટણમાં પણ એમના
નામર કારભારી, સોરઠમાં પણ એના એજ અને આમ દખ્ખણમાં જુઓ.

સોજી સોડો... ગાવિન્દરાયને ઢાલીઆ ઉપર પોતાની પાસે પડજે બેસાડ્યા, -પૃષ્ઠ:૪૨.
—કોપીરાઈટ

તોય નાગરના નાગરજ કારખારી છે. ઉત્તરમાં રજપૂતોના ભડમાં પણ એ-
મની લાગવગ કંઈ એાછી નથી. શામળિયો તો ખરેખરો મૂર્ખ કે એણે આ
સૂતેલો સિંહ જગાડ્યો. આ ધારે તે કરી શકે એવા છે પણ આ તો રૈયતને
દુઃખ ન પડે અને દેશમાં હાલકહુલક ન ચાય માટે ઉધાડો હાથ દેખાડતા
નથી. એમનો ઉત્તરમાં જવાનો વિચાર હતો પણ રાઠોડ બાપાનાં પરાક્રમ
મેં સાંભળેલાં એટલે મારા કહેવાથી આપની પાસે આવ્યા છે. હવે તો
જેમ બને તેમ રૈયતના દુઃખનો આરો આણુવો એ રાયજીની બુદ્ધિ અને
તમારી તરવારના હાથમાં છે. મેવાસના ભીલ માથાં આપે એવા ઝનુની ને
જખરા છે, પણ બા ! આપના આગળ તેમનું કંઈ ચાલે એમ નથી. ક્યાં
રાઠોડ અને ક્યાં ભીલડાં ? ક્યાં વાધ ને ક્યાં ચિયાજવાં ? ઉધાડો ઝગડો ક્યાં
કરતાં એકદમ દબાવી દેવાય તો રૈયતને અડચણ ન થાય. એ બધું બાના
હાથમાં છે. અમે તો માગણુ બાટ ! અમારો આવાં મહાભારત કામમાં
શો આશરો ? અમારું જોર તો ત્રાગાં.” સોનિંગ રાઠોડ હસ્યા અને ગોવિંદ-
રાય સામું જોઈએલા કે ‘ બોલો દિવાનજી ! તમારી શી મરજી છે ? ’
ગોવિંદરાયે કહ્યું કે ‘ રાઠોડરાયની મરજી એજ મારી મરજી. ઉતાવળ કર-
વામાં માલ નથી. રાત્રીમાં હાલકહુલક ચાય તો માં ધણાં વર્ષનું કારખારું
લાગે માટે જે બને તે યુક્તિથીજ કરવું. મેં શામળિયાને લગન કરીશું, એમ
કહ્યું છે અને તેની તૈયારીઓ પણ થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

यस्यै चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् ।

व्याधो मृगवधं कर्तुं गीतं गायति सुस्वरम् ॥

વળી એ આપણી યુક્તિમાં સમજે એવો ચતુર નથી, માટે હું જ્યારે
અહિં માણસ મોકલું ત્યારે ચુંટી કાઢેલા રજપૂતો લઈ આપે ત્યાં પધારવું
અને ‘ લાગે લાકડું ભાગવું.’ સોનિંગ રાઠોડે કહ્યું કે ‘ દિવાનજી ! એમાં તો
તમારી બુદ્ધિ અને અમારી તરવાર ! રાત્રીની ઉથલપાથલમાં તમારી
બુદ્ધિ ! અમે તો તરવારથી કામ લેનારા કહેવાઈએ. યુક્તિમાં તમે રાજ

૧ જેનું ખરું કરવાની ઇચ્છા હોય તેને ગમતું કામ :-

મૃગને મારવા મધુર સ્વરથી ગાયન કરે છે.

તરવાર વાપરવામાં અમે રાજા. તમે કહો છો તેમ કરીશું, માટે હવે ચિંતા કરશો નહિ. અમુક દહાડો નક્કી કરો એટલે તે દહાડે રજપૂતો તમારા આજુસ સાથે આવે. હું જાતે પણ જરૂર હશે તો આવીશ. આવા દુષ્ટને દંડ દેવો એ અમારું રજપૂતોનું તો કામજ છે. ’ સોનિંગ રાઠોડનાં વચન સાંભળી ભાટ ગાજી ઉઠ્યો કે ‘ ભલે રાઠોડ ભા ! ભલે ! ઘણી ખમા પૃથ્વીનાથ ! રજપૂત વિના તે બીજા કોના ભાર છે કે આવાં કામમાં હામ ભીડે. ’ પછી સોનિંગ રાઠોડે અને ગોવિંદરાયે વિચાર કરી એક દિવસ મુકરર કર્યો. આગળ ઉપર રાજ્ય વહેંચણી કમ કરવી તે સંબંધી રાજા પ્રધાન વચ્ચે કેટલાક ઠરાવો થયા. ગોવિંદરાયે રાઠોડને શાળાશી આપી અને રાઠોડે તેમને સામું અભય-વિશ્વાસ વચન આપ્યું. પછી ઘણી રાત જવાથી તેઓ પોતાને ઉતારે ગયા.

પ્રકરણ ૮ સું.

સમારકામ થવા લાગ્યાં અને રસ્તા તથા બજાર વગેરે જાહેર જગ્યાએ સમરાર્થ ગઈ. ગઢ ઉપર અને મંદિરો ઉપર નવી ધ્વજાઓ ચઢી અને આખું ગામ પણ ઉજળામણ ઉપર આવ્યું. શામળિયાએ પોતાના વિવાહની હોંસમાં આંખો મીચીને નાણાં ખરચાવા દીધાં. એક તરફ ગોવિંદરાયને ત્યાં અને બીજી તરફ દરબારમાં વસવાયાં રોજ મળી. વેપારી લોકને લુગડાં-લતાં સોનાં રૂપાં અને હીરા માણિક અપાવવાની તક મળી. દેશમાં રાજન-લગનની વાત થઈ એટલે બાટ ચારણ અને માગણ લોક બધેથી ધડિરમાં આવીને ભરાયા. ધડિર જે નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું તે આ વિવાહની તૈયારીએ પાછું ઝાંઝમાળ ને ઉજળાણ બની રહ્યું. થોડાં નવાં સાગ-સામાન થયાં, બજાર તથા દાથીઓને નવી ઝૂલો થઈ, સુખપાલો પાલખીઓ અને મિયાના વગેરે વાહનો રંગાયાં અને તેની ઉપર નવી ચિત્રચિત્ર બનાતો મઢાઈ. સંચમાં અને ભોંયરામાં પડી રહેલાં ધરેણાંને જેઠું ચટ્યા. હીરા મોતી માણિકનાં ધરેણાં ઉપર નવાં પહેલ પડ્યાં. " રાજને ઘેર આનંદ તો પ્રજાને ઘેર પણ આનંદ " તેમ લોકમાં પણ આનંદ જણાયો. મોટા મોટા જોડ સાદુકારોએ પોતાનાં ઘર વાહન અને ધરેણાં વગેરે ઠીકઠીક કરાવ્યાં અને ગામડાંના લોક પણ રાજના વિવાહે શહેરમાં જવાને લગનની વાટ જોવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે અનેક રીતે વિવાહની ધામધુમ થઈ પણ કાબેલ કાર-બારીએ પોતાના મનનો મર્મ ધીરજશમ સરખાને પણ સમજવા દીધો નહિ. ધરતાંથી પણ ડોસાના દિલનો ભરમ સમજાયો નહિ તો લોક બિચારા શું સમજે ! ડોસી સગાં અને છોકરાં મનમાં મુંઝાય, એકાન્તમાં ડોસા ઉપર ક્રોધો ક્રોધે પણ ફુંકી જોલાય નહિ. આ કાર્ય કેવા રૂપમાં ઉતરશે તે ગામના ધરડેરા પણ સમજી શક્યા નહિ. ગોવિંદરાયના ઘર આવળ મચેલી શોભા અને માંડવાની રચના બેઠ માર્ગે જતી સ્ત્રીઓ મોં મચદોડી 'ફટ છે ' એમ કહેવા લાગી. આટલું બધું થયું પણ હજી વિવાહનો દિવસ નહીં થયો ન હતો. એકવાર સવારમાં ગારને જોલાવી શામળિયાએ વિવાહનો દિવસ નહીં કરાવ્યો અને ગોવિંદરાયને ત્યાં કહેવરાવ્યું. ' વેશાખ વદિ આજ લગન કર્યો, ' એમ ગામમાં વાતો ચાલી. ગોવિંદરાયનું મન દિવસ નહીં

ચાળે પહોં, કારણ કે દુષ્ટબુદ્ધિ બીલ રાજને જડમૂળથી ઉખાડી નાંખવાની
 યુક્તિમાં તેમને ધણું કામ કરવાનું હતું. કારભારીએ હવે દસોદીને સોમેત્રે
 મોકલ્યો અને પોતે નોંતરે આવનારને ઉતારવાની ગોઠવણ કરવા માંડી.
 આ બધું જોઈ ધરનાંથી અને અંતરના મિત્રો વગેરેથી રહેવાયું નહિ. સૌએ
 એકઠાં મળી એક દહાડો તેમને પૂછવાની હિમ્મત કરી. એક વૃદ્ધ મિત્રે
 દિવાનખાનામાં ગોવિંદરાય એક વખત શાન્ત ચિત્તે બેઠેલા હતા ત્યારે પાસે
 જઈને પૂછ્યું કે “ રાયજી ! આ શું કરો છો ? આનો કંઈ ભરમ અમારાથી
 નમજતો નથી. તમારે તો પાછલી ચાર ધડી રહી છે પણ આ કુટુંબને તો
 જન્મારો કાઢવાનો છે. એ શું કરશે ? નાતમાં એમનો કેમ સમાસ થશે
 અને લોક પુઠે શું બોલશે ? તેનો જરા વિચાર કરજો.” ‘ હીક છે. તમે
 તમારી મેળે શું થાય છે તે જોયા કરો,’ એવો ઉત્તર આપતાં ગોવિંદરાય
 વધે કરીને ઘોળી થઈ ગયેલી મુંઝમાં હસ્યા અને આડીઅવળી વાત કાઢી
 મુજબ પ્રશ્નને ઉડાવી દીધો.

પાદરમાં ધર્મશાળા હતી તેમાં ઉતર્યા. દસોદી બાટ શામળિયાનો ઘાટ
 ઘડનારી વહેવાણી લઈ ત્યાં આવેલો હતો તેને મળ્યા અને દોટસોએ માફ
 ધર્મશાળાના વાડામાં અણાવ્યા, જેમનારીઓ ઓઝણ પડદાની રહેનારીઓ
 હોવાથી ગાડીતોને દૂર કર્યા અને પહો ફાટતા પહેલાં શામળિયાની વહેવાણી
 માફાઓમાં બેઠી. સારી પેઠે દહાડો મઢ્યો એટલે માફા બેઠી વિવાહમાં
 ગીત મેંગણની ધૂમ મચાવે એવી જીવન જોરાવર વહેવાણીને લઈ દસોદી
 બાટ અને ગોવિંદરાય ઈંડર બણી ચાલ્યા.

માર્ગમાં બપોરા પછુ ન ગાળતાં દરમજલ કુચ કરી ત્રીજા પહોરને
 અમરે મુડરને કાબેજ કારબારી નોંતરે આવેલી વહેવાણી સાથે ધોળે દહાડે
 શહેરમાં પેઠા. ઘંટડીઓના ખડખડાટ અને પેંચના મડમડાટ લોક જોવા
 મળ્યા પછુ પડદા નાંખેલા હોવાથી નોંતરે આવેલીઓનાં કાંધને કંઈ દસું
 થયાં નહિ. એકેક રચની પાછળ વહેવાણીની સાહેબી શોભાવવાને આવેલા
 બળે સ્વારો હતા, એટલે ત્રણે સ્વાર અને માફાઓમાં જેટલાં માણસ
 હોય તેટલાં ખરાં. એ બધું ગામ વચ્ચે થઈ રાત્રમહેલની ઓળંગ કરી
 દિવાનના ઘર આગળ ગયું. સ્વારો વેગળા ખસી ગયા એટલે બેગા મળેલા
 લોક અને ગાડીતોને દૂર કરી તથા માર્ગમાં આડ પડદા નાંખી વહેવાણી
 ગોવિંદરાયના વિશાળ ઘરમાં ગઈ. મુંડ ઉપરની ધુધરીઓના ધમકારે ધુધ-
 રાના બાસ કરાવ્યા અને કારબારીના વિશાળ ઘરમાં તેઓ ક્યાં સમાઈ
 મધ તે જણાયું પછુ નહિ. પાટણની ઓઝો પોતાના વિવાહમાં આવી
 એવું સાંભળી શામળિયા પ્રસન્ન થયો અને તેમને માટે જે જે જોઈએ
 તે સત્તર મોકલાવવા લાગ્યો.

લેણ વાતો કરવા લાગ્યા કે 'અહા ! ગોવિંદરાયનું શું જન્મજન્મ ઓળ-
 ખાણું ! આજો વૈભવ અને આવી આપણે તો કોઈ દિવાનની દીકરી નથી.
 નાતનાં આજ્યાં પછી વાંધો શો છે ! જેમનામાં તો જેમ ચાલ્યું જાય.
 આટલો વૈભવ અને આટલાં માણસ નોંતરે આવે એ ને શું જોઈએ કહેવાય !'
 આ પ્રમાણે ધ્યાનમાં આવે તેમ લોક વાતો કરવા લાગ્યા. ગોવિંદરાય અને
 દસોદી બાટ જ માત્ર નોંતરે આવેલાંની તહેનાતમાં રહ્યા. ઘરનાંએ કે
 લગાર પણ જાણ્યું નહિ. આવેલાં માણસોનાં જોબન

જેસણું ક્યાં થાય છે તેની પણ કોઈને ખબર પડી નહિ. વિવાહધેણા
શામળિયાને એક ઘડી જુગ જેવી થઈ પડવા માંડી અને ગોવિંદરાયને
પણ હવે તેમ જ થવા લાગ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

બારીએ જતાં ચંડાળ કન્યાનું મુખ જોવાયું તેથી તે વહેમાયો, પણ દાતણ પાણી કરી નહાઈ ધોધને મિત્રમંડળમાં જતાં તે બધું ભૂલી ગયો. રૂપાળીને પરણવાનો ઉત્સાહ પાછો તેના મનમાં ઉભરાયો અને રાજમહેલમાં સેવકોએ સગાંએ અને ખવાસોએ ગૃહસ્થાંતિની તૈયારીઓ કરી.

મુડર નગર આજ ગામના પરગામના અને ચુંવાળના કાકરાઓથી ભરાઈ ગયું હતું. ઉંચી વર્ણની વહેવાણા યવાને બીલડીઓ એકપગે ઘઈ રહી હતી. ત્યાં ત્યાં દરબારગઢમાં ખવાસ ખવાસણા અને હજીમોની હોંસાતુંસી જોવામાં આવતી હતી. સવારના પહોરમાં જ રસ્તાઓ ઉપર પાણી છંટાઈ ગયાં હતાં. કામદાર લોક બધા ચકલેચકલે દારૂખાનાંની અને દીવાળતીની ગોઠવણ કરવામાં રોકાઈ ગયા હતા. ગોવિંદરાયના ઘરથી તે દરબારગઢ મુખી દીવાઓ મૂકવા વારતે પાટિયાંની કિનાર બાંધવામાં આવી હતી. રસ્તામાં તડકા ન પડે તે માટે ધણુ ખરે ઠેકાણુ ઉંચે ઉંચે ચંદરવા બાંધી દીધા હતા. મહોલ્લે મહોલ્લે આસોપાલવનાં તોરણા બાંધ્યાં હતાં. મંદિર ખેડકા અને ચોરાઓમાં રાજને ખરચે શોભતી ધામધુમે ઘઈ રહી હતી. દરબારગઢના મોટા વિશાળ આંગણામાં રંગોળીઓ પુરાઈ હતી. સરકારી નોકરોને ઘેર આગલે બારસાપે સોનેરી પાનાં ચોટાયાં હતાં. લોક પોતાને ઘેર વિવાહ હોય તેમ આનંદમાં મહાસતા હતા. બ્રાહ્મણ ભાટ ભવેયા અને માગણુ લોક દરબારમાંથી રાજમહેલમાં અને રાજમહેલમાંથી ગોવિંદરાયને ત્યાં હેરાફેરા કરી રહ્યા હતા. આખું ગામ એટલે નાનાથી મોટા લંગી સો કોઈ રાજના વિવાહની આ ધામધુમમાં ઘેલુ ઘઈ રહ્યું હતું.

આણી તરફ ગોવિંદરાયના ઘરમાં કુંઈ ચોર જ ઉત્સાહ જણાતો હતો. પ્રધાનના ઘરના આંગણામાં ઉંચો લાંબો અને પહોળો એક બહુ મોટો મંડપ રચાઈ તે ઉપર ચિત્રવિચિત્ર ચંદરવા બંધાયા મંડપની આસપાસ કનાતો બાંધ્યાં લઈ ચારે પાસથી તેના બધે મજબુત કરવામાં આવ્યા હતા માંડવામાં કામકામ ઉત્તમ ચિત્રો અને નાના પ્રકારનાં આસનો સિંહાસનો અને મખમલના ગાદીનકિયા નાંખી દીધેલા હતા. માંડવાની ચારે તરફ ફરતાં તોરણ બાંધ્યાં હતાં. અંદર ચિનાઈ ખિસોરનાં ગુમ્બર પણ ટાંકી દીધાં હતાં. આ સિવાય બીજી પણ ઘણીકે ગોઠવણ કરવામાં આવી

સર્વ કોઈનાં મન વિવાહની પહેરવા આઢવા અને ખેસવા ઉઠવાની હોંસીલી તળવીજમાં તક્ષીન થઈ ગયાં હતાં. ગોવિંદરાય કંઈ જુદા જ વિચારમાં હતા. તે ઘોતાથી ન બને એવા રાજસી ખાણની તળવીજમાં હતા. પહેલેથી હુકમ આપ્યા પ્રમાણે ચુંવાળના કલાલો જુની મહુડીઓનાં મહુડાંના ફૂલદારની માણા લાવ્યા હતા. જન જમાડવાને ગોવિંદરાય ભોજનની તૈયારી કરાવરાવી. ભાટે તેઓને કહ્યું કે ' જુઓ ભાઈ ! અમારાથી આમાં વચમાં પડશે નહિ માટે અહિં કંઈ ખોડખાપણુ કે અપજશ આવશે તો તે તમારે શિર છે. જનમાંથી જશ મળશે તો તમને ઇનામ મળશે, માટે તમે તમારે જેમ બને તેમ રાજને યોગ્ય ગોઠવણુ ને સોંપી કરજો. '

બીજા રાજને માટે રાજસી ખાણની ગોઠવણુ કર્યા પછી પ્રધાન અને દસોદી ભાટ નોતરે આવેલી વહેવાંણીની સરભરામાં ગુંથાયા. થોડા વારતે શું કરવાને પાછું પડ્યું. આટલું તેમ તેટલું, એમ કરી ઢોલી આદાણુ ભાટ અને માળી વગેરેને પણ છુટે હાથે પૈસા આપી જેમ બને તેમ સારી ધામધુમ કરવાના હુકમ આપ્યા. રાજમહેલમાં બપોર થતાં મૃદસાંતિની સુંગળો વાગી. બીજા ગોરોની અશુદ્ધ વાણીના આશીર્વાદ દેવાયા અને આકાશમાં પરત્તા પડે એવા મોટા તીણા ને લાંબા રાગે બીજડીઓ ગીતો ગાવા લાગી. શામળિયાને પીઠી ચોળી પણ તે જરા કાળી પડી ગઈ. પીઠી ચોળી ગોત્રજ આગળ લઈ જઈ પૂજા કરાવી પગે લગાડતાં ઘીના દીવાએ પરરાજાનું ચોળિયું ઝડપ્યું, તે જોઈ ગોર કંઈ બોલ્યો નહિ પણ ખાણુસાયો. ધીરે ધીરે અપશકૃત થતાં થતાં બધી વૈવાહિક ક્રિયા થઈ. સાંજ પડતાં વર ઉપદ્રાવ્યાની વેળા થઈ. ચોતેરી સાજ અને પગે બાંધેલી ધુધરીઓવાળી સોરડી થોડીઓએ હાથુહણાટ કરી મૂક્યો, વાળાં વાગવા લાગ્યાં, શેઠ સાહુ-દાર અને કામદાર ચોક નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરી તેનાપર ધીરા ચોતીના દાગીના પરકાવી હાથમાં ફૂલછડીઓ લઈ સાજનમાં બેસા થયા. માળવુ મોંઠ લાવી અને શામળિયાની કાઠીએ તે માથે મૂકી રામણુ દીવો જીતા. ઉંઠા નિદ્રાન આગળ થયાં અને પાછળ સુખપાલો ગાડીઓ આવવા માંડી. તેની પાછળ યજ્ઞિદાના થોડા તેની પાછળ સાજન અને સાજનની બધાં વરરાજાનો થોડા આવ્યો. વરની પછવાડે બીજાઓ મંગળ ગીત

આતી ચાલવા લાગી. કાનના ઢોળ ફાડી નાંખે એવી લંઘળો ફૂટવા માંડી. માટી ધામધુમવાળો વરઘોડો ગોવિંદરાયને આંગણે બાંધી ઉતર્યો. વરઘોડેથી ઉતરી મંડપમાં પેસતાં છિક યઈ. આ છિક હોહામાં અબલુમાં જત પણ બાંડ લોક 'ખમા ખમા' કરી બોલી ઉઠ્યા તેથી રાજા લગ્નર ઉભો રહ્યો અને લોકે જાણ્યું. દાસીઓએ ગોવાળાં લીધાં તેથી પણ સૌએ જાણ્યું કે છિક યઈ અને વરરાજા મંડપમાં બેઠા. વરઘોડો ઉતર્યો નાળિયેર વહેંચાયાં અને લોકે ભોજનવેળા થવાથી વેરાવા લાગ્યાં. બીજી તરફ એક મોટા વિદ્યાળ વંટામાં બીજામંડળ પણ રાજસી ભોજન કરવાને ગયું. પ્રધાને આ બધી ધામધુમની સાથે એવો સરસ એટ ક્યો હતો કે, જે દ્રોઈથી સમજાયો ન હતો અને તેમાં બધી કાબેલિયતનોને મુસદ્દીપણનો ઉપયોગ થનાર હતો.

કૂલદાસની માણોનાં મેં ઉધડ્યાં. શામળિયાના સોબતીઓમા દાસના પ્યાલા ફરવા લાગ્યા. ધનામની આશાએ સરભરા કરનારાઓએ આગ્રહ કરી કરીને જાનૈયાઓને કૂલદાસ પાયો. રાજસી ભોજન ભરેલાં તાંસળાં ફરવા માંડ્યાં. રંગતાનમાં ચઢેલા શામળિયાના સાથીઓએ બાવતાં ભોજન લેવા માંડ્યાં. ભોજન ઉપર દાસના પ્યાલા ફરીથી ફરવા માંડ્યા પ્યાલા ઉપર પ્યાલા પીતાં જાનૈયા ધીરે ધીરે કુદથી મત થવા લાગ્યા. દીવા થઈ ગયા હતા, દીપમોળો જળહળાટ બળી રહી હતી અને ઢોલી હજમ વગેરે વસ્ત્રાયાં જાન જમી રજાની વાટ જોતાં હતાં. શેક સાહુકાર અને દરબારી આકર નોકર જમી પરવારી લુગડાંલતાં પહેરી મંડપમાં આવવાની તૈયારી કરતા હતા. આમ સૌ દ્રોઈનાના પ્રકારના બાપારમાં પડી ગયા હતા ત્યારે દસોદી બાટ જમવા બેઠેલી જાનની નાડ જોતો એક કોરે ઉભો રહ્યો હતો. બીજા લોક દાસના ઘેનમાં ચકચૂર થયા કે તરત દસોદીએ આંખને અણસારે વંટાનાં બારણાં બંધ કરાવ્યાં. ઘરમાં જઈ તે ગોવિંદરાયને મળ્યો. દ્રોઈ પણ જાતની ગફલત થવા પામે નહિ તે માટે આગળથી પાંદો બંદોબસ્ત રાખેલો હતો. ભાટ અંદર ગયો, ચોકમાં દીવા બળતા હતા તે બંધ કરાવરાવ્યા અને બેરોને કુંઈક બહાને આધાંપાછાં કરી દીધાં. દસોદી ને ગોવિંદરાય એકાંતમાં મળ્યા વિચાર ક્યો અને વંટામાં પડતી ચોરડાના કરાની બારી ઝિલકવી નાંખી. 'હવે શો હુકમ છે દસોદી !' એમ સોનિંગ રાંદોડે બોલે

એટલે દસોદીએ ઉતર આપ્યો કે ‘કારભારીએ કરવાનું હતું તે કર્યું, હવે
 તો તમે કહેતા હતા કે ‘અમારું જીવ તો તરવાર’ તે મજેથી અજમાવે
 આપા.’ દસોદીના મુખમાંથી આ વચન નીકળતાં જ શામળિયાની વહેવાણી
 થઈ આવેલા સોમેત્રાના સઠોડ રજપૂતો હાથમાં તરતની ઉતારેલી તરવારો
 લઈ ખારીમાંથી વંદામાં ફૂટી પડ્યા. બકરાંના ટોળા ઉપર વાધ તૂટી પડે.
 તેમ નેતરે આવેલી વહેવાણીના રૂપે રહેલા ભૂખ્યા વાધ જેવા જ મેવાડી
 રજપૂતો રંગતાનમાં ગુલતાન થયેલા ભીલો ઉપર તૂટી પડ્યા. “હાંહાં ફગો
 છે” એમ કહેતા કહેતામાં તો સરવીર સઠોડ વંશના રજપૂતોએ બસે.
 અઠીસે માણસને વંદામાં જ વધેરી નાંખ્યા. તરવારો ઝપોઝપ ફરવા લાગી
 અને જેમ પાંદેલાં આરિયાં કપાઈ જાય તેમ ભીલ લોકતાં માથાં કપાઈ
 ગયાં. હોદાદરે થયો અને ભયને લીધે મંદનું થેન ઉતરી જતાં જમના ફાટ
 જેવા એક ભીલે લાત મારી વંદાનું આરણું ઉતારી નાંખ્યું. આરસે ભીલો-
 માંથી માત્ર સો પોણાસો શામળિયાને લઈ બહાર નીકળવા પામ્યા, પણ
 ‘હાં ! આરે આવેલું વહાણ બૂડે નહિ’ એમ દસોદી ભાટના મુખમાંથી
 ઉત્તેજક વચન નીકળતાં જ ટુંગરાયેલા રજપૂતોને લઈ સોનિંગ સઠોડ તેમની
 પુકે પડ્યા. મેદાન જેવા માર્ગમાં નાસતાં નાસતાં ભીલ લોદ્યા પડતા ગયા
 અને સરવીર સઠોડ રજપૂતોને તરવાર ચલાવવાનું શરૂયું. લોદ્યા નાસનારા
 કરવા લગ્યા અને મંડપ બહારઉભાં રાખેલાં બળદ ઘોડા અને હાથી વગેરે
 વાહનપશુઓ ભડકવાથી દીપમાળો રમણભમણ થઈ ગઈ. કુતરાંની સુસવાડે
 અને સરવીરના હોદાદરે ગામમાં રમખાણ મચી રહ્યું. લોદ્યાએ ભડાભડ
 બામણાં વારી દીધાં. ગામમાં ભડાભૂટ અને અંધારું થઈ જતાં પારકા અને
 પોતાના સૌ કપાઈ જવા લાગ્યા. જ્યાં જ્યાં સખત મારામારી આવી. ભીલ
 લોદ્યાએ શામળિયાને દરજારમાં ઘાલી દેવાને રજપૂતોની સામે સખત ટક્કર
 લીધી પરંતુ સોનિંગ સઠોડ પાંચ રજપૂતોને ઘઈ આગળ દોડ્યા હતા તેમણે
 મોટાં જતાં પગથિયાં ચડતાં ચડતાં તેને ઘાયલ કર્યો. જ્યાં ચતાં જ તેનું થેન ને
 અગિયારનું ઉતરી ગયું. ઘાયલો ઘાયલો તે ઉભો થયો અને અનામિકા દરડી
 સોનિંગ સઠોડના કપાળમાં સજ્જતિલક કર્યું. તિલક કરતાં કરતાં તે બેઠોડ
 પુથિરી ઉપર પડી ગયો, પસ્તાયો અને છેલ્લા બોલ એ બોલ્યો કે “સઠોડ

રજપૂત ! તને ધન્ય છે ! પણ મરતી વેળાનું માંડું એક વચન રાખ. ”
 સોનિંગ રોડોડે વચન સંખવાને કોણ આપ્યો એટલે શામળિયો બોલ્યો કે
 “ મારા વંશના માણસો તમારા ગાદીએ બેસતા રાજાને સર્વદા રાજતિલક
 કરે અને તપે. શામળિયા સોડનું રાજ્ય એમ કહી ગાદી ઉપર બેસે. ”
 સોનિંગ રોડોડે મરતી વળતે તેને આ વચન આપ્યું. પોતાના કૂલને લીધે
 પશ્ચાત્તાપ કરતો તે પછી મરણને સરણ થયો. બીલની સત્તાનો અંત
 આવ્યો અને ઇસદુર્ગની ગાદી પાછી રજપૂત અને તે પણ જયચંદ્ર રોડોડના
 પ્રતાપી પ્રપૌત્ર સોનિંગ રોડોડને હાથ આવી.

બીજા વાર ઇસદુર્ગનો ઉદ્ધાર થયો. બીલ રાજાનું નામ ઉઠી ગયું.
 રોડોડ રજપૂતોએ પોતાની ગાદી સોમેરામાંથી ઉપાડી ઇરિમાં આણી અને
 વૃદ્ધ કારભારીએ પોતાની રાજ્ય વ્યવહાર કુશળતાએ ઇરવાડને સારી
 સ્થિતિએ આણ્યો. ઓચિંતા બનાવથી હુમકી ગયેલી રૂયતને જીલમની
 જડ કાઢી નાંખીને શાંત કરી તથા બીલ લોક ઉપર વિશેષ ભંપતો બેસાડ્યો,
 કેટલાક મહીના સુધી સંરચાનના કાઈ કાઈ ભાગમાં બીલ લોકોએ તોફાનો
 કર્યા પણ ગોવિંદરાયે ધીરે ધીરે તેઓને ચપટ બેસાડી દીધા. પછી સોનિંગ
 રોડોડ તુલા કરાવી સારા મુહૂર્તે ઇરની ગાદીએ બેઠા. ધીરજરાયને પ્રધાન-
 વટ્ટાની પાઘડી બંધાવી. માથે ચોમાસું આવી પહોંચ્યું અને વરસાદ વહેલો
 થવાથી રૂયત કામે વળગી ગઈ. ચોમાસાએ રાજ્યવ્યવસ્થાને સ્થિર પાડ-
 વામાં મદદ કરી, નહિ તો કદાપિ આગળ પાછળના બીલ સરદારો તરત
 એકદમ જંપી જાત નહિ. ગોવિંદરાયે પણ પાટણ જવું થોડા મહીનાને માટે
 માંડી વાળ્યું અને ધીરજરાયને રાજ્યકાજમાં રસ્તે પાડવા રહ્યા. ચોમાસામાં
 ગોવિંદરાયે શોધ કરી નાતમાં રૂપાણીના વિવાહનું ચોખડું બેસાડ્યું. સરદ
 ઋતુ આવી ત્યારે પોતાના નાના દીકરાને પાટણ મોકલી ત્યાંના પ્રધાનના
 મોટા ભાઈ સંતોકરાય દેસાઈને ત્યાં ચાંલો કરાવરાવ્યો. ઉધડને લગનગાળે
 લગન લેવરાવ્યાં, કાગણ કે રૂપાણી ક્યારનીએ વયે આવી ગઈ હતી.

સોનિંગરાય રોડોડે કન્યાદાન દેવાની ઇચ્છા જાણી તેની ગોવિંદ-
 રાયે દા કહી. હવે રૂપાણીના ખરેખરા લગનની સામગ્રી થવા માંડી.
 રાજદરબારથી પ્રધાનની દીકરીના વિવાહ થવાના હોવાથી મોટી ધા

થઈ. સાલ સારી પાંડેલી હોવાથી લોકલે આનંદમાં તરી રહ્યા હતા. દેશમાં સર્વત્ર સલાહશાંતિ હતી. ઇંડર તથા પાટણના રાજાને એક બીજાની મદદમાં રહી મુસલમાનોથી પોતાનાં દેશનું રક્ષણ કરવાનું હોવાથી બેસતી હતી. સોનિંગ રાઠોડ હોંસી અને કૃતસ હતો. તેણે ગોવિંદરાયની દીકરીનાં મોટી ધામધુમથી લગન કર્યાં. પાટણથી સંતોકરાય દેસાઈ મોટી જાન લઈને દીકરો પરણાવવા ઇંડર આવ્યા. પાંચ ગાઉ સુધી જાનને લેવા માટે ગોવિંદરાયનો પુત્ર વીરપ્રસાદ હાથી ઘોડા રથ અને બીજા દરબારી અધિકારીઓ લઈ સામે ગયો. પાટણનો દિવાન પોતાના ભત્રિજાને પરણાવવા ઇંડર આવ્યો હતો તેને પણ રાજાના ગોવિંદરાય ઉપરના ભાવની મુખ્ય થઈ. જાન આવી મોટી વાડીએ ઉતરી. ધીરજરાય દિવાનનાં વહુ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી વહેવાણુ થઈ સામે ગયાં અને કારભારણે કારભારણા મળી, વહેવાઈએ વહેવાઈ બેઠ્યા તથા જાનને મોટા હાથમાંથી ગામમાં આણી રાજમહેલમાં ઉતારે આપ્યો. સોનિંગ રાઠોડે ગોવિંદરાયની દીકરીનું કન્યા-દાન થઈ બે ગામ દાનમાં આપ્યાં. આઠ દિવસ સુધી ઇંડરમાં મોટી ધામ-ધુમ થઈ રહી અને નવમે દિવસે જાનવળાવો થયો ત્યારે નજીકને વળાવતાં ઇંડરની કારભારણે સૌ સાંભળતાં મોટી ઉકામણથી ગાયું કે—

અમે ઇંડરિયો ગઠ જીત્યાં રે, આનંદ લાલો !

અમે રૂપાળીબા પરણાવીને જીત્યાં રે, આનંદ લાલો !*

રાજાની તથા પ્રધાનની લોકમાં બીજાં રાજ્યોમાં અને દેશ પરદેશમાં વાહવાહ થઈ રહી. સંતોકરાય દેસાઈ દીકરો પરણાવી પાટણ ગયા અને ઘોડા વખત પછી ગોવિંદરાયે પણ ઇંડરમાંથી ઉતરી કરી. ધીરજરાય પ્રધાનવટે વળગ્યા અને માલ મીલકત આદિ આખું ઘર ઉપાડી ગોવિંદરાય પાટણમાં બઈ નિવૃત્તિમાં વૃદ્ધાવસ્થાનો કાળ નિર્જનન કરવા રહ્યા. પ્રાચીન કાળની આશ્રમ પરંપરાનું વાનપ્રસ્થાશ્રમનું દેશકાળને યોગ્ય

પોતાને ઘેર-કુટુંબમાં નિવૃત્ત થઈ રહેવું, એ જ સ્વરૂપ આ
ગયું હતું. દ્વિજ વર્ણના ગૃહસ્થો-ગૃહસ્થસ્તુ યદા પશ્યન્
પલિતમાત્મનઃ અપત્યસ્યૈવ ચાપત્યં તદ્વારણ્યં સમાગ્રયેત્ એવા મનુ
ભગવાનના આદેશનું પોતાને ઘેર આવી કુટુંબમાં રહીને જ અતુર્વર્તન કર-
વામાં પોતાના ઇતિહાસની પરિસમાપ્તિ સમજતા હતા અને એજ ખરે-
ખરે ધર્મશાસ્ત્રોનો દ્વિજવર્ણને ઉપદેશ છે કે—

અધીત્ય વિધિવદ્વેદાન્ પુઞ્ઞાંઞ્ચોત્પાદ્ય ધર્મતઃ ।

દ્વિજા ચ શક્તિતો યજ્ઞૈર્મન્યો મોક્ષે નિવેદાયેત્ ॥

સરદારખા.

પ્રકરણ ૧ લું.

કેમ સંવતનું તેરમું સૈકું ઉતરતું હતું તે વખતે શુભરાતની
રાજધાની અજીહિલપુર પાટણની ઇલાન કોણમાં આશરે
વીસેક ગાઉ ઉપર રાણીપુર નામનું એક નાનું મંસ્થાન
હતું. રાજધાની રાણીપુરની આસપાસ યુનાગરવીનો એક
કોટ હતો પણ ધણાં વર્ષે થઈ જવાથી આ વખતે તે છૂર્ણ
થઈ ગયો હતો. કોટને ચાર દરવાજા ને બે બારીઓ હતી. ગામ વચ્ચે
એક નાનું બજાર હતું અને તેમાં વાણિયાવાડું અને બીજાં થોડાક વેપારી-
ઓની દુકાનો હતી. બજારની ઉત્તર દિશાએ એક મોટું ચોગાન હતું તેમાં
રાજાનો મહેલ હતો અને તેના મોં આગળ એક સુ-દર બગીચો હતો.
ગામની આસપાસ આંબા મહુડા અને લિંબડા વગેરે ઝાડોની ધડાઓ હતી.
નાનાં નાનાં તળાવડાંથી તથા બાગેજો વહેતી નદીથી રાણીપુરની આસપા-
સના પ્રદેશો પણ ધણા જ રળિયામણા હતા. વેપાર પણ ગામના પ્રમાણમાં
ઠીક ચાલતો હતો. દેશ પરદેશનો માલ ત્યાં આવતો અને અનાજ વગેરે

ત્યાંથી પરદેશ જતો હતો. મુસલમાની રાજ્યનો અમલ બધે ચાલતો હોવાથી પ્રજાને માથે કરનો બેઠો ધણા ભારે હતો. છતાં ત્યાંના રાજાની રહેમતે લીધે લોકોમાં એટલો બધો અસંતોષ ન હતો. તેઓ ઉઘમી ખંતીલા તથા રાજ્યબંધન હતા. વાણિયા બ્રાહ્મણોની વસ્તી કરતાં ગામમાં રજપૂતોની વસ્તી વધારે હતી, તથા તેઓમાં સાદો સંપ હોવાથી આખા સંસ્થાનમાં સલાહ શાન્તિ જણાતી. મુસલમાનોના વેડવરા સિવાય વસવાયા લોકને પણ ખીછા કાઢી રીતનું દુઃખ ન હતું. મધ્યમ વર્ગના બેકુત આદિ લોકો પણ સામાન્ય રીતે સંતુષ્ટ અને સુખી હતા.

રાણીપુરની આવી સ્થિતિ હતી તે વખતે ગુજરાતમાં સધળે પાદશાહી અમલ ચાલતો હતો. કાઠી કાઠી નાનાં સંસ્થાનો દેશી રાજાઓના હાથમાં હતાં. રજપૂતનું ખીજ છેક નાશ પામ્યું ન હતું. આ સંસ્થાનમાં કરવાણુ વંશનો ખેમરાજ નામે રાજા આ કાળે રાજ્ય કરતો હતો. પાટણમાં દિલ્હીના પાદશાહના સુબાઓ આવી અમલ ચલાવતા અને ગુજરાતના કૈટલાક રાજાઓ તેને ખંડણી ભરતા. રહેમતખાન નામનો દિલ્હીના પાદશાહનો દૂરનો સાળો આ વખતે પાટણનો સુબો હતો. પાદશાહનો સગો દોવાથી તે પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમ વર્તી લોક ઉપર પોતાનો દાબ ખેસારતો. હિંદુઓનો તે કદો દુશ્મન હતો તોપણ બહારથી ‘પોતે સર્વને મરખા મણુ છે’ એમ દેખાડતો હતો. મુસલમાન રાજાઓના સામાન્ય દુર્ગુણો ઉપરાંત પરસ્ત્રી લંપટતાનો રહેમતખાનમાં સૌથી મોટામાં મોટો દોષ હતો અને પ્રજા પણ બુલમ કરતાં તેના એ મોટા દોષથી બહુજ દંટાળી ગઈ હતી. સુબાઓ વર્ષોવર્ષ દેશમાં મુલકગીરીએ નીકળતા. આ વર્ષે પણ અત્રીમતખાન મુલકગીરીએ નીકળ્યો હતો. આરાવલી પ્રદેશના કૈટલાક રજપૂત રાજાઓએ ખંડણી આપી ન હતી તે વચ્ચે કરવાને ઝોટ મોટું સંન્ય લઈ તે હાલ દેશમાં ફરતો હતો. હમણાં તે રાણીપુરના પાદશાહમાં આવીને પડેલો હતો અને ખેમરાજ પાસેથી ખંડણી લઈ ઉત્તર તરફ જવાનો તેનો ઇરાદો હતો.

ભાવિજને કેરે સર્વ તથા નાનાભાઈ ને આંગણીએ
વળગાડી એક રજપૂત રાજાની કન્યા રાજઆગમાં
થઈ ને સામા મહેલમાં જતી હતી. —૫૪ ૫૭

—મીરાઈ.

હતાં. સંધ્યાનાં રાતાં વાદળથી દિશાઓ સિંદૂરિયા જણાતી હતી. સીમમાંથી પાછા ફરતા લોક ધસમર્યા ગામ તરફ આવતા હતા. આરે દિશાઓથી ઉડી આવી પાદરનાં ઝાડ ઉપર બેસતાં પક્ષીઓનાં કોલાહલથી વાડી વણકા ગાછ રહ્યાં હતાં. આ વખતે રાણીપુરના લોક રોજના કરતાં ઇંધક વહેલા પરવારી ગામ બહાર જવાની તૈયારી કરતા હતા, કારણ કે ખેમરાજે સુખાને ખંડણી આપ્યા પછી એક દિવસ મહેમાનગીરી કરવાને રાખ્યો હતો. આજ તે અવસર હતો. સુખાની છાવણી આગળ નાના પ્રકારના ખેલ તમાસા થવાના હતા ને રાત પડતાં દારૂખાનું છૂટવાનું હતું. ગામના લોક છાવણી બણી જતા હતા. ધણા ખરા લોક છાવણીમાં જઈ પહોંચ્યા હતા અને જવલે કોઈ રજુ ખજુ લુલું લંગડું ને ઘરડું ગામમાં રહ્યું હતું. છાવણી આગળ લોક બેળા થયા હતા. મૂળરાજ-ખેમરાજનો તિલકકુમાર અને ખીજ અધિકારી લોક તમાસાની તજવીજમાં પડ્યા હતા. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ તમાસગીર લોકમાં બરતી થતી ગઈ અને રાણીપુરને ઉજડ કરી છાવણી આગળ જાણે નહું ગામ વરધું હોય એવો રંગ જમી ગયો હતો.

સુખાની છાવણીમાં આ રીતે ધામધુમ થઈ રહી હતી પરંતુ તે ' સુને મઠ જંગલ ' જેવી લાગતી હતી કારણ કે રહેમતખાન ખીજમદગારો સાથે શિકારે ગયેલો હજી ત્યાંથી પાછો ફર્યો ન હતો. ગામ બહાર જ્યારે લોક તરવરી જતું હતું ત્યારે ગામની શેરીઓ ખાવા ધાપ તેવી છેક સુની લાગતી હતી. માત્ર ઘરડાં બુઢાં અને સ્ત્રીઓ સિવાય ગામમાં ખીજું કોઈ નગરે પડતું ન હતું. રસ્તાઓ મનુષ્ય સંચાર રહિત થતાં એકલાં પોસાં કુતરાંજ લાંબા રાગ કાઢી રોતાં હતાં. પુરૂષ વર્ગ બહાર ગયેલો હોવાથી કોઈ કોઈ ઠેકાણે રજપૂતાણીઓનાં બારીઓમાંથી દર્શન થતાં હતાં. આ સુને ને એકાંત જેવે વખતે ભત્રિજાને કૂડે લઈ તથા નાનાભાઈ ને આંગળીએ વળગાડી એક રજપૂત રાજની કન્યા રાજબાગમાં ફરી ખુલ્લા મેદાનમાં ઘડને આમા મહેલમાં જતી હતી. આ રાજસી બાળાની વય આશરે સોળ વર્ષ જેટલી હતી. તે બહુ ઉંચી નહિ બહુ નીચી નહિ બહુ જાડી નહિ તેમ પાતળી પણ નહિ તેવી એટલે ખરેખરી શ્યામ સ્વરૂપ સ્ત્રી હતી. તેનાં

ગાત્ર ધાત્રીલાં માંસલ અને કુંકુની ગાર જેવાં લાલ સુરેખ ગોરાં હતાં. શરદા પુનમના ચંદ્ર જેવું ગોળમટોળ તેજસ્વી મુખ તેલની ધાર જેવું નાઝુક અણીદાર નાક અને કાન સુધી પહોંચતાં અણિયાળાં શ્યામ અને અત્યંત ઘટ્ટાર તેનાં નેત્ર હતાં. તેની ભમરો ધનુષના આકારની અને પ્રારંભસ્થૂલ હતી. ભાગ્યશાળી મોટા કપાળમાં તેણે કુંકુમનો ચાંદલો કરેલો હતો. તે બહુ આખા વિશ્વનો વિનય કરનાર કામના ધનુષઉપર પંચખાણુમાંના અરવિંદનો શર ચઢાવ્યો હોય એવો જણાતો હતો. તેના ચહેરાઉપર ચૌધનનો તનમનાટ ને આકર્ષક પ્રણય રાગ જણાતાં હતાં. હસતાં તેના ગાલમાં ખાડા પડી જતા. તેના ઓઠ પરવાળાં જેવાં લાલ અને અશોકનાં નવાં પક્લવ જેવા સ્નિગ્ધ હતા. તે જ્યારે હસતી ત્યારે રાતા ઓઠમાંથી મોતીની હાર જેવી દંતની પંક્તિઓ દેખાતી હતી. તેના કંઠ પાતળો અને ખભેથી ઉતરતો ભાગ ઉપડતો તથા ભરાઉ હતો. તેની આલ હાથિ-હીના જેવી મંદ અને લીલાચુકત હતી. તેના પગની પાંતીઓ પોથીના રંગ જેવી લાલ ધુરેખ હતી. તેના ચોટલો નાગની ફેણુ જેવો ઢળતો ને કાળો અને ઘુંટણ સુધી પહોંચતો હતો. આ વખતે અંબોડો ન વાળતાં ચોટલો હોળીને છુટો રાખેલો હતો. તેણે કાળું અંબર પહેરેલું હતું અને સૂંઘ્યાના આખા આખા અલવાળાને લીધે શ્યામવસ્ત્રમાંથી તેનાં રૂપાળાં ગોરાં ને માંસલ ગાત્ર દેખાતાં હતાં. મનુષ્યના સંચાલ રહિત માર્ગમાં થઈતે જતી હતી તોપણ તેનાં અણિયાળાં ચંચલ નેત્ર ચારે તરફ ફરતાં હતાં. એક પગ ઉપાડી ખીજે પગ મૂકતાં એક પગના બારે તેનાં તળિયાંમાંથી જોમ રાતો રંગ નિયોવાતો હોય એમ લાગતું હતું. કૂડે તેડેલા ભત્રિજાને તે વારંવાર વૃક્ષપર એઠેલાં મેના, મોર અને પોપટ વગેરે દેખાડતી આંગળીઓ વંજજેલા નાનાભાઈને ભત્રિજાનું હાસ્ય જોવરાવતી અને ગ્રીણી ધુધરીઓ-વાળાં જાંઝરે રમઝુમ રમઝુમ કરતી રાજમહેલના બાગ આગળ થઈને જતી હતી.

બાગમાં ફરતાં એક ઘડી પાણુ નદિ થઈ હોય એટલામાં તો મોટા અરખી ઘોડાઉપર એઠેલા એ તુર્ક સ્વાશે આવતા દૂરથી તેની નજરે પડ્યા. સ્વાશેમાંને એક ચારીરે કંદાવર અને ગોરો હતો. મુખ ભવ્ય અને મોટા

સિંધુ જેવી માંજરી તેની આંખો હતી. તેણે મુઠોને આંખોને ઉંચી
 ચડાવેલી હતી અને માથે મુસલમાની ઢોળે કસખી ફેંટે આંખો હતો. તેના
 શરીર ઉપર રૂઆબદાર શિકારી પોષાક હતો. હાથમાં બાલો અને ખાંધે
 ઉંચી જાતની ઝોનેરી વેલખુદાવાળી નાની ટાલ ભરવેલી હતી. તેની સાથે
 જે ખીજો સ્વાર હતો તે પણ ઉમ્મરમાં તેના જેવડોજ હતો. તેના શરીરનો
 વર્ણુ જરાક રૂયામ અને બાંધો લગાર પાતળો ને ઉંચો હતો. તેણે પણ
 શિકારી પોષાક પહેરી હાથમાં લાંબો બાલો ઝાલેલો હતો. આ ખીજો સ્વાર
 દમાકમાં અને દેખાવમાં જો કે પહેલાના જેવો હતો પરંતુ તેનું મુખ એટલું
 બધું બળ્ય ન હતું અને તેના કપાળ ઉપર એટલું તેજ પણ જ્વેનારને જણાતું
 ન હતું. પહેલા સ્વારને જોતાંજ માણસને ધાયા પડી જાય એવી તેની
 બળ્ય આકૃતિ હતી. તેના કપાળ ઉપરની રેખાઓથી તથા તેજદાર
 આંખોથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું કે—તે અત્યંત દૂર અને ધારેલું કામ પાર
 પાડે તેવો દુરાચારી હશે. આ બે પુર્કસ્વારોને જોઈ રજપૂત કન્યા શરમાઈ
 ગઈ. તે ઉતાવળી ઉતારળી મહેલ તરફ ચાલી; પરંતુ હિંગમણિયા પત્રનની
 લહેરે તેના અંબરનો છેડા માથેથી ઉડી ગયો અને નાગની કેણુ જેવો ચોટલો
 હવામાં ફૂંટી રહ્યો. હાથ ઝાલી આંગળાએ પહેરેલી વિંદીને જોતો જોતો
 તેનો ભાઈ રમનો ચાલતો હતો તેથી આંગળા જોરથી છોડાવો રજપૂત
 કન્યાએ માથે ઓટલું પણ એટલામાં તો પેલા પુર્ક સ્વારો તેની પાસે ચઢી
 હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા. ચંપનોની નજરે પડ્યાથી તે મનમાં જરા પસ્તાઈ
 પણ શું કરે ? સંતાવાનો લાગ ન હતો તેથી એમ થયું. રાહથી ઘેરાયેલા
 ચંદ્રની પેઠે તેનું મુખ દરમાઈ ગયું અને ‘ હું ક્યાં પુર્કસ્વારોની નજરે પડી ’
 એમ વિમાસણ કરતી તે ઉતાવળી ઉતાવળી ભાઈ તથા ભત્રિજાને લઈ
 રાજમહેલમાં પેસી ગઈ.

આણી તરફ જાવણીમાં એકદા ચપેલા લોકોની આનુરતા વધવા
 લાગી. પ્રક્ટેલી દીપમાળના દીવા જળહળાટ બળવા લાગ્યા. દીવા જોઈ
 કીલકારીઓ કરતાં છોકરાંના તથા માંહેમાંહે વાતો કરતા લોકોના રાજદંથી
 જાવણીમાં સૌરખંડાર ચઢી રહ્યો. ઘરખાનું જેવા આવેલા લોક નિરાશ
 થયા. કટલાક મુજાને આવવાના માર્ગ તરફ એકી ટસે જોતા ઉભા અને

કોઈ આવતું દેખાય એટલે ' એ સુખો આવ્યો ' એવી બૂમો પાડવા લાગ્યા તે સંભળતાં ખેડેલા લોકોનાં યોગાં ઉભાં થતાં. આટલી બધી ધામધુમ કરી અને સુખો હજી આવ્યો નહિ તેથી મૂળરાજ અને તેના ભાયાતો નિરાશ થયા. છોકરાં અકળાઈને રડવા લાગ્યા. વાનિત્રો બંધ ગઈ ગયાં અને થોડીવાર પછી જો કોઈ જણાયું ન હોત તો સધળા લોક વેરાઈ ગયા હોત. પરંતુ એટલામાં દૂરથી ઘોડાની તબડકી સંભળાઈ અને જોત જોતામાં સુખો જાવણીમાં આવી પહોંચ્યો. લોકો ઉભા થઈ ગયા. સલામતીના બહારોથી રાણીપુરની સીસે ગાજી રહી. આવા મોટા કળાહોળથી બડકેલા મયૂરોએ સામસામે દેટલીકવાર ઢુંઢુંકર કરી મૂક્યો. વાનં વાગી રહ્યાં અને નિરાશ થઈ ગયેલા લોક પાછા આતુરતાથી રમતગમતની મોજ જોવા લાગ્યા. તંબુમાં બઈ રાજસી પોષાક પહેરી રહેમતખાન સુખો બહાર આવ્યો. એક મોટા ચોગાનમાં દરબારી તંબુ નંખાવેલો હતો તેમાં મોટા સિંહાસન ઉપર ચઢીને બેઠો. મૂળરાજ પોતાના પિતા તથા ભાયાતો સાથે સુખાની જમણી બાજુએ બેઠો અને બીજી દ્વારમાં સુખાના અમલદારો ને દરબારીઓ બેઠા.

હવે રમતગમતનો આરંભ થયો. ગાજીગરોએ પ્રથમ વર્તુલના મધ્ય ભાગમાં આવી હાથચાલાકી દેખાડવા માંડી. વાદીઓએ સાપ નોળ અને બીજા ઝેરી પ્રાણીના ખેલ કરી બતાવ્યા. મદારી વગેરેએ અનુક્રમે આવી પોતપોતાની કળા બતાવી. ગામડાના વાદી અને બળલિયા મદારી વગેરે બેલાડીઓ પોતાની કળાઓ કરી બતાવી અથવા પછી મર્દાનગીના ખેલોની શરૂઆત થઈ. દુસ્તી કરનારાઓએ વચમાં આવી થોડીવાર મલકુસ્તી પટ્ટાખાજ અને ભીમસેની બળ બતાવ્યાં. તે પછી તીરકમહાંવાળાઓએ તીરથી અને જંદુકવાળાઓએ ગોળીઓથી નિશાન પાડવાના અદ્ભુત ખેલો કરી બતાવ્યા. તે પછી હાથી પાડ અને વાઘ વગેરે કુર નંગલી પ્રાણીઓની માફકારી કરવાની ગોઠવણ થતાં લોકો થોડા આધાપાછા થઈ સલામત જગાએ બઈ બેઠા. દારૂ પાઈને મત કરેલા હાથી અને પાડાને પહેલાં દુડે દિતારી અને જો બળવાન પટ્ટાખાજ રજપૂતો તેમને બીજવી એક બીજની સામે ઉરઝેરી મેદાનમાં લાવ્યા. પાડો નાકથી પુડવાડો કરી હાથીને ગોળું મારવા થયે અને હાથી ચુંડી તેનો પગ પટ્ટી ઉઘડાવી નાંખે. વળી તે

એક બીજા સાથે લગ્નનાં મૂકી દઈ બીજાવનારાઓ સામે ધસે અને ધાયેલ થાય. તેઓ હાથીની તળે થઇને આમતેમ તેને ગાભરો ને કાયર બનાવતા પ્રેક્ષકોની શાખાશી મેળવે. એમ કરતાં કરતાં એક માણસ ને પાડો સાદ-મારીમાં માર્યા ગયા એટલે બીજા માણસ વાઘ લઈ મેદાન પડ્યો. વાઘને શુંડમાં ધાલી હાથીએ આકાશમાં ઉછાળી નાંખ્યો અને જોતજોતામાં લાંબા વખતથી પોતાને ચીંટવતા માણસને પણ લોકના કમકમાટીની ચીચિયારીએ વચ્ચે ચીરી નાંખ્યો. હાથી પોતાના દાવની મગરરી લે એટલામાં વાઘ એક જલંગ મારી તેના કુંભચળ ઉપર ચઢી ગયો અને આંખો ફેડી તેને આંધળો કર્યો. આંધળા હાથી અને વાઘની ધમ્માચકડીએ જોનારાઓને ખૂબ ગમત આપી. વાઘના નખથી ચિરાઈ ગયેલાં અંગવાળા હાથીને ચીરી નાંખી જમીન ઉપર પાડ્યો અને વાઘનો રખેવાળ વાહવાદ હાલસાવનો હરખથી મુજરો કરી કુંડાળામાંથી બહાર ગયો.

ભાટ ચારણાએ તે પછી વખાણનાં કવિનો ગાઈ સરખાવ લીધા. આ પ્રમાણે સધળા ખેસ થઈ રહ્યા પછી આતસખાજ છૂટવાની તૈયારી થઈ. મુક્તાંજ હાથમાં બળતો કાકડો લઈ દારુખાના તરફ ચાલ્યા અને હજારો લોકોની આંખો તે તરફ ખેંચાઈ. છોકરાં ખુશી થઈ હોકારા કરી દૂદવા લાગ્યાં. આગળ આવીને જોવાની લોકો હોસાતુંસી કરવા લાગ્યા. જેમ હનુમાનજી લંકા સળગાવે તેમ મુક્તાંજે હાથમાં કોડી લઈ મોટું દારુખાનું સળગાવ્યું. તેમાંથી સાલ લીધા અને પીળા અનેક પ્રકારના રંગ નીકળવા માંડ્યા. ફટાકાના ફોફાર અવાજ થવા લાગ્યા. લોકોનો ગડબડત અંધ થઈ ગયો. અગાળથી ભડેલા મયૂરોના દુહુકારે ઝાડનાં શુંડમાં પ્રતિધ્વનિ પડ્યા. બધે ધુમાડાના ગોરેગોટ થઈ રહ્યા. આખી જાવણીમાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું. ઝાડઉપર બેઠેલાં નાનાં નાનાં પક્ષીઓ અંતર્ધ નીચે પડ્યાં. લોક ખુશી થયા, છોકરાં રાજ થઈ દૂદવા લાગ્યાં. સુજાની પાયમાના ઘોડાઓ હલહલગી રહ્યા. થોડીવાર થઈ એટલે વિજળીના અગ્નિકાની પેઠ દારુખાનું સળગી રતું અને અંધારું ચતાં લોક અંતર્ધ જગાથી આંધળામિત થઈ ગયા. જોવાનું પુરું થયું એટલે સૌ વેરાવા માંડ્યું. સધળે સોરબકાર થવા લાગ્યો. જેમ પાળ તૂટતાં રોકી રાખેલો જળનો પ્રવાહ અપાટઅંધ વહેવા માંડે

તેમ લોહાનું પૂર સણીપુર તરફ વળ્યું. જાવણીથી ગામના કોઠ સુધી લોહાની હારકતાર બંધાઈ રહી. પાધડીપને શહેર વચ્ચે હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ચોડીવાર થઈ એટલે જેમ નદીનું પૂર સાગરમાં સમાઈ જાય તેમ લોહાનું પૂર સણીપુરમાં સમાઈ ગયું. માર્ગમાં અને જાવણીમાં જે લોહા હતા તે પણ ધીરે ધીરે ઝોછા થઈ ગયા. કહે ખભે અને આંગણીએ છોકરાં લઈ આવતા લોહાથી ગામ વસ્તીવાળું થયું. પોતાનાં બાળકોને લેવાને આંગણીમાં ધસી આવેલી ગૃહસ્થની સુંદરીઓના ઠહુકાથી સણીપુરની શરીઓ કાપલોના ઠહુકાથી ગાણ રહેલી વસંતઋતુની હરિયાળી ડુંગે જેવી થઈ રહી.

સઘળા લોક વેરાઈ ગયા પછી વૃદ્ધ રાજા એમરાજ સુખાને મેળ્યો. સુખાએ તેને ધણું માન આપ્યું અને પોતે 'સંતુષ્ટ થયો છું' એમ જણાવ્યું. રાત્રે નાચ ગાયન મિજલસ વગેરે થવાનું હતું તેથી મૂળરાજને ત્યાં રાખી રાજા પોતાના ભાયાતો સાથે શહેરમાં ગયો. આટલી બધી રમતગમત થઈ પરંતુ સુખાનું મન તેમાં લેશ માત્રે ચોટ્યું નહિ. તે સઘળું ભેતો સૌ સાથે વાતચીત કરતો પરંતુ તેનું મન તો પેલી રજપૂત કન્યાના ચોટલામાં ચોટી રહેતું હતું. ફાણવાર તેનું ચિત્ત સ્વસ્થ રહેતું ને ફાણમાં વ્યગ્ર થતું. આ બધા બાવો અંતરમાં એકીવારે ઉત્પન્ન થતા અને મનને ચક્રોળ ચલાવી શાંત પડવા દેતા નહિ. ધડીમાં આંખે અંધારા આવે અને ધડીકમાં સ્ફટિકની શિલાપર પડેલી સેવાળ જેવા ચોટલાવાળી રજપૂત કન્યા તબક્કા આગળ આમતેમ તરી રહે. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ સુખાનો અતુરગ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. તેનું આજ અંબરમાંથી દેખાતું કેકુની ગાર જેવું શરીર તેની સદૃશ કલહંસના જેવી ચાલ અને તેનું ચંદ્ર જેવું મુખ, એ સઘળાં તેના અંતરમાં પ્રતિક્ષણ પ્રતિગિમ્મિત થતાં. ધડીમાં તેનું મન આનંદમાં અને ધડીમાં શોકસાગરમાં બૂડી જતું હતું. રજપૂત કન્યાના સ્વરૂપે તેને એવો ઘેસો જનાઓ હતો કે, હજીરના હજીરિયા અને નોકર માણસો પણ તેના મનની અસ્વચ્છતા બાણી જતા હતા.

મનોરથમુદિને તો પારજ રહ્યો ન હતો. મૂળે મિયાંબાઈ અને તે જણી સુગંધત જેવા આગાદ દેશના હાકેમ, એટલે કહેવુંજ શું ? રસ્તામાં

અધુરામાં પુરું ખીજમદગારે એ રજપૂત કન્યાનું ઝોળખાણુ આપ્યું. ' મૂળ-
રાજને ગાદીએ બેસાડ્યો. છે માટે તે આપણા દબાયેલો છે. ગમે તે પ્રકારે
તેની પાસેથી આ કામ કાઢી લેવું એવો એને દૃઢ નિશ્ચય થયો. ખીજમદ-
ગારો મુખ્યત્વે કરી ઘણા પહોંચેલા અને ખાખતી હોય છે. તે પ્રમાણે
આ સુખાને ખીજમદગાર પણ બડો ઉસ્તાદ હતો. તેના મનમાં એમ હતું
કે ' સુખાને ચટાપી આ કામ કરાવીએ તો એક તો આપણા ઉપર
તેની મહેરબાની રહે અને ખીજનું એ કે એમાંથી આપણને પણ કંઈ ને
કંઈ પ્રાપ્તિ થાય. ' આટલા માટે તેણે સુખાને પાણી ચટાવવામાં
કંઈ બાકી રાખી નહિ. ' બળથી કામ કર્યો કરતાં કળથી કામ કરવું '
એ સહેલું છે એમ ધારી તેણે સુખાને યુક્તિ સુઝાડી. મૂળરાજ પોતે ચટાઉ
અને બુદ્ધિમાન છે માટે તેને રાતે અહિં રાખવો અને ખુબ મઘ પાઈ ગાંડો
કરી જીગાર રમવા બેસાડવો. પછી એવી સરતે રમવું કે ' તમે હારો તો
આખો ઉત્તર પ્રાંત આપવો અને એ હારે તો તેની બેન આપે. ' આ યુક્તિ
સુખાને પસંદ પડી. તેના લાલ લેવાને આગ્રહ કરી સુખાએ મૂળરાજને
છાવણીમાં રાખ્યો. ' રાતે ક્યારે એકલા પડીએ કે મૂઢ મૂળરાજની પાસેથી
તેની બેન આપવાની કબુલાત લઈએ. ' તે સમયની સુખો અત્યંત આતુરતાથી
વાટ જોતો હતો; પરંતુ પોતાના મનમાં શું ઘોળાયા કરે છે તે તે કદાચને પણ
જાણવા દેતો નહિ.

એમરાજના ગયા પછી સર્વ જમવા ઉઠ્યા. સુખાએ મૂળરાજને
આગ્રહ કરી ખાણાપર બેસાડ્યો, તેણે તુર્ક લોકના ખાણામાં ભાગ લીધો.
સુખાને ખાવાનું લેશ પણ મન ન હતું છતાં મૂળરાજને સાથે બેસાડી જે
ભાવ્યું તે થોડું ખાધું. ખાણા પછી મધળા પાછા તંબુમાં ગયા. નાચનારીઓ
નાચ કરવા આવી પરંતુ તેમનું કંઈ વળ્યું નહિ. સુખાનું મન ઠેકાણે ન હતું.
તેણે કંઈ બહાનું કાઢી તેમને રજા આપી. સુખાને કૃત્રિમ બગાસાં આવતાં
ખીજ માણસો પણ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા એટલે ખીજમદગાર મૂળરાજ
અને સુખો ત્રણ જણ તંબુમાં એકલા રહ્યા. કરી દારુની શીશીઓ મંગાવી.
તેમણે મઘપાન કર્યું. સુખાએ અને ખીજમદગારે મૂળરાજને બહુ ર...
કરી દારુ પા્યો, તે મૂર્ખ આનું કંઈ કારણ સમજ્યો નહિ. ' અહો -

ઉપર કેવી મહેરબાની છે ' એમ પુલાઈ તેણે ધરાઈને ખૂબ ઠાક પીધો. ત્યાર પછી સઘળા જુગાર રમવા બેઠા. પ્રથમ રમત ચાલી તેમાં એકવાર મૂળરાજ રાજ હતો. ફરી રમ્યો તેમાં હાર્યો; પણ ' હાર્યો જુગારી બમણું રમે ' એ કહેવત પ્રમાણે તેણે ફરીને પાસા લીધા. તેને ઘરનું ધેન ચઢેલું બેઠું સુખાએ કહ્યું કે ' આમ કર્યા કરતાં આપણે ભારે સરત કરી જુગાર રમીએ અને તેમાં જે જીતે તેની ખરી હોંશિયારી ગણાય. ' જો હું હારું તો આખો ઉત્તર પ્રાંત ભારે તમને આપવો અને તમે હારો તો તમારે તમારી બેન મને આપવી. ' આ સરત હુયાનાં ફૂટેલા મૂળરાજે ઘરના ધેનમાં કમુલ કરી. જુગાર શરૂ થયો. તેમાં કપટબાજ ચાલી. મૂળરાજ ઓછાં ખાવાં લાગ્યો અને ઘાવ ઉલટાસુલટા પડવા માંડ્યા. તેમાં સુખો હત્યો અને તે હાર્યો. ધારેલું કામ પાર પડ્યું. સુખો અને ખીજમદગાર સુવા ગયા તે પછી દારૂની ઘંઘટ થઈ ગયેલો મૂળરાજ પોતાની પાલખીમાં બેસી મોડી રાતે શહેરમાં આવ્યો.

તે આવ્યો તે વખતે મધ્યરાત્રી થઈ ગઈ હતી. દેવડી ઉપર પહેરેગીરે બેઠા બેઠા ઉઠી ગયા હતા. માત્ર રાણી રૂપાદે સ્વામીની વાટ જોતી લમણે હાથ ઈર્ષ્યાપુરની બારીએ બેઠી હતી. બારણાં ખડખડ્યાં અને લથડ્યાં ખાતો ખાતો મૂળરાજ અંદર પડે. રાણીએ સામે જઈ આવકાર આપ્યો. તે પલંગમાં સુતો અને રાણી વા ઢોળવા લાગી. જરા શાંત થયા પછી રાણીએ ધીરે રહીને પૂછ્યું કે ' આજ આઠસી બધી વાર મુખાની પામે બેગી રહ્યા અને અમે તો સાંભર્યાંએ નહિ, એ શું ? હોય હવે તો સગવ થયા એટલે માન વધે. ' રાણીનાં વચ્ચે સાંભળી મનથી શુભે ગાર થયેલા મૂળરાજે તેને સારું લગાડી જાવણીમાં વાર થયાનું કારણ કહી મૂળજાણું. અને જણ્યું થોડીવાર આનંદમાં બેઠા. રાત્રી ગઈ તેમ તેમ દારૂની કેદ લગાર ઝોળી થઈ. તે જો કે રોજ મધપાન કરતો હતો પરંતુ આજનું મધ પાણું જલદ હોવાથી વધારે ચડ્યું હતું. બાન ઠેકણે આવતાં તેને પોતાના કમરેના પથ્થાનાપ થયો. પાસાં ફેરવતાં પણ નિદ્રા આવી નહિ ત્યારે ' રાણીને આ લાલ કંદેવી કે ન કંદેવી ' તેના સંકલ્પનિકટ્થ થવા લાગ્યા, આખરે એના કાન ઉપર આવ્યો કે ' સવારમાં બધું જણાઈ જશે ત્યારે હવે જાનું રાખવું

નહિ. પણ અરે! સવારમાં અદિ રહીને આળાપને શું મેં બતાવવું !' આ વિચાર કરી બીટે બીટે તેણે રાણીને પોતાની મૂર્ખાઈની વાત કહી. એ વાત સાંભળતાંજ રૂપાદે ગરમ આગ જેવી થઈ ગઈ. પતિપરાયણ નિખાલમ રજપૂતાણી નહુંદને સુઆને દઈ આબ્યાની વાત સાંભળી વાઘણની માફક ફર ને બર્બકર બની ગઈ. તેણે મૂળરાજનો તિરસ્કાર ક્યો અને કથું કે 'ધિકાર છે બાપસા ! તને પરણી પિતૃકુળને મેં કસંક સગાણું. તારામાં રજ-પૂતનો લેશ પણ વઠ રહેલો નથી. જો હોય તો જેવું કામ એક નીચ માણસ પણ ન કરે તેવું કામ તું કરે ? તે' આપણનેજ નહિ પણ આખી રજપૂત જાતને કસંક સગાણું. આજ સુધી જે વંશમાં માખખેસણું પણ ન હતું તે કલાણ વંશમાં તું એક અંગારો ઉઠ્યો. જા આજથી મારા મહેલમાં તારે પગ મૂકવા નહિ. મને ખોસાવવી પણ નહિ. તારા જેવા બાપસાની સ્ત્રી થઈ રહેવું નેના કરતાં રૂંપાણે ભોગવવો સારો ! તે સુઆને વચન આપ્યું એટલાથીજ તે કંઈ સદાજી સઈ જવાનો નથી. આ તો વાઘણનાં બચ્ચાં ચોરવાના છે ! એમ ખાતરી રાખજે. રાણીપુરના રજપૂતો એવા શૂરા છે કે તેઓ 'જ્યાં સુધી તેમના રાઈ રાઈ જેટલા કકડા થઈ જશે ત્યાં સુધી છુટકાઓને નાતિ આપશે નહિ.' સહીથી તિરસ્કાર પામેલો મૂળરાજ અંખવાણો પડી નઈ ત્યાંથી નીકળ્યો અને રાણી રીસમાં ને રીસમાં ત્યાંથી મોટા મહેલમાં ગઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

રાણીપુરમાં જંગ.

હઠિયા રેમતખાન સુખપાલો મોકલે,
'હલાણી કુંવરી આણ્યાં કરજે' હોણળ.

ભાત થયું અને શેરીઓમાં લોકની અવરજવર થવા માંડી. ગામના પાદરે પ્રભાત સૂચવતા કુકડાના શબ્દ થવા માંડ્યા. વૃક્ષોપર પંખીઓનો કોલાહલ થવા માંડ્યો, ઘંટીઓના ધોર ધીમે ધીમે બંધ પડવા લાગ્યા, ઘરોમાંથી વલોણાના ધમકાર સંભળાતા બંધ થયા, એકુત લોક ઉઠી ઉઠીને પોતપોતાને ધંધે વળગવા માંડ્યા. ગૌશાળાઓમાં દોહન સમય થવાથી બરાડતાં વાજડાંના શબ્દ થવા લાગ્યા. છાશનાં માટ ભરી ભરીને ભરવાડણા ગામ બહાર જવા લાગી. વહેલી ઉઠેલી શ્રાદ્ધણુ વાણિયાની સ્ત્રીઓ માથે તાંત્રાનાં એલાં લઈ ચત્રવટ ઉપર જવા લાગી. ગૃહસ્થ લોક રૂપાના લોટા લઈ ઓટલાઓ ઉપર ખેસી દાતાણુ પાણી કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભાતનો સમય થયો અને સૂર્યનારાયણનાં કૂટતાં દિશણથી પૂર્વ દિશા અલંકૃત થઈ તે વખતે કેટલાએક તુર્ક સ્વારો હુંડા અને મુંડીઓ મિયાના, માદા, પાલખીઓ અને હેલા ન આવે એવા મત્તેના રથ વગેરે વાહનો લઈ રાણીપુરમાં આવી પહોંચ્યાં. સુરજ ઊગ્યા પહેલાં ગામમાં આવી પ્રાણમેલ થતી બેઈ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. દોષને કંઈ કારણ સમજાયું નહિ. કોનોકાન વાત આવી કે 'સુખાના સ્વારો અને હુંડા મુંડીઓ આટલાં વહેલાં ગામમાં આવીયાં છે તેનું કારણ શું?' ચોરા આગળ લોકનાં રોજાં એકલાં થયાં અને આવેલાં માણસોને પૂછતાં ગામમાં એવેવે વાત ચાલી.

સરદારશા વહેલી ઉઠી સબમહેસને ઝરૂંખે ઉભી હતી તેને આ દેખાવ એતાંત દાખ પડી. ઘરમાં પૂછ્યું પણ દોષને ખુલાસો ક્યો નહિ, કારણ કે સતતા બનાવથી સર્વે અબલુ દતાં. સરદારશા ઉતાવળી ઉતાવળી તેની બોલાર્થ

પાસે ગઈ અને પૂછ્યું કે ‘આ સ્વારો અને સુખપાલો આપણા બારણામાં આવીને ઉભાં છે એનું શું કારણ?’ સરદારજીનાં વચન સાંભળી તેની બાબી રૂપાદેના હોંસકોંસ ઉડી ગયા. તેણે રાત્રે સઘળો વૃત્તાન્ત બતાવ્યો હતો. છતાં તેના મનમાં એમ હતું કે ‘એમ એકદમ સુખાથી રાજાની આખર ઉપર હાથ નંખાશે નહિ.’ તેનું મોં ઉતરી ગયું અને વિચારની પરંપરાએ તેના અંતરમાં ગભરાટ ઉત્પન્ન કર્યો. બોળાઈને આવી સ્થિતિમાં એઈ નહોતે વધારે વધારે ચિંતા થઈ. તે અધીરી પડી આગ્રહથી પૂછવા લાગી. આખરે રૂપાદે બોલી કે ‘બેન! તમને એ વાત કહેતાં મારી છબ ના પડતી નથી. તમને આવા સમાચાર કહેવા કરતાં મારી છબના કંકડા થઈ જાય તો સાફ પલ્લુ શું કરું, હવે આખર આ તી પહોંચી ને કંઈ ઇલાજ નથી. મને આવી ખબર હોત તો હું રાતે મારા સસરાને આ વાત જરૂર જણાવત. અત્યારે તો જેવો જોઈએ તેવો બંદોબસ્ત થઈ ગયો હોત, પલ્લુ ભવિનવ્યતાએ મને બુલવાડી ત્યાં શું કરવું. હશે ‘હવે તો થવા કાળ હશે તે થશે’ એમ મનમાં વિચારી તે બોલી કે ‘બેન! તમારા નામજદા બાઈ રાતે સુખાની સાથે જુગાર રમતાં તમને હારી આવ્યા છે. કદાપિ આ ગડબડ તેની હશે.’

બોળાઈના મુખમાંથી આ વચન નીકળતાંજ સરદારજીને ધ્રાસકો પડ્યો. તેનાં અંગે યરયર કંપવા લાગ્યાં. ખરી રજપૂત કન્યાનો તેનામાં ગુસ્સો હતો. ધીરજ રાખી તે બોલી કે ‘બાબી! ધીરાં પડો. આવે વખતે ગભરાયાથી કંઈ વળે તેમ નથી. તુર્ફડાઓના ભાર નથી કે આપણા કુળની લાજ બે. વાધ જેવા આપણા રજપૂતો હજી જીવે છે. તમે આ વાત ધરમાં જણાવો અને બનતો બંદોબસ્ત કરવાનું કહો.’ બાબીને આટલું કહી સરદારજી પોતાના ઓરડામાં જઈ બેસ્યા. તે સૂરી રજપૂત કન્યા હોવા છતાં આખરે ઓઝલની રહેનાર ઉછરતી કન્યા હતી. તે ગભરાઈ ગઈ. આંખમાં આંસુ આવી ગયાં ને પોતાની બેદરકારી માટે તેને પશ્ચાત્તાપ થવા માંડ્યો. બારણાં બંધ કરી તે વિચાર કરવા લાગી કે ‘અરે પ્રભુ! મારા ઉપર આ શો ગજબ ગુજર્યો! મેં તારું શું બગાડ્યું છે! હાય હાય! શા માટે હું આવડી મોટી થઈ! મારાં વૃદ્ધ માગ્યાં અને રજપૂતોને લાંછન લગાડવાને દેવે મને શા માટે મોટી કરી! હાસ્તો, નહિ તો હાલ હજારો રજ

કન્યાઓ જન્મતાંને વાર દૂધપીતી થાય છે ને હું કેમ આમની ચોટમાંથી
અચી જાઉં ? અરેરે !

“ હુંયો ન દીધો ન દાઢએ કરી દૂધપીતી ! ”

“ ગળથુલીમાં ઘાળી ન દીધાં વીખ હાજીજી. ”

મારા ભાગ્યમાં એક ભવમાં એ ભવ થવા લખ્યા હશે. હરિ ! હરિ !
હું કાલે બહાર નીકળી ન હોત તો ઘણું સારું. મારું શું થશે ? મારા
કુળની લાજ લુટાશે, મારા આપદાદાઓને કલંક લાગશે અને મારાં વૃદ્ધ
માબાપ ટળવળી મરશે. ધિક્કાર હજો એ ભાષને ! એવા ભાઈ હોવા
કરતાં ન હોય તે સારા ! રજપૂતનો દીકરો થઈ આવો બાપાલે કુળઅંગાર
નીકળ્યો ! ભલે, એ કુળઅંગાર નીકળ્યો પણ હું જ્યાં સુધી મારા જીવમાં
જીવ છે ત્યાં સુધી મારા કુળને લાંછન લગાડનાર નથી. મારામાં હિંમત છે
તો એ તુર્કના શા ભાર છે ? હશે એર, હવે જે વાત બની તે ન બની
થવાની નથી. ગઈ વાતનો શોક કરવાનો આ વખત નથી. હવે તો એજ
કે પ્રાણ જીવ ત્યાં સુધી પણ શિવળનો ભંગ ન થવા દેવો અને કુળને
કલંક ન લગાડવું. આવો નિશ્ચય કરી સરદારબા સાવધાન થઈ ને બિજા-
બેલી વાઘાળની ગાદકે પાછી તૈયાર થઈ બેઠી.

એક બે અને ત્રણ એમ ઉપરાઉપરી સ્વારો તેડવાને આવ્યા. વૃદ્ધ
રાજાને પોતાનું મુખ દેખાડવું એ શરમ ભરેલું લાગવાથી મૂળરાજ વહેલો
હી ક્યારેનોય સુબા પાસે જતો રહ્યો હતો. જ્યારે કોઈએ દાદ આપી નહિ
ત્યારે એક સિપાઈ સુબા પાસે જઈ ‘ કુંવરીને મોકલવી. ’ એવા અર્થનો
કાગળ ખેમરાજ ઉપર લઈ આવ્યો. સ્વારે કાગળ લાવી રાજાને આવ્યો.
ખેમરાજ તે વાંચી ધરમાં ગયો, રાણીને મળ્યો અને પુત્રની નાદાની માટે
અત્યંત શોક થયો. રાણીએ કુખ ચુંટી નાંખી. લોકમાં હાહાકાર થઈ ગયો.
રજપૂતોનાં લોકો ઉઠાણી આવ્યાં. નવલોછીયા રજપૂતો ખેમરાજને આવી
મળ્યા અને કહ્યું કે ‘ અમે અમારા જીવમાં જીવ હશે ત્યાં સુધી લડીશું
કપાઈ મરીશું, યત્નું બેર વધારે હશે તો કેસરિયાં કરીશું, પણ રજપૂતન
સુંળનો ચાળ જે અમારી લાજ તે કદાપિ પણ નહિ આપીએ. ’

રજપૂતોનાં આવાં શૂરવીરતા બરેલાં વચનો સાંભળી ખેમરાજના પગમાં જોર આવ્યું. તેણે તેમને સાચાશી આપી અને લડાઈની નોખત વગાડવાનો હુકમ કર્યો. જોતજોતામાં ત્રણ હજાર શૂર રજપૂતો દાસ તરવારો લઈ કમ્બર કેસી બહાર નીકળ્યા. રાજાનો હુકમ મળતાં સરદારજાને આણે આવેલા તુર્કડાઓને તેમણે તરવારને તોરણે યોંખી લીધા. આવેલા સ્વારમાંથી એકાદ નાસી છૂટવા પામ્યો. આ જૂમ જાવણીમાં મઈ. મૂળરાજનું મુખ ઉતરી ગયું. સુખાના હાંજ ગગડી ગયા. મુસલમાનોનાં કાળજાં કંપવા લાગ્યાં પણ હવે શું કરે ? પાછા પડતાં આખરુ જાય અને રજપૂતો જાલ છોડે નહિ. રહેમતજાને પોતાના બહાદુર સરદારોને કેટલાક ઝનુની મુસલમાનો સાથે ચઢાઈ કરવાનો હુકમ આપ્યો; મુસલમાનો તૈયાર થયા. આશરે હજારેક સિપાઈ હથિયાર લઈ રાણીપુર તરફ ચાલ્યા. આ વખતે કર્યાના દરવાજા બંધ થઈ ગયા હતા. કોટપર નવલોહિયા રજપૂતો યતુના લોહીથી રંગાયેલી નાગી તરવારો લઈ લોહીથી છંદાયેલાં કપડાંબેર ફાટી આંખે ટાંપીને ઉભા રહ્યા હતા. ‘ સુખાની ફોજ આવી ’ એવી જૂમ પડતાં ગામનું રક્ષણ કરવાને ખીજ કેટલાક રજપૂતો ધાધ આવ્યા. ગામમાં હોકારો થતાં અશક્ત વૃદ્ધ રજપૂતોએ અરીણ આઈ કેડ બાંધી. રજપૂત સિવાય બરવાડ અને પ્રેકુત આદિ લોકો પણ મોટી મોટી ડાંગો લઈ લડવાને તૈયાર થઈ ગયા. આખા ગામમાં તરવારોનો કાશ ખીલી રહ્યો. વાણિયા બ્રાહ્મણના હાંજ ગગડી ગયા. લોભિયા લોક ધનને ભોંયમાં ભંડારવા લાગ્યા. ગામનાં તમામ ધરનાં બારણાં ફટાફટ બંધ થઈ ગયાં. આઘેડ વધની શૂરી રજપૂતાણીઓ ફેડે પાલવ બાંધી હાથમાં તરવારો લઈ પોતપોતાના ઓરડાને બારણે જોમ રાક્ષસોનો વધ કરવાને દેવીઓ ઉતરી આવી હોય તેમ ઉભી રહી. સરદારજાના મહેલની પાછળ બુધાન રજપૂતો કેસરિયાં કરવાને ઉભા, ગામના બાઠ ચારણો કમ્બર બાંધી રજપૂતોને શર અથવા તો તેમની પાછળ હોકારા કરવા લાગ્યા. રામાયણ અને મહાભારતની વીરરસ પૂર્ણ કથાઓનાં કવિતોએ ઉરકેરાગેલા રજપૂતો ગામના કોટપર ચઢીને ઉભા રહ્યા. રજપૂતોનો જુરસો જોઈ મુસલમાનો કંપી ગયા તો પણ પોતાના સરદારોનો હુકમ મળતાં ઝનુની સિપાઈઓએ કોટ પાડવાને ધસારો કર્યો. રજપૂતોએ તરવારો કમ્બરે નાંખી તેમની

ઉપર તીરનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. ખીંજવાએલા સાપની પેઠે મુસલમાન કરતા રજપૂતોના બાલુથી શત્રુઓ વિધાઈ જવા લાગ્યા. મુસલમાનોએ પણ સખત મારો ચલાવવામાં બાકી રાખી નહિ પરંતુ કોટને અડતલે ઉભેલા રજપૂતોને લગારે ઢિલ થઈ નહિ આશરે એક પહેર સુધી જબરો જંગ મચી રહ્યો. ચાસની ચાંચથી વિધાઈ ગયેલાં બમઢળની પેઠે તીર અને ભાલાથી વિધાએલાં માથાવાળાં સિપાઈઓ 'તોબા, તોબા,' કરતા ત્યાંથી પાછા પડવા લાગ્યા. રજપૂતોને આથી બમણું શૂર ચઢ્યું.

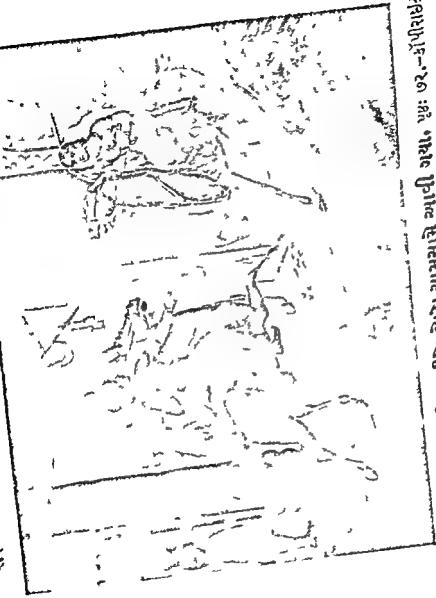
રહેમતખાનની હિંમત હઠી ગઈ. સરદારગાને પરણવાની આશા આકાશકુસુમવત્ થઈ ગઈ. પછી તેણે પોતાના એક મસલતિયાને બોલાવી કહ્યું કે 'રજપૂતોનું જોર ધણું છે મારે હવે તો જે થાય એ ખરી, જાવ-હુમીમાંનું સધળું લશ્કર લઈ તમે જાતે જાઓ અને ઉપરાઉપરી હક્કા કરી કમ્બો કબજે કરો. જે કોટના દરવાજા તુટ્યા તો પછી રજપૂતોના ભાર નથી કે આપણને ખાળી શકે. જ્યાં સુધી આપણું લશ્કર બહાર છે અને રજપૂતો અંદર છે ત્યાં સુધી છતાવાની આશા રાખવી ફોકટ છે, મારે જેમ અને તેમ જલદી કોટના દરવાજા તોડો અને શૂરા સિપાઈઓને અંદર દાખલ થવા દો.' સુખાનો હુકમ થતાં સેનાપતિ જાવહુમીમાંનું સધળું લશ્કર લઇને ચઢ્યો અને રાણીપુર ઉપર ઉપરાઉપરી હક્કા કરવા માંડ્યા. ખીલાઓ કોટા કોટ ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યા પરંતુ ઉપર ઉભેલા રજપૂતોના ભાલાઓથી વિધાઈ તેઓ નીચે પડવા લાગ્યા. દારૂજોળીનો મારો ચલાવતાં પણ રજપૂતોમાંનો એકે મજબૂત ખર્ચો નહિ. કોટને એટલે ઉભેલા રજપૂતો મુસલમાનોનો દાવ ચુકાવી ઉપરાઉપરી તીરનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. મેદાનમાં ઉભેલા મુસલમાનો બચોબચ વાગતા તીરથી 'શહિદી શહિદી' પોકારતા ખીજવાર પણ પાછા હટ્યા. મુસ્લિમો ખીજવાર પાછા હટ્યા તે જોઈ મુખો મિરાશ થયો, તેની ઉમેદ ભાગી ગઈ. સેનાપતિ રજુલખાનને એકાંતમાં બોલાવી તેણે ફરીને વિચાર કર્યો કે 'રજપૂતો મરનાં સુધી દરે નહિ મારે હવે ગળથી કામ કરવાની વાત જવા દો. હવે તો જે થાય તે કળથીજ કરો. મૂંજરાજને બોલાવો અને કપડથી કોઈ રીતે લગાઈ બંધ રખાવો. સુખાની આ શુકિત સોને ગમી. મૂંજરાજને

બોલાવી રહેમતખાને કહ્યું કે ‘મૂળરાજ ! આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષની ખુવારી કરી લડવામાં રો માસ છે ! હું તમારી રજપૂત જાતિના શરાતનથી ખુશ થયો છું અને તમારા પ્રાંતનો તમને રાજ્યાભિષેક કરી પાછો જવા ધાકું છું. તમારા લોકમાં કેતું શરાતન અને ટેક છે તે મારે જોવાં હતાં તે જોઈ લીધાં. હવે લગાઈ બંધ રખાવો. ઝનુનમાં આવેલા રજપૂતો તમારા કલા વગર આ વાત માનશે નહિ માટે તમે જાતે ત્યાં જાઓ અને તેમને હથિયાર હેડાં મુકાવી સલાહ શાંતિનો વાવટો ઉઠાવરાવો.’

આ પ્રમાણે મૂળરાજને સમજાવી મુખ્યાએ સલાહનાં રહુતૂર વગાડ્યાને હુકમ આપ્યો. મુસલમાનોએ હથિયાર હેડાં મુક્યાં અને મૂળરાજ રજપૂતોને સમજાવવા કોટના દરવાજા આગળ ગયો. તેણે રજપૂતોને દરવાજા ઉઘાડવાનું કહ્યું પરંતુ તેઓએ તેનીપર વિશ્વાસ મૂક્યો નહિ ને દરવાજા ઉઘાડ્યા નહિ. તે ઝંખવાણા પડી મુખ્યા પાસે પાછો ગયો. ‘રજપૂતો માનતા નથી’ એવું સાંભળી મુખ્યાએ તેને પોતાનો વિચાર સ્પષ્ટ રીતે જણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે તેને ધમકી આપી મારવા લીધો અને કહ્યું કે ‘જો આજ સાંજ થતા મુઘીમાં રાણીપુરમાં પેસાય એવો કદાચ મધ્ય ધસાજ હું નહિ બતાવે તો સાંજે તને ગરદન મારવામાં આવશે અને જો મારી ધરજા પ્રમાણે થશે તો તને રાણીપુર સહિત આખા ઉત્તર પ્રાંતનો રાજા બનાવીશ.’ બપુ અને લોભને વશ થઈ મૂળરાજે યુક્તિ બતાવી કે ‘રાણીપુરની પશ્ચિમ તરફનો કોટ ધણી જીર્ણ થઈ ગયેલો છે ત્યાંથી થોડા પ્રયત્ને અંદર પેસી શકાશે માટે મારી સાથે મુંડી કાઢેલા બસે સિપાઇઓને મોકલો. હું એ કામ અચૂક પાર પાડીશ. સઘળા રજપૂતો પાટણિયે દરવાજો રોકાયેલા છે. ગામમાં લસ્કર પેઠું સાંભળી તેઓ કદાપિ સામા ધાઈ આવે તો તમે દરવાજા તોડી અંદર દાખલ થજો.’

કહેવત છે કે “ધર ફૂટ્યે ધર જાય” તેની પેઠે મૂળરાજ ફૂટ્યો ને રાણીપુર પડ્યું. મુખ્યાએ બસે મુંડી કાઢેલા સિપાઇઓ તેને સ્વાધીન કર્યો અને આયમને પહોર મૂળરાજે રાણીપુરના પશ્ચિમ ભાગ ઉપર હલ્લો કર્યો. પશ્ચિમ તરફનો કોટ ધણી જીર્ણ હોવાથી તે સહેજ તૂટી પડ્યો. ‘વિશિષ્ટ રહેમાન રમુક્ષા’ કરતા મુસલમાનો અંદર દાખલ થયા. પૂ

તરફ રહેમતખાન હજી ઉપર હજી કરતો હતો તેની સાથે બચાવ કરવામાં સધળા રજપૂતો રોકાયા હતા એટલે પાછળથી પેઢેલા મુસલમાનોને રાણી-પુરમાં ફરી વળવાનું ફિક પડ્યું. મરદ વગરની સુની શેરીઓમાં તુર્ક સ્વારોને ભેઈ 'તકી કંઈ દગો થયો છે' એમ ધારી શૂરી રજપૂતાણીઓ જે હાથમાં આપ્યું તે લઈ રાજમહેલ તરફ દોડી ગઈ. સ્વારો મહેલ આગળ આવ્યા પહોંચ્યા અને સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો વચ્ચે બખરો જંગ મચી રહ્યો. તરવારો સાંભળાં ભાલા કુહાડીઓ અને ટુંકમાં કહીએ તો જે હાથ આપ્યું તે લઈ રજપૂતાણીઓએ મુસલમાનોને મારવા માંડ્યા. મૂળરાજની રાણી રૂપાદે એક ઘોડાપર બેસી સ્ત્રીસૈન્યની આગેવાન થઈ અને મહેલના યોગાન આગળ જોતજોતામાં સો પોણાસો માણસનાં માથાં રજપૂતાણીઓએ ધડથી જુદાં કરી તાંખ્યાં. સ્ત્રીઓ સ્વભાવે ક્રામળાહોય છે તે ખરું પરંતુ બચારે માથે આવી પડે છે ત્યારે તેઓ પુરુષ કરતાં પણ વધારે ક્રૂર બને છે; તેનો દાખલો મૂળરાજની રાણીએ દેખાડ્યો. જે સુકુમાર રજપૂતાણીઓએ કોઈ દિવસ ઉની આંચ પણ ભેઈ ન હતી તે આજે ઉછળતી ઉના લોહીની છોળામાં રંગાતી તરવારોના ધા કરતી અને સાંખતી જણાઈ. જેમણે કોઈ દિવસ આંગણા બહાર પગ પણ મૂક્યો ન હતો અને પરપુરુષને લાજની ભારી જેઓ કદી મોં બતાવતી ન હતી તે શૂરી રજપૂતાણીઓ છુટે હાથે મુમતી જણાઈ, ધા કરતાં ઉડતા લોહીથી તથા અંગમાં વાગેલા મામાંથી વહેતા પોતાના લોહીથી તેમનાં કપડાં લથડપથડ થઈ ગયાં. 'મારો મારો' એ સિવાય બીજો શબ્દ તેમના મુખમાંથી નીકળતો ન હતો. આ બાપું શાને માટે ! માત્ર એક દેશની દાઝ અને પોતાની જાતિના ટેકને માટે. અહો ! ધન્ય છે એ આર્યસ્ત્રીઓની કુલીનતાને કે જે આવાં અસહ્ય સંકટ વેઠે છે પણ પોતાના શિયળને તળતી નથી. તેમના જેવું સતીપાત્રું આખી પૃથ્વીના પડમાં કહિંએ જણાતું નથી. મારામારી અને કાપાકાપી કેટલોક વખત ચાલી. મુસલમાનોએ 'અશ્લાહ અકબર' એવી બમ પાડી ધસારો કર્યો પણ રજપૂતાણીઓએ પુંદ દેખાડી નહિ. મહેલના આંગણમાં પેસતાં મૂળરાજનો અને તેની રાણીનો પોડો આમસામા ચાલી ગયા. રાણીને તલવાર ઉગામી ધસતી ભેઈ 'દો દો

મુંળરાજતા અને તેની રાણીના ઘોડા સામસામે આવી ગયા. પૃષ્ઠ: ૭૨.-કોપીરાહડ.

રૂપાંદે ! આ શું !' એમ કહી તે પોતાની તરવાર નમાવી તેને મનથી લેવા ગયો. પણ રૂપાંદેએ કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના ધા ક્યો, તરવાર ધોડાના માથામાં વાગી ધા ખાલી ગયો અને મૂળરાજ નામ કુળાવવા બચી ગયો. રૂપાંદેએ તેની સામું જોઈ કહ્યું કે ' જા બાવલા ! તને તારા આયુષ્યે બચાવ્યો. તારા જેવા નરાધમ ઉપર ફરીથી ધા કરેલો એ મારા જેવી રજપૂતાણીને જાનતું નથી. તેમ ધર્મ પ્રમાણે સ્વામી કહેવાયો. નેથી તું મારે મારવા યોગ્ય નથી. પછી તેણે કમ્બરમાં ધાલેલી કઠાર પોતાના પેટમાં મારી. મરણિયા થયેલી રજપૂતાણીએ અંતે આવી તુફડાઓનો ધાણુ કાઢવા મંડી. સાંબેલાં અને લાકડીઓના પ્રહારથી બાજેશાં કાઠે જેવાં માથાં તેમના પગમાં અથડાવા લાગ્યાં. મુસલમાનો 'તોબા' ઘોઠારતા પાછા હડવા લાગ્યા. બસે મુસલમાનોમાંથી માત્ર પચીસ આઠી રહ્યા. 'હજો થયો, હજો થયો, મુસલમાનો રાણીપુરમાં પેશા' એવી ખૂમ દરવાજે પહોંચતાં ત્યાં લડતા રજપૂતોનું ટોળું ગામમાં પાછું આવ્યું અને બાકી રહેલા મુકીબર મુસલમાનો ઉપર તૂટી પડ્યું. દરવાજે તોડી બહારના સિપાઈઓ પાળ તૂટતાં નદીનો પ્રવાહ જેમ સપાટ પ્રદેશમાં પથરાઈ જાય તેમ ગામમાં પથરાઈ ગયા અને પાછળથી સખત મારે ચાલતાં ધણુ રજપૂતો કપાઈ મુખ્યા. લડાઈ બંધ પડી. રહેમતખાન હાથી ઉપર ખેસી કુંવરીના મહેલ આગળ આવ્યો અને બારણાં તોડી નંખાવી વૃદ્ધ રાજા રાણી અને સરદારખાને કદ કરી ડેરે લઈ ગયો.

આખી રાત રાણીપુરમાં શિયાળવાં અને કુતરાં વચ્ચે તાણાતાણુ થઈ. કોટે શિયાળવાં અને શેરીઓમાં ભયંકર સાદે કુતરાં રોયાં. ભય ઉપ-જાવે એમ ધૂવડો બોલ્યા અને મૃતમાંસબક્ક જરખનાં ટોળાં મડદાંની ગંધે ગામમાં દોડી આવ્યાં. અધોરી અને ગંતસાધકોએ પણ ધણાંક શખનો ઉપયોગ કર્યો. પહેા કાઠતાં તંબુ નાંખી યડેલો સુબો રાજા રાણી મૂળરાજ અને સરદારખાને લઈ પાછો મુલકગીરીએ ઉતર તરફ ઉપડી ગયો. ભયંકર રાત્રિનેા અંત આવ્યો ને સૂર્યનારાયણના સારથિએ અંધકારનો પરાભવ કર્યો તે વેળાએ શૂરવીર રજપૂતાણીઓ પોતાનાં પેટથી પણ વહાણાં બાળ પતિની પાછળ જતા માટે ટાઢા લોહીમાં કતલ કરી છુટે ચોટલે 'જ

જે અંબે ' જ્યેમ જોલતી પોતપોતાના ધણીનાં શય શોધવાને પાછી બહાર નીકળી પડી. અન્નવાળું થતાં ત્રણસેં રજપૂતાણીઓ સ્વામીનાં શય લઈ એકી વખતે રાણીપુરનાં શમશાનમાં ગઈ. વસવાયાં અને ખેડુત લોકોએ તેમને લાકડાં આણી આપ્યાં અને હાથ ધરીને કંક્ર ખેરવતી તથા ફૂલને ખેખે ચિતાને વધાવતી રજપૂતાણીઓ વેગવતીના કિનારા ઉપર ખડકેલી લાંબી ચિતાઓ ઉપર સ્વામીનાં મસ્તક ખોળામાં લઈ લિધને ખેડી. 'જે અંબે જે અંબે ' જ્યેમ લોકોની મેદનીમાંથી સોર થયો અને સતીની ચીસો કાને ન પડે તેટલા માટે ઢોલ ભુંગળ વગેરે વાદ્યોનો આભને ફાડી નાંખે એવો તુમુલ ઘોંઘાટ થઈ રહ્યો. ઢોલ ભુંગળોના નાદ થતાની સાથેજ ચિતામાં અગ્નિ પ્રગટ થયો. પ્રલયકાળનો મહા અગ્નિ હોય તેવો શૂરો અને ચેતક શમશાન અગ્નિ એક સપાટે ઇસેં માણસને ભસ્મભૂત કરવાને ઉગ્ર અને આક્રાશને અડે એવી મોટી જ્વાળાઓએ ભડભડાટ લાગવા માંડ્યો. બાર ગાઉ સુધી શમશાનની કટુ અને મેદમય દુર્મીધ દેવાઈ ગઈ. મહા હાહાકારની સાથે લોક રાણીપુર ભણી પાછું વળ્યું. શહેર શૂન્ય થઈ ગયું. ધીરેધીરે લોક તેમાંથી વેરાઈ ગયા, રૈયતે રાણીપુર ઉજડ કર્યું. સાત દિવસે ચિતાનો અગ્નિ એની મેળે હોલાયો અને રાત દિવસ જે ઠંડાણ લીલાકાંઠેર થઈ રહેતી હતી ત્યાં અકરાકાંઠેર વર્તાઈ ગયો. શિયાળવાં ગીધ કાગડાં કુતરાં નાહર અને બીજાં માંસાહારી પ્રાણીઓએ આવી રાણીપુરનાં શૂન્ય ખોલણમાં વાસ કર્યો. ત્યાં નોખતો ગડગડતી ત્યાં વાધણા રોવા લાગી અને ત્યાં ઝંઝરના ઝમકાર થતા ત્યાં ધોળે દહાડે શિયાળવાંનાં રુદન સંભળાવા માંડ્યા, એટલું જ નહિ, પરંતુ વટેમાર્ગુ અને વણગરોએ પણ કાળા-કાંઠેરથી નાશ પામેલા રાણીપુરનો રસ્તો તે બંધી છોડી દીધો.

પ્રકરણ ૩ જી.

કામીનું મરણ કામ.

શુપુરમાં રાજ વર્તાઈ ગયો અને રહેમતખાન આરે બંદીવાનને બધ ઉત્તર તરફ ઉપડી ગયો. તેણે માર્ગમાં આરે જાણને એક ખીજાથી જુદાં રાખ્યાં હતાં. મૂજરાજને રાજ થવાની ઉમેદ હતી ત્યારે વૃદ્ધ રાજા બેમરાજ તેની રાણી અને સરદારઆ તો ધીર પાસે મોતજ માગતાં હતાં. રહેમતખાન પોતાની ધારણા પાર પડવાથી થણા રજિયાત થયો હતો. સરદારઆને પોતાની બેગમ કરવાનો તેણે હાકરાવ કર્યો હતો. માર્ગમાં તેણે તેને પોતાનો કાઠમાઠ બતાવવામાં આંધી રાખી નહિ. બે દિવસ સુધી તો સરદારઆને મળવાનું તેણે બંધ રાખ્યું, કારણ કે ‘રાણીપુરમાં પતેલા કહેરથી ખીજામેલી વાધણ જેવી રજપૂતાણીને તરત છેલ્લાથી કંઈ અર્થ સરવાનો નથી’ એવી તેને ખાતરી હતી. પોતે જો કે સરદારઆને મળતો ન હતો, પણ હિતકાર્યમાં કુશળ હુડીઓ પાસે તેને બેગમ થવાનો ઉપદેશ કરાવતો હતો. હુડીઓ વારંવાર સુઆના ધન લેખવ અને સાહેબીની વાતો કરી સરદારઆને લોભાવવાનો ઉદ્ધેશ કરતી પરંતુ હા નિશ્ચયવાળી રજપૂતાણી તેમનું કહેવું લેશ માત્ર પણ કાને ધરતી નહિ. તેને તે અજાય એટલું સુખ આપતો અને વૃદ્ધ રાજા રાણી તથા મૂજરાજને એવા બંદોબસ્તમાં રાખતો કે નાસી છૂટવાનો તેમને લેશ પણ અવકાશ મળે નહિ.

આ પ્રમાણે જનતા જાપતાથી કુચ કરતાં કરતાં ત્રણ દિવસ વીટી ગયા. વિજયથી ટુકાઈ ગયેલો રહેમતખાન જ્યાં પડાવ નાંખતો ત્યાં પોતાના અમલતા જેરે ઇચ્છાનુસાર મોજશોખ બોગવતો. ત્રણ દિવસ સુધી તો તેણે પોતાનું મન વચ રાખ્યું પણ એથે દિવસે તેને ધીરજ રહી નહિ. નવી રજપૂતાણીને જોવાનો ઉત્સાહ તેને બહુ હતો. રહેમતખાનનો જીવ ઉઠાળા મારતો હતો. ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુણ્યાર્થને ધીરે ચાર

અબ્જમાં વહેંચી નાંખેલા કહીએ છીએ તે લગારે જોડું નથી. ધર્મ પશ્ચિમના લોકોને, અર્થ ચીનાઓને, કામ મુસલમાન લોકોને, અને મોક્ષ એ હિંદુઓને કુદરતેજ વહેંચી આપ્યા છે. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં સુખાને મોજના કંઈ કંઈ મનોરથ ઉત્પન્ન થતા. સરદારજીની સુખપાલ હમેશ તેની આગળ રહેતી અને વારંવાર તેને જોતાં સુખાની મનોરથ સૃષ્ટિનો પાર રહેતો નહિ. “ અહો ! દિલ્હીના પાદશાહનું સુખ પણ મારા સુખ આગળ કંઈ પણ હિસાબમાં નથી ! હવે મારા ભાગ્યનો પાર રહ્યો નથી ! પાટણ ગયા પછી નવી જોગમને માટે એક જુદો રંગમહેલ બંધાવીશ અને રાત દિવસ એની સેવામાં રહીશ. મારી સધળી જોગમો છે પણ આનાથી તો હદ ! શું એનું રૂપ ! ! બસ એના ચોટલા ઉપર સુખ પાટ નહી તો કયા લેકાન દિલ્હીકી પાદશાહીની કુરખાન હૈ. સુખાન અલાહ ! પરવરદિગારને કયા જોરત બનાઈ હૈ ” આ પ્રમાણે શેખશહીના વિચાર કરતો કરતો રહેમતખાન ચોથા દિવસની સાંજ પડવાની વાટ જોવા લાગ્યો.

હામબલ કુચ કરતાં કરતાં આચમતો પહોર થયો. સૂર્યનું બિમ્બ રાતું થવા લાગ્યું, ધીરેધીરે ઝાડના છાંયણ વધીને લાંબા થયા અને ચારે ચરવા ગયેલાં ગાયોનાં ઘેન ગામ લાણી પાછાં વળ્યાં ત્યારે ધારેલા મુકામે જઈ પહોંચવાને લશ્કર વધારે ઉતાવળું ચાલવા માંડ્યું. સાંજ પડી. સૂર્યનારાયણ રામે દેખાતા આરાવલી પહાડ જોળાંગી નીચે ઉતર્યા અને સંધ્યાકાળના જાંખા જાંખા તેજમાં ઉડતી રત્નથી આકાશ ધુંધળું થઈ ગયું ત્યારે સોમનંદના કિનારા ઉપર સુખાની સ્વારી આવી પહોંચી. હુકમ મળતાંજ પાયદળ ત્યાં ચોલ્યું. સ્વારી નીચે ઉતર્યા અને ખીલીઓ ઠોકી થોડાંઓને બાંધ્યા એટલામાં મંજુએએ લશ્કરની વચ્ચે સુખા અને જોગમને માટે બે કીનખાખના તંબુ ફેરવ્યા. જોગમ સાહેબના તંબુની શોભા બહુ મનોહર હતી. તેમાં ખાતખાતનો ચિનાઈ સામાન અને પડદા વગેરે નંખાવી સુખાએ પોતાનો દેવાવ દેખાડવામાં ક્યાસ રાખી ન હતી. તંબુઓ તૈયાર થઈ ગયા એટલે બે મુખપાલો આગળ આવી અને અનુક્રમે સુખો પોતાના તંબુમાં તથા સરદારજી તેના તંબુમાં ગયાં. લશ્કરે તંબુની પાછળ વિંટ નાંખી મુકામ કર્યો. રાખાના તંબુથી થોડે ઝેરે મગજન તથા વૃદ્ધ રાજા રાણીના તંબુઓ દત્તા

અને તેની આસપાસ ખાસ ચોક્કા મૂકવામાં આવી હતી. નોકર ચાકરો પોતપોતાના કામકાજમાં પડ્યા. કોઈ બળદને ધાસ નીરવામાં કોઈ ઘોડાને ચંદી ચટાવવામાં અને કોઈ રોટી પકવવામાં એમ સવળા લશ્કરી સિપાઈઓ કામે લાગી ગયા. તંત્રમાં આવ્યા પછી સુખાએ વાત કાઢી અને ખીજમદગારે તેને અનુમતિ આપી. પછી ‘આજે સુખા સાહેબ આપની મુલાકાતે આવનાર છે’ એવી ખબર સરદારજાને મોકલાવી. દાસીઓ સાથે નાના પ્રકારના હીરામોતીના દાગીના જરી લપેટાના પોપાક વિવિધ પ્રકારનાં મુગંધી અત્તરો અને તેસો સાથે ખીજનું ઘણું સાહિત્ય સરદારજાને કેરે મોકલ્યું. ખીજમદગાર રજપૂતાણીનાં વખાણ કરી સુખાને પાણી ચટાવવા લાગ્યો. સુખા સાહેબને સ્વર્ગ જે આંગળજ બાકી રહ્યું હતું પોતે પણ કુસાઈ ખીજમદગાર આમળ નવી બેગમની તારીફ કરતો. ખીજમદગાર કહેતો કે ‘જહાંપનાહ ! એ તો જ્યોત નહિ હે લેકીન પરી જાત દે.’ વાળુ ક્યાં પછી સુખાએ કહ્યું થવા માંડ્યું. જરીનો સુરવાળ પહેરી માથે નવી ટેદી છોગાંદાર પાધ મૂકી દીધી. શરીરે કસકસતું મલમલનું ઝીણું અંગરખું પહેરી ઉપર મોતીની કિનારનો કબજો પહેર્યો, અને પહેરાય એટલાં સુન્દર ધરેણાં અંગપર પટકાળ્યાં. તેજ કુલેશને અતરની તો કેટલીએ શીશીઓ સુખાના વાળમાં અને અંગપર ખાલી ચર્મ ગઈ. પોપાક પહેરી તખતામાં મોં જોઈ સુખો મુંઝપર તાર દેતો પોતાના મનમાં કુસાવા લાગ્યો કે ‘અમુસ મારા રૂપ અને ઠાઠમાઠ ઉપર રજપૂતાણી કુરબાન થવા વિના રહેનાર નથી.’

આમ રહેમતખાન સુખો રજપૂત બેગમને મળવાને તાલમેલ કરતો હતો ત્યારે સરદારજાના તંત્રમાં શું થતું હતું તે તરફ નજર કરીએ. રાણી-પુરના રમખાણથી ખીજવાયેલું સરદારજાનું મન જરા શાંત પડ્યું હતું. તે અનેક વિચારો કરી આખરે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી હતી કે ‘આત્મધાત કરી મહા પાતકના દોષમાં પડ્યા કરતાં છવતાં રહી કંઈ પણ પરાક્રમ કરવું અને રજપૂત જાતિનું નામ રાખવું’ આવા વિચારથી તેણે સુખાની સાથે કપ-ટણાછ રમવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. બળ કરવાથી કંઈ ચાલે એમ નથી માટે જે થાય તે કળથી ને સુક્તિથીજ કરવું એવા નિશ્ચયે સુખાને છેતરી નાસી

જવાનો તેણે વિચાર કર્યો હતો. 'મારા નાસવાથી મારાં પુત્ર આપ્યામને એ મુઓ કદાપિ ધણું દુઃખ ફેરો. પણ હશે, તેમના ભાવ્યમાં દુઃખ લગ્યું હશે તો તે દોણ મિથ્યા કરનાર છે : જે શુવાનું હશે, તે શ્રેષ્ઠ પણ મારે અહિં તો રહેવું નહિ, કારણકે એના કળબમાં રહેતાં શિયળનો ભંગ થવાનો ભય છે. મુખાને મોહના બળા પાછળ ફેરતી થોડા દિવસની મહેતલ માગી લેવી અને રાતના અહિંથી રસ્તો માપી જવો. મારા સ્ત્રી બાતિના આતુર્યનો મારે આજે ઉપયોગ કરી મુખાને લટ્ટ જતાવી દેવો તે સ્ત્રીચરિત્રથી કામ સાધવું,' એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી સરદારખાએ પ્રોષાક પહેરવા માંડ્યો.

સરીરે મુગંધી તેલનું મર્દન કરી સ્નાન કર્યું. પછી કેસ હોળીને છુટા મૂક્યા જે પુંડને ઢાંકી ડિંચણ સુધી લટકી રહ્યા. કાળા રંગનું ચંચર ફક્કિણી ધાટીએ પહેર્યું. ગોરી સરદારકુંવર કાળું વસ્ત્ર પહેરવાથી તો બહુ આમાદના વાદળમાં ઢંકાયેલી વિદ્યુત હોય તેમ શોભવા લાગી. વળી કાળાં અને વિશાળ નેત્રમાં ઝીણું કાજળ સામું છે ભમરો વચ્ચે બંગાલનો નખસો થયો. વિશાળ કપાળમાં હિંગબોક્કની બિંદી કરી. નાકમાં નસ અને કાનમાં મોતીનાં ચોકડાં તથા લટકણિયાં પહેર્યાં. શુવાનિયાનાં કાળજાં દાદી બાજ તેવી તત્કાલતઠ ચોળી અને તેની ઉપર કામીની આંખોનાં તેજ હરી લે એવો હીરાનો હાર ધારણ કર્યો. ઉપડતી જાતી ઉપર પહેરેલા દાગીતાના હીરાનાં લીલાં પીળાં ફિરણો તેની મુખપ્રભાને જળાંકળાં કરી રહ્યાં. ત્રાગ-જુની આંખો જેવી ચુનીગોવાળી વિંદીઓ મગની શિંગ જેવી આંગળાઓએ પહેરી. મુઠ્ઠી મેદી અને અળતો ચોપડી પગની પાતીઓ કાલ હિંગબોક્ક જેવી બનાવી. ચંચરનો છેડો ખેંચી આગળથી જરા કસીને આંખો તેથી કમર સિંદણ જેવી નાબુકે જણાઈ. ઝીણા ઝીણા સ્વરવાળાં જાંઝર પહેરી હાથમાં અતરથી ભીનો રુમાલ લઈ સરદારખા પણ મુનિઓનાં મન ચળાવે એવે હારે તખતા આગળ બઈ. મુગંધીદાર તાંબુલ ખાઈ પરવાળા જેવા ઓડને ચતા કર્યાં. વળી ગાલ ઉપર અને હડપચી વચ્ચે ઝીણાં ઝીણાં બંગાલનાં ટપકાં કર્યાં. પછી તખતામાં બેસું તો તે પોતેજ થોતાને બેઠું મોઢી પડી તો પછી પુરુષનાં શાં ચળાં ! બોલવાનું, ચાવવાનું, શ્વામાં જવાનું અને ઉમળકે આણી હૃદય દેખાડવાનું વધરવા-વનીય આતુર્ય સંગ્રામી તેણે સવળું યથાસ્થિત કર્યું.

રાત્રી પડી વિદ્ય પામેલો ચંદ્રમ પોતાનાં કિરણોથી જગતને રૂપાની ગારે લિપવા લાગ્યો. સારસ પક્ષીનાં જોડાં નદી ઉપરથી ઉડી ચંદ્રના અજ વાળામાં ઉચે ચઢવા લાગ્યાં. લશ્કરે ખાઈ મી નદીના કિનારા ઉપર શીતળ ઘોળા રેતીમાં પથારીઓ પાથરી. સિપાઈઓ વાતોના તણકા મારતા ચલ્યો પીવા લાગ્યા. રહેઠાણમાં સુખો પછી ખાણું લઈ મરવારી બની હતી રજ-પૂતાણીને ડરે ગયો. ચક્રઉચો ફરી સુખો તંબુમાં પેસતાં સરદારખા મંદ રિમત ફરી ઉભી થઈ અને હાથને અણસારે બહુ વિનયથી તેને આવકાર આપ્યો. રજપૂતાણીનું રૂપ જોઈ ગાંડાચેલો થઈ ગયેલો સુખો સ્તબ્ધ થઈ કાણુવાર તંબુના બારણામાં ઉભો રહ્યો. અલૌકિક રૂપ જોઈ તેની ઇન્દ્રિયો જડ થઈ ગઈ. થોડીવાર એકઠાસે સરદારખા સામું જોઈ તે પલંગ ઉપર જઈ બેઠો. સરદારકુંવર લટકબંધ છટાથી તેની સામે ઉભી રહી. અપ્સરા જેવી રાજ-કન્યાની સાથે એકાંત મળવાથી સુખાને રૂંચેરૂંચે કામ બ્યાપી ગયો. ઇશિકની વાત ઉપાડી જેમાં વાક્યાતુર્યથી સરદારખાએ સુખાને ગોળગોળ કરી નાંખ્યો, અને વાતમાં ને વાતમાં કહ્યું કે ' સુખા સાહેબ ! શોખીન થઈ કેમ બૂલો છો. માદક પેય વિના તે ઇશિકબાણ હોય ? સરદારકુંવરનાં વચન સાંભળી સુખાએ તાબડોતોળ જલદમાં જલદ દરુ મંગાળ્યો. હુંડા સોનાના પ્યાલા અને દારુના બટ્ટા લઈ આંબ્યા. સરદારખાએ પોતાને હથિ એક પ્યાલો ભરી સુન્દર ત્રિપાઈ ઉપર મૂક્યો અને તે પોતાના પ્યારની ખાતર લઈ લેવાને સુખાને આગ્રહ કર્યો. સુખાને ખોટું લાગ્યું પણ કામીને માન અપમાન હોતું જ નથી. ' અત્યારે છેડીશ તો મારા મનોરથમાં વિઘ્ન પડશે ' એમ ધારી તેણે પ્યાલો ઉપાડ્યો ને ખાલી કર્યો. ફરી બીજો પ્યાલો ભરી સર-દારકુંવરે આગ્રહ કરી આપ્યો. તે પણ લંપટ સુખો ગટગટાવી ગયો. એક પ્યાલો ભરી તેણે સામો આપવા માંડ્યો પણ સરદારખાએ યુક્તિ કરી કહ્યું કે ' સુખાણ ! મને મધનો હેવા નથી અને જો હું હમણાં એ લઈશ તો પછી મારાથી તમારી સાથે વાત-સરખી પણ થશે નહિ માટે હમણાં રહેવા દો. હું વગર કંઈ પછી લઈશ. ' ' બહોત ખૂબ બેગમ સાહેબ ' એમ કહી સુખાએ પ્યાલો ત્રિપાઈ ઉપર પાછો મૂક્યો. પછી સુખાને મધ ચઢવાની વાત જોતી સરદારકુંવરે કામચાસની સ્ત્રીચાતુર્યની અને બીજી સુખાને

હહેરમાં લેવાની હસતે ચહેરે મોહ ભરી મળેની વાણીએ અનેક વાતો કરી. તેનાં બળ પરાક્રમ મોજશોખ ને રૂપવૈભવ વગેરેનાં વળાણ કરવા માંડ્યાં. વાતમાં ને વાતમાં બે કલાક ચાલ્યા ગયા. સુખાની આંખો ઊઠી જાવા લાગી અને આળસ મરોડતો તે તેની પાંસે આવી પ્રેમાલિંગત આપવા તત્પર થયો. સરદારકુંવર હસીને આંધી ખસી ગઈ અને મોં મલકાવી ખોલી કે ' સુખાજી ! જો આપ મારી એક અરજ સ્વીકારો તો કહું. સુખો ખોલ્યો કે ' દિલદાર ! આપકી અરજ નહિ લેકીન ફરમાન !! ' ' ઠીક. ' એમ કહી તેણે કહ્યું કે જ મહીના સુધી મેં ભોગવિલાસ ન કરવા એવું વ્રત લીધેલું છે અને તે મુદત પુરી થવામાં માત્ર આજની એકજ રાત આડી છે. માટે મહેરબાની કરી આજ વિનોદ વાત્તા કરો. આવતી સવારે હું ઈસ્લામી ધર્મનો અંગીકાર કરીશ. '

સુખો આ વચન સાંભળી વિચારમાં પડ્યો પણ શું કરે ? તેની મરજીને અનુસાર વિના ખીજે રસ્તો ન હતો. ' એક રાતને ખાતર હું એને છંછેડીશ તો પાછી ઠેકાણે લાવતાં બેન પડશે. હવે એ આપણા હાથમાં આવી છે તે ક્યાં જનાર છે ? ' એમ ધારી સુખાએ કહ્યું કે ' અરજી જો હુકમ !! ' સુખો પલંગ ઉપર પાછો બેઠો અને સામેના ઉંચા આસન ઉપર સરદારણા બેઠી. જેમ જેમ વાતોમાં વખત જતો ગયો તેમ તેમ સુખાને ધેન ચઢતું ગયું. અને આખરે મધથી ચકચૂર થયેલો તે ધોર નિદ્રાથી પલંગમાં ઢળી પડ્યો. સરદારણાને હવે બત્રીસે કોઠે દીવા થયા. રજપૂતાણીનો રંગ રહ્યો અને ધસિરે કલ્યાણવંશની લાજ સખી. પછી બહાદુર રજપૂત કન્યાએ વિચાર કર્યો કે ' હવે શું કરવું ? ' જો હમણાં તંબુની બહાર નીકળીશ તો જગતા પહેરેગીરો મને પકડશે માટે જળ જંખ્યા પછી બાગી રાતે ચાલી નીકળવું ઠીક છે. ' આમ વિચાર કરી તે બેસી રહી. થોડી વારે વળી પાછો વિચાર આવ્યો કે ' જતાં જતાં કંઈ નામના કહે ! કઠારથી આ કુદરતું નાક કાપી નાંખી ચાલી જઈ પણ અરે ! એટલા સારું આ મારા પ્રવિત્ર દેહને વધનના સ્પર્શથી અભગ્રવણે એ કોણે કહ્યું છે ? વળી તેમ કરતાં એ મુલો જાગે ને ધોંધલ થાય ત્યારે હાથે કરી ' પડ ' પથરા પગ ઉપર ' એવું ગાય. ' આવો વિચાર કરી અર્ધરાત્રી પછી નાસી જવાનો નિશ્ચય

કર્ચો. 'રાત્રીની ઘડીઓ ધીરે ધીરે વીતતી ગઈ અને જ્યારે મધ્યરાત્રીની અધરો વાગી જ્યારે તે ઉભી થઈ. ચક્ર ઉઘાડી બહાર જાયું તો સધળા પહેરેગીરો લસલસાટ ઉઘતા હતા.' 'આ વખતે નાસવાનો સારો લાગ છે,' એમ વિચારી તેણે કમ્બરમાંથી કઠાર કાઢી તંબુને પાછળથી ચીરી નાંખ્યો, કારણ કે ત્યાં આગળ પહેરેગીર થોડાજ હતા. તે બહાર નીકળી અને આમતેમ જોતાં પહેરો ભરનાર જમાદારનો પોપાક તેની નજરે પડ્યો. એ પોપાક જોતાં જોતાં ઉપાડી લઈ તે પાછી તંબુમાં ગઈ અને પોતાનાં સ્ત્રીવસ્ત્ર ઉતારી જમાદારનો પોપાક પહેરી લીધો. પછી તંબુમાંથી નીકળી પગનો ગણસારો ન લાગે તેમ સાવચેતીથી ત્યાં થોડા બાંધેલા હતા ત્યાં ગઈ. થોડાંજોને તપાસ્યા અને તેમાંથી એક સારી સોરડી થોડીને છોડી. પછી જે તરફ લશ્કર થોડું હતું તેણી તરફ જઈ સ્વાર થઈ બહાદુર રત્નપૂત કન્યાએ થોડીને છોડી દીધી. થોડેક દૂર ગયા પછી રસ્તો બદલી પહાડી પ્રદેશમાં ભાગી રાતે તે માર્ગ કાપવા લાગી.

આણી તરફ જાવણીમાં પ્રભાત થયું અને તમામ લશ્કર જાગ્યું તો પાણી સરદારખાના તંબુનું બારણું ઉઘડ્યું નહિ. પહેરેગીરોએ ધાર્યું કે 'મોડી રાત મુઠ્ઠી જાગેલાં હશે તેથી સુળા સાહેબ અને ભેગમ ઉઘી ગયાં હશે.' કાંઈએ તેમને જગાડવાની તાજનીજ કરી નહિ. ખીજમદગારે તપાસ કરાવી અને તંબુનું બારણું ઉઘાડી જાયું તો સુળા સાહેબ પલંગપર પડ્યા પડ્યા ધોરતા હતા અને પાસે સરદારખાનાં કપડાં સિવાય ખીજનું કંઈજ ન હતું. ખીજમદગારે સુળાને જગાડ્યો. તે જાગ્યો અને સરદારખાને ન દેખતાં તેને દગો ચપાની ખાતરી થઈ. આખી જાવણી ખળબળી ઉઠી. સુળાએ પહેરેગીરોને ધમકાવ્યા. કેટલાકના દંડ કર્યા અને કેટલાકને બરતરફ કર્યા. મૂળરાજને તથા વૃદ્ધ રાજરાણીને જોલાવી ધમકી આપી પણ તે બિચારાં શું જાણતાં હોય તે કહે ? તેમણે સાફ ના પાડી તેથી ક્રોધેલા સુળાએ વૃદ્ધ રાજરાણીને હાથપગે બેડીઓ નાંખી અને મૂળરાજને થોડા સ્વારો આપી તેની બેનને શોધી લાવવાનો દુકમ કર્યો. સુળાનો દુકમ માથે ચલાવ્યા વિના છુટકો ન હતો એટલે ગરીબ બિચારો મૂળરાજ થોડાં સ્વારો લઈ સરદારખાની શોધ માટે નીકળ્યો અને આશાબંધ થયેલો સુળો પછી ત્યાંથી પાટણ તરફ પાછો વળ્યો.

સુખે નિરાશ થઈ પાછો ફર્યો ત્યારે સરદારખાનું શું થયું તે તરફ હવે આપણે વાંચનારનું લક્ષ્ય ખેંચીએ. માત્ર એક દિવસજ ઘોડીઉપર મુસાફરી કરી દસ વીસ ગાઉ નીકળી ગયા પછી તેણે પુરુષના પોષાકમાં ફરવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ, કારણ કે વયમાં આવવાથી તેનાં અંગ છુપાવ્યાં છુપે તેમ ન હતું. સુરજ જેમ છાંયલે હાંક્યો રહેતો નથી તેમ સ્ત્રીપણું પણ છુપું રહેશે નહિ એમ ધારી કઢોળા નામે ગામમાં જઈ ઘોડીને વેચી નાંખી. પુરુષનો પોષાક બદલી જંગલનો વેષ ધારણ કર્યો. જે કુશમાં મુગંધીદાર તેલ ફૂલેલ નંખાતાં અને જેની ઉપર સુખે મોહી પડ્યા હતા તે કુશમાં રાખ ભરી સરદારે માથે બઠા બાંધી અને યૌવન છુપાવવાને ધાટડી વાળાં તે ઉપર બિડીની અને કાળા વાળની દોરીના બંધ બાંધ્યા. જે શરીર ઉપર દક્ષિણી ચીર અને પાટણનાં પટોળાં શોભતાં હતાં તે અંગ ઉપર કફતી નાંખી અને જેની ઉપર નાના પ્રકારના અંગરામનાં મઢેલ થતાં તે અંગે ઉપર ખાખ ચોળી સરદારખા બિચારી માત્ર પોતાનું શીલ સાચવવા અને ખરી રજપૂતાણીનો ટેક રાખવાને અરાવલીની પર્વતાવલીમાં અટન કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૪ થું.

ખરે રજપૂત.

સંતત્કતુ ખેઠા હતા. વૃક્ષોને ભુનાં પાંદડાં ખરી જઈ યૌવનાઓના અધર જેવી રાતી કુંપળો આવતી હતી. પિપળાની ફૂટતી ટીશીઓ, કેળોનાં વન, અશોકની ઘટાઓ અને પિપરનાં કોમળ પત્રો જોનારની આંખને ઠારતાં હતાં. દક્ષિણ દિશાનો વાયુ ધીરધીરે વહતો હતો આંગાને મહોર ખરી જઈ ઝીણા ઝીણા મરવા આવતા હતા. મહુડા બોરસળી અને લિંગાની ઘટાઓ શીતળ અંપડથી વટેમાર્ગને આનંદ આપતી હતી. હડી હડી ઝીડોની ઘટાઓમાં કોમળોના ઠંડકા ધઈ રહ્યા હતા, બમરાઓ ફૂલઝાડે ઉપર અને

સુષ્પથી લગી પડતી વેલીઓ ઉપર ગુંગરવ કરી રહ્યા હતા. મધમાખીઓ ઝાડની અખોલોમાં અને પર્વતની કસડોમાં મધપુણ બાંધતી હતી. પહાડની કંઠણીમાંથી અજબજબ કરતાં પાણીનાં ઝરણો વહેતાં હતાં. ધોપટ, મેના, તાસ, મયૂર અને બીજાં પક્ષીઓ ઘટાઘર-વૃક્ષોમાં બેઠાં બેઠાં કંલોલ કરતાં હતાં. વાનરોનાં ટોળાં ઢૂળ આવેલા વૃક્ષો ઉપર આમતેમ બમતાં હતાં. પર્વતોની ઉંડી ઉંડી ગુફાઓમાં મયૂરો કળાઓ કરી કરીને નાચ કરતા હતા. પોપટના પેટ જેવાં નવાં પાંદડાના ફાલથી દંકાયેલાં પર્વતનાં શિખરો બીસી અદાવેલાં મોટાં કુદરતી શિવલિંગ જેવાં દેખાતાં હતાં. ઉધાડા પ્રદેશમાં તપેલાં શિખરો સાથે અથડાઈ લમણા બાળી નાંખે તેવા ઉના વાયરા વહાતા હતા. શિકાર કરવા નીકળેલાં બીલબોક્ષનાં ટોળાં આમ તેમ વનોમાં બમતાં હતાં અને પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા વસંતને લીધે આખો વનપ્રદેશ ધણીજ રળિયામણા લાગતો હતો.

મધ્યાહ્નનો મારમારનો તાપ પડતો હતો તે વખતે આ પહાડી પ્રદેશમાં એક ઘેડેરવાર મુસાફર પંથ કરતો હતો. તેણે કાસીના વહુઠાના ધોતીયાનો કહેટો વાળ્યો હતો. માથે સુંદર મોળ બાંધી હતી. કમરે હીરાના જડવની સુંઠવાળી તલવાર લટકતી હતી. તાપમાં પંથ કરવાથી પરસેવાને લીધે તેનાં વસ્ત્ર કંઈક ભિન્નએલાં હતાં. મુંઝતો દોરો હજી હવે ફૂટતો હતો છતાં તેનું મુખ ધણું બારેખમ અને ભવ્ય લાગતું હતું. તેનું કપાળ વિશાળ ને તેજસ્વી હતું. તેના મુખ ઉપરથી તે કાંઈ રાજકુમાર હોય એવું અનુમાન થતું હતું.

આ જુવાન મુસાફર પર્વતના ટોળાવમાં અને વૃક્ષોના ઘચુંબલામાં ઘેડો ખેલવતો ને પર્વતની શોખા જોતો જોતો ચાલ્યો જતો હતો. તેણે ધણીવાર સુધી પહાડી પ્રદેશમાં પંથ કર્યો. સૂર્યનારાયણ ચાલેથી જરા નમવા આવ્યા મરંતું દહિં વરતી આવી નહિ. વળી એટલામાં દહિં ગામ હોય એમ પણ લાગ્યું નહિ, કારણ કે જે દિશામાં તે પંથ કરતો હતો તે દિશામાં મોટા ટોળા-વવાળો પર્વત નજરે પડતો હતો. સાથે તો પર્વતનો ટોળાવ છે એમ ધારી જુવાન મુસાફરે પોતાના ધોડાને દક્ષિણ બણી વાલ્યો અને જેમ જેમ તે આગળ ચાલતો ગયો તેમ તેમ ઘટાઘર વૃક્ષોથી છવાયેલો પર્વતની રમ્ય તળે-દીનો પ્રદેશ આવવા માંડ્યો. તરસ લાગેલી હોવાથી તે અજબજબ વહેતા એક

પાણીના ઝરા પાસે ગયો. એ ઝરાના કિનારા ઉપર સીતાફળીની હારો આવડી રહી હતી. તરસની સાથે કુધા લાગેલી હોવાથી મુસાફર ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો. પાકાં અમૃત જેવાં થોડાંક ફળ તેણે તોડી ખાધાં. ખોખે ખોખે ઝરાતું નિર્મળ મીઠું પાણી પીધું. પછી વૃક્ષની છાયામાં લગાર વિરામ લેવાને બેઠો. ઉત્તર તરફ નજર કરતાં પથરનાં પગથિયાં તેના જોવામાં આવ્યાં. ઉભા થઈ ખારીફીથી જોતાં તેની ઉપર પડેલા પાણીના દરોડથી જીવાન મુસાફરને એમ લાગ્યું કે અહિં આગળ ઉપર કોઈનો આશ્રમ હશે. લાવ ત્યાં જઈ જોઉં.

અથવા તો જાળવયમાંજ સંસાર અસાર લાગ્યા વિના નવ જોગન આવી રાજખાળા જોગણનો વેપ ધારણ કરે નહિ. અરે ! આમાં કંઈ ભેદ હશે. એને પૂછું તો ખરો કે એ કોણ છે, શાથી આ પ્રદેશમાં જોગણ થઈ આવી છે. પૂછતાં કંઈ અડચણ તો નથી, પણ અરે ! યોગીજનોની નિરપૃથક્કૃતિઓ હોય છે, તેને લીધે એ મારો વિરસ્કાર તો નહિ કરે ? ના ના, એમ તો થાય ન નહિ. એની ગંભીર અને પ્રશાન્ત મુખમુદાન કહી આપે છે કે તે શ્વભાવે શાન્ત અને ગંભીર સુશીલ સજ્જનભૂતિ છે.

આ પ્રમાણે વિચારની પરંપરાએ તે મુસાફરનું ચિત્ત યોજાઈ જવા લાગ્યું. કૌતૂહલ વધી પડતાં આખરે સાહસિક હિમ્મતથી તેણે પૂછ્યું કે ‘બાઈ ! તમે કોણ છો ? આટલી નાની વયમાં આવો તીવ્ર વેગમ લીધેલો જોઈ મને તમારો વૃત્તાંત જાણવાની ધણી ઉત્કંઠા થઈ છે. જો કંઈ કહીને લીધેલ આ રસ્તો લીધો હોય તો તેને નિવારવાને હું મારો પ્રાણ આપનાં સુધી પણ પ્રયત્ન કરીશ. સ્ત્રી બાળક અને ગાયતુ રક્ષણ કરવું એ અમારો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે માટે કૃપા કરી આપ કોણ છો અને શા માટે આ વનવાસ અંગીકાર કરવો પડ્યો છે તે કહો. તમે કોઈ રાજકન્યા હો એમ મને અનુમાન થાય છે અને કોઈ મહા આપતિને લીધે તમે આ સંસારને અસાર ગણી આવો માર્ગ લીધેલો લાગે છે.’ મુસાફરનાં વચન સાંભળી જોગણ થઈ રહેલી સરદારખાના અંતરમાં રહેલો દુઃખનો કાંટો હાલી ઉઠ્યો, તેના મુખનો વર્ણ બદલાઈ ગયો અને આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. તે બોલી કે ‘ક્ષત્રિયકુમાર ! મારું દુઃખ જણાવી તમારા જેવા મુરતને હું દુઃખી કરવા ઇચ્છતી નથી. જો દુઃખને ગણું તો મારા જેટલું કોઈ દુઃખી હશેજ નહિ. ન ગણું તો મારા સમાન મુખ ડોઢને છેજ નહિ માટે મારો વૃત્તાંત સાંભળી અમરતા દુઃખી થવાનો આગ્રહ નવા દો.’ પણ નહિ ‘પ્રાયોચારિતવામા દિ પ્રકૃતિર્મનસો વૃણાં’ તેની જેં જોગણનાં વચન સાંભળી રાજકુમારની નિરાસા ઓર વધી અને પુનઃ પુનઃ તેને પૂછવા માંડ્યું કે ‘બાઈ ! હું મારા ધર્મ પ્રમાણે તમારા દુઃખમાં મારાથી લેવાશે તેટલો ભાગ લઈશ. દુઃખ સાંભરી આવવાથી તમારું અંતર ધમધમી અને ડસડસી નામ છે તે તમારી આકૃતિ ઉપરથી અને વારંવાર નીકળતા નિશાસ ઉપરથી

જણાઈ આવે છે. તમે સમજી છો એટલે વધારે કહેવું યોગ્ય નથી. મને તમારું દુઃખ કહો અને શોકનો ભાર ખુશીથી ઓછો કરો. કહ્યું છે કે એકે-લાક્ષ્મીકૃતો બોહું દુઃખસારો મુરુર્મવેત્ । તસ્માદેનં લઘૂર્કર્તું સુહૃદેભ્યો નિદેવ્યેત્ ॥ તેનાં આવાં વિદ્વાતા ભરેલાં અને સૌજન્યશીલ વચન સાંભળી ભદ્રાણના વેપમાં ફરતી સરદારણાએ પોતાનો સધળો વૃત્તાંત તેને કહી સંભળાવ્યો, અને ક્ષત્રિયનો ક્ષત્રિયની સહાય માગવાનો હક છે, એમ જણાવી તેનાથી જો કંઈ પણ મદદ બની આવે તો તે આપવાની વિજ્ઞાપના કરી.

સરદારણાનો વૃત્તાંત સાંભળી વૈરીસિંહ ધંજીજીર દિલગીર થયો અને તેની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘આજથી ત્રણ અઠવાડિયાંની મુદતમાં હું પાટણની પાદશાહી ઉખાડી ના નાંખું તો મારે ફરીથી હથિયારન બાંધવાં નહિ.’ તેની આવી ક્ષાત્રોચિત પ્રતિજ્ઞા સાંભળી સરદારણાના મન ઉપર ચઢી આવેલું શોકનું વાદળ વેરાઈ ગયું. તેના મુખ ઉપર તેજ આવી અને ‘હજી રજપૂતો હિંદમાં છે’ એવી ખાતરી થઈ. પરસ્પરની જાત નાત બણી બન્ને રણિયાત થયાં અને ઉભયના અંતરમાં પ્રેમ પ્રકટયો. ગુણ બન્નેને અતુરાગ કરાવ્યો અને અતુરાગે પ્રેમની દોરીથી ઉભયનાં અંતર સિતી લીધાં, આંખે આંખ અને મને મન પોતપોતાનો અંતભાવ સમજાવ્યાં. મનસિક લગ્નમાં સ્વાભાવિક રીતે તેનો અંત આવ્યો. પછી રાજકુમારે મલ્લ લીધી અને જુદા પડતાં એવો ઠરાવ કર્યો કે ‘સરદારણાએ ત્રણ અઠવાડિયાં પછી આસામુરીના ધામમાં તેની વાટ જોવી.’ આ પ્રમાણે ગુણથી વધુ થયેલાં પ્રેમી મોટી આશામાં જુદાં પડ્યાં. વૈરીસિંહ ચંદ્રાવતી તરફ ગયો અને સરદારણા તે આશ્રમમાં રહી.

પ્રકરણ ૫ મું.

મિયાંના મનોરથો.

ત્રણ દિવસ તે ધવિત્ર આશ્રમમાં રહ્યા પછી સરદારખા
વેરીસિંહને કરેલા વાયદા પ્રમાણે અંખાણ નવા નીકળી.
જેગણને વેપે ફળમૂળનો માત્ર આહાર કરતી તે પહાડી
પ્રદેશમાં મુસાફરી કરવા લાગી. ઉંચા નીચા ઢોળાવવાળા
તથા ખીણવાળા પહાડી પ્રદેશમાં ત્રણ દિવસ

મુઠ્ઠી મુસાફરી કર્યા પછી ચોથે દિવસે સાંજના પહોરની ત્યારે તે ઉતાવળે
ચાલી ગતી હતી ત્યારે તેની ઉતાવળે ઉતાવળો થયો હોય તેવો મુર્યનારાયણ
આદમવાની તેયારી કરવા લાગ્યો. મુવર્ણનાં રત્નજી હોય તેવાં ફિરજી
પર્વતનાં શિખરો ઉપર અને વૃક્ષની ટોચો ઉપર પડેલાં દેખાવા લાગ્યાં.
દૂરની ગાઢી ગાઢીમાંથી ધુવડોના અમાંગલિક અને ભય ઉપજાવે એવા
રાજદો કાને પડવા લાગ્યા. પર્વતની ખોમાં કોઈ કોઈ સ્થળે વાઘ ગયાસાં ખાતા
અંબળાયા, વૃક્ષોની ઉંચી ડાળો ઉપર મયૂર આદિ પક્ષીઓ આવીને ખેસવા
લાગ્યાં, કુકવાડા મારતાં રિંછ મોટી કરડોમાંથી બહાર નવા લાગ્યાં ને સાયં-
કાળ થવાથી શિકારને માટે નીકળેલાં શિયાળવાંનાં ઢોળાં આમતેમ ભમવા
લાગ્યાં. ફેકરમાંથી વહેતા ઝરાના પાણીના ખળખળાટ સંભળાવા લાગ્યા.
મોટા મોટા ઉન્મત પાગઓ વાધના ધુધવાટ સાંભળી પડખાગ કરી નાસવા
લાગ્યા. શિકાર શોધવા નીકળેલાં માંસાહારી પ્રાણીઓને દેખી નાસતાં
સસલાં આદિ પ્રાણીઓથી વાંસની ગાડીમાં ખડખડાટ થઈ રહ્યા અને
બહાર નીકળેલાં વાઘ વરુની ચીસોથી કરડો ઉપર ચરતાં ઘેઠાં અને
બકરાં બીકથી નીચે પડી જતાં જણાયાં. અંધારું થતાં રાક્ષસમાંથી બહાર
નીકળેલા સર્પો નોળ પાછળ પડવાથી આમતેમ નાસતા જણાયા. સાયંકાળ
થતાં નેતરવાળાં નાનાંના તટમાં આવતાં મોટાં માછલાં પકડવાને ચિતાઓ
ઝરાઓના તટઉપર આવી ખેડા.

આવે પ્રસંગે સરદારના એક નાળું ઉતરતી હતી. સહેજ પાછું વાળીને
જેતાં ફેટલાક ઘોડેસ્વાર આવતાં તેને જણાયા. સ્વારોને જેતાંજ તેના
પેટમાં ફાળ પડી અને તે સમજી ગઈ કે ‘ નકી એ મને પકડવા નીકળેલા
સ્વારો હશે; ’ પરંતુ સ્વારો એમ ધારી તેની તરફ આવતા ન હતા. તેઓ
તો તેની શોધમાં ને શોધમાં આબુના પર્વતમાં ફરતા ફરતા અનાયાસેજ
આ માર્ગે આવી ચઢ્યા હતા. જોગણુ નાળું ઉતરતાં ખમચાઈ પણ પાછી
પૂળવા જાય છે એટલામાં પેલા સ્વારો પાસે આવી પહોંચ્યા. એક જણ
ધારીને જોગણુ સામું જોયું પણ તે તેને બરાબર જોળખી શક્યો નહિ,
પરંતુ તેને શક તો પડ્યો કે ‘ આવી રૂપાળી સ્ત્રી આ અવસ્થામાં અહિં
જોગણુ ધર્મભટ્ટ છે માટે કદાપિ એ સરદારના હોય. ’ આખરે તેમાંના
એક સ્વારે સરદારનાને જોળખી કાઢી, કારણ કે એક વાર તેણે તેને ઠીકી
હતી. તે બોલ્યો કે “ અમે એ તો જોહી રંડિયાં હે પકડ લો ઉસકું. ” એ
સાંભળી એક સ્વારે નીચે ઉતરી જોગણુનો ચોટલો ખાલ્યો. “ ભાઈ મને
શું કરવાને પકડે છે, મં તારું શું બગાડ્યું છે. મને જોગણુને પકડવાનું તને
શું કારણ છે ? ” જોગણુ આમ અનેક રીતે કાલાવાલા કંપાં પણ સ્વારો
તો તેનું કંઈ પણ નહિ સાંભળતાં તેને પકડી હાથ પગ બાંધી ઘોડા ઉપર
નાંખી પાસેના કાઈ ગામડા તરફ લઈ ચાલ્યા.

ગામડામાં ગયા પછી તેમણે એક ગાદું બેઠે પકડ્યું અને એક કાણાંવાળી
પેટીમાં સરદારનાને ઘાંસી તાળું માર્યું. પેટી ગાડામાં ચઢાવી ચાર સ્વારો
ગાડની આગળ ચાલવા લાગ્યા અને ચારેક પાળળ રજા. આ પ્રમાણે સરદાર-
નાને પકડી યુનામ લેવાની ઉમેદવાળા તુર્ક સ્વારો પાટણ ભણી જવા લાગ્યા.
જોગણુની આશાને અંકુર આવ્યા હતા તે ખીસતા પહેલાં ખરી ગયા. તે
વિગાર કરવા લાગી કે “ હવે ઉગરવાનો એકે સ્વારો નથી. આ દુષ્ટો મને
ત્યાં લઈ ગયા વિના છોડવાના નથી. કદાપિ મારી પાસે રહેલો આ દાર
આપવા માંડું તો પણ તેઓ મને છોડી મૂકે નહિ અને દુઃખમાં કાઈ સ્થળે
કામ પડે તો જવાબ દે એવો દાર અમરતો તેમને ભોગ પડે. આપઘાત
કરી મરતા સિવાય હવે ખીજે ઉપાય નથી. હવનું શા સારું ! હવે માંડ
શીડમત અવવાસનું નથી. કદાપિ પ્રાણત્યાગ કરીશ તોપણ એ દુષ્ટ મારા

દેહને બદલ કરશે, માટે આપવાત કરવો એજ સાફ છે.” કમ્બરેથી કઠાર કાઢી ધૂળતે હાથે તે પોતાના કુમળા કાળજામાં મારવા તૈયાર થઈ પણ વળી તેના વિચારો ફરી ગયા. તેને એમ સૂઝી આવ્યું કે ‘આમ આપવાત કરી અહિં વનમાં મરતું તેના કરતાં બાવીને અધીન થઈ જો થાય તે જોતું એ સારું. આખરે મરણુ તો છેજ, એમાં વાંધો નથી. ‘જેવાય છે તે સારાને માટે.’ એ પ્રમાણે વિચાર કરી મરવા તત્પર થયેલી સરદારજી આપવાત કરવો બંધ રાખી બાવીને સરણુ થઈ. પર્વત પ્રદેશમાં ગાડું ખડખડ કરતું ચાલતું હતું. ગાડામાં પેટી મડગડતાં મુકુમાર સરદારજીને વાગતું હતું પણ શું કરે, સહન કર્યાં સિવાય બીજો ઉપાય ન હતો, સાત આઠ ગાડિ ચાલ્યા પછી થોડો સપાટ પ્રદેશ આવ્યો એટલે ગાડવાળાએ ગાડું ઉભું રાખ્યું. આયમતો પહોર થવા આવ્યો હતો. ગાડું છટગું તે જગાએ કે જંગલમાં હતી તો પણ તે પ્રદેશ ઘણા પહાડી ન હતો. તેની ઉત્તર તરફ મોટી પર્વતની ઢાર હતી, પણ દરોડો ન હતી અને નેત્રાલ્ય ખુણા તરફ અંધારાનું ધામ હતું. અહિંયાં વાઘ વઝૂનો બચ તો હતો પણ ભૂખ્યા થયેલા થોડા તેમજ સ્વારો વધુ આગળ ચાલી શક્યા નહિ.

એક નાના નાજાને કોઠે પકડવ નોખી સાથે બાંધી આણતું ખીચકું મુસલમાનોએ બાધવા માંડ્યું. ખીચકું થાય તે દરમિયાન મિયાં તડાકા મારવા લાગ્યા. પર્વતમાં રખડતાં પોતાની મહેનત બર આવી તે માટે ખુશી ખુશાલી બહાર કરી શુદ્ધના કર્યા. પછી વાતમાંને વાતમાં એક બોલ્યો કે “અખે બેગમકું પકડેનેકા ધનામ હમકું મીલેગા.” આ સાંભળી બીજો હમકો હિંદુ બોલી ઉઠ્યો કે-“ બેશને હવે, તેં શું એમાં મોટું પરાક્રમ કર્યું ? ‘પહેલાં દેખાડી તો મેં.” ત્રીજો બોલ્યો “સાલે દેખવાઈ ઉસમે કયા હુધા એઈ દે વો તો મેને ખી કહા થા.” આ પ્રમાણે ‘બેશ બાગેને ને થેર ઝરડકા’ એ ઉપાલુ પ્રમાણે વાતો કરતાં કરતાં ગાંજનો નીચો ચઢવાથી વાત વધી પડી. દોંસાતુંસી ઉપરથી મિયાંભાઈ ગાળાગાળી ઉપર ગયા. જંગલ છુને કોણે પકડી અને મનામ કોણે લેવું, તેની પંચાતમાં તેમણે તરવારો ખેંચી. ગાંજની ધુનમાં ખંચાયેલી તરવારો પોતાનું કામ કરવા લાગી. તેઓમાં કાપાકાપી ચાલી અને છેવટે બે જણ રવા તેઓમાં પણ પાછો

નિમત્તો વાંધો ચાલુ રહ્યો. એમાંનો એક જણ જોગણતો ચોટલો ઝાલ-
નાર હતો અને બીજો જોળખી કાઢનાર હતો. તે બંનેમાં પણ મારા-
મારી ચાલી. પહેલાં પકડનાર બોલ્યો કે “ મેં એને પકડી ન હતો તો એ
તારા હાથમાં આવી પણ શાની હોત ? ” એટલે બીજો બોલ્યો કે “ ચલ
એક મેં નહિ પિછાનતા તો તું પકડતા કયા. ” આમ આ બંનેમાં વાંધો
પડતાં જોળખી કાઢનાર સુસલમાને પહેલાંને ઠાર કર્યો અને મિયાંભાઈ
એકલા પડ્યા. તે મનમાં બોલ્યો કે “ સાલેમેં કુચ્છ દમ નહી લેકીન ઇના-
મકી ખાચેશ રખતા થા. ” એમ બોલતાં બોલતાં તે ગાડીવાન પાસે ગયો અને
બોલ્યો કે “ અબે ગંડુ ! બોલ, બેગમકું પકડનેકા ઇનામ સુબા કીસીકું દેગા ? ”
ગાડીવાન બોલ્યો કે “ જમાદાર સાબ ! તમે એને પકડી એ વાત ખરી પણ
સુલતાનની પાસે લઈજનારો તો હું છું, માટે ઇનામ તો મને મળવું જોઈએ. ”
આમ ગાડીવાળો મૂર્ખ મિયાંભાઈની મરકરી કરવા ગયો, પરંતુ કહ્યું છે કે
‘ સુરખ જોગી રાજ પંડિત હાસ કરી નવ હસીએછ ’ તેની પેઠે હસવામાંથી
જસતું થયું. મિયાંભાઈએ ગાડીવાનને પોતાના મનોરથમાં આડો આવતો
જોઈ તોરમાં ને તોરમાં તેનું પણ ડાચકું ઉઝાડી મૂક્યું.

હવે સલ્લખા નાશ પામ્યા, મિયાંભાઈનું રાજ્ય નિષ્કંટક થયું અને
કાઈ ઇનામ લેનાર રહ્યું નહિ એથી મિયાંભાઈ હરખાઈ ગયા. તે મનમાં
વિચાર કરવા લાગ્યા કે “ અબ અચ્છા હુવા ! સાલે ખાયલે થે વૉ સખ
મર ગયે, અબ ઇનામ ગંદાકું મિલેગા. જોર મેં એકીલાજ સુબાકી
ગુંજકા બાલ જન જાહુંગા. સુબાકા કામ ક્રિયા તો અપનાબી કામ હો
જાયગા. કાઈ રજપૂતકી એકીકું અપનલી બીબી બતા દેગા ! ફીર અપનમેં
જોર સુખેમેં કયા તકાવત ? કુછ નહિ. સુકર અલાહ ! ખુદ ચાચ સો કર, વો
જુદ નહીં. સુમાન અલાહ કયા હો ગયા, અબ અપની તગદીરમેંસે સિપા-
ઇંગીરી છૂટ ગઈ ! ! ” એટલો પડેલો વુંકે રતાર આગામી મોટા ભાગ્ય
ઉપર તરંગી વિચાર કરતો હતો એટલામાં પાછળથી ધીરેધીરે પાસે આવી
તાકી રહેલા એક ચિતાએ તેની ગરદન પકડી. “ ખાયા અલાહ, ખાયા
મેરા ચચ્યા ! મિયાંભાઈએ તરતાર ખેંચી પણ એટલામાં તો ચિત્તો ગરદને
ચાકી તાંબી તેને લઈને જતો રહ્યો.

જેમણુ પેટીમાં રહે રહે આ સધળું બેઠા કરતી હતી. વાધને દેખી બળદ ને કમારનાએ રાજ તોડી નાસી ગયા હતા. રાત પડી ગઈ હતી તેથી શિયાળવાનાં ટોળાંએ સ્વાસોનાં મઠાંને ચુંચવા માંડ્યાં. જેમ જેમ રાત જતી ગઈ તેમ તેમ બંધકર પ્રાણીઓની બૂમો ચારે પાસ સુંગળાવા લાગી. માણસના માંસની ગંધ આવવાથી વરનાં ટોળે ટોળાં તે તરફ દોડી આવ્યાં. મુઝેલાં મઠાંને સુંધી છુવતા માણસની પ્રોઠ આવવાથી કેટલાંક વર માથા પર ચડ્યાં અને પેટીને ચારે તરફ દરી મુંઘવા લાગ્યાં પણ તેમનું કંઈ વળે નેમ ન હતું. સરદારના અંદર ખીતી હતી અને રખેને વર પેટી નીચે પાડી દેરાત દરે, એમ ધારી પેટીનાં કાણાંમાં મુંઘવા આવતાં વરને પોતાની દરારની અણીથી નસારતી હતી. તે વારંવાર નાસી જતાં ને આવતાં. આ પ્રમાણે આખી રાત માંસાહારી પ્રાણીઓએ રમખાણ મચાવ્યા હ્યું. સમસમાટ કરતા રાત્રીના પ્રહરો એક પછી એક પીતવા લાગ્યા. પ્રભાતનો સમય થયો ત્યારે જો ચિતાં દરવા દરવા ત્યાં આવ્યા. શિયાળવાંએ સુંધી નાંખેલાં મુમલમાનોનાં મઠાંને સુંધી તેઓ છલંગ મારી માથા ઉપર ચડ્યા. પેટીને સુંધી ‘અંદર માણસ છે’ એમ લાગવાથી પંજના અપાટાથી પેટીને નીચે ગડગડાવી પાડી. પેટી પડતાં સરદારનાં વાગ્યું પરંતુ સારે ભાગ્યે ને ભાગી નહિ. બહુ મેળવવા ચિતાઓએ કેટલીકવાર સુંધી પેટી પાછળ ફર્યાં હ્યું પણ તેમાં કંઈ નહિ, એટલે નિરાશ થઈ એજવાળું થતાં તે જગલમાં ચાલી ગયા.

હિંસક પ્રાણીઓ નાસી ગયાં ત્યાર પછી સરદારનાં પેટી બહાર નીકળવાને ફાંફાં માર્યાં પરંતુ બ્યથં ! મુમલમાનોએ તે નામી ન જાય તે માટે પેટી બહુજ મજબુત કરાવી બહારથી વાળું દીધું હતું. દરારો ચલો એટલે કાગલ અને ગીધનાં ટોળાં મઠાં દેખી તે દગાંએ ઉતરી પડ્યાં. તેમની ધાંધલથી પર્વતમાં વસતી બાહિર નામની લંગથી જનનાં લોકો પણ મોડેથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ પેલી પેટી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. પહેલાં તો પાસે જતાં બીન્યા પણ ત્યારે અંદરથી સરદારનાં તેમને બોલાવ્યા ત્યારે માણસનો સાદ સાંભળી તેઓ પાસે ગયા. સરદારનાં પોતાને પેટીમાંથી કાઢવાની નેમને આજીજ દરી પરંતુ બાહિરોએ નેનું

કહેવું માન્યું નહિ. ‘ આ કાઈ જોગણી હશે, ’ એમ ધારી તેમણે તે પેટી અંખાભવાનીમાં મૂકી આવવાનો વિચાર કર્યો. પેટી ઉપાડી તેઓ ચાલતા થયા અને સાંજ પડતામાં અંખાભવાની જઈ પહોંચ્યા. પેટી પૂજારીને સોંપતાં તેના કહેવાથી તાણું તોડી તેઓએ સરદારખાને બહાર કાઢી. સરદારખાએ પૂજારીને પોતાનો હાર-આખો એટલે તેણે ભાઉડાને કંઈ આપી સજી કરી કાઢી મૂક્યાં અને જોગણને ત્યાં રહેવાની સગવડ કરી આપી.

વેરીસિંહની વાટ જોતી સરદારખા આ પ્રમાણે અંખાભવાનીમાં રહી. એક દિવસ તે રનાન કરવા ગઈ તે વખતે મુસલમાન સ્વાશેથી છૂટો પડેલો મુજરાજ તેને મળ્યો. તેણે સરદારખાને ઓળખી અને સરદારખાએ તેને ઓળખ્યો. પરસ્પરને જોઈ, ભાઈ તથા બેનની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. બીલે મોઢે તે તેની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે ‘ આપણા માળાપને મુખ્યાએ હાથપગમાં બેડીઓ જાડી બંદીખાને નાંખ્યાં છે અને મને તને શોધવા મોકલ્યો છે. હું તારી શોધ લઈ ત્યાં નહિ જઈ પહોંચું તો સુખો તે બંનેને ફાંસીએ ચઢાવશે. સરદારખા ! મારું કલ્લું માન અને મારી સાથે ચાલ. આપણાં ધરણ માળાપના છવ ઊગારવાને તો તું આટલું કર. ઘણા રજા-પૂતોએ પોતાની દીકરીઓ પાદશાહને દીધી છે તો આ તો ખરેખરો સંકટનો વખત છે. જેણે આપણને પાળી પોષી મોઢાં કર્યા તેમના છવ ઊગારવાનું કાર્ય છે. તું આવીશ તો આપણાં માળાપ ઊગરશે અને મને પણ છવતક્ષન મળશે. બાપદાદાની ગાદી અને વધારામાં આખો ઉત્તર પ્રાન્ત મળશે.

મુજરાજનાં આવાં બાથલાં નિર્માલ્ય વચન સાંભળી સરદારખા તેનો તિરસ્કાર કરી બોલી કે “ અલ્યા મૂર્ખ ! આટલું થયા છતાં હજી તને આ પ્રમાણે જોલતાં લાજ આવતી નથી ? રજાપૂતના ગચ્ચાના મોંમાંથી આવું વચન ન નીકળે. પણ અરે ! હું ભૂલી, તારામાં રજાપૂતનો વડ હોત તો આટલું થાતજ શાનું ? જે રજાપૂતોએ પોતાની દીકરીઓ તુકેને દીધી દશે તે રજાપૂત જુદા, અને જે પાપિણીઓ તેમને ચરણી દશે તે પણ જુદી ! આખા દુનુંદનો નાશ થયો, બાઘમાંકુ કાકામામા વગેરે સંબંધીઓનો ઘાણુ વળ્યો ત્યારેજ હું માનવું હોત તો ન માનત ! ! માળાપને ફાંસીએ તો મું પણ

રિખાવી રિખાવીને મારી નાંખે તોપણ રજપૂત જાતિને ગદ્ય લાગવા જેવું કામ હું કરનાર નથી. તુંકેના દાસ ! તને ધિક્કાર છે !! તારે તો મને મોં પછુ દેખાડું ન જોઇએ ! સાચાણ છે મારી પોઆઈને કે જેણે તારા સામી તરવાર તાણી અને રજપૂતાનું નાક રાખવા રણમાં પડી ! જા, હવે મને તારું મોં દેખાડીશ નહિ અને ખાતરી રાખજે કે આ શૂરી રજપૂત કેન્યાનું જીવતાં તો એ મોં દેખવાનો નથી.” આમ કહી જોગણુ ચાલી ગઈ. તિજ-સ્કાર પામેલો મૂળરાજ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. સુજતાનને ફાવે ને કરો, એમ વિચારી ભાવી ઉપર આધાર રાખી તે પાટણ તરફ ગયો.

જે દિવસે મૂળરાજ સરદારખાને મળ્યો તેને ખીજે દિવસેજ વેરીસિંહનો વાવરો પુરો થયો હતો. ખીજે દિવસે પ્રભાત થતાં દસ રજપૂત સ્વારો અંબાભવાનીમાં આવી પહોંચ્યા. નેમની સાથે એક મુખપાલ હતી. વેરીસિંહ પોતે ત્યાં આવ્યો ન હતો. સ્વારોએ ત્યાં આવી તપાસ કરી પણ સરદારખાનો કાઠએ પત્તો આવ્યો નહિ, કારણ કે પુળરીએ પ્રથમથીજ સોને બણાવી મૂક્યા હતા. બપોર મુઘી તપાસ કરતાં પત્તો ન લાગ્યો. ત્યારે સ્વારોએ ડાવણીમાં બઈ વેરીસિંહને ખબર કરી. આખરે તે પોતે આવ્યો અને પુળરીને સંપૂર્ણ ખાતરી આપતાં તે તેને મળ્યરના ભોંયરામાં લઈ ગયો. વેરીસિંહ અને સરદારખાને મેળવી પુળરી બહાર ગયો. વેરીસિંહે તેને રાજકેન્યાનો પોપાક ધારણ કરવાને તથા મુખપાલમાં બેસી તેની સાથે જવાને કહ્યું, પણ સરદારખાએ તે માન્યું નહિ. તે બોલી કે “ વેરીસિંહ ! કુદે જતાં સ્ત્રી સાથે શોભેજ નહિ માટે હું રજપૂત કુમારનો પોપાક પહેરી પુર-પના વેપમાં તમારી સાથે આવીશ, કારણ કે મારી આ દશા કરનારને મારે મરતો જોવો છે. વેરીસિંહે ઘણી સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહિ. મુખપાલ તથા વસ્ત્ર પુળરીને બેઠ ક્યાં અને પુરપનો પોપાક પહેરી સરદારખા સ્વારીમાં જવા તૈયાર થઈ. વેરીસિંહ અને તે અંબાભવાનીને પણ પછાં. પુરપના વેપમાં રહેલી સરદારખાએ માથું નમાવી માતાને કહ્યું કે ‘ હે દેવિ ! હે આરાધ્યરિ ! પુરપનો વેપ લઈ હું આ મુદ્દમાં જઈ છું. તુંજ મારું સ્ત્રીત્વ સાચવવા સમર્થ છે. હે દેવિ ! મારામાં તારું પરક્રમ પ્રેરજે અને આ અખ-જાની સાજ રાખજે.’ પુળરીએ બંનેને આજ્ઞા કર્યાં અને આજ્ઞાને દાન

આપી આશીર્વાદ લઈ સરદારખા ગાજતી વાજતી નોખતે પાટણની
પાદશાહી તોડવાને જતા પોતાના સ્વામીની સાથે રણે ચઢી.

મકરણ ૬ હું.

ધર્મોજય.

હરાજની પટરાણી મધુમુખીના શ્રમથી બંધાયેલા સહસ્ર-
લિંગ સરોવરથી થોડેક છેટે હિન્દુ અને મુસલમાનોની
બહુ મોટી મેદની મળી હતી. હેમંત ઋતુમાં કરમાઈ
ગયેલાં પક્ષની પેઠે હિન્દુઓનાં મોં કરમાઈ ગયાં હતાં,
ત્યારે મુસલમાનોનાં મુખ પોતાના જયને લીધે આનંદિત
હેખાતાં હતાં. પાંચથી તે પચાસ વર્ષ મુધીની નાની મોટી પાટણની બધી
સ્ત્રીયત ભાગોળે એકઠી થઈ હતી. મોટા મોટા ઘોડાઓ ઉપર બેઠેલા મુસલમાન
લાકે લશ્કરી સ્ત્રીઓની હાર કતાર બંધાઈ હતી. કેટલાક લોકે સહસ્રલિંગના
કાંધાઉપર બેઠા હતા અને કેટલાક નંગલી લોકે માગ નહિ મળવાથી ઝાંડો
ઉપર ચઢ્યા હતા. કેટલાક ડહાયા અને સમજીતુ હિન્દુઓ આ બનાવ તરફ
ધિકાર બતાવતા હતા છતાં જોવાના કોતૂહલથી ત્યાં આગળ આવી હિમા
રતા હતા. બહારવસા અને બીજા હલકા લોકો હિન્દુઓને ધક્કા મારી
બીડમાં પેસતા હતા. પાટણના કેટલાક વૃદ્ધ અને શાણા લોકો જ્યારે
જુખાની મુખાંધને ધિકારતા હતા ત્યારે કેટલાક નામદ અને આજુસમજી
લોકે એમ પણ કહેતા હતા કે, 'કુંવરીએ માખાપને આ દશાએ પહોંચાવ્યાં
અને પોતે કદિ રખડતી ફરતી હશે અથવા મરણ સરણ થઈ હશે,
તેના કરતાં એમમ ચઢીને જુખ ભોગવ્યું હોત તો શું ખોટું હતું ?' કેટલાક
એમ પણ કહેતા હતા કે 'મુસલમાનોના બુલમો તો હવે હદ વાળી.

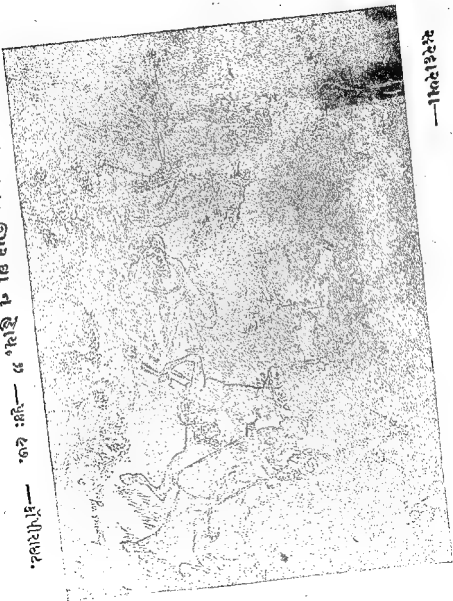
આજ એનો તો કાલે આપણો પણ વારો આવે ! કોઈની સ્ત્રીઓનું રક્ષણ
ધરો નહિ. આવો કાળો કહેર થાય ત્યાં સારાં અને આખરદાર માણસોથી
કેમ રહું જશે ?

સારા ધરતી સ્ત્રીઓ આ બનાવથી ત્રાસી ગઈ હતી. મુસલમાનોના
જુલમથી ઓઝલનો રિવાજ દાખલ થયો હતો. હિન્દુ રાજાઓના વખતમાં
સહસ્રલિંગનાં પગથીયાં પાટણની ચતુર ચતુરસ્રોનાં ઝંઝરનાં ઝમકારથી
ગાળુ રહેતાં હતાં અને ચોટાં ચોક તથા શેરીઓમાં લક્ષ્મીના અવતાર જેવી
પુરસ્કૃત્તરીઓ અને પત્નીહારીઓ મહાસતી હતી તે સધળો સ્ત્રીવિભવ આજે
પાટણમાંથી અસ્ત થઈ ગયો હતો. વૈષ્ણવ શૈવ અને જૈનોનાં દેવળોમાં
સ્વરાત્ન્યને સમયે અનેક મનોરમ થતા હતા પણ હાલ તે સૌ બંધ પડી
ગયા હતા, એટલું જ નહિ પણ ધણાં દેવળો બાગી તૂટી અવસ્થાથી જુલ-
મનું જોર ખતાવતાં હતાં. સારાં ધરનાં બેરાંથી બહાર જવાનું નહિ અને તેમાં
વળી આ સરદારકુંવરનાં માખાપની અવસ્થા જોઈ ત્યારથી તો તેઓ હાથકળ
આઈ ગયાં હતાં. લોકોને દીકરીઓ અળખામણી થઈ પડી હતી. મુસલ-
માનોના જુલમે તો હદ વાળી, એમ ઘેર ઘેર વાતો ચલી તેમજ ઘરડી
ડોસીઓ તો આધવનાં જાળિયાં પણ લેતી હતી. પાટણનો આવો દિખાવ
હતો તે વખતે ત્યાંનો સુખો રહેમતખાન સાંજ પડતાં સરદારખાનાં પળિયેલ
માખાપને તથા મૂળરાજને લઈ સહસ્રલિંગ સરોવર આગળ લોકોની મેદની
મળી હતી ત્યાં આઠ્યો. લોક આધાપાછા થઈ ગયા અને સુખો પેલાં નિર-
પરાધી બંદીવાનોને લઈ ફ્રાંસીના લાકડા આમળ ગયો. પાટણનો ફાટવાળ
સૌ લોક સાંબળે તેમ વૃદ્ધ ખેમરાજ તથા તેની રાણી અને મૂળરાજને કહેવા
લાગ્યો કે ' જો તમારે કાળના મોંમાંથી ઉગરતું હોય તો એક ઉપાય છે. જો
તમે ઈસ્લામી ધર્મ સ્વીકારી કુરાનના કસમા પઢો તો સુખો તમને જીવત-
દાન આપે. જોહો, શી મરજી છે ! જો ઈસ્લામી ધર્મને નહિ સ્વીકારો તો
તમને આ ફ્રાંસીને લાકડે લટકાવવામાં આવશે. ' ખેમરાજ જોલ્યો કે, 'કાટ-
પાળ ! મરજીજ અમને હવે ઈંદ છે. એક અવતારમાં બે અવતાર કરવા
એ અમને લભારે પ્રિય નથી. મરજીથી કરી ઈસ્લામી ધર્મ સ્વીકારનાર રજ-
પૂતો ખીન !. અમે કસમાજુવંશના રજપૂતો છીએ. સંકટ સમયે પોતાને

ધર્મ તબલો એ કામ અમારાથી કદી બની શકશે નહિ માટે તમારી ઇચ્છામાં આવે તે કરો, મરતાં પણ અમે અમારો ધર્મ છોડનાર નથી. અમારા શાસ્ત્રમાં અમને એવું ઉપદેશોલું છે કે સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મે મયાવહઃ માટે ખુશીથી જ કરવું હોય તે કરો. અમે સ્વધર્મમાં મરીશું તે સ્વર્ગે જઈશું.’

આ વચન સાંભળી કોટવાળ બોલ્યો કે ‘ત્યારે ચાલો વાર ન કરો, આ ફાંસી તમારે માટે તૈયાર છે.’ ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ સાંભળી સૂળરાજ મરણથી ડરી ગયો અને હજારો હિન્દુઓના ફિટકારને ન ગણુગારતાં તેણે ઈસ્લામી ધર્મને અંગીકાર કર્યો. મુસલમાન થયેલા સૂળરાજને મુખ્યએ પોતાની પાસે બોલાવી ખીજ ઘોડા ઉપર બેસાડ્યો અને વૃદ્ધ જોડાને ફાંસીએ ચઢાવવાને હુકમ કર્યો. ફાંસીપર ચઢતાં વૃદ્ધ રાજાએ મુખ્યને હાથ જોડીને માગી લીધું કે ‘મરતી વેળાની આટલી અમારી અરજ સ્વીકારી અમને ચંડાળને હાથે તણાવશો નહી. રહેમતખાનના હૃદયમાં રહેમ ઉત્પન્ન થઈ અને તેણે તેમની માગણી સ્વીકારી. વૃદ્ધ જોડું ફાંસીના લાકડા આગળ જઈ ઉભું અને પોતાને હાથેજ પોતાના ગળામાં ફાંસાની દોરી નાંખી. એક ટેકીલો સ્વપૂત પોતાના ધર્મને માટે ચંડાળનું કામ કરવાને તૈયાર થયો અને હિન્દુઓએ ખુશીના પોકારથી તેને શાઆથી આપી. વૃદ્ધ રાજા રાણીએ અંત વખતે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા માંડી, એકલા થયેલા લોકો શોકમાં ગર-કાવ થઈ ગયા, ગડગડાટ થતો હતો તે બંધ પડી ગયો અને આ કમકમાટ બરેલો દેખાવ નહિ જોવાય એમ ધારી પોતા કાગળના કટલાક લોક મુખાને ફિટકાર આપતા ધર બણી વેળ્યા. પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી રાજરાણી તૈયાર થયાં. રહેમતખાને ફાંસીનું પાટિયું ખેંચી લેવાનો હુકમ કર્યો, કોટવાળ રહેમતખાનનો હુકમ જોઈને ધરતો હતો એટલામાં તે કોઠમાં એકદમ એવું દુવડું પડ્યું. પાછળથી ‘મારો મારો’ એવી જૂમ સંભળાઈ અને સદા રહેમતમ તાલવા લાગ્યા. આગળથી કાખકાખી આવતી આવી જોમાં મોખરે હિંમેલા સૂડીબર સંનિક્ષા કાઢી ગયા. હવે લઈ નારતા લોકોએ કંઈક આગકાને અને ડાસાં ડગરને ચગરી નાંખ્યાં. ઓચિંતા આવ્યા કરેલાના દુઃખથી રહેમતખાન ગભરાઈ ગયો તેણે માસગારીમાંથી બહાર

“ह्रीं ह्रीं, यत्र वा उपर वा न ह्रीं” —पृष्ठ: ६७. —ह्रीं वाच्यं.

માળી શક્તિએ તેમ નથી. રજપૂતજ રજપૂતનો ટેક જાળવે છે. અમે આ અવસ્થાએ પહોંચ્યાં છીએ, રાજ્યપાટ ગયું છે અને હવે અમે આ સંસારની યાત્રા પુરી કરવાની તૈયારીમાં છીએ. અમારું રાજ્ય હોત તો તે તમને સોંપી અમે તમારા ઉપકારનો બદલો વાળત. હવે તો માત્ર અમારી એટલીજ વિનંતિ છે કે આ અમારી દીકરી અમે તમને સોંપીએ છીએ તેનો સ્વીકાર કરો. અમે હવે પુત્રમાં કે અમારા સર્વસ્વમાં જે ગણીએ તેમાં તમેજ છો માટે એમ કરી અમને મરણ વખતે અમારી લાડકડી સરદાર-ખાની ચિંતા ન રહે તેમ કરો. ’

વૈરીસિંહ તેમનું આ બોલંતું સાંભળી મગમગો થઈ ગયો, શ્રમને લીધે તેણે તેમને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. સરદારઆવાળી વાતનો જેમ સ્વીકાર કરતો હોય તેમ તે વાત ઉઝાવી બોલ્યો કે ‘ ખેમરાજ ! મેં આમાં કંઈ વિશેષ કંઈ નથી. અ-યો-ન્યને સહાય કરવી, એ તો આપણા રજપૂતોનો ધર્મ છે અને તેમ કરવામાં મેં કંઈ તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી, છતાં આપ એમ માનો છો તે આપની સુજનતા છે. આપ વૃદ્ધ છો, અનુભવી છો અને મારા દિતમાં રાહ છો તો આપ જે આજ્ઞા કરશો તે માયે ચલાવવાને હું તૈયાર છું. વૈરીસિંહનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો એમ ધારી ખેમરાજે પાટણના વૃદ્ધ રજપૂતોને બોલાવી વિવાહની તૈયારી કરવા કહ્યું. રાજદરબારમાં તે તૈયારીની શી વાર ? થોડી વારમાં તો આણે વાજિત્રના ઘોડા થઈ રહ્યા. પાટણ શહેરમાં ઘેર ઘેર ઉત્સવ થઈ રહ્યો. પુરોહિતને બોલાવી મારું પગ ચોધરિયું ન્નેવરાબું અને ઝગનની તૈયારી કરી સરદારઆ રાજકુંવરીને રાણુ-ગાર ધારણ કરાવ્યા. જે કેશમાં તેણે રાખ ભરી હતી તેમાં તેણે ફેંસ નંખાયાં અને જે ઝંગઉપર ભગવાં પહેર્યા હતાં તેનીપર દક્ષિણીનાં ચીર શોભી રહ્યાં. ઘણા કાળ સુધી કદ વેડી મુકાઈ ગયેલી સરદારઆ આવા ઉત્સવ સમયે પોતાનું અભીષિત મળવાથી પાણી વિના સુકાયેલી પદ્મિની જેમ પ્રથમ વૃદ્ધિથી પ્રપુલ્લિત થઈને શોભે તેમ શોભવા લાગી. લગ્નનો સમય થયો અને યથાવિધિ વૈરીસિંહ તથા સરદારઆ પરણ્યાં. પરણી ઉઠી આ નવીન જોડું રાજ્ય રાણીને તથા પુરના વૃદ્ધજનોને પણ લાગ્યું અને સર્વેએ આશીર્વાદ દીધા. પછી સંવત્ ૮૦૨ ના ચૈત્રમાં પાટણનો પાયો નંખાયો.

ત્યારે વનરાજે પ્રતિષ્ઠા કરેલા ગણપતિને સંગળ ધાટીવાળી સરદારખા પોતાના ભરતાર સાથે પગે લાગી, લોકોએ જયના પોકાર કર્યા અને ગોત્ર-જને પગે લાગી ચંદ્રાવતીના મહારાણાના વિજયી રાજકુમાર સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળ જેવા પ્રસિદ્ધ મહારાજાઓએ બંધાવેલા રાજમહેલમાં ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

મુખનો લિસોટા.

તુનાં લોહીએ પાટણની શેરીઓ ઇંટાઈ, પાદશાહી જડમૂળથી ઉખડી ગઈ. રજ્યાખડ્યા મુસલમાનો બીજે દિવસે પાટણ છોડી નાસી ગયા. ખેગમેએ વૈરીસિંહને પોતાના ગુજરાનને માટે ચરણ કરી. ઉદાર વૈરીસિંહે પાટણથી થોડે છેટે એક ગામ હતું તે તેમના ભરણ પોષણ માટે આપ્યું. સઘળી રૈયત રળિયાત થઈ અને ચાવડાએ વસાવેલા પાટણનો પાછો અલપકાળ માટે ઉદ્ધાર થયો. લગ્નને બીજે દિવસે પાટણના વૃદ્ધ રજપૂતોએ એકઠા થઈ વૈરીસિંહને રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કરવા માંડ્યો. ખેમરાજે પણ પોતાના જમાઈને રાજ્યગાદી લેવાનો આગ્રહ કર્યો પરંતુ વૈરીસિંહે ના પાડી. લોકોએ ખેમરાજને રાજ્યની લખામંડાવમાં લેવાની વિનંતિ કરી પરંતુ તેમણે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેમ કરવાની ના કહી. આખરે આખી પ્રજાએ એકે અવાજે જણાવ્યું કે જેણે પુરુષના જેવું પરાક્રમ કરી પાટણનો ઉદ્ધાર કર્યો તે સરદારગાને પદાભિષેક કરવો. સર્વેને આ વાત ગમી તેથી તેને ગાદી આપવામાં આવી.

પાટણની ગાદી અપાઈ. લોકો આનંદ પામ્યા અને આખા રાજ્યમાં તેની આજીવનતાઈ. સરદારકુંવરને જે કે ગાદી મળી તોપણ રાજ્યની લગભગ વૈરીસિંહ અને ખેમરાજના હાથમાં રહી. મુસલમાનોના ધર્મોપચારો દેશમાં ગેરબંદોબસ્ત થયો હતો તે સમી ગયો. ઠેરઠેર સલાહ શાંતિ પથરાર્થ રહી. મુસલમાનોએ ખુન્સી લીધેલી હિન્દુઓની જાગીરીઓ તેમને પાછી મળી. બ્રાહ્મણોનાં વર્ણસન આજીવન થયાં. અધિકાર બ્રહ્મ ધર્મેલા હિન્દુઓ અધિકાર ઉપર આવ્યા. પ્રજા ઉપરથી કરનો બોલે બોલે ધર્યો. મુસલમાનોના જડમૂળ નાશ થઈ જવાથી પાટણમાં પાછો આગલો શ્રીવિભવ દક્ષિણે ચર થવા લાગ્યો. સહઅલિંગનાં પગથિયાં ઉપર ચઢતી અને ઉતરતી મદમાતી પત્નીહારીઓનાં નેપુરના ઝમકાર સંભળાવા લાગ્યા. જૈનનાં શૈવનાં અને વૈષ્ણવોનાં ધામોમાં નાના પ્રકારના મનોરથો આજીવન થયા. હોમહવન આદિ ક્રિયાઓ થવા લાગી અને ઘેરઘેર આનંદ મંગળ ગવાવા લાગ્યાં. લોકોના ઉરમાં હર્ષ વધવા લાગ્યો, વેપાર ધર્મધોક્ષર આલવા માંડ્યો અને કલિયુગનો નાશ થઈ સત્યયુગ એકા હોય તેમ પૂર્વના વૈભવનો ઉદય થયો.

૩૧, ૩૨

વૈરીસિંહના લગ્ન થી અને વિજયની તથા સરદારકુંવરના રાજ્યાભિષેકની વધામણીઓ ચંદ્રાવતી ગઈ. વૈરીસિંહના માતૃપિતાના અને ત્યાંની રૈય-તાના આનંદની સીમા રહી નહિ. પુત્ર યોગ્ય કન્યા સાથે પરણ્યો તે જાણી રાજરાણી ખુશી થયાં અને નગરમાં બોલે બોલે સાકરો વહેવાઈ. વિજયી પુત્ર કુળવધૂને મળવા તથા નવા વહેવાઈ ખેમરાજને અભિનંદન આપવાને રાણી રાયસિંહ રાણી સાથે પાટણ આવ્યો. પાટણમાં ઉત્સવ થયા. 'મહારાણા રાયસિંહ આવે છે' એવી વધામણી મળતાં ખેમરાજ અને વૈરીસિંહ નગરના સંભાવિત ગૃહસ્થોને લઈ સામા ગયા. વહેવાઈએ વહેવાઈ મળ્યા. પુત્ર માતાપિતાને પગે પડ્યો અને વાજતે ગાજતે સધળા પાટણમાં પેડા. વૈરીસિંહનાં માતૃપિતા તથા કુંવરીનાં સાસુ સસરાને જોવા આજીવન થયેલા લોકોનાં ટોળાં એકઠાં થવા લાગ્યાં, નગરની નારીઓ બારીઓમાંથી અને અટારીઓ ઉપરથી પોતાના રાજ વૈરીસિંહને તથા તેનાં માતૃપિતાને વધાવવા લાગી. આ પ્રમાણે નગરજેતાં જેતાં સધળાં રાજમહેલમાં આવ્યાં. ખેમરાજની રાણી અને મહારાણા રાયસિંહની પટરાણી અન્યોન્યને મળ્યાં.

સરદારકુંવર પોતાનાં સાસુને પગે લાગી અને સાસુએ 'તારું હેવાતનં અખંડ રહેજે' એવો આશીર્વાદ દઈ માથે હાથ મૂક્યો. રાયસિંહ સર્વને મળી થોડા દિવસ પુત્ર અને વહુનું સુખ જોઈ ચંદ્રાવતી જવા તૈયાર થયા. જતી વખતે ખેમરાજે તેને કહ્યું કે, 'વૈરીસિંહને થોડા દિવસ અહિં રાખવાનો અમારો વિચાર છે. પુત્રમાં ગણીએ તોય એ અને જમાઈમાં ગણીએ તોય અમારે તો એજ છે. સરદાર ગમે તેટલી તોપણ આગક છે. હું વૃદ્ધ છું માટે થોડા દિવસ અહિં રહી સઘળા બંદોબસ્ત કરવાની રજા આપો. અમે પણ ભલા દીકરી જમાઈનું સુખ જોઈ રળિયાત થઈએ માટે આપ એમને રહેવાની રજા આપો. તમે અમારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો અમારાથી પણ તમે નથી. ઉપકારના બદલામાં કે જેમાં ગણા તેમાં અમે અમારી ક્ષાત્કવાઈ તમને આપી છે. અમે હવે વૃદ્ધ થયાં છીએ એટલે એનાં માથાપ પણ તમેજ છો.' એમ કહેતાં કહેતાં ખેમરાજની આંખમાં ઝળઝળિયદાં આવ્યાં.

રાયસિંહે તેમનું આશ્વાસન કરી કહ્યું કે, ખેમરાજ ! તમારે હવે તમારી દીકરીની લગારે ચિંતા કરવી નહિ. એ સમજણી છે અને અમને અમારા કાળજીની કાર જેવી વહાલી છે. તમારી એવી મરજી છે તો ભલે વૈરીસિંહને અહિં રહેવા દો પણ બંદોબસ્ત થાય એટલે એને ત્યાં મોકલજો, કારણ કે હું પણ હવે તમારા જેવીજ અવસ્થાએ પહોંચ્યો છું. વૃદ્ધત્વને કીધે મારાથી હવે રાત્રીકાળમાં પુરતું ધ્યાન અપાતું નથી માટે મારો વિચાર એને રાત્રીપાટ સોંપી વનવાસ કરવાનો છે. આમ કહી રાયસિંહે વૈરીસિંહને બોલાવી કેટલીક શિખામણ દીધી અને ખેમરાજની આંખમાં રહેવાનું કહી બંને વહેવાઈ છૂટા પડ્યા. પછી તેઓ નીકળતાં ગામના સંભાળિત ગૃહસ્થો અને વૃદ્ધ રજપૂતો તેમને વળાવવા ગયા. ખેમરાજની રાણી પણ પોતાની વહેવાણીને બેઠ્યાં અને પોતાની પુત્રીની તેને સુંપરત કરી. સરદારકુંવર સાસુને પગે લાગી ત્યારે છાતી સરસી આંખી તેણે કહ્યું કે 'વહુદીકરા ! તારા સસરા હવે અવસ્થાએ પહોંચ્યા છે. મને પણ તારી માતાના જેટલાંજ વર્ષ થયાં છે. તારા વિના મારા ઘરનો ભાર ખીજથી ઉપાડાય એમ નથી માટે અહિં કામ થઈ રહે એટલે ત્યાં આવજો.

ત્યાંના લોક અને આપણાં કુટુંબીઓ તને જોવાને ધણાં આતુર છે. અહિં
 થોડા મહીના રહી ત્યાં આવજે. ' આ પ્રમાણે મળી લેટી સૌ છૂટાં પડ્યાં.
 રાયસિંહને વળાવવાને બીજા સ્વારો અને પાળા ખેમરાજે મોકલ્યા અને
 આખરે ત્યારે રથ દેખાતા બંધ થયા ત્યારેજ સધળો સાથ પાટણ બહારી પાછો
 વળ્યો. પાટણનું રાજ્ય સારી રીતે ચાલે પશ્યું. ખેમરાજ પોતાના જમાઈની
 - હોંશિયારીથી બહુ પ્રસન્ન થયા. પ્રજામાં પણ વાહવાહ થઈ રહી. જીલમનું
 અને કરતું નામ જતું રહ્યું. આ પ્રમાણે વૈરીસિંહે પોતાની માનિતી રાણીના
 રાજ્યની લગામ હાથમાં લઈ રાજ્યપરથને માર્ગે પાડ્યો. નિર્વાણાય તરુચ્છાયા
 તત્તસ્ય હિ વિશેષતઃ તેની પેઠે સરદારબા પણુ ધણા કલેશ અને સંતાપ
 ભોગવ્યા પછી પોતાને મનગમતા પતિ સાથે નાના પ્રકારનાં શુભ લેવા
 લાગી અને ખેમરાજ દીકરીજમાઈનું સુખ જોઈ આનંદ પામ્યા. લોકો
 બંનેની ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખવા લાગ્યા.

વેરીસિંહ પોતાની રાણી સાથે આવે છે એવી વધામણી ચંદ્રાવતી પહેાંચી. દીકરો વહુ આવે છે એવું સાંજળી રાત્રિસિંહ અને રાણી ધણાં પ્રસન્ન થયાં. કુટુંબીઓ હરખાયાં અને મોટી ધામધુમથી રાત્રી પોતાના વિજયી પુત્રને તથા સારાં પગલાંની વહુને તેડવા સામો ગયો. રાણીવાસમાં ઉત્સવ થયા અને અંતઃપુરમાં ખેસતાં સૌભાગ્યવતીઓએ તથા અખોવત પુત્રવતીઓએ સરદારકુંવરને વધાવી લીધી. ધરમાં અને રાજવળામાં ગર્ભવતી વહુનાં માન વધ્યાં તથા સાસુ તો વહુને પૂછીને વાત કરવા લાગ્યાં; થોડે દિવસે સરદારખાને પુત્ર પ્રસવ્યો. ગામમાં સાકરો વહેંચાઈ; દરવાજાઓ ઉપરથી સલામતીની તોયો છૂટી. દેવડીપર ચોધડિયાં વાગ્યાં અને રાજકુટુંબમાં તથા પ્રજામાં આનંદનો સમુદ્ર રેલી રહ્યો. વધાઈઓ પાટણુ ગઈ અને પોતાના પેટનાં પેટ જોવાનો દહાડો ઈશ્વરે આપ્યો તેથી ખેમરાજ અને રાણી પણ ધણાં પ્રસન્ન થયાં. સરદારખાને પુત્ર પ્રસવ્યાથી આ પ્રમાણે પાટણુ અને ચંદ્રાવતીમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. ત્યારે દિલ્હીમાં શાં વર્તમાન ચાલતાં હતાં તે તરફ આપણુ નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૮ મું.

ગુજરાતની પાદશાહી ગઈ અને મુસલમાનો હાયાં. સુખો રણમાં પડ્યો ખેગમો બારેવાટ થઈ ગઈ અને એક રજપૂતાણીએ પાટણુની પાદશાહી તોડી પાડી એ વાત દિલ્હીના પાદશાહના દરબારમાં પહેાંચી. મુસલમાનોએ વાતને વધારી વધારી પાદશાહને કહી. દરબારમાં અને દિલ્હીમાં સર્વેત્ર વાત ચર્ચાઈ અને રજપૂતોનાં વખાણુ થયાં તેથી પાદશાહને પાણી ચડ્યું. ગુજરાતની પાદશાહી તોડી ચંદ્રાવતીનો રાણા પાટણુનું અને ચંદ્રાવતીનું રાત્રી ભોગવે તે પાદશાહથી સાંખી શકાયું નહિ. પ્રતિદિન વાતો વધતી ને વધતી તેને સંજળાવા લાગી. આખરે ગુજરાતની લશ્કરીથી લોભાઈ

તથા પોતાની ગયેલી આજરુ પાછી મેળવવા તેણે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. મોટા મોટા સરદારોએ પાદશાહને ઉશ્કેરી મૂક્યો. ખુશરુખાન જે પાદશાહનો અત્યંત વિશ્વાસુ નોકર હતો તેણે પણ પાણી ચઢાવવામાં આકો રાખી નહિ. એના મનમાં એમ હતું કે ‘હું જે ત્યાં જાઉં અને છતાં મેળવું તો પાદશાહનો મારીપર ભાવ થાય અને કાળે કરી પ્રસંગ આવતાં કામ નીકળી જાય.’

પછી પાદશાહે એક દિવસ દરબાર બયો. ગુજરાતના રત્નપૂનોની સાથે ટકર જે એવો કોઈ હોય તો તેણે બીડું ઝડપવું, એમ જણાવવામાં આવ્યું. ખુશરુખાન જાતી ઠોકરી તૈયાર થયો. પ્રથમ ગુજરાતપર જવાનું હુકું કારણ ત્યાં ગયાથી વિશેષ લાભ હતો. ‘ચંદ્રાવતીના રાજાનો કુંવર તથા તેની ચૂરી રાણી ચંદ્રાવતીમાં છે’ એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે પ્રથમ ચંદ્રાવતી સર કરવું. તે વશ થયું એટલે પાટણની પાદશાહી હાથમાં આવેલી જાણુથી, માટે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી ખુશરુખાને ચંદ્રાવતીના રાણાને વશ કરવો એવો હરાવ થયો. બીજે દિવસે ખુશરુખાન ઉપડવાને તૈયાર થયો. બહુ મોટું મુસલમાનોનું સૈન્ય પાદશાહે તેને આપ્યું, ઉપરાંત કેટલાક હાથી ઘોડા રથ વગેરે પણ આપ્યાં. આ સઘળું લઈ ઓઢ્યાથી પુલાઈ ગયેલો ખુશરુખાન ચંદ્રાવતી તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં ત્યાં ત્યાં તે પડાવ નાંખતો ત્યાં ત્યાં લોકો ઉપર અત્યંત બુદ્ધિમ ગુજરતો. મૂળે તો ઓછું પાત્ર અને વળી મોટો ઓઢો મળ્યો એટલે બાકી શી રહે? ત્યાં જાય ત્યાં પોતાનો દાર બતાવે, હિન્દુઓને પરાણે વટલાવી મુસલમાન કરે અને રીકે તેને ન્યાસ કરી નાંખે.

આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં ખુશરુખાન મોટા લરકર સાથે થોડે મહીને ચંદ્રાવતી નજીક આવી પહોંચ્યો. ગામથી થોડે છેટે જવણી કરીને પડાવ નાંખ્યો અને ‘લડવા તૈયાર થાઓ કે ખડણી આપો’ એવો પેગાય ત્યાંના રાજા ઉપર મોકલાવ્યો. ચંદ્રાવતીમાં આજરુ મુખી ખરેખર આનંદમેગળ વર્તી રહ્યાં હતાં. લોકોને લગાઈની કંઈ પણ ખબર ન હતી. ઓશિતા એક સ્વાદે આવી રાજાના હાથમાં કાગળ આપ્યો જે ફોડીને પાંચતાં વૃદ્ધ રાજાને ફાળ પડી. પોતાના પુત્ર વેરીસિંહને બોલાવી તેણે સુધળા બીના કહી. પરમાર

વંશનું બૂધજી વૈરીસિંહ કંઈ નમતી આપે તેવો ન હતો. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં લખી જણાવ્યું કે “ખંડણી આપવી એ અમારો ક્ષત્રિયનો ધર્મ નથી. તમારે જો લડાઈ કરવી હોય તો ચંદ્રાવતીના રજપૂતો તમને તરવારને તોરણ વધાવી લેવાને તૈયાર છે; પરંતુ જ્યાં સુધી સલાહ શાન્તિથી કામ થાય ત્યાં સુધી સારું છે. તમારે રજપૂતોનાં રાજ્યોમાં હાથ ધાલવે એ કેવળ અયોગ્ય છે. અમે જેવી રીતે તમારાં કોઈ કાર્યોમાં હાથ ધાલતા નથી તેમ તમે પણ રાખશો તો તમારાં અને અમારાં રાજ્યોની આબાદી રહેશે, નહિ તો વેર કંડ્યામાં ઉભયની ખુવારી થશે. તમારા લોકો તરફથી અમને ઉપદ્રવ થાય છે ત્યારે અમે અમારા હાથ દેખાડીએ છીએ, નહિ તો તમારી સત્તામાં અમારે આડાં આવવાની કંઈ જરૂર નથી. પાટણના બનાવ સંબંધે જો રાજનો ધર્મ વિચારો તો તમારે લગાર પણ દિલગીર થવા જેવું નથી, કારણ કે દુષ્ટને દંડ થાય, એવો મુશ્કરનો કાયદો છે અને તેમ છતાં તમે પણ તેવા હો તો લડવાને માટે અમે લગાર પણ પાછી પાની કાઢીએ એમ નથી. સુતેલા સિંહને જગાડી કામઠામ વેર ઉભાં કરવાં એ અહિત કરનાર છે માટે જો સમજો તો ધણું સારું છે.”

આ પ્રમાણે વૈરીસિંહે જવાબ મોકલ્યો તે લઈ સ્વાર ખુશખબર પામે ગયો. જવાબ વાંચતાં ધર્મનાં વચનથી તે રાતોપીજો થઈ ગયો. વૈરીસિંહની શિખામણ તેના મનમાં ઉતરી નહિ. તેનાં વચનો તેને બાણુ જેવાં લાગ્યાં. જવાબમાં પુનઃ લખી જણાવ્યું ‘કાંતો વશ થઈ ખંડણી આપો કે કાંતો લડાઈને માટે તૈયાર થાઓ એ બે સિવાય ત્રીજો કોઈ ઉપાયજ નથી.’ આ ખબર ચંદ્રાવતીમાં ગઈ અને લડાઈ કરવાનો નિશ્ચય થયો. પાસેના ઉંચા ટેકરા ઉપરથી લડાઈની નોખત વગાડવામાં આવી. રજપૂતોને કાને લડાઈની નોખતનો અજ્ઞ પડતાં તેમનાં લોહી ઉછળી આવ્યાં. આશરે અરધા પ્રહરમાં ઘેરેઘેર આનંદ થઈ રહ્યો હતો અને માંગલિક વાર્તાનાં ઘોષ થતા હતા તે ચંદ્રાવતી ઉપર કાળનું વાદળ ઘેરાયું. આનંદનો નાશ થઈ ગયો. દિવસ ધુધળો લાગવા માંડ્યો અને નગરની શેરીઓ હાથમાં ઉઝાડી તરવારો અને બાલા લઈ ઘોડે ચડેલા રજપૂતોથી ભય ઉપજાવવા લાગી.

ખાઇડીની પેઠે નગરમાં રહી પડદે પેસી લડતું એ આપણા જેવા રજપૂતોને ખજતું નથી માટે મેદાન પડી લડતું એવો નિશ્ચય થયો. વૈરીસિંહના હાથનો લખેલો લડાઇનો પેગામ ખુશરખાન ઉપર ગયો કે ‘આવતી કાલે સવારના પહેલે પહોરે નગર બહાર મેદાનમાં તમારે તૈયાર થવું.’

લડાઇનો પેગામ મોકલ્યા પછી વૈરીસિંહે વિચાર્યું કે મુસલમાનોનું લશ્કર ઘણું છે અને આપણું લશ્કર થોડું છે માટે જેમ બને તેમ આપણા લશ્કરમાં ભરતી કરવી. આમ વિચારી તેણે પોતે નિમેશ પાટણના સુબાને માણસ મોકલ્યું અને જેમ બને તેમ લશ્કર લઈ સત્તર ચંદ્રાવતી આવવું એમ કહાવ્યું. ડુંગરોમાંના બીજા લોકને લડાઈમાં આવવાનું સમજાવવાને વેરાગીઓને વેથે જાસુસો મોકલ્યા અને પાદશાહી લશ્કરની ચિકિત્સા જોવા બીજા જાસુસોને મેંચા. પછી બીજે દિવસે પહો ફાટતાં લડાઇનો આરંભ થયો. ચંદ્રાવતી બહાર રજપૂત અને મુસલમાનોનાં લશ્કર બૃહદમાં ગાઠવાયાં. મદમાતા સ્વારોના ઘોડાઓના હણહણાટ તથા હાથીઓની ચીસો સંભળાવા લાગી અને લડાઇનાં વાજનાં ઘોષના ચારે દિશાઓમાં પડખા પડવા લાગ્યા. પ્રથમ દારુગોળાથી લડાઈ ચાલવા માંડી અને બંને લશ્કર પાસે પાસે આવી ગયાં. શરૂ રજપૂતોએ બંદુકો ફેડે બાંધી તલવારો ચલાવવા માંડી. મુસલમાનોનું અને રજપૂતોનું લશ્કર રોળભેળ થઈ ગયું. જાગરી કાપાકાપી ચાલી અને ત્રીજે પહોર થતાં થતાંમાં તો બંને પક્ષનાં આશરે એએક હજાર માણસો રણમાં પડ્યાં. ત્રીજે પહોરે લડાઈ બંધ થઈ અને ઉભય સૈન્ય પોતપોતાની યાવણીમાં ગયા.

આણી તરફ વેરાગીઓને વેથે ફરતા જાસુસોએ મેવાડમાં અને ડુંગરોમાં રખડતા કોળીઓને ઉરકેરી લડાઈમાં મોકલ્યા. પ્રતિ દિવસ ડુંગરોમાંથી ભરવાડ, નાગડ, કોળીઓ અને પગે જોડા તથા માથે ફાળિયાં પણ નહિ બાંધી જાણનાર લોકો આવી આવીને વૈરીસિંહના લશ્કરમાં ભળવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે જેમ જેમ માણસો ખૂટતાં ગયાં તેમ તેમ લશ્કરમાં વધારો થવા લાગ્યો. મુસલમાનોના લશ્કરમાં પ્રતિદિન ઘટાડો અને રજપૂત સૈન્યમાં વધારો થતો એઈ ખુશરખાનને વિશ્વાસુંડા થયા. નવા લશ્કરની કુમક માટે દિલ્લી પેગામ મોકલ્યો. મુખ્યારિક પોતે દક્ષિણ તરફ જતો

હતો તેના સૈન્યમાંથી કેટલુંક લશ્કર થોડા દિવસમાં આવી પહોંચ્યું, નહિ
તો ઘેરો ઉઠાવવાની પ્રજા જરૂર પડત. પાંચ દિવસ સુધી છેલ્લી લડાઈ ચાલી.
રજપૂતો ઘણા મરાયા પણ વૈરીસિંહના લશ્કરમાં સત દિવસ થતી મરતીથી
તેમની ખોટ પુરી પડતી ગઈ. મુસલમાનો ઘણા ઝોછા થઈ ગયા અને
પાંચમે દિવસે સાંજે ખુશરખાનને સલાહનાં વાત્ત વગડાવી લડાઈ બંધ
કરવાની જરૂર પડી. લડાઈ બંધ થયા પછી રાતે તંબુમાં બેસી ખુશર-
ખાને પોતાના મુસલમાન લડવૈયાઓને એકઠા કરી મસલત કરી. મુસલ-
માનોની હિંમત હઠી ગઈ કારણ કે હઠીલા રજપૂતોની સામે ટક્કર શીલવી
એ કંઈ સહેજ વાત ન હતી. હવે ઘણું તો એ દિવસ સુધી આપણાં માણસો
લડાઈ કરી શકશે અને તે અરસામાં જો લશ્કર આવી ન પહોંચ્યું તો ઘેરો
ઉઠાવ્યા સિવાય છુટકો નથી એવો વિચાર ચાલતો હતો તેવામાં કુમક
આવી પહોંચી. ત્રણ ચાર હજાર નવા લડવૈયા આવેલા જોઈ ખુશરખાનના
પગમાં આથ આવી. લશ્કર આવી પહોંચ્યું અને મુસલમાનોના છવમાં
છવ આવ્યો. દિલ્લીથી આવેલા નવા સરદારને ખુશરખાન મળ્યો અને
લડાઈ સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યો. સધળાઓનો એકમત એવો થયો કે
' રજપૂતો આખા દિવસના થાકેલા છે અને આપણને નવી કુમક મળી છે
એટલે જો રાત્રે યુદ્ધ ચલાવીશું તો તેઓ હઠી જશે. સાંજે ત્યારે રજપૂતો
ખાવા પીવામાં રોકાયેલા હશે ત્યારે આપણે શાવી જઈશું. ખુશરખાને પણ
આ લાગ સારો છે એમ. વિચારી તે વાતને ટેકો આપ્યો અને મુસલમા-
નોની ડાવણીમાં તરતજ લડાઈનાં રણતૂર વાગ્યાં.

લડાઈ બંધ પડ્યાને એક પહેાર પણ થયો ન હતો, રજપૂત લડવૈયા
ખાઈ પી પરવાર્યા ન હતા થોડાઓના તંબ છૂટ્યા ન હતા અને હાથીઓના
શરીરપરથી મનુષ્યનાં લોહીની ઓળો હજી સુકાઈ પણ નહતી ત્યાર પહેલાં
તો પુનઃ લડાઈનાં રણતૂર વાગ્યાં. આ વખતે દોઢ પહેાર રાત્રી ગઈ હતી.
ચંદમાનો પ્રકાશ ઝાંખો પડતો હતો. મુસલમાન લશ્કર તૈયાર થઈ ગયું,
ઉજ્જરાયેલા મુસલમાનો ' અલ્લાહ અકબર ' એવા પોકારો કરવા લાગ્યા.
રજપૂતો જરા ગભરાટમાં પડ્યા પણ વૈરીસિંહ થોડાપર બેસી બહાર નીકળ્યો
અને ડોકા વગડાવી બધા રજપૂત લશ્કરને તૈયાર કરાવી નાંખ્યું. આખા

દિવસના બૂખ્યા અને ચાક્યા પાક્યા રજપૂતો પુનઃ લડવાને તત્પર થયા. બારોએ
 આગળના રાજાઓનાં પરાક્રમ કહી તેમને શરૂ ચલાવવા માંડ્યું. ખીશ તરફથી
 વેરીસિંહે વખાણ કરી તેમને ઉશ્કેરવામાં આવી ગયી નહી. ' હવે મરવું કે
 મારવું ' એવો નિશ્ચય કરી કુધાથી અતિશય ખીજવાયેલા રજપૂતો આગળ
 ધસવા લાગ્યા. દ્વરથી દેખાતા મુસલમાનના લશ્કરની મથાલોનાં અજવાળાં
 પાસે આવતાં ગયાં અને ઉભય પક્ષનાં વાજિત્રોથી કાન પડે પણ સંભળાય નહિ
 એવું થઈ ગયું. મુસલમાનના સૈન્યમાંથી ' અલ્લાહ અકબર ' ના અને
 હિન્દુઓના સૈન્યમાંથી ' હરહર મહાદેવ ' ના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. દિવ-
 સની પેઠે રાત્રીએ ક્રમ પ્રમાણે યુદ્ધ થઈ શકશે નહિ એમ ધારી રજપૂતોએ
 તીડના ટોળાની પેઠે મુસલમાનો પર ધસારો કર્યો. નખશિખ લાગી વતપ તેવાં
 ભાંડનાં વચનોથી રજપૂતોને ફેવેફેવે શરૂ વ્યાપી ગયું. કાણુવારમાં તો જેમ
 વાયુથી પ્રેરેલા એ મેઘના સમૂહ પરસ્પર અથડાય તેમ ઉભય લશ્કર સામ
 સામે આવી ગયાં યોદ્ધાઓની મોટી મોટી ગર્જનાઓ થવા લાગી અને
 મેઘમાંથી જેમ જળનો વરસાદ વરસે તેમ અન્નનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.
 અપાટ માસમાં જળકેતી વિદ્યુતના જેવી તરવારો અને ભાસાઓ ચળકવા
 લાગ્યા. હાડકામાં વાગતાં ખડખડતાં ખાંડાંના ખોખરા અવાજથી તીરના
 સુસવાટથી બચોબચ વાગતા બાકાથી તથા હરહર મહાદેવ અને
 અલ્લાહ અકબરના પોકારોથી આખી રણભૂમિ ગાંડ રહી. મોટા મોટા
 શંખના અને ભેરીના તથા રણશિંગના નાદ સાથે ચીસો પાડતા હસ્તી-
 ઓની રાઠો સંભળાવા લાગી. હણુહણુટ કરતા યોદ્ધાઓના આમ તેમ
 દોડવાથી પૃથિવી ધમધમી જવા લાગી. ઉભય લશ્કરનું સામસામે આવતાં
 સંગ્રામન થઈ ગયું અને કુધાથી તથા શરથી વ્યાકુળ થઈ ગયેલા રજપૂતોએ
 એ કલાક સુધી એકસરખી તરવાર ચલાવી. મુસલમાને મુસલમાનને અને
 રજપૂતોએ રજપૂતોને કાપી નાંખ્યા. લોહીની નીકા વળી. દુનરો ઘેરાઓ
 અને સ્વારો ગુમા અંટવાળાંએ આવવા લાગ્યા. કપાઈ કપાઈને નીચે
 પડતાં ધડથી તથા માથાંથી યોદ્ધાઓના માર્ગ રોકાઈ જવા લાગ્યા, કાયરનાં
 કાળજાં કંપે એવો ઘુંટી ઘુંટી પુર સધિગનો કાઢવ થયો. કેટલાક દાંડીઓ
 કેટલાક ઉંટો કેટલાક ઘોડાઓ અને દુનરો સ્વારો કપાઈ ગયા પણ કોઈએ

ચુદ્ધમાંથી આંખ ઉઘી કરી નહિ. ' ખમા ! ખમા ! મારા બહાદુર રજ-
પૂતો ! ' એમ કહી વૈરીસિંહ જેમ તેમને હિંમત આપતો હતો તેમ રજપૂતોમાં
જીરસો વધતો જતો હતો. મુસલમાનો પણ પાણી પાની કાઢતા ન હતા.
ચુદ્ધ મહા ભયંકર થયું. દસ હજાર જીવ ધરિણી પર ઢળ્યા. ચંદ્રમા
માથે આવતાં ઉભય પક્ષનાં માણસો ખૂટી જતાં લડાઈ એની મેળેજ બંધ
પડી, ઘણી કાપાકાપીથી નિઃસત્ત્વ થઈ ગયેલા બાકીના યોદ્ધાઓ ધુનમાં ને
ધુનમાં તરવારો વિંઝતા વિંઝતાજ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા અને જળ નાંધું.

પ્રકરણ ૯ મું.

માત થયું ને બહાર રહેલા રજપૂતોની કંઈ ખબર
આવી નહિ એટલે દરવાને દરવાજા બંધ કરી દીધા.
સૂર્યોદય થયો, ચાર ઘડી દિવસ ચઢ્યો ત્યાં મુઘી કંઈ
સમાચાર આવ્યા નહિ. ગઈ રાતે લડાઈ ચાલવાની હતી
એવા સમાચાર આવ્યા હતા અને સવારે કંઈ સંદેશો
આવ્યો નહિ તેથી રાણી સરદારઆને ફિકર થવા લાગી. વાઠ જોતાં જોતાં
બપોર થયા પણ કંઈ ખબર ન ચળી ત્યારે તેને સ્વામીના જીવિતનો સંશય
ઉત્પન્ન થયો. પોતાના આઠ દસ મહીનાના કુંવરને લઈ તે સાસુસસરા પાસે
ગઈ. વૃદ્ધ રાજા રાણી બિચારાં અશક્ત હતાં અને વૈરીસિંહના સમાચાર-
ની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં. વહુને આવી જાણી તેઓ ખુશી થયાં. વહુ
અંદર આવતાંજ સાસુએ પૂછ્યું કે ' દીકરા સરદારવહુ ! લડાઈના કંઈ
સમાચાર આવ્યા કે ? તારા સસરા ક્યારના મોંમાં જીભ ધાલતા નથી !
અમો વૃદ્ધ અને અપંગ હવે ક્યાં જઈએ ? આવે વખતે તારે અમને
સમાચાર મોકલવા જોઈએ માટે તારે ત્યાં કંઈ ખબર આવી
હોય તો કહે. ' સાસુને આમ બોલતાં સાંભળી સરદારકુંવર
ગળગળી થઈ ગઈ અને બોલી કે ' રાતે લડાઈ થવાની છે ' એટલીજ ગઈ

કાલે ખમર આવી હતી, સવારમાં કોઈ પાછું ફર્યું નહિ એટલે દરવાનોએ દરવાજા બંધ કરી દીધા છે. અત્યાર સુધી કંઈ ખમર આવી નથી. માન-મિંહભાઈ કંઈ ખમર લાવ્યા છે? ગજ ગણીએ કહ્યું કે ‘અહિં માન-મિંહ કે કોઈ આવ્યું નથી. અમને ઘણો ઉંચાટ થાય છે માટે દીકરા ! તું જા અને તપાસ કરાવ. મગ્દાગુર પોતાને મહેલે ગઈ અને ખાતમી કાઢવા માણસ મોકલ્યું પણ ખાતમી ક્યાંથી આવે ? બહાર ગયેલા ગજ-પૂતોમાનો કોઈ પણ જીવતો ન હતો કે ખમર મળે. ચોડીવાર થઈ એટલે માનમિંહ ઉતાવળો ઉતાવળો મગ્દાગમાને મહેલે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ‘હકગણા ! વૈગમિંહ ગ્લુમા પર્યા અને આપણા મધળા માણસો ખપી ગયા મુમયમાનો પણ હવે મુઠ્ઠીબગર ગયા છે અને પાછા વળવાનો વિચાર ગયો છે.’

માનમિંહનું આનું વચન માંભળી ત્રિજળીથી જેમ કે જ બાળી પડે તેમ મગ્દાગુર જમીન ઉપર તૂટી પડી માનમિંહ તેની પાસે એમ અને મુખપર પાણી ઠાળી તેને પાછી શુદ્ધિમા આણી. મગ્દાગમાને મઠાં વળી ત્યાં માનમિંહે કહ્યું કે ‘તમે શું કંઈને આટલો મોટો ગોઠ ગોઠો ? તમારી ગાદી ક્યાં જવાની છે ? ગણીએને તો ગાદી એજ નેમનો ધણી, માટે શોક કરો જવા દો. ધન્દ અદવાય તેમા ધન્દા શીતે શું ? ગજગણી થઈ મારી માથે વધારે મુખ પામરો ‘માનમિંહના વચન માંભળી મગ્દાગમાને રુનેરુને કોધ થાપી ગયો. તે બોલી કે—‘વંપટ’ તાગ બાળના મગ્લુ વખતે અને માથે આરા ફુગમન ગાજે છે ને વખતે તને આરા વચન બોલતા નગમ આપતી નથી ? ધિક્કાર હજી તાગ જેમા ફગઅગારને ! મમલુ મિંદળુને ભોગતવાની આત્મા રાખે તેની આ તારી મિથ્યા આગા છે. મિંહ જેમા ગજપૂતની ભોગવેલી ગાદી ઉપર તાગ જેતુ ગિયાળ રોખે નહિ ! તુ મારો દિયર છે એટલે શું કરું જી કાઈ જીજી હોત તો મારે હાથેજ હુ તેને હણત જીજી નીચની દીકરીઓ જેની મને ન જાણતો માટે જ તારું કાળું કર. ફરીથી મને મો બતાવતો નહિ.’

આ પ્રમાણે મગ્દાગમા માનમિંહનો તિરસ્કાર કરતી હતી તેનામાં કિલ્લાપરથી ખમર આવી કે “જેમ ઘોડાપુર આવતુ હોય તેમ મુમયમા-

તોતું સૈન્ય નગર તરફ આવે છે. વૈરીસિંહ રણમાં પડ્યા તેથી હઠીલા રજપૂતો નવો આગેવાન સરદાર માગે છે. અખર સાંભળતાં જ માનસિંહના મોતિયા મરી ગયા. કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તે ત્યાંથી હઠી જાનો માનો ખુલ્લે જઈ ભરાયો. સરદારકુંવર આ સાંભળી હબક ખાઈ ગઈ. શોકથી તેનું હૃદય જાણે ખેરી ગયું, આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં અને હિંતાં આંસુથી ધાવતાં ધાવતાં ઉઘી ગયેલો કુંવર જાગ્યો. સરદારખાએ શોકમૂર્ચ્છામાંથી જાગ્યત ધર્મપુત્ર સામું જોયું. પાછું તેનું મન દિલગીર થયું અને તે રોતાં રોતાં બોલી કે-

બાળુ બાપુડા રે ! આ શું અચાનક નીવડયું;
મારે તારે રે, માથે આ આલ તૂટી પડયું;
સુખ બાપનું રે, કરમે લખાવી ન લાવિયો;
નિરલાગિયો રે: ત્યારે કુંવર ! તું શે આવિયો ?

દાસીએ તેના બોળામાંથી કુંવરને લઈ લીધો. સરદારખા, દુઃખના તથા વેરના જોસમાં ઉભી થઈ બોલી કે “ સેનાપતિ તરીકે કોને મોકલવો ? સસરા તો છેક અશક્ત છે. માનસિંહ બાયલો નીકળ્યો ત્યારે શું આ આઠ મહીનાના કુંવરને મોકલું ? હવે મારે રજપૂતાણીનું શૂર દેખાડવાનો સમય આવ્યો છે. માણસની પડતી આવી અને આવે વખતે સેનાપતિ થતાર કોઈ ન મળે તો મારા ધણીનું દીકું પડે માટે મારે જાતે જ જવું. ” આમ નિશ્ચય કરી સરદારકુંવર પોતાના આઠ મહીનાના કુંવરને લઈ સાસુસસરા પાસે ગઈ. વળતું કાળજી કરી તેમને સધળા બીના જાહેર કરી અને સાસુના બોળામાં છોકરો મૂકી કહ્યું કે “ બાઈજી ! આ તમારા છોકરાને સાચવજે. હઠીલા રજપૂતો સરદાર વિના લડવાની ના પાડે છે માટે હું જાતે તેમનો સેનાપતિ થઈ આપણા કિલ્લાનું રક્ષણ કરીશ.

માનસિંહની નામદારી અને વૈરીસિંહનું મરણ સાંભળી રાજરાણીએ ધણી શોક કર્યો. વહુને લડાઈમાં મોકલવી એ તેમને ઠીક લાગ્યું નહિ પણ શું કરે, બીજા ઉપાય ન હતો. વળી તેમને વહુને માટે સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે એ ખરી રજપૂતાણી છે અને જેમ જેના બાપના કુળને દિપાવ્યું તેમ

સંકટને સમે આપણા કુળનો રંગ રાખશે. આમ વિચારી સામુ સસરાએ કટલીક શિખામણુ દઈ સરદારકુંવરને આંસુ ભરી આંખે મુધે જવાની રજા આપી. સામુ ઉભાં થઈ વહુને ભેટી પડ્યાં. દુઃખ મંભારી રહ્યાં પણ સરદારના તેમનું આશ્વાસન કરી રજા લઈ એકદમ પોતાના મહેલમાં આવી. તેણે પોતાની સધળી દાસીઓને એકઠી કરી હુકમ કર્યો કે ‘તમારે રાણાના મહેલનું રક્ષણ કરવું. કુંવરને મેં ત્યાં સોંપ્યો છે માટે તમારા પ્રાણ જાત ત્યાં સુધી તમે મુસલમાનોને અંદર આવવા દેશો નહિ. કુંવર જીવતો હશે તો કોઈ દિવસ પણ એના આપનું વેર લેશે.’ રાણીની આજ્ઞા ચતાં દોટસો બસે દાસીઓ દાલ તરવારો બાંધી તૈયાર થઈ ગઈ. સરદારકુંવરે ગામમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે ‘હું મારી જાને સેનાપતિ થઈ આપણા કિલ્લાનું રક્ષણ કરવા જઈ છું માટે વટવાળા તમામ રજપૂતોએ મારી સાથે અત્યારે રજા ચડવું.’ ઢંઢેરો પિટાતાં ઘણા રજપૂતો તૈયાર થયા. દાસીઓ મહેલનું રક્ષણ કરવા માટે ચાલી. સરદારરાણીએ માથાના કેશ છુટા મૂકી ધાટડી વાળા અને શરીરપર લોઢાનું જાળીદાર બખતર પહેરી હાથમાં તરવાર અને ખભે દાલ ભેરવી. વૈરીસિંહને ચઢવાનો ઘોડો હતો તેપર બેસી સરદારકુંવર મહેલ બહાર નીકળી. ઘોડો આગળ ચાલ્યો અને પાછળ તમામ સરવીર રજપૂતો હથિયાર લઈ નીકળ્યા. આ વખતે સરદારકુંવર દૈત્યોને મારવા જેમ દેવી ઉતરી આવી હોય તેમ શોભવા લાગી. સધળું લશ્કર કિલ્લા આગળ આંચું. સરદારકુંવરે માણસોના વિભાગ પાડી યુરજે યુરજે રખવાળ મૂકી દીધા. કોઠની દરેક યુવારો આગળ અક્રેકે રજપૂતને બંદુક અને કામઠાં લઈ ઉભા રાખ્યા. અને પોતે કિલ્લાના દરવાજા ઉપર ખીજા વીર રજપૂતોને લઈ ઉભી રહી.

થોડીવાર ચતાં મુસલમાનોનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. દરવાજા આગળ આવી જુએ છે તો ખિજવાયેલા વાઘ જેવા રજપૂતોને કોઠને કાંગરે ઉભેલા દીકા. દરવાજા ઉપર શરી રજપૂતાણી ઉભેલી જણાઈ. જેણે પાટણની ગાદી ઉખાડી નાંખી હતી તે રજપૂતાણી ‘આ હશે’ એવું અનુમાન થવાથી ખુશખબરની હાથ ભાગી ગઈ. અત્યાર મુધી તો રજપૂતો ખુલ્લા મેદાનમાં આવીને લડતા એટલે ઘણું લશ્કર હોવાથી કાપી જતા પરંતુ હવે કાપે તેમ ન

હતું. કોટ પાસે જતાં તીર અને દારુ ગોળીનો સખત મારો ચાલતો. મુસલમાનો
 ધવાઈ રહ્યાં પડતા. રજપૂતાણીની હિંમત આગળ ખુશ્દખાનની હિંમત
 હી ગઈ પણ મરતાન અને ધર્મીય મુસલમાનોએ ઉપરાઉપરી આંધળા
 હથ્થા કરવા ચાલુ રાખ્યા. નિત્ય મુસલમાનોનાં સૌ પચાસ માણસો ખપી જાય
 પણ રજપૂતોમાંથી એક પણ ઝોઝો ચાપ નહિ. ઘેરો એક માસ ચાલ્યો. બહા-
 રથી અનાજ વગેરે આવતું અટક્યું અને લોહા ભૂખે મરવા લાગ્યા. વેપારી-
 ઝોએ અનાજના ભાવ ચઢવી દીધા, અને મોંઘવારીથી ગરીબ લોકોના
 ભૂખે ઠળવળીને ખાલુ જવા લાગ્યા. પ્રજાની આવી સ્થિતિ જોઈ સરદારકુંવરે
 પૂર્વ રાણીની રજાથી રાજ ભંડાર ઉઘડાવી ભૂખે મરતા લોકોને મક્કત અન્ન
 આપવા માંડ્યું, પણ તેમ ક્યાં સુધી ચાલે ? ઘેરો એક મહીનાથી વધારે
 ચાલુ રહ્યો. ગામમાંથી અને ભંડારમાંથી અન્ન ખૂટી પડ્યું, ભૂખમરાથી
 અને ખરાબ અન્ન ખાવાથી ગામમાં મરણી ચાલી. તે ઉડતા રોજે રૈયતનો
 અને કશકરનો ધાલુ કાઠી નાંખ્યો. શેરીઓમાં અને ધરમાં લોકો અન્ન
 વિના પગ ધસી ધસીને મરી જાય અને ઠેરઠેર રક્તરોળ થઈ રહે. મુએલા
 માણસોને ઠેકાણે પાડવાને પણ માણસ ન મળે ત્યાં બીજી શી વાત ?

રૈયતની આવી મરણપ્રાય ભયંકર સ્થિતિ જોઈ સરદારકુંવરને અત્યંત
 દુઃખ થયું. આ પ્રમાણે દરવાજા બંધ કરીને ખેંસીશું, તો પણ આખરે
 આપણા પરાજય થવાનો છે, કારણ કે આખા નગરમાં અને કશકરમાં
 મરણી ચાલી છે ત્યારે ઉઘાડે દરવાજા સાંભી જાતીએ લડવું અને મરવું એજ
 ક્ષતિપ્રદ છે, એવો નિશ્ચય કરી સરદારખાએ રજપૂતોને હુકમ આપ્યો કે,
 હવે લડાઈનો અંત આણવો અને અન્નજળ વગર પીડાઈ મરતી પ્રજાને
 દુઃખમાંથી ઊડવવા આપણે કેસરિયાં કરી સાંભી જાતીએ મુસલમાનોની
 સાથે લડવું. યરવીર રજપૂતોએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. બીજે દિવસે
 પોતાનાં ખેંસાંજોકરાંને મારી નાંખી મોકળા થયેલા રજપૂતો કેસરિયાં વજ્ર
 પહેરી મુસલમાનોને હેલવહેલો રજપૂતનો હાથ દેખાડવા તત્પર થયા. સર-
 દારકુંવરે પોતાનો વોડા સૌની આગળ કર્યો. દરવાજા ઉઘડ્યા અને જ્યેમ વન-
 માંથી ભૂખ્યા વાઘ બકરાંના ટોળા ઉપર પડે તેમ રજપૂતો મુસલમાનો ઉપર
 તૂટી પડ્યા. તીર કામમાં અને બંદુક વગળાં ખૂટી દંડ્યુલમાં ઉતરેલા
 રજપૂતો તરવારનો છુટે હાથે ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. ધાસની પેઠે દુશ્મનોને

તેમણે કાપના માંડ્યા. મુસલમાનો પણ અંતર આવી લગ્યા. દીનદીન અને હરહર મહાદેવના પોકારનું સંમેલન થઈ ગયું, માણસોનાં મડદાં પગમાં અથડાવા લાગ્યાં, ઉભય પક્ષનો સંહાર વળી ગયો. મધ્યાહ્ન થતા થતામાં સઘળા રજપૂતો ખપી ગયા, માત્ર ચાર રજપૂતો અને સરદારકુંવર રજપૂત સૈન્યમાં બાકી રહ્યાં. તેમણે જાગરી ટક્કર ઝીલી પરંતુ 'ઝાઝી ઝીડીઓ સાપને તાણે' તેમ થયું. રજપૂતો મરાયા અને ઉડતા રધિરની છોળોમાં નવાઈ અચેલી સરદારખાને મુસલમાનોએ છાવલી પકડી. કાળના મુખમાંથી બચેલાં માત્ર ચાર જણને કેદ કરી મુસલમાનો ચંદાવતીમાં પેદા. હુંડકાટ ચલાવવા માંડી. પ્રજા સામી થઈ પણ શું કરે! અન્ન વિના તવાઈ ગયેલા લોકોમાં ઉભા થવાની પણ શક્તિ રહી ન હતી.

શરવીર રજપૂતાણીને ખુશરુખાનના તંબુમાં મોકલવામાં આવી. સઘળા રજપૂતો ખપી ગયેલા હોવાથી ગામના વૃદ્ધો નાઈલાજ થઈ ગયા. બાટ ચારણા ખુશરુખાનને તંબુએ ગયા. તેઓ પોતાની નામગદી રાણીને છોડવા તેને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા પણ ખુશરુખાને માન્યું નહિ અને સઘળાને ધમકાવી કાઢી મૂક્યા. બાટ ચારણાના ગયા પછી તે સરદારખાની પાસે ગયો અને તેને દહેવા લાગ્યો કે 'શરી રજપૂતાણી! તું માન, ને મારી એગમ થા. રજપૂતોનું તો આ શહેરમાંથી ડિંટ નીકળી ગયું. હવે તારી વહાર બૂમ સૌંભળે એવું કાઈ નથી. દિલ્લીના પાદશાહો મુખાએ મારફત હવે અહીંનું રાજ્ય ચલાવશે, પાદશાહ મુખારિક ખિસજી તો માત્ર નામનોજ પાદશાહ છે. પાદશાહ ગણે કે વહાર ગણે જેમાં ગણે તેમાં આ હુંજ છું. પાદશાહ મારા હાથમાં મુતળા જેવો છે. એના પછી હુંજ પાદશાહ થવાનો છું માટે માન અને દિલ્લીની ગાદીનું સુખ બોગવવાનું સ્વીકાર. મુસલમાનને માટે તને તિરસ્કાર હોય તો બલે! હું તો મુસલમાન નથી? આખરે દિલ્હીનું ખોળિયું છું. ભુંડી! આ મોંમાં આવેલો કોળિયો પાછો ન ડેસ! ધણી રજપૂતાણીએ પાદશાહના જનાનખાનામાં છે. જો પાટણના વાઘેલા કરણ વેલાની પટરાણી કોળાદેવી અને તેની કુંવરી દેવળદેવી યગેરે. હવે તારે સરમાવા જેવું નથી. જે જે પાદશાહને વશ થઈ તેમનાં આખાં કુટુંબ તરી ગયાં માટે માન, અને તારા કુટુંબનો ઉદ્ધાર કર. આપણને કાળે એમ કરવામાં કરો.

આધ નથી. તું કહે તો હું તારા બાળક પુત્રને અહીંની ગાદીએ બેસાડું અને તારા રાજ્યને દિલ્હીથી સ્વતંત્ર કરું. હું તારી ઉપર મોહી રહ્યો છું અને તારી આગળ આજીજી કરું છું માટે મારી માગણી પાછી ન ડેલ.’ ખુશરુખાનનાં વચન સાંભળી ધવાયેલી તથા અશક્ત થયેલી છતાં સરદારકુંવર બેઠી થઈને બોલી કે ‘દૂર રહે, દુષ્ટ ! રજપૂતાણીઓનાં મેલાં ઉપાડનાર રજપૂતાણીના હાથની માગણી કરતાં શરમાતો નથી ? કરણુ ઘેલાની કોળાદેવીએ અને તેની પુત્રી દેવલીએ જેવું હીલું કર્યું, તેવું કામ કરનારી મને ન ધારતો ! પાપી ! એક ભવમાં તે બે ભવ કર્યા છે. હવે શું મેં લઈને તું મારી આગળ બોલે છે ? સસલું જેમ સિંહણની આશા રાખે તેમ તારી આ સમગ્રી આશા ફેકટ છે માટે જા અહિંથી દૂર ખસ. તારું કાળું મોં મને ન દેખાડ.’

આટલું બોલતાં તો સરદારના નિઃસત્ત્વ થઈ પાછી ધરણી પર ઢળી પડી. ખુશરુખાન પાસે જઈ તેના કપાળ પર હાથ મૂકી આસનાવાસના કરવા લાગ્યો. દુષ્ટના હાથનો સ્પર્શ થતાંજ સચેત થઈ અને કમ્મરમાંથી કટાર કાઢી પાસે બેઠેલા ખુશરુખાનને તેણે ધાયલ કર્યો. તે બેભાન થઈ પૃથિવી પર પડ્યો અને સરદારકુંવર બેબાકળી તંબુમાંથી બહાર નીકળી નગર તરફ દોડી. ધવાયેલી અને ધણી અશક્ત થઈ ગયેલી હેલાયી તે યોડું દોડી પહો પાછી અચેત થઈ પૃથિવી ઉપર પડી. ભાટ ચારણા ધાઈ આવ્યા. તેઓ આશ્વાસન કરવા લાગ્યા તેથી થોડીવાર થતાં તેની મૂચ્છાં વળી, મૂચ્છાં વળતાંજ તે પ્રથમ શબ્દ એ બોલી કે ‘પેલા દુષ્ટનો મને સ્પર્શ થયો છે માટે સ્નાન કરાવો,’ આટલું બોલતાં તેની આંખો તરડાઈ ગઈ. ભાટોએ પાણી લાવી તેને નવરાવી. સ્નાન કર્યા પછી ‘તમારો જય થાઓ ! મારો દીકરો હું તમને સોંપું છું. એની સંભાળ રાખજે અને મારાં વૃદ્ધ સાસુસસરાને દુઃખ પડવા દેશો નહિ.’ એટલું બોલી આ વાર્તાની શર-વીર નાયિકાએ છેલ્લો શ્વાસ મૂક્યો.* ભાટોએ અગરચંદનનાં કાંઈ મંગાવી

* આ વાર્તાનું ચરતુ કંઈક ઐતિહાસિક અને કંઈક કલ્પિત છે. મૂળ ધોરણ ગુજરાતમાં ભમતા ભરવાડ અને એકતારાવાળા અંધ માનણીમાં ગવાતા ગરબા ઉપરથી લીધું છે. ગરબામાં જે વાત નથી તે વાત એ લોકને પૂછતાં ભણવામાં આવી હતી.

ચંદ્રાવતીની બાગેળે ચિતા ખડકી અને એક રનેહી રત્નપૂતે તેને અગ્નિ-
સંસ્કાર કર્યો. ખુશરુખાને ચંદ્રાવતી લીધું અને સઘળી પ્રજાના તથા માટ
ચારણાના વચ્ચે પડવાથી સરદારકુંવરના ઊંકરાની નગરમાં આણ ફેરવી.
કુંવર મોટો થાય ત્યાં સુધી 'પીરમહમદ અને જમાલગીર રાજ્યની વ્યવસ્થા
'ફરે' એવી ગોઠવણ કરી ખુશરુખાને મોટી સેના સાથે મલખાર તરફ ગયો.

તે ઇતિહાસની સાથે કહિં મળતી અને કહિં જુદી પડે છે. કહ્યાણુદેશના રત્નપૂતો
રાણીપુરમાં રાજ્ય કરતા પછી એ જગ્યા કર્યાં તેનો પત્તો તેઓ આપી શકતા નથી.
ચંદ્રાવતી સાથેનો સંબંધ સહેજ મળે છે. ચંદ્રાવતી-ચંદ્રપુર-ચંદ્રનગર કહેવાતું
મોટું રાજ્યરધાન આશુની તળેટીમાં હતું. તે ૧૩-૧૪ માં સુકામાં નાશ પામ્યું,
એમ ઐતિહાસકોનાં અનુમાન છે. મુબારિક ખિલજીએ શુજરાત પ્રાંત સર કરવા
માટે ફોજ મોકલી હતી અને પોતે દક્ષિણમાં હરપાળને વશ કરવા ગયો હતો.
શુજરાત ઉપર મોકલેલી ફોજનો ઉપરી ખુશરુખાને વટલી ગયેલો દેડ-મલેક
કાકુરનો ગાલો હતો. તેજ શુજરાત સર કરી મલખાર ઉપર ગયો હતો એમ
અનુસંધાન મળે છે. જે ગરબા-રાસ ઉપરથી આ વાર્તાનું મંથન કર્યું છે (નામમાં
શુણાનુસાર ફેરફાર કર્યો છે) તેની કેટલીક કડીઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

X X X

X X X

X X X

'ફ'ટ ભતરીએ ને આગળાએ વીરો, કહ્યાણી કુંવરી રમવા ચાહ્યાં, દોહજ.
ઉગમણી દેશના વાવલિયા વાયા, માથેથી એઠણાં ફરક્યાં, દોહજ.
હાથે ન મોહો રાયવર પગે ન મોહો, માથાની વેણે મોહ પામ્યો, દોહજ.
ધોડીલા ખેલાવતા ઝવલના વીરા, આપણ સોગડીએ રમીએ, દોહજ.
હુંએ જીતું તો વારી બિની ખણી જઈ, તુંએ જીતું તો મારો દેસ, દોહજ.
પે' લે સોગડે તો રાયમલ છત્યા, બીજે સોગડે રાયમલ હાયાં, દોહજ.

X X X

X X X

X X X

હીલો રેમતખાન શુખખાલો મોકલે, કહ્યાણીકુંવરી આણાં કરલે, દોહજ.
દરબારે બિડા દોરે દાદાજી, તુકંનાં તેડાં કેને આગ્યાં, દોહજ.

X X X

X X X

X + X

તમારો વીરો તે બિની શુગદું રમતાં, તમને તુકને દે આગ્યા, દોહજ.
ફપો ન દીધો દેએ કરી દુધપીટી, ધોળ્યાં વળની ગજધુલી શે ના ટોઈ, દોહજ.

રાજ ભોગી.

પ્રકરણ ૧ હું.

ખહારવટિયાની હુંડ.

રહની દક્ષિણ દિશાએ આવેલા સપાટ પ્રદેશમાં આપણું ન્યારે વાત્તનિ પ્રસંગે દૃષ્ટિ કરીએ છીએ ત્યારે દિવસો ઊનાળાના અંતના અને ચોમાસાના આરંભના ચાલતા હતા. સાંજ પડવા આવી હતી. પવન ધીરેધીરે તોફાની થતો જતો હતો ને દૂરથી મેઘમર્જના જેવો દરિયાનો ધુધવાટ સંભળાતો હતો. સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજનાં વાદળમાં ઊતરી ગયા હતા અને દક્ષિણ કોણમાં કાજળના હુંગર જેવા એક મોટા કાળા વાદળના ગાભામાંથી ઝીણી ઝીણી વિજળીઓ પણ થતી હતી. આ સમયે પહેલી વીસીનો એક પ્રવાસી-બાળભોગી અંગે ભણૂત ખભે ઝોળી અને પીઠ ઉપર કંથા લઈ આ નિર્જન પ્રદેશમાં એકલોજ ધસમર્યો ચાલ્યો જતો હતો. ધારેલે ઠેકાણે પહોંચી જવાની આતુરતાથી તેના પગ સપાટાબંધ ઉપડતા હતા, પરંતુ સૂર્યાસ્ત પછી તે અરધો ગાઉ પણ નહિ ચાલ્યો હોય એટલામાં દિગંતરે કાજળ જેવા મેઘમંડળથી ઊવાઈ ગયાં અને પવન પણ વધારે વધારે તોફાની થવા લાગ્યો. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો હતો. સંધ્યાવેળા વટી જઈ આંધી ચઢતી હતી એવામાં મેઘ અંધાર્યો એટલે અંધારાનું તો પૂછવું જ શું ? માર્ગ દેખાતો બંધ થયો. ખાડાખૈયાવાળી પથથરી જમીનમાં ભોગીના પગ વટાવતા પડવા માંડ્યા અને ધૂળથી આંખો પુરાઈ જવા લાગી તેથી છેકળ ગભરાઈ માર્ગ ન સૂઝતાં નાઈલાજ થઈ તે રસ્તા વચ્ચે ખેસી ગયો.

‘વરસાદ વરસશે એટલે તોફાન શાંત પડશે તથા માર્ગ પણ દેખાશે’ એવો વિચાર કરી બાળભોગી ગાડાના ચીલા ઉપર ખેડે. એટલામાં દૂરથી તેણે બળદને ગળે બાંધેલી ઘંટડીઓ વાગતી સાંભળી. તોફાન તો પ્રતિપળ વધારે ને વધારે વધતું જતું હતું. ભોગી ઉભો થઈ જરા ફારે ઉભો રહ્યો.

હાંડનાર ન હોવાથી બડકેલા બળદો તોફાની પવન સામે માથાં વિઝતા દોડ્યા આવતા તેને જણાયા. છેક પાસે આવતાં જોગીના વેપથી બળદ વધારે ચમક્યા અને ચીલો. કાપી જેવા કુમારો નાસવા ભય છે તેવાજ ગરીબમાં પગ આવી જવાથી પડી ગયા અને વહેલ પણ ઉધી પડતાં પડતાં સહેજભા રહી ગઈ. ‘ખમા જન ! ખમા’ એમ અંદર કોઈ બોલ્યું તેથી જોગીનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તે પાસે ગયો. તેણે પૂછ્યું કે ‘ગાડીત ક્યાં ગયો ? કોઈ મજદૂ માણુમ માયે છે કે નહિ ?’

પડદો ઉઠ્યો કરી ખવાસણે જવાબ દીધો કે ‘સૌએ છે.’ જરા ધારીને જોઈ તે બોલી કે ‘સીતારામ મહારાજ !’ જોગી “સીતારામ” કહી વહેલની પામે ઊભો રહ્યો, એટલામાં માયે કાળિયુ બાધતો અને કાસ પણ ન માય એમ હાકતો હાકતો ગાડીત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. જોતર કાપી નાખી તેણે બળદને છુટા કર્યાં.

પડદો નાખતા ખવાસણે ગાડીતને કહ્યું કે ‘પેલા, આવી પહોંચે ત્યાં સુધીમાં તું બળદને જરા હાથ ફેરવ અને વહેલ વાડી છે તે હીક કર.’ બાળજોગી દૂર જઈ બેઠો અને વગ્ગાદના ફેરો પડવા માંડ્યા ટોચલું દંઈકે શાંત થયું અને પવન પણ ધીમે પડ્યો વગ્ગાદ ધીરે ધીરે વધવા માંડ્યો અને જોગીની કથા તથા કામળી બીના ઘઈ ભાગે થવા લાગ્યા. ગાડીત પણ બળદને હાથ ફેરવી તથા વહેલને હીક કરી મહુડાના પાદડાની ખુપડી માયે મૂકી વહેલને અડતલે બેઠો. પછી ચક્રમકથી કાથાતું દોચું મગ-ભાવી તેણે ચક્રમ ભરી. જોગીને પણ ચક્રમ જોઈને તલપ ઘઈ આવી તે ગાડીત પામે ગયો અને બે ટુંક ચગાવી. ઉપરાઉપરી વગ્ગાદની ઝડીઓ પડવા માંડી. પાતાળમાં ઉતરી ભય તેવી વિજળીઓ થવા માડી, પવન પડી ગયો અને એવો બેચે વગ્ગાદ પડવા માંડ્યો કે ચોડીવાર ઉપર જે ઉનાળાનો દેખાવ હતો તે માત્ર ચોમામાનો ઘઈ ગ્યો.

ગાડીત ઉભો થયો અને બોલ્યો કે ‘બા છુન ! માય પાણીખાણું પડે છે ?’

અંદરથી જવાબ મળ્યો કે ‘કંઈ નહિ, તું તારે તાગ બળદ માચવ કે નેથી પેલા લોકો આવી પહોંચતાજ આપણાથી પાંચું મારું પડવ.’ ગાડીને

નવાળ આપ્યો કે ‘તેની તમારે ફર કરવી નહિ. એ આંખો કે તરત હું
ગાડી જોડીશ અને એક ટુંકમાં પીરજને થાણું પહોંચાડી દઈશ.’

ગાડીત પાછો જોગી પાસે આવીને બેઠો. પાણીનો રેલો આંખો
તેથી તેઓ વહેલથી જરા દૂર જઈ બેઠો. પાછી ચલમ ભરવાની તજવીજ
કરી, એટલે જોગીએ પોતાની બીની ઓળીમાંથી જરદો કાઢી તેના હાથમાં
આપ્યો. જરદો આપતાં જોગીએ પૂછ્યું કે ‘અલ્યા ! વહેલમાં કોણ
કોણ છે ?’

ગાડીત—મહારાજ ! તમારે એનું શું કામ છે ? આટલી નાની વયમાં
રાખ આંધી ચોળી બેઠો ?

જોગી—હોય, કહે તો ખરો.

‘કલ્યાણનાં કુંવરી. નવાં રાણીના ભાઈની દીયરી.’

‘તે આમ ક્યાં જાય છે ?’

ગાડીત—તમારે આટલી બધી ખજાણોતર શી ? અં ! સંગોટો
માર્યો ને ચુલામાંની ચોળી, તોય આ શું ? જ્યાં જાય છે ત્યાં, એનું
તમારે શું કામ છે ?

જોગી—કામ છે કામ. તારા જેવા ગમતીનો સંગાથ થાય એ
અમારે કામ. અમારે બીજું શું કામ ?

ગાડીત—માથે ચોમાસું આંખું તેથી વહેલાં દરિયા માર્ગે કલ્યાણ
જવાનાં છે. પ્રભાસપાટણથી નાવમાં બેસી જશે.

જોગી—ઠીક ઠીક, ભલે. લે, આમાં શું છાનું રાખતો હતો ?

વરસાદ ધીરે પડ્યો. મેલાં પાણી ખજખજાટ કરતાં વહેવા
લાગ્યાં, ચીલા ભરાઈ ગયા અને તમરાં તથા દેડકાંના ચારે તરફ અવાજ
થવા લાગ્યા. જોગી અને ગાડીત ચલમના સપાટા લગાવી ગરમ થમા
એટલામાં દરથી પાણી ડોળતાં ને ખુંખારતા ખુંખારતા કેટલાક ગરાસિયા
અને ચાર યવન સ્વારો આવી પહોંચ્યા.

‘અલ્યા ! ગાડી જોડ.’

વહેલમાંથી ટુંકમ થયો પરંતુ એક બીનો અને થકિયો ગરાસિયો
વહેલ પાસે જઈને બોલ્યો કે ‘બુન ! અમને જરા ચલમચલમ તો
પીવા દો.’

ગરામિયા એમ અને ચલમો ભગી ગાડીને જોગીને ચલમ લેવા
 બોલાવ્યો. પણ જોગી તે ગેળામા આવ્યો નહિ દમપર દમ નીધા ખુખાવ્યા
 અને ઝમ્મર ગાધી નેજો પાછા તૈયાર થયા ગાડીતે ગાડી જોડી અને
 હલતમે મશાવ મળગારી મશાલ લઈ દગમ આગળ થયો અને ચાર
 ગરામિયા તથા એ મ્વાગે આગળ અને તેન પ્રમાણ પાછળ એમ સો
 ગાડીની આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા આ પ્રમાણે પદર મોળ માણસનો
 કાફલો રાત ઘઈ ગયેની અને કાળી અધારી ગતમા ધોતે રીરે પથ દરના
 લાગ્યો. ઝરમર ઝરમર વગસાદ વરસતો હતો અને કોઈ ટ્રાઈવાર વિજ-
 ણીઓ થતી હતી આ નાના મધની પાછળ ફટલેક ડે બાળજોગી પણ
 નાના પ્રવારના મિચા કરતો કરતો તથા તેમની ચિઝિત્તા જોતો ચાલ્યો જતો
 હતો કોઈ ટ્રાઈવાર મશાવ ઉપર પાણી પડનાથી બચા થતા બળદ
 ચોકતા અને મોડાના કાન ઉંચા થતા રતા ચોડે ચોડે અતરે અશીણિયા
 ગરામિયા ખુખારતા હતા અને મહિંમહિં ગાડીન બળદ હાકતા ડચકારા
 પણ વગાડતો હતો વિજળીને ઝમકારે કે કોઈ ગ્રાણીના ભણુદારે મદમરત
 ઘોડાઓ ચોકતા હતા પથ્થરમા અખડતા પગે જડેની નાળમાથી અગ્નિ
 ઝરતો હતો જોગી, 'ધાઈ મગનુ પણ નહિ અને છેડે ભાગનુજો નહિ'
 એમ મમાન અતરે ધોતેધોતે આ સર્વ ત્રીયા જોતોજ વહે જતો હતો
 અધીગપ્તથી ગાડીમાથી થતા પ્રશ્નના ગાડીન ઉત્તર આપ્યે જતો હતો કે
 'હમણા પહોંચી જઈશુ'

આમ ચાલતા ચાલતા શિયાળના મોડયા એટલે રૂઢ વજૂત
 બોલ્યો કે 'દોઢ પટોર રાત ગઈ' ગત ગઈ પણ આમ આવ્યું નહિ અને
 વટેવમા બેઠેલાની આતુરતા ખૂબ પધી ખવામણ પૂછ્યું કે 'હજી ફટલે
 ફર જનાનુ કે?' કોઈએ જનાન દીધો નહિ તેથી નેણ જગ ઉતાવળે પૂછ્યું
 કે 'કુમ શ કે?' એક ગરામિયે કહ્યું કે 'તમને શો બો કે?' એટલે બીજા
 બોલી ઉઠ્યા કે 'બો જો કે બા' આટલા બધા વાત ઝીએને' આમ
 અભિમાન બતાવી ખુખારતા અને મુજ ઉપર તાર દેતા ગરામિયા આગળ
 ચાલવા લાગ્યા ગાડીતના કહેવાથી હલતમે વાત માડી અને તેમા કોઈ
 કોઈ ડુકારો બણવા માગ્યા ત્યારે કોઈતો અશીણના જમમા અરધા ઉંધતા

ને અરંધા નમતા જેવી વેંધટ સ્થિતિમાં ચાલવા લાગ્યા. થોડે ગયા એટલામાં ઘોડાએ કાન માંડ્યા અને ગરાસિયા ખુંખાર્યા. સામેના ઘોડા હલુ-હલુયા અને સ્વારોએ આમતેમ જેવા માંડ્યું, એટલે એક વેંધટ ગરાસિયો કંઈક ટોળમાં બોલી ઉઠ્યો કે 'અલ્યો ! એ તો પડ્યો પડ્યો, પડ્યો !'

વળી ચાલ્યા અને થોડેક ગયા એટલે પાછા ઘોડાએ કાન માંડી હલુ-હલુયા. સામેના ઘોડા પણ સામા હલુહલુયા અને એક ક્ષણમાં તો તબડકી પણ સંભળાઈ. જોતજોતામાં જમ જેવા પાંચ બહારવટિયા આવી પહોંચ્યા. પહેલે સપાટોન તેમણે હળમને રામશરણ પહોંચાડી દીધો. સ્વારોએ બંદુકો ભરીને તૈયાર રાખેલી હતી પણ અંધારૂં થયું એટલે નિશાન ક્યાં માંડે !! વળી અજવાળાને આધારે ચાલતા સ્વાર ગરાસિયા ઘોડાએ તથા બળદ સૌ અંધારૂં થતાં આંધળાંભિત થઈ ગયાં હતાં. બહારવટિયાઓએ તેમની ગભરામણનો લાભ લીધો અને જોતજોતામાં સ્વારોની ચઢણી કરી નાંખી. 'વાધ છીએ, વાધ !' એમ કહેતા હતા તે ગરાસિયા ગભરાઈ ગયા. અંધારામાં નાસલાગ કરતાં કોઈ ઘોડાના અને કોઈ બળદના પગતળે કચરાઈ ગયા. કોઈને બહારવટિયાએ મારી નાંખ્યા અને એક વૃદ્ધ રજપૂત ગાડીની તળે પુળામાં પેસી ગયો. ગાડીત ચાડો થયો અને તાલ જોઈ બળદને ડચકારવા ગયો. પણ એટલામાં તો એક જણ તેનુંએ માથું ધડથી જુદું કરી નાંખ્યું. ગાડીતનું માથું ચીલામાં પડ્યું તેવામાં ભોગબોગે બળદ આગળ ચાલ્યા તેથી તેને માથેજ વહેણતું પૈકું સિંચાયું. કુંવરીનું રક્ષણ કરવાને આવેલા સૌ ખપી ગયા. લોહીની નીકા વહી. બહારવટિયા ગાડીની આસપાસ ફરી વળ્યા અને ઝટ બળદનાં જોતર કાપી નાંખ્યાં.

એક જણ ખોગીરમાંથી મશાલ કાઢી સળગાવી અને ગાડીમાં કોણ છે તેની તપાસ કરવા માંડી. એક તરફનો પડો ઉપાડીને પૂછ્યું કે 'કોણ છો, બહાર નીકળો.' એ બવાસણો બહાર નીકળી અને કુંવરી તો પડો ઉચકતા પહેલાંજ બીજા બાજુએ ઉતરી પડી. બહારવટિયે પૂછ્યું કે 'કુંવરી ક્યાં છે ?'

'કુંવરી ક્યાં ?'

‘જુનું બોલે છે કે રાંડ’ એમ કહીને એક જણ તેનું માથું ઉડાવી દીધું. બીજી કરગરી પડી અને કહ્યું કે ‘કુંવરી નથી અને તમારે જે જાણ્યું તે લો.’

બહારવટિયો ચિદામ્નને તે ખવાસણનું માથું કાપવા જતો હતો એટલામાં તો એનું માથું જમીન ઉપર પડ્યું અને હાં ! હાં ! કરતા કરતામાં તો ચાર જણ કપાઈ ગયા. એક જણ ઘોડી ઉપર ચઢી માત્ર નાસી છૂટ્યો પરંતુ નાસતાં નાસતાં તેણે ચારના મારનારને એક સખત ધા ક્યો.

મકરણ ૨ જી.

મમનું પગરણ.

રજને પાદરે એક માણસપુર ગયા હાથેળિયા યુવેરના મોટા વાડામાં બે ત્રણ જાવલીનાં કુંપડાં હતાં. તે રજ્યા ખજ્યા વટેમાર્ગ અને કોઈ કોઈવાર દરબારી નોકર અમલદારના ખટલાને ગતવાસો કરવાને કામ આવતાં. કોઈતેને ધર્મશાળા કહેતું અને કોઈ ત્યાં આગળ એકાદ બે દરબારી નોકરો રહેતા તેથી પીરજનું ચાલું એમ પણ કહેતું. ગામ આ ચાણાથી કેટલાક ગાઉ દૂર હતું અને વચ્ચે એક નાનું નાણું હતું. ગામમાં કુતરાં ભસતાં હતાં તેનો અને નાળા ઉપર શિયાળવાં રોતા હતા તેનો સોર સંભળાનો હતો. વરસાદ થવાથી દેડકાં અને તમરા સોર કરી ગ્લાં હતાં. મધરાતની ઝઘરો વાગી ગઈ હતી. હરણ્યો માથે આવી હતી અને નિર્મળ થયેલા આકાશમાંથી તારા મંડળ નજરે પડતું હતું. આ વખતે એક ગાડી, ઉપર કહી ગયા તે ધર્મશાળાના ઝાંપામાં આવીને ઊભી, એટલે એક વૃદ્ધ રખવાળ ખુંબારીને બોલ્યો કે ‘કાણુ છે ?’ ખવાસણે જવાબ દીધો કે ‘દરબારી માણસ’ ‘તારે વહેલને મારી પુંકે મહિં લાવો’ એમ કહીને તે આગળ થયો અને યુવરમાળના ધણુધણાટ સાથે વહેલ પીરજના ચાણામાં પેડી.

દરબારી ઝુંપડામાં વરતાણિયે ત્રણ માંચા નાંખ્યા. ખવાસણના કહેવાથી દેવતા સળગાવીને વરતાણિયે બહાર ગયો. ખવાસણે પારણાં વાર્યાં અને કુંવરીને કહ્યું કે 'મૈનાક્યા ! તમે હવે નિરાંતે સૂઈ જાઓ.' 'આ તું શું બોલે છે ? આપણે માટે જેણે પોતાનો જીવ ભેખમમાં નાંખ્યો તેનો તો વિચાર કર. જોગીની જાત એનું બિચારાનું કાણુ છે ? ચાલ હું ખાસે ખેસું અને તું જરા એનો ધા ચેવ.' બન્ને જોગીના માંચા આગળ ગયાં. કુંવરી ઉભી રહી અને ખવાસણ ગોદડામાંથી ૨ કાઠી પહેલ કરવા લાગી. લોહી વહી જવાથી અને પંથ કરવાથી થાકી ગયેલા જોગીની આંખ મળી ગઈ હતી. તાજ ધામાંથી નીકળતા લોહીએ ગોદડું રંગાતું હતું. માંચાની ખાસે ઝોળી કંથા ચીપિયો અને પાવડીઓ પડી હતી. કુંવરી પોતાને માટે આ દશાએ પહોંચેલા જોગીને ધારી ધારીને જોતી અને વિચાર કરતી હતી કે 'ભલા ભગવાન ! આ સુકુમાર પુરુષને તે કેમ જોગી થવું પડ્યું હશે ? મુંજનો દોરો તો હજી હવે ફૂટે છે, એટલામાં આ દશા ! ! દાણુ હશે ? ખરે મને તો આ કાઠાં રાજખીજ હોય એમ લાગે છે; કારણ કે:-

હુખી ના રે' પ્રીતડી, હુખાં ના રે' નૂર;
હુપા ના રે' રાજવી, ને હુપા ના રે' સૂર.

અહાર માણસને મારનાર બહારવટિયાઓને કાપી નાંખનાર તે શું બ્રાહ્મણ હોય ? અને વૈશ્યનાં તો ગર્જન નહિ ! કાઠાં રાજકુંવર તો નહિ હોય ? પણ હું ભૂલું છું. રાજકુંવરને ખીલતી જીવાનીમાં જોગ શો ? હશે. હુખ વગર કંઈ માણસ આવો રસ્તો લે ?

પહેલ કરતાં કરતાં ખવાસણ ઝોકાં ખાવા લાગી તે જોઈ કુંવરીએ કહ્યું કે 'તારી આંખોમાં હંધ ભરાણી છે તે કંઈકે ઝોળાનું ડાળ વેતરીશ. જા સૂઈ જા. હું ધા ચેવું છું પણ ચોડીવાર પછી હું તને ઢિઢીકશ હો.' ખવાસણ સૂઈ ગઈ અને કુંવરી જોગીના માંચા આગળ બેઠી. અહો ! શી પ્રભુની લીલા !

क च ननु जनकाधिराजकन्या ।

क च दशकंधरमंदिरे निवासः ॥

કુંવરીએ વળી એક ક્ષણવાર જોગીનું મુખ ધારીને જોયું. હાથ જોયા મગ જોયા અને ટુંકામાં પ્રત્યંગ ન્યાળીન્યાળીને જોયાં, જોતાંજ તેને ખાતરી

થઈ કે ' આ બ્રુવાન જોગી નહિ પણ ખરેજ કાઈ રાજકુમાર છે. હાથમાં છત્ર ચામરનાં ચિહ્ન તે ખભે ઝાળી નાંખીને આંગણે આંગણે ભટકનાર બ્રાહ્મણના હાથમાં હોય કે ? ' આમ વિચારની પરંપરાએ સ્તબ્ધ થઈ કટલીક વાર લગી, તે બેસી રહી પરંતુ પછી પોતાને કામળ હાથે જોગીનો ધા ચેવવા લાગી. એક બે વાર ધા ઉપર ગરમ ૩ અડકતાં જોગીએ આંખ ઉઘાડી અને ૩૫ ૩૫નો ભંડાર એક રાજકન્યાને પોતાનો ધા ચેવતી જોઈ. આંખે તેના મુખચંદ્રનું પાન કર્યું અને મનમાં વાસ કર્યો. " અહા ! પ્રભુ, તારી શી ખલિહારી છે ! તારું ધાર્યું થાય છે, મનુષ્યનાં તો ફાગટ ફાંફાં ! નવી માએ તો થાય એટલું કર્યું પણ તેં આ લાવો લેવરાવ્યો. અહા ! આ એ મૈનાક ! હશે, હરિ હરિ ! હવે મારે ને મૈનાકને થું છે ! વાત વીતી ગઈ અને મુખ રૂબાં થઈ ગયાં. આ વેષે પણ આવો વિચાર ! ! હત શુભ-

મિક્ષાશનં તદપિ નીરસમેકવારં

ગદ્યા ચ મૂઃ પરિજનો નિજદેહમાત્રં ।

વસ્ત્રં ચ જીર્ણશત્રવંદમયી ચ કંથા

હા ! હા ! તથાપિ વિપયાન્ન પરિત્યજન્તિ ॥

જોગીએ ગાડીતદ્વારા મૈનાકને ઝાળખી હતી પણ મૈનાક તો ખિચારી એને જોગીજ માનતી હતી. દયા ભાવથી કુંવરીએ જોગીને પૂછ્યું કે ' મહારાજ ! તમને દુઃખ તો થશે પણ જો કહે તો ધા ઉપર બળતું ૩ લગાડું, કારણ કે તેમ ક્યાંથી આરામ થતાં વાર નહિ લાગે. ' જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ' અમારે જોગીને તે જાતનાં જાતન શાં ! ! આજ પડો કે કાળાંતરે પડો. આખો સારો સંસાર તન્યો તેને દેહ કેમ વહાલો લાગે ! ' આટલું બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાં પાણી આવ્યાં અને તે છુપાવવાને તેણે પાસું ફેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ મિથ્યા, પાસું ફેરવાયું નહિ. વિચારથી મગ્ન ધમધમી ગયું. શરીર પરસેવે નવાઈ ગયું. જોગીએ પોતાની ઝાળીમાંથી અંચળો માગ્યો પણ તે નહિ આપતાં રાજકુંવરીએ સાડીના પાસવેળ જોગીનું ભરમભરિત કપાળ લૂછી નાંખ્યું.

પ્રેમજ મનુષ્યને પ્રેમનો માર્ગ આપે છે, તેમ પાસવ ઉચો કરીને રાજજોગીનું લલાટ લૂછતાં કુંવરીનું પોયણીના પાન જેવું સુકેમાર પેટ અને

કમળદ્રોશ જેવા ભરાતી બુવાનીથી ઉપડતા ઉર પ્રદેશે જોગીને ચમકાવ્યો. તેણે તેની આંખમાં પ્રેમઅંબુજન આંજ્યું. ધમધમી જતા અંતઃકરણને ઠેકાણે સખતાં જોગીએ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો, તે નિઃશ્વાસ વાટે કુંવરીનાં રૂવાં ઉભાં કર્યાં. તે સમજી શકી નહિ કે પોતાને શું થાય છે ? તેનું મન મુંઝાવા લાગ્યું. અંતરાત્મા ખંડાર્ધ જવા લાગ્યો. ઉપરાઉપરી વિચાર આવવાં આંજ્યા અને તેથી તેણે ધૂનતે અંધરે ધૂજયું કે ‘ માનો ન માનો પણ તમે જોગી નથી. તમે તો કાંઈ ક્ષત્રિયાણીના પેટમાં પાકેલું રાજરત છો, કારણ કે, ધા કરવા ને સાંખવા એ બીજાનું કામ નહિ. ’

રાજજોગીએ પોતાની ખાતરી કરી લેવાને ધૂજયું કે ‘ તમે કાણ છો, ક્યાં જાઓ છો અને ક્યાંથી આવો છો ? ’

‘ હું વલ્લભીપુરથી મારાં ફાઇને ત્યાંથી આવું છું, દેવપદ્મ થઈ સૌપુરને માર્ગે કલ્યાણ જવાનો વિચાર છે. હવે તમે ક્યાં જાઓ છો તે કહો. ’ કુંવરીએ હસીને ધૂજયું.

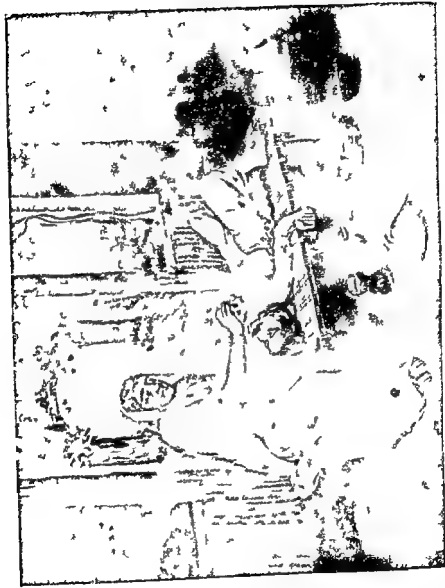
કેટલીકવાર લગી વિચાર કરી જોગીએ ઉતર આપ્યો કે ‘ અમારે દેશ શો ? જ્યાં રાત પડે ત્યાં ઘર અને જ્યાં જઈએ તે દેશ. ’

‘ એમ ન બોલો, ’ એટલું કહેતાં કહેતાં તે ફરીને હસી મઠ અને શરમથી આંખ ઝીણી કરી તેના મુખ સામું જોવા લાગી.

‘ બહુ થયું. હવે ચેવવું રહેવા દો. તમે ચાકેલાં છો રાજકન્યા છો, નાનુક છો અને ઉજાગરો કરશો તો તમારી નખિયત બગડશે માટે હવે સૂઈ જાઓ. રાત પણ બહુ મઠ છે. ’

‘ વારું એમ કરીશું ’ એટલું બોલી કુંવરી ઉભી થઈ અને દેવતા કનજી ગયો હતો તેને જરા સતેજ કર્યો. જ્યાં બે મોટાં પહેલ બનાવ્યાં. જોગીની પાસે તેને પાટો બાંધવાને બેઠી. ચેવેલા ધા ઉપર પુમડાં મૂકી કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં કુંવરીએ પોતાનું અંબર ઘાડી સારી રીતે કરીને ધા ઉપર બેઠીએ તેવા સખત પાટો બાંધ્યો.

‘ આ તમારો ઉપકાર હું જોગી તે કેવી રીતે વાળીશ. ’ એમ જોગીએ બહુ બિનવથી કહ્યું.

તેણે તેની આંખમાં પ્રેમનળન આંખરું.

પૃષ્ઠ ૧૨૬.

—કોપીરાઈટ.

‘ ઉપકારી તો હું છું કે મારે માટે તમે આટલા બધા દુઃખી થયા, તેમ જતાં આમ કેમ જોશે જો ! આ જાત અર્પણ કરું તોય તમારા ઉપકારમાં તો થોડી છે. ’ એમ કહી કુંવરી હસી પડી અને પસીનો લૂછવાને કાગળે જોગીના લલાટ ઉપર કમળનાજ જેવો રૂપાળો હાથ મૂક્યો. જોગીનાં ફેવાં ઉભાં થયાં. તેણે પોતાના લલાટ ઉપરથી તેનો હાથ ખસેડવાને પોતાને દાઢે તેનો હાથ પકડ્યો. જીવન માણુમને અંગસ્પર્શ ફેવાં પરાધીન બનાવી દે છે તે જોગીને સમજાતું. જોગી હાથ ખસેડી શક્યો નહિ તેમ કુંવરી જેમ વજ્રસેપે જડી લીધો હોય તેમ પોતાનો હાથ ઉપાડી રાખી નહિ. અંતર અંતરના ભાવ સમજ્યાં. આંખો આંખના અને અન્ય અંગ અંગના ભાવને સમજ્યાં પણ મનની લત્તાએ તેમને વિકારી થતાં અટકાવ્યાં. કેટલીક વાર એકીટસે જોગી સાસું જોઈ રહ્યા પછી કુંવરીએ નીચું જોયું અને જોગીએ પ્રેમનો તિરસ્કાર કરીને આંખ મીચી.

આ રીતે જોગી અને રાજકુંવરીને પ્રેમે પરવશ કરી દીધાં હતાં એટલામાં બહાર ખડખડાટ થયો અને ઘોરા હણહણ્યા. એક જણે પૂછ્યું કે ‘ કુંવરી ક્યાં છે ? ’ કુંવરી ઉભી થઈ અને ખવાસણને ઉઠાડી. કાઈએ આવીને બારણાં ઠેક્યાં અને કહ્યું કે ‘ બારણાં ઉઘાડો ’ વજ્રભીંથી રાણી-જીએ મોઢાંસેલા સ્વારો આવી પહોંચ્યા છે. ’ ખવાસણે બારણું ઉઘાડ્યું અને એક ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની ઉંમરનો ઘઉંવર્ણો રાજવંશી અંદર આવ્યો, એક ખીજાની ખબરો પૂછી અને ખવાસણે વાટમાં વીતેલી વાર્તા કહી. ‘ જોગીનું પરાક્રમ કહ્યું અને તેને ધા વાગ્યો તે પણ કહી દીધું. માંચામાં પડયેપડયે જોગીએ તે સાંભળ્યું. ‘ કીક છે ત્યારે સૂઈ જાઓ, ’ એમ કહી તે રજાપૂત બહાર ગયો. મેનાક અને ખવાસણ સૂઈ ગયાં. માંચામાં પડતાંજ રાજકુંવર્યાને જોગી સ્વપ્નમાં આવ્યો અને આંખ મિચાતાં તે પોતાની ચારે પાસ તેતેજ જોવા લાગી. ‘ આ જોગી તે કોણ કશે ? ’ એવા ને એવા વિચારોમાં તે ભર નિદ્રામાં પડી. રાત ધણીજ થોડી રહી હતી, કુકડા બોલતા હતા અને બહાર થતો સંચાર રાતની સમાપ્તિ સૂચવતો હતો. જોગીને હવે ઉઘ આવી નહિ. તેણે વિચાર કર્યો કે સવાર થશે અને વજ્રભીંથી આવેલાં માણસ જશે તો કોઈ જોખખશે માટે વેળા જતાં ચાલ્યા જવું કીક છે.

વલભીથી આવેલા માણસ આખી રાતના ઉજાગરાથી વહેલા ઉઠે તેમ ન હતું. આવો વિચાર કરી જંગી ઉઠ્યો અને પોતાની ઝોળી કંથા ચીપિયો તથા પાવડીઓ સંભાળી લઈ તૈયાર થયો એટલામાં ખવાસણ જંગી. તેણે કહ્યું કે 'મહારાજ ! રહી જાઓ કિંવા અમારી સાથે ચાલો.' ' નહિ બાઈ હમ તો દુવારિકાં તરફ ચલે જાયજે.' એમ કહી જંગી ઝુંપડામાંથી નીકળ્યો અને કુંવરીની છેવટની રજા ન લેતાં લાગલોજ માર્ગે પડ્યો.

પ્રકરણ ૩ જું.

સમુદ્રયાત્રા.

ટલેક દિવસે બાળજંગી દારિકા જઈ પહોંચ્યો. ગામ-તીમાં સ્નાન કરી જાપાં લીધાં અને લક્ષ્મીનારાયણનાં દર્શન કર્યાં. ઓસડવેસડ વગર હજી તેનો ધા ખરોખર રુઝ્યો ન હતો. કાઠ કાઠવાર તેમાં પીડા થઈ આવતી તોપણ દારિકાંથી ગોંસાઈતું એક ઝુંડ ઘરિયા માર્ગે રામેશ્વર જતું હતું તેની સાથે તે પણ તૈયાર થયો. સર્વે ધર્માંદા જહાજમાં યાત્રા જવાને ચઢ્યા. પુરબંદર, દેવપટ્ટન અને રૌદ્રપુર વગેરે બંદરોએ બંદર કરતું કરતું તે દક્ષિણ સાગરમાં સફર કરવા લાગ્યું. દિવસ શરદ ઋતુના હોવાથી સાગર શાન્ત અને આકાશ સ્વચ્છ હતું. દિવસ ગરમ રહેતા પણ રાત્રિઓ રમણીય લાગતી. એટલાક દિવસ સુધી પવન અતુટ્કલ રહ્યો, વહાણ ઠીક ઠીક ચાલ્યું પરંતુ એકવાર મોટે પેરોડીએ તે બદલાયો. ખાણીની છોળો ઉપરાઉપરી જોસબંધ આવવા લાગી. જહાજ ડોલડોલા થવા લાગ્યું. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ સાગર વધારે ને વધારે ઉછળવા લાગ્યો. નૈઋત્ય કાણુનો પવન ધણા જોરથી સુસવાટાભેર વહાવા લાગ્યો. પહાડ જેવાં મોટાં મોટાં આવવા લાગ્યાં. પ્રતિપક્ષ જાણે જહાજને હમણાં સાગરને તળિયે ધાલી

દેશે કે શું ? એમ તે આમથી તેમ કામડાળ થવા લાગ્યું. આ જહાજમાં જોગીઓ વગર બીજું કોઈ ન હતું. સંસારનો અને માયાનો ત્યાગ કરેલો એવા જોગીઓ પણ જહાજની કોલકોલા જોઈ દૈહિક રનેહને લીધે ગભરાયા. 'આ જગતમાં પ્રાણથી પ્રિય બીજું કંઈ નથી.' કોઈ ધૈર્ય-પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા અને કોઈ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાની બાધાઓ સમ્ભવ લાગ્યા. આ પ્રમાણે જોગીઓનાં અંતઃકરણ ત્યારે પડીકે બંધાઈ ગયાં હતાં ત્યારે આપણા બાળજોગી એક ઠેકાણે ખેસી ત્યાગીઓના વલોપાત ઉપર હસતો હતો.

સુખમાં ઉછરી દુઃખમાં આવી પડેલો માણસનું મરણથી અમ્મ પ્રાપ્તો નથી, તેમ રાજજોગી ઉછળતા સાગરથી અને રૂખવાની તૈયારીમાં આવી પડેલા જહાજથી શોક પામ્યો નહિ. એક તરફ બીજા જોગીઓ ત્યારે હાથવરાળ કરી રહ્યા હતા ત્યારે બીજા તરફ બાળજોગી ખેડો ખેડો વિચારમાં લીન થઈ કાળની વિચિત્ર ક્રીડા જોવા કરતો હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં તે મનમાં બોલ્યો કે 'હે હરિ ! કોઈ પણ પ્રાણીને સુખમાં ઉછેરી દુઃખમાં નાંખીશ નહિ. દુઃખમાં ઉછરેલો સુખ માણ છે પણ સુખમાં ઉછરેલો દુઃખ વેડી શકતો નથી. ક્યાં હું ! ક્યાં રાત્યપાટ ! ક્યાં ગુજરાત અને ક્યાં આ સાગર ! વળી ભવિષ્યમાં પણ શું થશે તે કોને ખબર છે ! હું જો છચ્છું છું તે એજ કે મૈનાકના મનમાંથી મારી માયા કાઢી નંખાવજે, તેને સુખી કરજે. હું પુરુષ છું, ક્ષત્રિય છું અને દુઃખને સહન કરવા યોગ્ય છું. એ નાબુક છે, રાજકુમારિકા છે, સુખમાં ઉછરેલી છે અને સુખજ જોઈ છે. એને દુઃખ દેખાડીશ નહિ.' મૈનાકને માટે દયા લાવતો પણ દેહ માટે નહિ એવો જોગી વિચારમાં બહારનું નહિ પણ મનનું તોફાન અનુભવવા લાગ્યો.

પવનનો સપાટો વધવા લાગ્યો, સાગર પર્વતની હોળે ઉછળવા લાગ્યો. જહાજમાં પાણી ભરાવા માંડ્યું. ખસાસીઓના કહેવાથી જોગીઓ ઉભા થયા અને કડવાં નાળિયેરનાં બિક્ષા ખમ્પરથી પાણી ઉલેચવા લાગ્યા. એક મોજાનું પાણી ઉલેચાઈ રહ્યું ન હોય ત્યારે સોરું બીજા મોજાનું પાણી આવે અને દરિયાનો દેખાવ જોઈને ત્રાસી મથેલા જોગીઓ વધારે અંતરથી પાણું તે ઉલેચવા માડે. 'ઘંટીના સો ને ઘંટાનો એક' એમ જોગીઓ

મહા શ્રમે થોડું ધણું પાણી ઉલેચી રહ્યા ન હોય ત્યાર સારું તરું ભરાય એટલે ઉલેચે ક્યાં પાર આવે ! પણ નહિ આશ્ચર્યજનક છે; ચાલે કે ન ચાલે પણ જોગીઓએ સવાર સુધી પાણી ઉલેચે ઉલેચે કર્યું. સૂર્યોદય થતાં જહાજ એક મોટા ખડક સાથે અચકાઈ ભાગી ગયું. જહાજના ઉપરી ખલાસી અને સાધુઓના શ્રમ સાંધું દેવે ના જોયું. રામેશ્વર જવાને જહાજમાં ચઢેલા સાધુઓ એક ક્ષણમાં સાગરને ખોળે જઈ પડ્યા. એ સમયનો દેખાવ દેવને પણ દયા ઉત્પન્ન કરે એવો થઈ રહ્યો. જહાજ ભાગતાં કોઈ જૂડી મથા કોઈ મગરમત્સ્યના મુખમાં જઈ પડ્યા અને કોઈ ભાગેલા જહાજનાં પાટિયાંને વળગી પડ્યા. ખલાસીઓ તરવા મંડ્યા પણ સાગરનાં પાણી એવા જોરથી ઉછળતાં હતાં કે તેઓનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. પ્રાણુની ગભરામણમાં માણસો એક બીજાને વળગી પડ્યા અને એમ થતાં જોડેજ જળશાયી થયા, ભક્ષ મળવાથી આસપાસનાં મગરમત્સ્ય દોડી આવ્યાં અને તરતા તથા પાટિયાએ બાંહેલા માણસોને ખેંચવા લાગ્યાં. પાણીની છોળે ફર ગયા તે મગરમત્સ્યથી બચ્યા તોપણ આખરે કોઈ થાકી જવાથી અને કોઈ મત્સ્યનાં બચકાંથી હેરાન થઈ નાસીપાસીથી એક પછી એક ડૂબવા લાગ્યા. કોઈ જૂડવાની તૈયારીમાં નાક કાન અને મોંમાં ખારાં પાણી પેસી જતાં હૃદયદ્રાવક મરણ ચીચિયારીઓ પાડવા મંડ્યા. કોઈ સંતસાધુ 'શિવ શિવ' અને શિવનું નામ રટતા જળવાસી થયા.

રાજજોગી જહાજ ભાગતાં સાગરમાં પડ્યો પણ સદ્ભાગ્યે એક પાટિયું તેને હાથ લાગી ગયું. પ્રાણુ રક્ષણને માટે તે તેને વળગી પડ્યો. આયુષ્યની દોરી લાંબી તેથી દરિયાએ પણ તેને ફર નાંખી દીધો અને તે પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર 'જે એ હજાર હાથના ધણીએ ધાર્યું હશે તે થશે' એમ ધક્કર ઉપર આસ્થા રાખીને પાટિયાને વળગી રહ્યો. ધણા ખંડા જોગીઓ ડૂબી ગયા અને રાજજોગી જીવતો પણ મરેલા જેવો એક પાટિયા ઉપર પડી રહ્યો. સૂર્યોદય થયો અને હસ્તાચિત્રાનો સૂર્ય પ્રખર પ્રચંડ કિરણથી તપવા લાગ્યો. જોગીનો ધા રુઝાયો ન હતો. તેમાં ખારું પાણી પેસવા માંડ્યું અને ઉપરથી માંકડાંનાં માથાં ફાટી નીચે એવો તડકો પડવા માંડ્યો. ધામાં લૂણ એ દુઃખ જોગીએ આ સમયે અનુભવ્યું એટલું જ નહિ પણ

માછલાંએ પણ તેને ખિચારાને હેરાન કરવામાં બાકી રાખી નહિ. કોઈ વાર પગે કોઈ વાર હાથે અને કોઈ વાર બીજા અંગ ઉપર માછલાં બચકાં ભરે અને લોહી સાથે ખાઈ પાણી મળતાં તરવારના ઝટકાથી પણ વધારે દુઃખ થાય. આમ એના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. હાથ કે પગ હાલે નહિ અને આંખમાંથી આંસુ કે કંઠમાંથી રુદનનો સ્વર પણ નીકળે નહિ. પેટમાં ભૂખ લાગેલી કંઈ કાંટા પડેલા અને પ્રાણ ગમરાય પણ દરિઆ વચ્ચે રામ નામ રમરણ વગર બીજું શું શરણ હોય ? આ રીતે દુઃખ દુઃખ અને દુઃખ-મય હાલતમાં જોગી બપોર સુધી તો હોંશિયાર રહ્યો પણ પછી ધડીએ ધડી તેના દુઃખમાં વધારો થવા લાગ્યો. બપોર પછી તે છેક બેમાન થઈ ગયો. અહો ! શી ધ્વજરની લીલા ! રાજમહેલમાં જિંક આવતાં પણ જોને ખમા ! ખમા ! થતી તે સુકુમાર રાજકુમાર આજ સાગરના ખોળામાં અને મરણના મુખમાં પડેલો તેની પાસે તેનું કોઈ નહિ ! એક આખો દિવસ અને એક આખી રાત રાજજોગી આ પ્રમાણે બેમાન અવસ્થામાં સમુદ્રમાં પડી રહ્યો, પણ ‘રામ રાખે તેને કાણુ આખે’ તેમ ધ્વજે તેની સંભાળ લીધી. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં પાટિયા ઉપર સખરૂપ થઈ રહેલો રાજકુમાર પાણીની ઓળાએ સોવાતો સોવાતો એક પવંતના મૂળ આગળ કિનારે આવી પડ્યો. દરિયાએ પણ દુઃખી જોગીને સંધર્યો નહિ. ‘પોતે કિનારે પડ્યો છે,’ એવું તેને તો ખિચારાને ભાન પણ ન હતું. કિનારે એવો હતો કે જ્યાં આગળ ભાગ્યેજ કોઈ મનુષ્યનો સંચાર હોય ! ભરતી ઉતરી ગઈ, સાગરનાં પાણી પાછાં વળ્યાં અને સૂર્યોદય પણ થયો. જોગીને મૂકીને પાણી એક ગાઉ દૂર ગયું તોપણ જોગી જાગ્યો નહિ. પાટિયાની સાથે હાથની મડા ગાંઠ પડી ગઈ હતી, શરીર ફેગાઈ ગયું હતું અને કરડાયેલા ભાગ સૂજ ગયા હતા. શખમાં અને આમાં કંઈ તકાવત રહ્યો ન હતો. સૂર્ય ઉઠ્યો અટ્યો જોગી ઉપર તડકો પડ્યો, ફેગાઈ ગયેલાં અંગ સુકાઈ ગયાં અને બપોર થતા આંખા પણ જોગી તો હાલ્યો કે આલ્યોજ નહિ. શખ ધારીને કાગડા આંખા અને તેમણે ધામાં ચંચુ પ્રહાર કરી બ્રહ્મરંદ્રમાં ધ્વજરનું નામ રટતા તેના જીવને શરીરનું ભાન કરાવ્યું. જોગી સળવળ્યો, આંખ ઉઘાડી અને દુઃખથી મહા મહેનતે જોડો થયો. ‘અલખ તુહિ, અલખ તુહિ, તારી

બલિહારી ! ' એમ બોલ્યો. આમ તેમ જોયું સાગરનાં પાણી દીડાં નહિ અને સૂર્યને માથે આવેલો જોયો ત્યારે જોગીએ કાણુ વાર આંખ મીચી પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી તેની લીલાનું ગાન કર્યું.

વળી ઉંઘમાંથી ઉઠ્યો હોય તેમ આંખ મસળી શરીર સામું જોયું, ઉભો થયો, ચારે તરફ દષ્ટિ કરી અને પાછો પેલા પાટિયા ઉપર બેસીને બોલ્યો કે ' આથી વળી ખીજું કેવુંએ દુઃખ વેઠવાને આ દેહ દરિયામાંથી નીકળ્યો હશે ? ઈશ્વરને ગમ્યું તે ખરું ! મારે ભાગ્યે તો નહિ પણ ટાઇનેજ ભાગ્યે ઈશ્વર આડે આવ્યો હશે. મારે શું છે ! સુખ દુઃખ કોને છે ! એ તો આ પંચમહાભૂતના ભામા છે. આઠઆઠહું થતાં હઠીલો થયો હોય એવો મારો જીવ આ દેહને છોડતો નથી તે કંઈ સારાને માટે હશે મારે તેને પાડીને શું કામ છે ? ' આમ વિચાર કરી તે ઉભો થયો. સૂર્યના-શયણ સામે હાથ જોડ્યા, પાટિયાની પ્રદક્ષિણા કરી અને શરીરમાં શક્તિ ન હતી તેમ છતાં પર્વત ઉપર ચઢવાનો યત્ન કર્યો. આજાં થઈ ગયેલાં અને મત્સ્યના ચંચુપ્રહારે કાણાં મઈ ગયેલાં પગનાં તળિયાં બરોબર મંડાય નહિ તોપણ મહા સંકટે ધીરેધીરે તે પર્વત ઉપર ચઢ્યો. થોડેક ઉપર ગયો એટલે વૃક્ષોની ઘટાથી છાયાવાળી એક ખીણ નજરે પડી. ત્યાં આગળ એક નાનું સરોવર પણ લહેરે જતું હતું. તેના તટ ઉપરનાં

ઉંઘતા જોગીને જોઈ તેઓ પ્રથમ તો આશ્ચર્ય પામ્યા પણ પછી ધારીને જોતાં તેમને સમજણ પડી કે આ કેઈ સાગરમાંથી નીકળેતો માણસ છે, “ પ્રાણીપર દયા કરવી એજ પ્રાણીનો મુખ્ય ધર્મ છે ” તો આ તો ઉત્તમ પ્રાણી છે. પોતે થાકેલા હતા તેથી થોડીવાર ઢાયામાં બેઠા. પછી એક ઝોળી બનાવી તેમણે રાજજોગીને તેમાં નાંખ્યો. ને તેમ કરતાં પણ તે જાગ્યો નહિ. બૌદ્ધ શ્રમણા મહા સંકટે તેને ઉપાડીને માર્ગે પડ્યા. સાંજ પડતાં પડતામાં તેઓ પોતાના સ્ત્રીમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંના અધિકારીએ દુઃખી જોગીને લાવવા માટે સાધુઓને શાખાશી આપી તેની બરદાસ કરી. કંઈ પણ ઉપચાર વગર જોગી જાગ્યો અને પોતાની સેવા કરતા બૌદ્ધ શ્રમણાને જોઈને આનંદ પામ્યા.

સ્તૂપના અધિપતિએ જોગીની ખબર પૂછી અને તેનું વૃત્તાંત સાંભળી અધળા વિસ્મય પામ્યા. સાધુઓએ જોગીને પથ્ય ખાવાપીવાનું આપ્યું એટલુંજ નહિ પણ તેના મા ઉપર અને માછલાંએ બચકાં ભર્યા હતાં તેની ઉપર પર્વતમાંથી વનસ્પતિ લાવી વાડીને ચોપડી. ત્રણ ચાર દિવસમાં તે હોંશિયાર થયો. એક અઠવાડિયા પહેલાં તો વનસ્પતિના શુભ્રથી ને ખોરાકથી તેનામાં જોઈએ તેવી શક્તિ પણ આવી. સાંજે થયા પછી તેણે બૌદ્ધ સાધુઓની રજા માગી. મઠના અધિપતિએ તેને જોઈતો સામાન ઝોળી કંથા ચીપિયો વગેરે આપ્યું. રાજજોગી બૌદ્ધ ધર્મનાં અને સાધુઓનાં વખાણ કરી ત્યાંથી પછી રામેશ્વર જવા નીકળ્યો. સાધુઓના કહેવાથી તે પ્રથમ સૌપુરને માર્ગે પંચ્યો.

બૌદ્ધ સાધુઓએ બતાવેલા માર્ગે રાજજોગી સૌપુર તરફ ચાલવા લાગ્યો. માર્ગ પહોડી અને કંઢંગો હતો. વાઘવરનો ભય અને હામકામ કાળાં અને લીલાં પાણીના ખાડા બરેલા એટલે રસ્તો પણ ખૂટે એવો ન હતો. માર્ગમાં ગામ નહિ અને વટેમાર્ગુ પણ ભાગ્યેજ સામા મળે. તે આવા નિર્જન વનમાં શધને એક દહાડો ચાલ્યો. ખાવાનું મળ્યું નહિ અને હેરાન પણ ખૂબ થયો. રાત પડતાં છતરપલંગ ઉપર સુનાર રાજપુત જાડ ઉપર ચઢીને બેસી રહ્યો અને પ્રભાત થતાં પાછલા દિવસનો લાંઘણા દાતણ કરીને પાછો પંથ કરવા લાગ્યો. બપોરે કંઈ ફળદ્રુપાદિક મળ્યાં તે

ખાઈ લીધાં. તે દિવસે પણ ચાલ ચાલ કર્યું ત્યારે સાંજે એક નાના ગામડાં આગળ આવી પહોંચ્યો. પાંચ પચીસ જાપરાનું નાગડા લોકનું તે ગામ હતું. ત્યાં ભિક્ષા મળે એમ હતું નહિ. વળી થાકેલો એટલે આંગણ આંગણ ભટકવા પણ ક્યાં જાય ? પેટમાં પગ ધાલીને એક કાપાલિક જાતિના નાગાબાવાના મઠમાં જાનોમાનો પડી રહ્યો. સવારે ઉઠ્યો ત્યારે આવાએ ખખર પૂછી અને પોતે જે ભિક્ષા કરી લાવેલો તેમાંથી થોડો આટો આપ્યો. એ ઠેઠરાં ટીપી ખાઈ તેણે પાછો સૌપુરનો માર્ગ લીધો.

પ્રકરણ ૪ થું.

વિધિજ બળવાન છે.

જિયેરી, સોપારી અને ખજૂરીનાં ગ્રાહી જેના ઉત્સર્ગ શોભી રહ્યા હતા એવા અને આંખા જાંબુડા નિમ્મ અને મોટાં મહુડાનાં વૃક્ષથી જેના શુંગ ઉપર વનસ્પતિરૂપી શિરોભૂષણ આવી રહેલું હતું એવા સલાદ્રિના સુંદર પર્વતશુંગ ઉપર એક રાજભવન બાંધેલું હતું. જાત-જાતનાં ફૂલગ્રાહ વાવીને રાજભવનની આસપાસ સુંદર બગીચો ફરેલો હતો. પર્વતમાંથી પડતાં ઝરણોથી જ્યાં લીલોતરી સિંચાતી હતી એવા એક રમ્ય ઉદ્યાનના પશ્ચિમ ભાગમાં એક રાજકુમારિકા કુદરતની લીલા જોતી સાંજે ફરતી હતી. તે ચૌદ પંદર વર્ષની હોઈ પહેલી જીવાનીમાં આવતી હતી. તેનાં અંગમાં વિકાર થવા લાગ્યો હતો. પગની ચંચળતા આંખોમાં અને આંખોનું માંઘ પગમાં જતું હતું. રતિનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી આ રાજકન્યા ધડીમાં આમ અને ધડીમાં તેમ પક્ષીઓ તરફ જોતી અને ધડીમાં ખીલતી માધવી લતા તરફ જોતી અને લટકબંધ ગજગતિએ ચાલતી મહેલ તરફ જતી હતી. પુરુષવધી વિખુટી પડેલી ઉર્વશી જેવી આ

રાજકન્યા મહેલ પાસે ગઈ અને એક સુંવાળા આસન ઉપર બેઠી. આમ તેમ જોયું પણ કોઈ નજરે પડ્યું નહિ ત્યારે જોમ ભય પામી હોય તેમ ઉભી થઈ અને બગીચા સંમુખ પડતા પોતાના ઔરડામાં જઈ ફાળવાર બેઠી છતાં ત્યાંજે ગમ્યું નહિ. વળી ઉભી થઈ બારીએ ગઈ ત્યાં પણ ગોઠ્યું નહિ. વિચાર કરતાં કંટાળો આવ્યો કંઈ સૂઝ્યું નહિ. મન ન સમજી શકે એવા ઉદ્વેગમાં પડ્યું. જીવને ખુશી કરવાને છેવટ તોણ પોતાની ચિત્રશાળા ઉઘાડી, તેમાં પેસતાં એક ચિત્ર તેની નજરે પડ્યું તે તેમાં નગર કળા ગઈ. જડી લીધી હોય તેમ તેનાથી આગળ ચલાયું નહિ. એકદંત્રે તે તેને ધારીધારીને જોવા લાગી. ચિત્રને નીચે ઉતારી છાતી સરસું ચાંધ્યું. આમ તેમ જોઈ સુંખન કર્યું અને તરતજ એક રુમાલમાં વિંટી લઈ પોતાના ઔરડામાં ગઈ. જામમાં જઈ બગીચા સામે બેઠી. રુમાલમાંથી ચિત્ર કાઢી પોતાની સામે મૂક્યું અને તે ઉપર અનેક મનોરથ કર્યા. ‘મનોરથમાં અને મનોરથમાં ગુજરાત દેશની ગામ ઉપર, અને ગામની ધર ઉપર અને ધરની સ્ત્રીઓ ઉપર આવી. છેવટ વિચારમાંજ દરિયુના જેવાં ચંચળ નેત્ર-વાળી નાનલુક બાળા બોલી ઉઠી કે ‘નહિ દક્ષિણ કરતાં ગુજરાતની રાણી-ઓનો વૈભવ વધેજ. ગુજરાત તો કાચું સોનું ! સ્ત્રીઓપણ ત્યાંનીજ ! મુખ વૈભવ પણ ત્યાંનાજ ! શું ફોઈયાનો વૈભવ મારી માતાથી ચડિયાતો નથી ? એકવાર તો નહિ પણ હજાર વાર ! રાજ પણ ત્યાંનાજ ! રાજવંશી રજપૂત પણ ત્યાંનાજ ! પરમ માહેશ્વર સેનાધિપતિ બહાદુરની કીર્તિ દક્ષિણમાં ગવાય છે, તેના વંશજે કંઈ ઓછું ? અને કાળજીને કારી નાંખે એવા રાજકુંવરો પણ ત્યાંનાજ ! ગમે તેટલો પણ કાંકણ દેરા કવડો ! લોક કોણ ! લંજોટિયા કે બીજા ! ફોઈયાને દાદજીએ સૌંકય ઉપર ગુજરાતમાં દીધાં હશે તે શું અમસ્તાં. મુઠ્ઠી રાંડ ફોઈ ! એણેજ મારા બાણમાં ધૂળ નાંખી, બાકી રાણી વસંતસેનાના કુંવર સાથે બાપાજી મને પરણાવવાના હતા. ફોઈએ રાંડે એ કુંવરને મારી નાંખાવ્યો એમ પેટી ખગાસણુ તે દહાડે કહેતી હતી. રાણી વસંતસેના કેવાં માયાળુ ! હું એમની સૌંકયની બત્રીજ પણ મને કેટલું માન ! ફોઈની ઉપર ક્યારે એ બિચારાં અંટસ રાખે છે ? જો કે એણે તો રાંડે એમને અમાનિતાં કરાવ્યાં અને એમનું સર્વસ્વ હુંટી લીધું.’

આમ વિચાર કરતી રાજકન્યા હવે ભવિષ્યમાં ફાણુ જાણે શુંએ
 યશો ? એવી નિરાશાથી સ્તબ્ધ થઈ શાંત રહી, એટલામાં બારણું ઉઘાડીને
 એક ખવાસણુ અંદર આવી. બારણું ઉઘડતાંજ પેલી છબિ રુમાલમાં
 બિંદી કુંવરીએ સંતાડી દીધી. ‘ આવ, શેલુ ! ’ એમ કહી ખવાસણુને
 બોલાવી. ખવાસણુ આવીને કુંવરીની પાસે બેઠી અને બોલી કે ‘ મૈનાકન્યા !
 કાલે અમે ઉપડીશું. બહુ રહ્યાં. આજ તમારાં માતા-રાણી મેનાળા અને
 મહારાજ શ્રીરામરાજની રજા લીધી. આજ તમને મળીએ તે મળીએ !
 પછી ક્યાં મળવાનાં ! વિવાહમાં તમારાં ફાઈળા લાવશે તો આવીશું નહિ
 તો છેલ્લી સલામ ! ’

શેલુ ! એમ કેમ બોલે છે ?

એમ નહિ તો બીજું શું ? તમે પણ પાછાં કહિં મોઠાં પટરાણી
 યશો એટલે અમને મળવાં તો દુર્લભ !

ખવાસણુની આંખમાં પાણી ભરાઈ ગયાં.

શેલુ ! આમ શું કરે છે ! કાલે આપણુ મળીશું. મેર મુઠાં આમ
 આંસુ શું ઢાળે છે ! મને તું વિસરવાની નથી. લે ચાલ હાંશિયાર થા.
 જો સાંભળ, મારે તને કંઈ કહેવું છે. ત્યાંથી ઉઠી ખવાસણુ અને મૈનાક
 બીજા એકાન્ત ઓરડામાં ગયાં. ત્યાં બેઠા પછી પ્રથમ શેલુએ પૂછ્યું કે
 બોલો શું કહેવું છે ? જે હોય તે ખુશીથી કહો !

સાંભળ, શેલુ ! તને પેલો પીરજના ચાણુવાળો જોગી યાદ છે ? એ
 જોગી તો ગુર્જરી રાણી વસંતસેનાનો કુંવર નહિ હોય ? એ કુંવરની છબિ
 તો મેં જ જોઈ છે અને તે તો કુંવરનેય સારી રીતે જોયેલા છે. તમારા તો
 પાટવીકુંવરને ! માન ન માન પણ મને તો એ જોગી ગુર્જરીના કુંવર જોવો
 લાગે છે. વળી તને યાદ છે કે વલ્લભીપુરનાં માણુસેાની નજરે ન પડતાં
 તે ચાલ્યો ગયો હતો. મને તે દિવસનો શક છે અને એ જોગીમાં મારું
 મન રમી રહ્યું છે. વિચાર કરી જોતાં અંતઃકરણ સાક્ષી પુરે છે કે એ
 જોગીજ ગુર્જરીનો કુંવર હતો. તારાથી એની શોધ કરાય તો કરજે.

મૈનાકન્યા ! આ તમે શું બોલો છો ! તમારાં ફાઈળા જાણે તો મારા
 રાઈ રાઈ જેટલા કકડા કરી નંખાવે. વળી ઘેલાં થયાં મૈનાકન્યા ! ગુર્જરીનો

કુંવર તે ક્યાંથી જીવતો હોય ! લોને તમે કહેવશવો છો ત્યારે કહું છું કે, મારાઓ કુંવરની આંખો પણ લાંબા હતા અને તમારાં નામજદાં કાઠી-આએ તે મને દેખાડી પણ હતી. એ વિચાર મનમાંથી કાઢી નાંખો. શરીરને સોસો મા, તમને મારા સમ છે. ખેન ! જોગી ક્યાં ! ને તમે રાણી થવાને જોગ મુકુમાર રાજકુંવરી ક્યાં ? આવાં થેલાં કાઠી નહિ. હું તો તમને બહુ ડહાયાં જાણતી હતી. ધારો કે જીવતો હોય તોપણ તેને હવે છોડે કે ? તમે જાણતાં નથી કે ત્યારે તેમણે જાણ્યું કે એક જોગીએ બહારવટિયાને માર્યા ત્યારે એ કેટલાં વહેમાયાં હતાં, વળી તેમણે કેટલાય જલાદ અને જસુસો રાખ્યા છે તે તમે જાણો છો ? તમે જાણો છો તો ખરાં કે તમારા આંજ્ઞાની વાત ચંચેચંચે થયા પછી એમણે એ કમ કદાબું હતું, કંઈ સાંખી વાત છે ? જીવતો હોય તોપણ તમારો ને એનો દસ્તમે-ળાપ થવા પામે નહિ. એ વિચાર તો તમે મનમાંથી સદંતર કાઢી નાંખજો. જોગીમાં જીવ શો ? ધણાય માણસ એક ખીજને મળતા હોય છે. એ બધું મનમાંથી કાઢી નાંખો અને આનંદ કરો. મહારાજ તમને કહિકે સારેજ ઠેકાણે નાંખશે, લો ઉઠો. રાજકુંવરી બધું સાંભળી રહી પણ કંઈ ખોલી નહિ. ખવાસણ અને તે પછી ત્યાંથી ઉઠીને મોટા રાજમહેલમાં ગયાં. કસ્યાણના રાજાએ રાણીએ અને કુંવરીએ ખવાસણને સોનાનાં કાંડાર અને મોતીની દામણીઓ વગરે પારિતોષિક આપ્યાં. ખીજે દિવસે સવારે ધણા ધણા પ્રેમથી મળા જોડીને ખવાસણ વલ્લ્લી જવાને ઉપડી. મૈનાકે તેના પિતાના ગામમાં અને બંધુજનોની સાથે આનંદમાં રહેવા સાગી. જોગીને પ્રેમ તેની છાતીમાં જાગતો રહ્યો. મુતાં ખેસતાં તેને જોગી યાદ આવતો. રાતે જોગીનાં સ્વમાં આવે અને એનીજ સાથે સ્વપ્નામાં સંસારનો લાવો લે. વળી વિચારની પરંપરામાં ખેઠી ખેઠી રાત દિવસ જોગીની સાથેજ કલિપત સમાગમ સુખ ભોગવે અને સખીઓમાં પણ બૂલચૂકથી કોઈ કોઈવાર જોગી સંબંધી કંઈ અસંબદ્ધ બાપણ ચર્ચ જાય. વળી પહેલાંના કરતાં એકાન્ત તેને વધારે ગમવા લાગ્યું.

આ પ્રમાણે કસ્યાણના રામરાજની જીવન કન્યા જોગીનું રટણ કરતી અને વિવાહની વારો જોતી આશા ભર્યો ઝળ નિર્ગમન કરતી હતી એવામાં એકવાર રાજાએ પાતાની રાણી અને મૈનાકની માને એકાંતમાં પૂછ્યું કે

‘રાણીજી ! ગુજરાતથી આવ્યા પછી મૈનાક કંઈ તમારી પાસે આવીને બેસતી ઉઠતી જણાતી નથી ?’ હવે એ મોટી થઈ. તમારાથી જરા શરમાય છે. છોકરું મોટું થયું એટલે નાનપણની પેઠે ક્યાંથી જણાય ? આપ હવે એને માટે ક્યાં તપાસ કરો છો હવે એ નહાતીધોતી થઈ ક્યાં સુધી ચલાવશો ?

રાણી ! મૈનાકને યોગ્ય તો વલ્લીનો તિલકકુમાર હતો. રાજસિંહ તે રાજસિંહ ! પણ શું કરીએ તેને દોષએ મરાવી નાંખ્યો એમ સાંભળ્યું છે. હવે તો મેવાડના મહારાજ મહેરુમજીનો કુંવર આપણે યોગ્ય છે. મેવાડનો રાજ્ય વૈભવ ને મોભો ધચ્છવા યોગ્ય છે. કાશીના રાજની કુંવરી સાથે એ પહેલાં પરણેલો છે એટલું જ—

મારી લાડકને સૌંદર્ય ઉપર નાંખશો ? બાળ્યાં આ રજવાડાં !

પણ એ વગર ખીજે એકે આરો નથી. કરો ત્યારે, બાધના ભાગ્યમાં જે હશે તે થશે. આપણે શું કરીએ. માળાપ તો આરણ્યકારણ છે. આખરે એજ નક્કી થયું. માળાપ શું ધારે છે, કુંવરી શું ધારે છે અને ઈશ્વર શું કરે છે ! ખરેખર વિદ્વાનોએ કહ્યું છે તે ખરુંજ છે કે—

રાત્રી વીતી જઈ અને પડશે સવાર
આદિત્યનો ઉદય થૈ ખિલશે સરોજ;
એવો વિચાર ભમરો કરતો હતો ત્યાં,
નાંખી ઉખેડી મૂળથી નલિની ગળે ત્યાં.

રામરાજાએ મુહૂર્ત જોવરાવી નાજિયેર મોકલાવ્યું અને થોડા દહાડામાં રાજપુરોહિત વિવાહ નક્કી કરીને પાછો પણ આવ્યો. વસંતપંચમીનાં લગ્ન ઈધા. મેવાડથી મૈનાકને માટે વસંત આવ્યાં અને રજવાડામાં વિવાહની વાત પ્રસરી ગઈ. કલ્યાણના લોક વિવાહની વાટ જોવા લાગ્યા. કસબી લોક જુદી જુદી વિવાહને ઉપયોગી કારીગીરી કરવા લાગ્યા. રાજદરબારમાં નવાં કામ જગ્યાં અને વસવાયાંની રોજી પાટી. આમ જેમ જેમ સમય પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ રાજકુટુંબ વૈવાહિક ઉત્સાહવાળું થતું ગયું. કુંવરી રાતદિવસ સોસાતી ગઈ. ગુજરાતથી તેની ફોઈના કાગળ આવે ને જાય. કુંવરી ગિયારી છનાછપના શેલુ ખવાસણુંતે કાગળ લખે. દરેકમાં રાજજોગીનો ફોઈ પત્તો લાગ્યો કે નહિ ? એવું પુછાવે પણ જોગીની તો

ખમ્બર કે અંતર ! વાત કરતામાં વખત વહી ચાલ્યો અને વિવાદની વાત દેરા પરદેરા સર્વના જાણવામાં આવી. મેવાડમાં ગુજરાતમાં અને કોંકણમાં તેની પર જુદા જુદા મત યોલાયા. વલ્લભી બહાર જોકે જુના રાજમહેલમાં પડી રહેલી રાજજોગીની માતાએ પણ તે જાણ્યું. દુખિયારી પિયારી તે આ વાત સાંભળીને વધારે દુઃખી થઈ. તેના હૃદયનો મર્મ હાલી ઉઠ્યો. રાજજોગીની મા વસંતસેના દામીની કાઠે વજળીને રોકી પડી કે 'દાસી ! આ સાંભળ્યું ! રાંડ નવીએ મને મારીને જીવતી મૂકી છે. આ કુંવરીને તુ જોળખે છે ? પેલી તે દિવસે મળવા આવી હતી તે. જાણે બીજે રતિને અવતાર ! હાય દીકરા રાજસિંહ ! તારુ તે શુ થયું હશે ? દીકરા ! મને રાંડને દુખિયારી મૂકીને તું ક્યાં ગયો ? દાસી ! મારું જાણજીતું દારી જાય છે, આજ તો એ દીકરો હોય તો મારા મનમાં આનંદ પણ માતો ન હોય ? આ દીવા જેવી વધુ આવી મારા પગ ચાંપત ! અરેરે ! દીકરો હોય તો વધુને ! મારાં તે એવાં જાગ્ય ક્યાંથી ! અરે ધ્રુવર ! હવે તો અંત આણ્યું ! મારાથી આ નથી સહન થતું ? આમ જોણતાં મૂચાંગત થઈ રાણી ધરણીપર ઢળી પડી. દામી તેનું આશ્વાસન કરવા લાગી. રાજજોગીની મા પિયારી આમ કલેશને દુઃખમાં દિવસ કાઢતી હતી. મૈનાકના વિવાહે કોઈને શોકમાં કોઈને આનંદમાં અને કોઈને આશ્ચર્યમાં નાંખી દીધા. કોંકણ અને મેવાડમાં પ્રતિદિન ધામધુમે વધવા માડી. વેપારી રાજગારી લોકોને ધર ભરવાના વખત આવ્યા. ગુજરાતમાં પણ કંઈ જોઈ લક્ષ્મી હિજળી નહિ કારણ કે મૈનાકની કોઈ કલ્યાણના રામરામની ખેન અને વલ્લભીના મહારાજ શિવાદિત્યની માનિતી પટગણી હેમંતકુંવરે ભરીજના લગ્ન ઉપર જવાને કંઈ જોઈ ધામધુમ કરી ન હતી. પોતાની સાહેબી અને વંશવ કોંકણના લોકને દેખાડવાનો તેને આ સારો અવગુર મળ્યો હતો.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો.

ક મોટી સમૃદ્ધિવાળા નગરના મધ્ય ભાગમાં જેમ
અહગણુનો નાયક હોય એવો ગગનચુમ્બિત પતાકા-
વાળો રાજમહેલ આવી રહ્યો હતો. રાજમહેલના
કોઠાને ચારે ખુણે ચારે દિશાનો વિજય સૂચવતી હોય
એવી ધ્વજઓ ફરકી રહી હતી. મહેલની કારીગીરી પૂર્વ

તરફના કારીગરોની ચતુરાઈનું પ્રદર્શન હોય તેવી ઉત્તમ હતી. ચીન જાપાન
જવા અને સુમાત્રા વગેરે દેશોનાં નવીન અને અદ્ભુત ચિત્રો તથા બના-
વટોથી તેને શણગારવામાં આવેલો હતો. એક એક માળથી એક એકની
વધતી વધારે ખુખીવાળા તેને સાત માળ હતા. સાતમો માળ જે શયન-
ગૃહ હતું તેની રમણીયતા તો અપ્સરાઓને સ્વર્ગ પણ ધડીવાર વિસારે
પડાવે એવી હતી. દક્ષિણ સાગરના ફેનસમૂહનું ઉપહાસ્ય કરતો હોય એવો
સ્વચ્છ ઘોળો રાણીવાસ ટોચે આવી રહેલો હતો. તેમાં મધ્ય ભાગે એક
નૌતમ આસન ઉપર અપ્સરાઓનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી એક સ્ત્રી
અમુક વખતે બેઠેલી હતી. યૌવનથી ઉન્નત થયેલાં અંગવાળી કાન સુધી
લાંબી કાળી અને અણિયાળી આંખોવાળી, શરદ પુનમના ચંદ્રમાને પણ
જાંખો પાડે એવા સુંદર અને ઉત્સાહથી ભરેલા મુખવાળી હારથથી અપૂર્વ
રમણીયતા ઉત્પન્ન કરતી એવી આ સ્ત્રી તેના ઠાઠમાઠથી કોઈ મહા સમૃ-
દ્ધિવાળા રાજાની અર્ધધાંગના હોય એમ લાગતું હતું. અનેક દાસીઓ તેની
આગળ પાછળ ઉભી હતી. કોઈ તેને વ્યજન કરતી હતી કોઈ અંગરાગ
માટે લેપ તૈયાર કરતી હતી અને કોઈ વીણાના તાર તંગ કરતી હતી.
પુશમિજાનમાં બેઠેલી રાણી પોતાનો વૈભવ પોતાનું યૌવન અનુપમ સૌંદર્ય
તથા સાહેબી અને માન જોઈ વિચારી રણિયાત થતી હતી. કોઈ કોઈવાર તે
પોતાના મનમાં મનમાં હસી પડતી. આંખ ડંચી કરતાં દાસીઓ મહારાણીની

શી આજા છે એમ કહી ખમા ખમા, કરી મૂકતી હતી. આમ મહારાણી ઠારો કરીને ખેઠેલાં હતાં એટલામાં એક દાસીએ આવીને કહ્યું કે 'રાણીજી ! ખેમ કોટવાળા આવ્યો છે તે તમને મળવા ઇચ્છે છે.' રાણીએ ઉઠ્યું જોયું અને બધી દાસીઓ ઉભી થઈ. આંખની સાન ચતાંજ તે સર્વે ત્યાંથી ચાલી ગઈ. ખેમ કોટવાળા રાણીના ઓરડામાં આવ્યો. તે જાતે નીચ અને લંપટ હતો. નોકરીમાં જીલ્લમ કરતાં સાચાશી મળતી તેથી તેને અહંકાર આવી ગયો હતો. તે કાઠને પણ ગણગારતો ન હતો. હાથમાં એક તરવાર રાખી તે રાણીના અંતઃપુરમાં દાખલ થયો અને સહજ નીચા નમી સલામ કરીને ઉભો. રાણીએ ખેસો ખેસો કોટવાળા ખેસો, એમ કહેતાં તે રાણીની સામે મગફરીથી છાતી કાઢીને ખેડો.

'કેમ આવવું પડ્યું' રાણીએ પૂછ્યું.

તમારાં દર્શન કરવા અને પેલાનો કંઈ તોડ આણવા. હવે ધણા દિવસ થયા.

તોડ શો લાવવો છે ? જવાહીર તો મેં તમને જોઈએ તોટકું મોકલાવ્યું છે. પણ પેલું વચન સાંભરે છે ?

વળી વચન કયું ? યાદ રાખો કે હવે પછી આવું ખોલતા ના.

ઠીક છે હું જોઈ છું. કહી તે ઉઠવા લાગ્યો.

આમ આવો, આમ આવો. વાત કરું.

વચન પાળવું છે કે અમસ્તાંજ.

વચને પળાશે ને બધુંય. તમે મારી સાથે અંદર તો આવો.

રાણી અને કોટવાળા ખાનગી ઓરડામાં ગયાં. ઇશ્વર પાપનો ધડો ફાડ્યા વગર રહેતો નથી. કોઈ દહાડો નહિ ને આજ બોગ જોગે રાજ તે ઓરડામાં એક નાના પલંગ ઉપર શાલ ઓઢીને સૂઈ રહેલો હતો. ઇશ્વરે આંધળાં બનાવ્યાં હોય તેમ રાણી કે કોટવાળા કોઈનું પલંગ તરફ ધ્યાન ગયું નહિ અને ખેલે જણ પલંગ સામે પીડ કરીને એક કાંચનાસન ઉપર બેઠાં. રાણીને વધારે આભારમાં લેવાને કોટવાળા ખોલ્યો કે 'કેમ રાણીજી ! એ કામ તમે ઓછા જોખમનું ધાર્યું હતું કે શું ?'

ત્યારે શું જોખમના પ્રમાણમાં તમને ધનિમ પણ નથી મળ્યું કે ?

હું ક્યારે ના કહું છું પણ તમારા જેવાં વચન નહિ પાળે તો પછી કાણ પાળશે ?

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો નહિ પણ હસી. કાઠવાળે રૂપનાં અને ગુણનાં વખાણ કર્યા તથા કામીજન સ્ત્રીને જે મોહમાં નાંખે છે તે મોહિની નાંખવામાં બાકી રાખી નહિ. ‘ વખાણ સ્ત્રીઓને ચળાવે છે. ’ રાણીનો સૌંદર્ય-ગર્વ અત્યારે વખાણ સાંભળવાથી વધ્યો. તેણે ધર્મને તરછોડવા માંડ્યો. કાઠવાળ મન જીતો ગયો અને વધારે વધારે મોહજળ નાંખતો ગયો. રાણી ગર્વમાં કુસાઈ ગઈ અને બોલી કે મારા કરતાં તો ધનવાનની સ્ત્રીઓ બહુએ રૂપાળી હોય છે.

હોય પણ વૈભવ અને ગુણ વગરની તો. એમ કહી કાઠવાળ હસ્યો. રાજાએ આ બધું સાંભળ્યું તેથી જુસ્સો ઉછળી આવ્યો, પણ મર્મ જાણવાને મન ઉપર અંકુશ રાખી ઘડી અધઘડી વધારે મૌન ધરી રહ્યો. કાઠવાળ રાણીની પાસે બેઠો અને ખમા ઉપર હાથ લઈ બોલ્યો કે, મોહિનિ ! તમે ધારો તો આ આકાશ હેંટું આવે. તમને તે વળી દુસ્તર શું ? મારા જેવા હુંડા તમારી સેવામાં સદા તત્પર રહે છે. રાજસિંહ જેવા શૂરવીર રજપૂતને મારવો એ ખીજાની બને તેવું ન હવું હો. વાંકી અને મધ્યી ઘેરાયેલી આંખે કાઠવાળ સામું જોઈ રાણી બોલી કે ‘ આ તેનો બદલો પણ શું આણે છે ? ’ ‘ નહિજ, ’ એમ કહી કાઠવાળ આલિંગન દેવા ગયો એટલામાં રાજાએ કુદ્ર પ્રાણીની પુંછડી કાપી નાંખે તેમ તેનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. નિર્લજ્જ રાણી રાજાને જોઈ ભયભીત થઈ ગઈ અને પગમાં પડી. સમય વિચારી તે બોલી કે ‘ અપરાધી હું દેવાય તે દંડ દો. માત્ર તિરસ્કાર કરીને રાજા નીચે ઉતર્યો અને ગુર્જરી રાણીને મહેલે આવી ગયો.

સાંજ પડી ગઈ હતી. કહિં દીવા થયા હતા અને કહિં થતા હતા. શેરીઓમાં રમતાં બાળક અંધારું થવાથી ઘરમાં જતાં હતાં અને દુકાનદારો બાળુનો વખત થવાથી ઘેર જતા હતા. આ સમયે રાજા અનેક વિચારમાં નિમગ્ન થયેલો પગે ચાલતોજ સોરઠી દરવાજા તરફ જતો હતો. સોરઠી દરવાજા બહાર એક મોટા બાગના મધ્ય ભાગમાં જુનો પથ્થરી કિલ્લો હતો. રાજા ધીરે ધીરે કિલ્લાના દરવાજા આગળ

ગયો. દરવાજે બંધ હતો તેથી કુંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે ત્યાં ઉભો રહ્યો. કેટલીક વાર તે ત્યાં ઉભો રહ્યો એટલામાં દરવાજા ઉપર દીવો મૂકવાને એક દાસી આવી. રાજાને જોઈ તે આશ્ચર્ય પામી. દરવાજે ઉઘાડી વધામણી ખાવા તે અંદર દોડી ગઈ. રાણી વાળુ કરવાની તૈયારીમાં હતાં એટલામાં આ શુભ સમાચાર આવ્યા. બાળાં પાછાં ગયાં અને હર્ષમાં આવી ગયેલી રાણી રાજાની સામે ગઈ. પગથિયાં ચઢતાં રાજાએ રાણીને દીઠી. આવા-રણાં લઈ રાણીએ બહુ માન આપ્યું. પતિ સિવાય નારીને ખીજું કોઈ વધારે નથી. પુત્રશોક હૃદયમાં હોળીની પેઠે બળતો હતો તે સૌ રાણી અત્યારે વિસરી ગઈ. 'ખરું છે કે વ્રજતુ ચરતુ ધર્મે મર્તનાયાદિ નાર્યે; એક સુખાસન આગળ આવતાં 'હાય દીકરા !' રાજસિંહ, !' એટલું બોલી મૂંઝેઈ આવી હોય તેમ રાજા તેમાં પડ્યો અને 'ઓર્ચિતું આ શું ?' એમ કહી આશ્ચર્યમાં તથા શોકમાં ગરકાવ થઈ ગયેલી રાણી રાજાના પગ બોળામાં લઈ અશ્રુ ટાળતી નીચે બેઠી.

દાસ દાસીઓ આ બનાવથી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યાં. કોઈ આનું કારણ સમજ્યાં નહિ પણ સ્તબ્ધ થઈ રહ્યાં. પગને મસ્તકે અડકાડી રાણી બોલી કે 'મહારાજ ! શું છે ? આ દાસીને દુઃખ કરવાનેજ મળ્યા કે ?'

દુઃખ અને સુખ હવે અદ્વિયાં અને તારામાંજ વસી રહેશે.

ત્યારે ઉઠો બોજન તૈયાર છે.

મારે માટે શ્રમ લેવાની જરૂર નથી. અરે ! કોણ છે ? પ્રધાનને બોલાવી લાવો.

ઉઠો રાણી ! એમ કહી રાજા રાણી બોજન કરવા ગયાં.

તેલમાં માખ બૂડી જાય તેમ રાણી હેમંતકુમારી શોકસાગરમાં બૂડી ગઈ. તેને શું કરવું તે સજ્જતું નહિ. ઘણા વિચાર કર્યા પછી તે એવા કારણ ઉપર આવી કે મૈનાકનાં લગ્ન પાસે આવ્યાં છે અને બહાનું ઠીક છે માટે કલ્યાણ જવું એ હાલ તો ઠીક છે. રાણી તે પ્રમાણે વિચાર કરે છે એટલામાં દાસી આવી અને બોલી કે 'બાઈ ! મહારાજ તો મોટી રાણીને મહેલે ગયા. એમ પણ સંજળાય છે કે પ્રધાનને રાજદારભાર સોંપી એ ને રાણી હવે એકાન્તમાં રહેશે.' કેટલાજ મરાયો તે, હેમંતકુવર

કલ્યાણુ ગઈ તે, અને રાજકારભાર પ્રધાનને સંપાચો તે સૌ પછી નગર-લોકના જાણવામાં આવ્યું. રાજસિંહ જીવતો છે કે નહિ તેની તળવીજ થવા માંડી. રાજ્યને કુંવર ઉપર ગુજરેલી આફતે અને રાણીના દુરાચારે પરમ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કર્યો. મોટી રાણી પતિની સેવા કરવા લાગી અને રાજસિંહ જીવતો છે એમ મારાઓના કહેવાથી કાઈ વાર તેને મળવાની આશાએ બાંધેલો રાજ રાણીનો જીવ આશામાં કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. મૈના-કનાં સગની વાટ જોવાવા લાગી, વલ્લભીમાં પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો અને રાણી હેમંતકુમારી પોતાને પિયેર ગઈ. મહારાજ શિલાદિત્ય અને ગુર્જરી-મોટી રાણી રાજકાર્યભારથી અળગાં રહેવા લાગ્યાં, ત્યારે જીવાન વયમાં જોગી થઈને ફરતો રાજસિંહ ક્યાં ફરતો હતો તે તરફ આપણુ હવે નજર કરીએ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

દાહરો.

પ્રાણવડે પણ કોઈનું, કરવું જઈ કલ્યાણુ;

કીર્તિ નિત્ય, અનિત્ય છે કાણુ ભંગુર આ પ્રાણુ.

ભાત થયેલું હોવા છતાં પણ ડુંગરા અને મોટાં ઝાડ પુખ્ત-સમાં ટંકાઈ રહેલાં છે, પાંદડાં ઉપરથી ઓસનાં પાણી ટપકી રહ્યાં છે અને પશુપંખી પ્રકાશિત થતી દિશાઓમાં જવા લાગ્યાં છે. પર્વત અને જંગલ નિઃશબ્દ શાન્ત લાગે છે. મનુષ્યનો તો કહિં કસો સંચાર પણ જણાતો નથી અને પવન પડેલો છે, આ સમયે એક જોગી અલખ નિરંજનનું નામ જપતો જપતો એકલો જ ચાલ્યો જાય છે. માર્ગની બન્ને બાજુએ મોટા મોટા ડુંગર આવી રહેલા છે, નીચાણમાં ખળખળાટ કરતાં પાણીનાં ઝરણુ વહે જાય છે. ઝાઝરાં

પાણીમાં યધને ચાલતાં પાવડીઓથી હિડતા છાંટાએ જોગીની આગળ પાછળ જોમ મોતી હિડતાં હોય એમ યધ રહે છે. ચીપિયાની દડીઓનો અને પાવડીઓનો ખાણખણાટ નિઃશબ્દ રસ્તાને શબ્દાયમાન કરી રહ્યો છે. રસ્તો પણુ એવો સાંકડો છે કે સામેથી આવતી ગાડી પણ ન જાય. બયબ્રદ અને એકાન્ત ડુંગરી કરાડમાં યધ જોગી ચાલ્યો જતો હતો એવામાં સામેથી તેણે એક મદમસ્ત ઘોડાને દોડતો આવતો દીઠો. જોગી રસ્તાની કોરે ઉભો રહ્યો અને ઘોડો પુરપાટ દોડ્યો ગયો. તેની ઉપર સાજા હાથે લગામ હતી પણ સ્વાર ન હતો. જોગીને આશ્ચર્ય લાગ્યું પણ કંઈ સમજાયું નહિ. ' સ્વાર પડી થયો હશે ' એમ ધારી તે આમ તેમ જોઈ પાછો પોતાને રસ્તે ચાલવા લાગ્યો.

આગળ ચાલતાં માર્ગમાં લોહીનાં દીપાં પડેલાં જોવામાં આવ્યાં. જોગીને વિચાર આવ્યો કે કોઈ મનુષ્યને તો કોઈ પ્રાણીએ નહિ માર્યું હોય ? ' જો હશે તે આગળ ચાલતાં જણાશે ' એમ વિચાર કરી આગળ ચાલ્યો. થોડેક ગયો નહિ હોય એટલામાં એકદમ ખમચાઈ ઉભો રહ્યો. જમીન ઉપર પડેલો શિરપેચ લઈ જુવા લાગ્યો. શિરપેચ જોતાં તેને ખાતરી થઈ કે કોઈ રાજવી માણસ સંકટમાં આવેલો છે અને તેનોજ ઘોડો નાસી ગયેલો લાગે છે. ' દુઃખીને પ્રાણુ સાટે પણ સહાય થવું ' એવા વિચારથી જોગીએ ઉંચું જોયું તો મોટા આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે એક જુવાન માણસને અજગરથી પકડાયેલો જોયો. જોગીએ એક મોટા અજગરને ધીરેધીરે ખીણના ઢોળાવ ઉપર ચઢતો જોયો. તેના મુખમાં દુર્ભાંગી માણસનો પગ હતો. માણસ બેભાન થઈ ગયો હતો અને અજગર ધીરેધીરે ચાલતો ધીરેધીરે તેને ગળતો જતો હતો. પથ્થરમાં વારંવાર અથડાવાથી તેનાં અંગં ધુંદાઈ ગયાં હતાં તથા તેમાંથી લોહી નીકળતું હતું. જોગી આ બનાવ જોઈ ગળગળો થઈ ગયો. પ્રાણુ સાટે પણ કોઈનો પ્રાણ હિંગારવો એવી મતિ તેને ઉત્પન્ન થઈ. કંઠા અને જોળી નીચે મૂક્યાં અને ચક્રમકથી દેવતા પાડ્યો. અજગરની ગતિ બહુ હોતી નથી તેથી કેટલીકવાર વિચાર કરીને અજગરને મારવાની બધી તૈયારી કરી. બે મોટાં લાકડાં સળગી તૈયાર થયાં એટલે તે જરા ઉંચે ચઢ્યો અને અજગરને ચાંપી ધાલ્યાં. પછાડ ખાઈ અજગર

નીચે તૂટી પડ્યો. જંગીને હડફેટ વાગવાથી તે પણ નીચે પડ્યો. પછી તેણે લાકડાં લાવીને અનગરની આસપાસ ગોઠવી સળગાવ્યાં—અળતાં અનગરનું મુખ પહોળું થયું એટલે જંગીએ પેલા પુરુષને ખેંચી લીધો અને અનગરને તેના ભાવીને ભોગ પડવા દીધો. કટલાક હિપચાર કર્યા પણ પેલો પુરુષ સચેત થયો નહિ. છેવટ આફીમે તે તેને પોતાની ખાંધે લઈ ચાલ્યો.

‘ અપોર થતા સુધી જંગી પેલા પુરુષને લઈને ચાલ્યો. ખરે મધ્યાહ્ને એક મોટા વડને ડાચે આવી કંથા પાથરી તેમાં તેને નાંખ્યો અને પોતે તેની પાસે બેઠો. ખાવાપીવાનું પાસે ન હતું તેથી આ પુરુષને હવે કેમ હિમારવો ! એ જીવતો હશે કે નહિ ! તે સંબંધી વિચાર કરતો થોડીવાર બેઠો એટલામાં એક મોટો વૃક્ષ વાઘ સામેથી વડ તળે આવતો તેની નજરે પડ્યો. ચીપિયો લઈ જંગી ઉભો થયો. વાઘ ધીરે ધીરે વડ તળે આવ્યો અને જેમ પાળેલો હોય તેમ મોંઢામનો શિકાર નીચે નાંખી બેઠો. જંગી પણ પછી બેઠો. કટલીક વાર સુધી વાઘ આંખો મીચીને પડી રહ્યો. જંગી પણ તેની સામું તથા પેલા બેભાન થઈ પડેલા પુરુષ સામું જોતો બેસી રહ્યો. ત્રણ ઘડી પછી ‘ ઓં અલખ ! અલખ ’ એવો શબ્દ સંભળાયો. જંગીએ પણ ‘ અલખ નિરંજન ! ’ એમ કહી પ્રતિ હિત્તર આપ્યો. વડનું થડ પોતું હતું તેમાંથી એક અવધૂત તરત બહાર નીકળ્યો. અવધૂતની આંખો લાલ હતી તેનું આખું શરીર છુટી જટાથી ઢંકાયેલું હતું તથા તેના હાથમાં કમંડળ હતું. રાજજંગી ઉભો થયો અને ‘ નમો નારાયણ કહી ’ પગે પડ્યો. વાઘ પણ ઉભો થયો અને તેને નમ્યો. ‘ એ કોન હે બચ્ચા ’ એમ અવધૂતે પેલા પુરુષ સામે આંગળી કરી જંગીને પૂછ્યું. જંગીએ સધળું વૃત્તાંત કહ્યું તેથી પ્રસન્ન થઈ અવધૂત તેની પાસે ગયો અને કમંડળમાંથી એક અંબલી જળ છાંટી બોલ્યો કે ‘ ઉઠ બચ્ચા. ’ ઉંઘમાંથી ઉઠે તેમ પેલો પુરુષ આગસ મરડીને બેઠો થયો. તે તરત અવધૂતને પગે પડ્યો. રાજજંગી તેની સિદ્ધિ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. ‘ ઠેર બચ્ચા હમ રનાન કરકે આતા હું ’ એમ કહી તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

વડ તળે રાજજંગી રાજપુરુષ અને વાઘ બેસી રહ્યા. જંગીએ પેલાને તેની વિદ્યવતા કહી અને પૂછ્યું કે “ તમે કોણ છો ? અને જંગલમાં ક્યાંથી

આવી ચડ્યા ! રાજપુરુષે કહ્યું કે ‘ હું સૌપુરના રાજાનો પાટવી કુંવર છું અને મૃગયાએ અત્રે આવ્યો હતો. ઘોડો નાસી ગયો અને હું અજગરના મુખમાં નઈ પડ્યો એટલુંજ માત્ર મને સ્મરણ છે. ’ તેણે રાજાનેગીને પૂછ્યું પણ નેગીએ પોતાનો ભરમ બતાવ્યો નહિ. વાઘ અવાપિ શિકારની પાસે પડ્યો પડ્યો આંખોજ મટમટાવતો હતો. રાજાનેગીને અવધૂત ફરી વડ તળે આવ્યો તેથી બધા હિભા થયા. અવધૂત મૃગચર્મ બિલાવી તેની ઉપર બેઠો. હાથને અણસારે તેઓને બેસવાનું કહી તેણે સમાધિ ચઢાવી. સમાધિ પુરી થયા પછી અવધૂતે રાજાનેગીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે ‘ બચ્ચા તુમને કહ્યું ખાયા નહિ હોગા. ’ ‘ નહિ મહારાજ. ’ ‘ અચ્ચા બેઠો. ’ એમ કહીને અવધૂતે એક તાળી પાડી. તાળી પાડતાંજ એટા ધડાકા સાથે સામેના પર્વતની શિલા ઉભડી ગઈ અને તેમાંથી એક સુન્દર સ્ત્રી બહાર આવી. ‘ એ દો અભ્યાગત ભૂખે દે. ઉસકું બોજન દે. ’ આરા થતાં તે સ્ત્રી પાછી ગુફામાં ગઈ અને નાના પ્રકારના પકવાનથી ભરેલી બે થાળીઓ તથા પાણીની ઝારીઓ લઈ આવી. વડ તળે રાજાનેગી અને રાજપુરુષ જમવા બેઠા. વાઘે પાસે નઈ અવધૂતના ચરણમાં મસ્તક મૂક્યું એટલે ‘ તુમથી દૂર જાકે બક્ષણુ કરો. ’ એમ કહ્યું. તે શિકાર ઉઠાવી દૂર ગયો અને અવધૂતે પાછી ફરીને સમાધિ ચઢાવી.

રાજાનેગી અને રાજપુરુષ જમી રહ્યા એટલે પેલી સ્ત્રી થાળીઓ લઈ ગુફામાં ગઈ અને તેની પાછળ ગુફા ઉપર પૂર્વની ‘ પેઠેજ શિલા ઢંકાઈ ગઈ. ફેટલીક વાર મુધી આ બે જણ વાતચીત કરી. વાઘ પણ બક્ષ કરીને આવ્યો અને વડ તળે બેઠો. સૂર્ય નમ્યો અને ત્રીજા પ્રહરનો સમય થયો ત્યારે અવધૂતની સમાધિ ઉતરી. રાજાનેગી તેની પાસે ગયો નમન કર્યું અને પોતાનો રામેશ્વર જવાનો વિચાર તેને વિદિત કર્યો. અવધૂતે રાજાનેગીને કહ્યું કે ‘ અલખ નિરંજનનો મંત્ર લેવાની તારે જરૂર નથી, કારણ કે, તને રાત્ર મગશે અને તે ધારી છે તે સ્ત્રી પણ મગશે. સંસારના ભોગથી પરવારું ત્યારે તું મને સંભારજો એટલે હું ત્યાં આવીશ અને તને અલખ ઉપદેશ કરીશ. ’ આ લે ’ એમ કહી તેણે એક મણિ રાજાનેગીના હાથમાં આપતાં કહ્યું કે, ‘ તને દુઃખ પડે ત્યારે આ મણિ ધસજો પણ યાદ

રાખે કે ખરા સંકટ વગર તેમ કરતો નહિ. ' રાજપુરુષને ખોલાવી તેને પણ અવધૂતે શિખામણ દીધી, વળી રાજજેગીએ તેનો જીવ બચાવ્યો તેથી જન્મભર તેનો ઉપકારી રહેવા કહ્યું. પોતે ઉભો થયો ' ચલ બચ્યા ' એમ વાંધને કહ્યું અને રાજજેગી તથા રાજપુરુષને માથે હાથ મૂકી જંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

અવધૂતના ગયા પછી રાજજેગી અને રાજપુરુષ સૌપુરને માર્ગે પહોંચ્યા. તે ત્યાંથી જાગું દર ન હતું તોપણ મધરાતે બન્ને જણુ તે પુરમાં જઈ પહોંચ્યા. ઘણો આગ્રહ કરવાથી જેગી સૌપુરના પાટવી કુંવરને મહેલે ગયો. એ ત્રણ દિવસ ત્યાં રહ્યા પછી જેગીએ રજા માગી. સૌપુરના તિલકકુમારે તેને જેગ મૂકી દેવાને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો અનેક વૈભવની લાલચ બતાવી પણ હીલા જેગીએ હાં મૂકી નહિ. ઉત્તરમાં તેણે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે ' તમારે આટલો બધો આગ્રહ શું કરવાને કરવો પડે છે ? અવધૂતનાં વચન યાદ આણ્યાં. મેં સંસારનો ત્યાગ કર્યો નથી પણ જ્યાં મુધી ભાવીનો ઉદય નથી થયો ત્યાં મુધી હું આ વેષને કદાપિ પણ બદલવાનો નથી. ' ' તમારે રામેશ્વર જવું હોય તો ભલે જાઓ આ રથ ધોડા હાથી અને સુખાવહ વાહનો તમારી સેવામાં રહેશે. પગે ચાલતા જવાશે નહિ. અનેક વિઠંબનાઓ પડશે અને મારો જીવ નિરંતર તમારી ચિંતામાં રહેશે માટે આ મિત્રના વચનને માનો. ' રાજજેગી એકનો એ થયો નહિ અને જે વેષમાં પોતે હતો તેજ વેષે રામેશ્વર જવાને તત્પર થયો. સૌપુરના રાજકુંવરે તેને લીલા પાના ઉપર કોતરેલી પોતાની છબિ ભેટ આપી. તે સંભારણા તરીકે લઈ રાજજેગી ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ ચાલી નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

મૈનાકનાં લગ્ન.

તતઃ કુસુદનાયેન કામિનીગણ્ડપાંડુના ।

નેત્રાનંદેન ચન્દ્રેણ માહૃદ્રીદિગલંકૃતા ॥

જ પડી ગઈ હતી ગૌરજથી દિશાઓ ધુધળી થઈ રહેલી હતી અને રાજકન્યાનું મુખ મારો તિરસ્કાર તો નહિ કરે, એવા ભયથી ચંદ્રમા ધીરે ધીરે પૂર્વ દિશાના મુખને અલંકૃત કરતો હતો. દિગંતના અંધકારને દૂર કરતાં, કુસુદની પાંખડીઓને ઉઘાડતાં, ચંદ્રમાકની આંતુરી આંખોમાં આનંદનાં અંજન આંજતાં અને જગતને દ્રવ્યની સેરાથી નવરાવતાં ભગવાન ચંદ્રમાનાં કોમળ કિરણોની તેજ પ્રભા વધતી જતી હતી. આ વખતે શ્વમાણુ નગરમાં વિવાહની ધામધુમ થઈ રહી હતી. નગર દીપમાળાંથી રેણીપ્યમાન થયેલું હતું. દરવાજે તોરણ બાંધેલાં હતાં, ઉપરાંત વધાવી લીધેલા હતા અને આંગણ આંગણ રંગોળાઓ પુરેલી હતી. ઢોલ સરણાઈના મંગળમય અવાજથી કાન પડે સંભળાતું પણ ન હતું. લોક વિવાહની ધામધુમમાં થેલા ચર્ચિયા હતા. નગરની બહાર મૈનાકને પરણવાને આવેલા માળવેશ્વરનો પડાવ હતો અને ત્યાં પણ બીજું નગર વસાવ્યું હોય એટલી ધામધુમ કરેલી હતી. નગર અને દેશ રાજની કુંવરીના વૈવાહિક ઉત્સવમાં આનંદિત થઈ રહ્યાં હતાં. આમ ધામધુમ થઈ રહેલી હતી તે વેળાએ ઉગતા ચંદ્રને નોંધ રૂપે આવેલી કાવ્યરસની ખુબીને યાદ કરતો મગ્ન મને એક જોગી શહેરના પાદરમાં આશ્રય કેવો મળશે તેની ચિંતા કરતો કરતો નગર તરફ આંખો આવડો હતો.

ધડી અધધડી રાત જતા જતામાં તો તે નગર પાસેની એક ધર્મશાળામાં આવી પહોંચ્યો. પોતે કલ્યાણ નગરમાં આવી પહોંચ્યો છે અને આ ધામધુમ મૈનાકના લગ્નની છે, તે રાજજેગી નાણુતો ન હતો. કોઈ ઉત્સવ હશે, એવું અનુમાન કરી કોઈ પણ જાતની ધામધુમ તરફ ધ્યાન ન આપતાં તે ધર્મશાળામાં પેઠો. એક ખુલ્લું જઈ કંથા નીચે નાંખી ખિંટીએ ઝાળી ભરવી. માર્ગના શ્રમથી થાકી ગયેલો અને પાંપણા તથા જટામાં રજ ભરાવાથી લુંખરો લાગતો રાજજેગી જમીન ઉપર બેઠો. જરા વિરામ લઈ કમંડળુ લઈ ઉભો થયો અને ચોકમાં કુવો હતો ત્યાં જળ લેવા ગયો. કુવામાંથી પાણી કાઢી જટા વગેરે સાફ કરી પુષ્કળ પાણીએ તેણે સ્નાન કર્યું અને એક કમંડળુ ભરી સાથે લીધું. ચંદ્રમાને અજવાળે ઝોસરીના આગલા ભાગમાં આસન પાથરી તે બેઠો. ઝાળી પોતાની પાસે લીધી, કારણ કે ભૂત લગાવી તેને બિજા ભાગવા જવું હતું. રાખની પેટલી કાઢી જેવા હાથમાં રાખ પલાળે છે એટલામાં બે ત્રણ સિપાઈઓ સાથે એક મોટા માણસ ધર્મશાળામાં આવ્યો. આમ તેમ બેઠે તે રાજજેગી પાસે આવ્યો. મશાલને અજવાળે તેણે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયેલા જૂગાને જોયો. રાજખીજ તે વળી જાનાં રહે ! તેના સ્વરૂપે પેલા આગંતુકનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને તેણે પાસે આવી પૂછ્યું કે ‘કાણુ છે ? અને ક્યાંથી આવો છો ?’ જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘સાધુ છીએ અને રામેશ્વર નરક યાત્રાએ જઈએ છીએ.’ ‘નગરમાં વિવાહ છે સાધુ સંતને ભોજન છ માંડેઠો અમારી સાથે ચાલો.’ ‘બિજાથી પોષણ કરવું એ અમારો ધર્મ છે તો પછી તમારી સાથે આવવાની અમારે શી જરૂર છે ?’ ‘તમારી ઇચ્છા.’ એમ કહી તે માણસ ચાલી ગયો. ધર્મશાળાની બહાર જઈ તેણે સિપાઈઓને તેને લઈ આવવાની આજ્ઞા આપી અને પોતે મેનામાં બેસી જાવણીમાં ગયો.

સિપાઈઓએ આવી રાજજેગીને પોતાની સાથે આવવાને આગ્રહ કર્યો પણ તેણે કંઈ માન્યું નહિ. તાર્કિકાજ થયેલા સિપાઈઓએ પછી બળાત્કારે તેને ઉપાડી લીધો. બહાર એક ગાડી ઉભી હતી તેમાં બેસાડ્યો, ‘શું છે ? આ પ્રમાણે એક જોગી ઉપર કેમ બુલ્લમ કરો છો ?’ વગેરે તેણે પ્રશ્ન કર્યા પણ તેના ઉત્તર સરખો તેઓએ આપ્યો નહિ. ગાડી ચલાવવાની

આઠા થઈ તે કાલાવાલા કરતો રહ્યો અને ગાડી થોડી વારે એક મોટા તંબુ આગળ જઈ ઉભી રહી. જે તંબુ આગળ ગાડી ઉભી રહી તે માવ સાટીનનો હતો. તેની બહાર દીપમાળ રચવાથી દિવસના જેવું અજવાળું પડેલું હતું. અંદરની શોભા પણ કંઈ નવ નેવી ન હતી. અંદર અતરના દીવા બળતા હતા અને સોનારૂપાએ રસેલાં અનેક સુખાસનોને તેમાં બરાબર ગોઠવી મૂકેલાં હતાં. ગાડી જઈ આવા મોટા તંબુના બારણામાં ઉભી રહી એટલે સિપાઈઓ તેને અંદર લઈ ગયા. તંબુના મધ્યભાગમાં એક મોટા સિંહાસન ઉપર એક વૃદ્ધ રજપૂત રાજા બેઠો હતો. જોગી નમન કરી તે વૃદ્ધ રાજાની સામે ઉભો રહ્યો એટલે તેણે સિપાઈઓને રજા આપી પ્રધાનને બોલાવરાવ્યો. જે પુરૂષની સાથે તેને ધર્મશાળામાં વાત થઈ હતી તે પુરૂષ 'પ્રધાન છે' એમ હવે જોગી સમજ્યો. પ્રધાન વૃદ્ધ રાજાની પામે આવી બેઠો. રાજા અને પ્રધાને કટલીક વાર વાત કરી અને તેમ કરતાં વૃદ્ધ રાજા મહિ મહિ જોગીને ન્યાણા ન્યાણાને જોતો ગયો. વાત થઈ રહેતા પ્રધાન મોટેથી બોલ્યો કે 'જે થયું તે ઠીકજ થયું. હવે મને રજા આપો. એટલે હું બધો બંદોબસ્ત કરું.' વૃદ્ધ રજપૂતે જવાબ આપ્યો કે 'જાઓ કંતેહ કરો.' પ્રધાને જોગીનો હાથ ઝાલ્યો અને તે બેઠે બીજા તંબુમાં ગયા.

બીજા તંબુમાં જતાં પ્રધાને જોગીનો ભરમ બાળ્યો. સધળી હકીકતથી તેને વાકિફ કર્યો. જોગી આ મોટા અલુધારાં ધર્મ સંકટમાં પડ્યો પણ કરે શું ? બોલવાનો વખત ન હતો. ના કહેવી પાસને તેમ ન હતું. તેમણે ધાયું હતું તે કરાવ્યા વગર તેઓ છોડે તેમ ન હતું, તેથી 'જે કમ્મે લખ્યું હશે તે થવાનું જ,' એવા વિચારથી તે કંઈ બોલ્યો નહિ. પ્રધાનનો દુક્રમ થતાં તેનાં મેલાં કપડાં કાઢી નાંખી સેવકોએ તેને સરીરે અતર ઓળ્યાં અને એક મોટા બાજઠ ઉપર બેસાડ્યો. સેવકો દર થયા કે તરત દક્ષિણની ગણિકાઓએ સેડકા કમ્મરે બાંધી પીડી ચોળા અને ઉપ્પોલે તેને રનાન કરાવ્યું. સેવકોએ પછી કૌશીય વસ્ત્ર અને રત્નના અલંકારો ધારણ કરાવ્યા, રાજવંશી માલુસ અને રાજવંશી પોપાકે પહેર્યો લાં પછી શી બાકી ! દંધા અને ઝોળા જેના ખખા ઉપર રહેતાં તેના ખખા ઉપર માલતી પુષ્પનો હાર ને ખુંપ મુકાયો. એક ક્ષણમાં તો તે રૂપાળો વરસાગ બની ગયો.

હાથમાં શ્રીફળ આપી એક મોટા સુવર્ણના બાજઠ ઉપર તેને ઉભો રાખ્યો તે વેળાએ અપ્સરાઓ પણ મૈનાકના ભાગ્યની અદ્વિધાઈ કરવા લાગી. વરઘોડાની સ્વારી ચઢી અને વાજાં વાગવા માંડ્યાં. બધું તૈયાર થઈ ગયા પછી દિવાન આવ્યો તે વરરાજાને લઈ તંબુની બહાર નીકળ્યો. આંગણમાં ઉત્તમ કિમતી સાજથી શણગારેલો એક મોટો હાથી ઉભો હતો તેની ઉપર વરરાજા અને પ્રધાન બેઠા અને મોટી ધામધુમથી સંધ્યાકાળે જંગી હતો તે પુરુષ વરરાજા થઈ પરણવા ગયો.

કુથા અને ઝોળી ધર્મશાળામાં પડી રહ્યાં અને જંગી હતો તે ભોગી થઈ રહ્યો. ભાવીની ગતિ જુદી છે. ડંકા નિર્ધાન અને વાદિત ગડગડ્યાં તથા ઉપરા ઉપરી કાનના ઢોળ ફાડી નાંખે એવા બંદુકના અવાજે થવા લાગ્યા. જડીદાર જડી પોકારવા લાગ્યા અને ભાટ ચારણાથી સ્તુતિ કરાતો જંગી ઇન્દ્રભવન જેવા એક મોટા રાજભવનના મંડપમાં પેઠો. વરઘોડાનાં બીજાં વાહન આમ તેમ આધાં પાછાં થઈ ગયાં અને વરરાજાનો હાથી રાજમહેલના આંગણમાં જઈ ઉભો રહ્યો. મહેલના જાળમાં ઉભેલી કુંવરીની સખી-ઓએ વરને વધાવી લીધો. મહાવતે હાથીને નીચે બેસાડ્યો અને રાજકુમાર તથા પ્રધાન અંબાડીમાંથી હેઠે ઉતર્યા. ચારણાએ જે બોલાવી જડીદારોએ જડી પોકારી અને બ્રાહ્મણાએ આશીર્વાદ દીધા. સેવકજનોએ નમન કર્યાં અને અનુચારિકાઓએ વરને હરખથી હસતે મુખે જેવા માંડ્યો. મંડપ આગળ મૂકેલા સુવર્ણ બાજઠ ઉપર જઈ વર ઉભો રહ્યો એટલે મેનારાણી આવ્યાં. તેમણે તોરણ ક્રિયા કરી અને જંગીના લલાટમાં કુંકુમ તિલક કરી અક્ષત ચોઢ્યા. મોતીએ તેમણે જમાઈને વધાવી લીધો. કમરે હાથ અડકાડી ઉત્સંગપરિગ્રહ નામે આચાર કર્યા પછી મનમાં ખુશ થઈ સાસુ દર ખરયાં ને વર નીચે ઉતારી મંડપમાં ગયો. બાજઠ ઉપરથી નીચે પગ મૂકતાં જ સંપૂર્ણ નંદાવાથી તેનો પગ મંગળમય દધિયુક્ત થયો. સર્વે મંડળ મંડપમાં ગયું. પ્રધાન રાજા અને અમાત્ય વર્ગ મંડપમાં બેઠો ત્યારે વર થયેલો જંગી વેદિ સામે મૂકેલા મોટા આસન ઉપર જઈ બેઠો. વિધિપૂર્વક રામરાજાએ કન્યાદાન દીધું. રાણી મેનાએ પણ મૈનાકને પરણાવી ગોરિયો લીધો. દોઢ પહોર રાત્રી જતાં લગ્ન થઈ રહ્યાં. વિવાહ સંપૂર્ણ થયો એમ

સૂચવતા વેદધ્વનિથી રાજભવન ગાછ રહ્યું. નગરના ધુરન્ને ઉપર અને
 છાવણીમાંથી સલામતીની તોપો ફૂટી અને વરવહુ મોતી અને પુષ્પથી
 વધાવી લેવાયાં. લગ્ન પુરાં થતાં સંલગ્નનાં છેડાગાંઠણાં સાથે વરકન્યા
 ગોત્રજને પગે લાગવા ગયાં. મંડપમાંની વેવાદિક ધામધુમ પુરી થઈ.
 માસવેશ્વર પ્રધાનને સમજાવી એવક સહિત છાવણીમાં ગયા અને
 ધરના થયેલા વરરાજા રામરાજાના ધરમાં મહાલવા લાગ્યા. રાજાનાં સગાં
 સંબંધી દામ દાસીઓ અને આમનન મૈનાકના વરને જોવા લાગ્યાં.
 અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ તેની વિવિધ મશકરીઓ કરવા લાગી, જોગી પણ
 હર્ષોદ્ધિમાં તણાતો પોતાની સ્થિતિ તે સમયે બૂલી ગયો. મૈનાકની દાદીએ
 ધરડાં વાતસલ્ય ભર્યાં નેત્રે વરને જોઈ આશીર્વાદ દીધા. મૈનારાણીએ પકવાન
 પીરશ્યાં અને આનંદથી સસરાના કુટુંબ સાથે તેણે જોજન કર્યું. માસવે-
 શ્વરે પોતાના પ્રધાનને જોગી સાથે રાખ્યો હતો તે એક દાણ પણ તેનાથી

પ્રધાન નાદલાજ થયો તેથી કંઈ બોલ્યોચાલ્યો નહિ પણ વધારે સાવધાનીથી તેની સાથે રહ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

લખ્યા લેખ ફર્યા.

શિલિનું કામ કરવાને વણિક પ્રધાન મેવાડનો કુંવર થઈ રહેલા રાજભેગીની પુઠેપુઠે ફરવા લાગ્યો. કેટલીક વાર પુરુષ વર્ગ સાથે વાતચીત થઈ ત્યાર પછી રામરાજ બહાર ગયા. રાજ બહાર ગયા પછી મૈનાકની મા આવી અને તેની પાછળ ધીરે ધીરે પુરોહિત અને અનુચારિકાઓ વગેરે આવી ભેગાં થયાં. કન્યાને લાવી પુત્ર વરની પાસે ખેંસાડી અને અંતઃપુરમાં જવાની પહેલાં કરવાની ગોત્રજ પૂજાનો પ્રારંભ થયો. પુરોહિતે તે ક્રિયા કરાવ્યા પછી કન્યા અને તેની માતા વગેરે બહાર ગયાં. એક વૃદ્ધ રાજદાસી રાજકુમારની પાસે બેઠી. તેણે કુંવરને કેટલીક શિખામણ દીધી. સૌ ગયાં તે પછી ભેગી તથા પ્રધાન એકલા પડ્યા. વણિક પ્રધાને પોતાના રાજાનું લૂણહલાલ કરવાને ધીરે રહીને કહ્યું કે ‘ભલા માણસ ! અમારી લાજ રાખવી એ હવે તારા હાથમાં છે. તને માળવાનો કુમાર બતાવી તારે માથે અમે અમારી આબરુનો ભાર મૂક્યો છે જેને તું તારા સૌજન્ય પ્રમાણે સાચવજે. જો કદાપિ જણાવીશ તોય ગ્રેય થાય એમ નથી, કારણ કે માળવાના રાજ સામે આંખ ઉઘી કરે એવો રજપૂત અમે અહિંયાં કોઈ જોતા નથી. રામરાજની રાણી હોય ત્યાં હોય તે માનવાની નથી અને તને અંતઃપુરમાં મોકલશે ત્યાં હું આવનાર નથી, માટે તને જેમ ઘટે તેમ કરજે. તું તારા પોતાના વ્રતથી બ્રહ્મ થતો નહિ. આ અંસારમાં તારા એક ભવમાં બે ભવ થાય નહિ તે સંભાળજે. કુંવરી જીવાન છે, વિવાહ મંગળથી શોભતી છે

અને રૂપે મુનિવરનાં મૌન ને તપ ચળાવે એવી છે. તારે તો આ એક પંથમાં દો કાળ જેવું થયું છે. અહિંથી તું જો કામને છતીને નીકળ્યો તો પછી સંસાર સાગર તરી જઈશ. હવે વધારે શું કહું ? કોઈ આવશે. હું કામાં માત્ર એટલું જ કે નીતિ તથા તારો પોતાનો ધર્મ છોડતો નહિ .

પ્રધાનનાં વચન સાંભળી ક્ષણવાર વિચાર કરી રાજકુમાર થયેલા જોગીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘ પ્રધાનજી ! તમે તમારા રાજાની આબરૂ મને સોંપી છે તેનો ભાર રાખવો એ હું સારી રીતે સમજું છું. અત્યાર સુધી કોઈ પણ વર્તનથી તમને શક લઈ જવાનું કારણ મળ્યું નથી તો પછી વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ? તમે નિશ્ચિત રહેજો. તમને રાજા તરફથી હપકો મળે એવી રીતે હું વર્તનાર નથી, પરંતુ તમારા પોતાના વેધને બરોબર ભજવવા માટે મારે કેટલીવાર યુક્તિ રમવી પડે છે અને તેવીજ રીતે અંતઃપુરમાં ગયા પછી પણ કદાપિ મારે કોઈ યુક્તિને અનુસરવું પડશે. આટલું છતાં પણ એક સહજ મિત્ર તરીકે મારે તમને કહેવું પડે છે કે તમારા રાજાએ કે તમે આ કાર્ય ડહાપણથી કર્યું નથી, કારણ કે એક રાજકન્યાને માટે આવી છળ જાળ રચવી એ પ્રજાનું પાલન કરનાર રાજાને શોભે નહિ. તમે મને આ કાર્યમાં યોગ્યો તેથીજ મને ખાતરી થાય છે કે તમારા રાજકુમારમાં કંઈ મીઠું નહિ હોય. બસે તમને જે ગમ્યું તે ખરું. માત્ર એટલું જ કે તમારે મારા તરફથી કોઈ વાતે ફિકર ગખવી નહિ. ’

‘ માત્ર એજ મારે તમને કહેવાનું છે કે તમે અમારી આબરૂને સાચવજો. ’ આટલી વાત થઈ એટલામાં નાના પ્રકારનાં નૌતમ વસ્ત્રો અને રતના અલંકારો પહેરાવી જીવાન ખવાસણા કન્યાને અંતઃપુરમાં લઈ આવ્યાં. પ્રધાન કુંવરના મુખ સામું જોતો જોતો બહાર ગયો. જીવાન ખવાસણાએ કેટલીકવાર સુધી વરની એકખીલની પ્રત્યે કહેવાતાં મર્મ વચનોમાં મરકરીઓ કરી. ત્યાર પછી કોઈએ વરની પાસે જઈ કોઈએ પરોક્ષ રહી અને કોઈએ છેક મોઢામોઢ એમ અનેક રીતે તેને પરિહાસ ચાતુર્યમાં ખીલવ્યો અને બહુ વિનોદ કર્યાં. અર્ધ રાત્રીને સૂચવતાં ચોઘડિયાં વાગ્યાં તે પછી મુખ્ય ખવાસણા કહેવાથી જીવાનિયા ટોળું ધીરેધીરે વિખરાવા માંડ્યું. મેનાકની સખીરૂપ અર્ધ રહેલી મુખ્ય ખવાસણે તેને સખી તરીકે

૨ બોધ આપવો હતો તે આપ્યો અને પછી ' માળવેશ્વર ! જાણે હો કે, અમે આજ સત્તર વર્ષે અમારી સખીથી જુદાં પડીએ છીએ માટે એને આપું આપવા દેશો નહિ. ' એમ કહેતાં કહેતાં તેણે અંતઃપુરનાં દ્વાર દીધાં. અંતઃપુરનાં દ્વાર ઈ ખવાસણુ બહાર ગઈ તે પછી વચે આવેલી

છતાં નવી પરણેલી મૈનાક શરમાઈ ગઈ. સ્વખંધ થઈ અંતઃપુરની એક બારી આગળ જઈ ઉભી. વર એક મોટા પર્યકમાં બેઠો હતો તેની તરફ આડી આંખે જુએ મનમાં કંઈક હસે અને પાછું આડું જોઈ સ્તબ્ધ બની લીધે નીચું જોઈ વિચાર કરે. એમ એક ઘડી તો દ્વાર બંધ થયા પછી પણ અંતઃપુરમાં મૌનજ રહ્યું. છેવટ વર ઉભો થયો, વધુ ઉભી હતી ત્યાં ગયો, અને પાનેતરનો પાલવ ખેંચી તેને અંદર બોલાવી. નવાઢા કંઈ બોલી નહિ પણ પ્રેમ રત્નજુએ ખેંચાતી હોય તેમ તણાઈ. પર્યક આગળ જતાં વચમાં એક વેત્રાસનને ઝાલીને ઉભી રહી. વર વળી સામેના આસન ઉપર બેઠો અને ચોરીમાં પરણેલી રાજકન્યાને વધારે હર્ષથી જોવા લાગ્યો. મૈનાકના મનમાં કંઈક શક પડ્યો હતો તેથી કે કાણુ જાણુ કે કેમ પણ તે કંઈ બોલી શકી નહિ. નીચું જોઈને મૌનજ રહી. ' આમ ક્યાં સુધી ઉભાં રહેશો ? ' કુવ-રીએ જવાબ આપ્યો નહિ. પુનઃ ' વચનામૃતથી પાવન થવાને આ દાસ યોગ્ય નથી કે શું ? ' એમ કહી તે ઉભો થઈ પાસે ગયો. પૌતાની પાસે આવતા પુરુષને જોઈ મૈનાકનું હૃદય અંદરથી કંપવા લાગ્યું. ઉચું તો જુઓ, રાણી ! માનિતિ ! આ શું ! આમ ક્યાં સુધી અખોલા રાખશો એમ કહી તેણે હાથ ઝાલ્યો. હાથ ઝાલતાંજ તે પ્રસ્વેદથી નવાઈ ગઈ. ખીલી લીધી હોય તેમ રોમોદ્ગમથી કંટકિત થઈ ગઈ અને હાથીની શુંઢ જોવા બિરુ દંડ પણ કંપવા લાગ્યા. મૈનાકને મનમથે ખીન-રાવી હોય એવી દશા જોઈ જીવન-તરમાં ઈર્ષ્ય તેણે ઝાળે હાથે કમળના જેવું મુખ ઉચું કર્યું. કંપ વધવા લાગ્યો અને હાથે વામાના વેણી સંચયને પણ સ્પર્શ કર્યો. અંગોડો ઝાલી મુખ ઉચું કરી વર જેમ કાનમાં ચાત કરવા જતો હોય તેમ નમ્યો કે તરત તંગ કરેલી તંત્રીમાંથી ઝનનકાર કરતો ધ્વનિ નીકળે તેમ તેના કાન પાવન કરતો શબ્દ થયો કે ' આ તો હીક નહિ. ' હૃદયમાં ધ્રુમી રહેયો કામાગ્નિ ઉકત શબ્દોરૂપી પવનને લીધે પ્રત્યક્ષિત

થયો અને મુખ અવળું ફેરવ્યા છતાં પ્રેમનું પ્રથમ અડપડું થયું. - લજ્જન પોતાનો તિરસ્કાર થયો હોય તેમ પ્રસ્વેદ રૂપે ગળી ગઈ. પાણીપાણી થઈ જતી હોય તેમ મૈનાકે મૌર્વીના ઘસારા થવાથી કડણ થયેલા રક્ત ઉપર હાથ મૂક્યો. બન્ને પક્ષંગ ઉપર જઈએકાં અને આટલા પ્રસંગે તો તેમને ચિદ્રકાળનાં પરિચિત હોય તેવાં બનાવી દીધાં. કંઈક સ્ફુટ અને કંઈક અસ્ફુટ મદન પ્રબોધક વાતો આવી. એક એકનાં અંગ એક એકના સ્પર્શનો અભેદ સંગ ધરજવા લાગ્યાં અને એવા અનન્ધ રસદ આસિંગન સ્પર્શ સુખમાંજ કેટલોક વખત એક ક્ષણની માફક ચાલ્યો ગયો. અન્તે અધીરનીજ ધીરજ ગઈ અને તે બોલી કે, 'હવે આપ કપડાં કાઢો.' 'આજનો દિવસ તો જેમ સુખકર તેમજ દુઃખકર થવાનો' 'ના ના એમ કેમ બને?' એમ કહી કુંવરીએ જાતેજ તેનાં જરીનાં કપડાં ઉતારવા માંડ્યાં. જોગીને બેદ ભંગ થવાનો ભય હતો તેથી કેટલીક વાર સુધી તેનું મન એના એ વિચારમાં ગુંચાયાં કર્યું. શિરપેચ લઈ નીચે મૂક્યો જામો ઉતાર્યો અને બદન ઉતારવાને તેણે જરા આનાકાની કરી પણ તેમ થતાં તો કુંવરીની ધ્વનતેજરી વધી. 'એમને શરીરે કંઈ ખોડ તો નહિ હોય' એવા હેતુથી તેણે વધારે આગ્રહ કર્યો. રાજજોગીએ છેવટ બદન ઉતાર્યું તે ઉતારતાંજ રક્ત ઉપરની ગુંજ ઉતર મૈનાકની નજર પડી. એ ધા નિરંતર તેના હૃદયમાં રમી રહેલો હોવાથી તે નજરે પડતાં મૈનાક બોલી ઉઠી કે, 'કાણુ પીરજના ચાણાવાળા જોગી તો ન હોય?' 'પીરજ શું?' 'એમ મા બોલો' એનું કહીને કુંવરી કંડે વળગી પડી. પ્રેમ વૃદ્ધિ પામ્યો. કેટલીક વાર તે બોલી શકી નહિ. છેવટ તેણે ગળગળે સાદે કહ્યું કે 'રાજવી અરે! ગુર્જરીના કુંવર!' એટલું સાંભળતાં જોગીનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. મૈનાકને ખાતરી થઈ. 'મારી આગળ હૃદય નહિ ઉઘાડો તો કોની આગળ ઉઘાડશે? રાજજોગી તે તમે કે કોઈ બીજો? મં તમને તે દહાડાથી મારો દેહ અર્પણ કરેલો છે. મારી આશા આજ પુરી ફળી.' જોગી પણ મન ગમતીની પ્રીતિએ ગળી ગયો અને એક એકનાં અંગ મળી ગયાં હોય તેમ આસિંગીને બેઠલાં તે બન્ને શોકના અને હર્ષના પૂરમાં તણાયાં. કુંવરીએ કાલાવાલા કર્યા અને હૃદયનો મર્મ

હાલી ઉઠે એવા પ્રસંગ સંભાર્યા ત્યારે તેણે અચથી ધતિ સુધી પોતાનો સધળો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો.

પોતાને આલિંગન આપી જીવિપિંજરમાં લઈ બેઠેલા નાથનો દયા-નનક વૃત્તાન્ત સાંભળી તે આશ્ચર્યમાં જૂડી ગઈ અને કંઈ બોલી નહિ. રાણી ગુર્જરીનો કુંવર ‘રાજસિંહ’ અને આપણો રાજબેગી પણ સાંભરી આવેલાં દુઃખથી દીન થઈ ગયો. આ પ્રમાણે પ્રેમીને પ્રેમી મળતાં ડસડસી રહેલાં અંતઃકરણ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી ચકિત થઈ મૌનાવસ્થામાંજ રાત્રિના અંતની રાહ જોવા લાગ્યાં. રાજસિંહનો વૃત્તાન્ત સાંભળી મૈનાક ખિન્ન થઈ. શોકે અને આશ્ચર્યે વિકારને સ્થાન આપ્યું નહિ. આમ ને આમ રાતનો અંત આવ્યો અને માગધીઓએ આવી અંતઃપુરનાં દ્વારમાં સ્તુતિ કરવા માંડી. બેગી મૈનાકના જીવિપિંજરમાંથી મહા મહા મહેનતે નીકળી બેઠો થયો. મુખ પ્રક્ષાલન કર્યું કપડાં પહેર્યાં અને મૈનાક પાસે રજા લેવાં ગયો. આટલી વાર મૈનાક તેના વ્યાપાર જેતી ઉઘાડી આંખેજ પલંગમાં પડી રહી હતી. રાજસિંહે પાસે જઈ કહ્યું કે ‘હવે મને રજા આપો.’ તે બોલી નહિ પણ સામુંજ જોઈ રહી. કેટલીક ક્ષણ ઉભા રહ્યા પછી ‘ત્યારે હું જાઉં છું એમ કહી રાજસિંહ ડગલું ભરવા જાય છે કે તરત મૈનાકે તેનો હાથ પકડ્યો અને છાતી ઉપર છૂટે ચોટલે શામતું રાત્રી આંખોવાળું અને વિવાહોચિત મંગળથી રમ્ય લાગતું માથું નાંખી દીધું. ક્ષણવાર સુધી જેમ વેલી હોય તેમ ચોઈ પણ બોલી શકી નહિ. રાજસિંહે સ્ફટિકના ફલક જેવા અને કંચુકીની કસથી અંકિત માંસલ હિલકા કદલી પત્ર જેવા વાંસા ઉપર હાથ ફેરવી મુખ ઉપર આવી મયેલા વાળને ખસેડી કહ્યું કે ‘વેલાં શું કાઢો છો, હવે રજા આપો.’

‘રજા આપનાર નથી, તેમ છતાં જવું હોય તો કટારને સફત કરીને આલ્યા જાઓ. શું સ્વપ્નમાં જેટલી વાર મારી સાથે રહો છો તેટલી વાર ખરેખર થઈ ન રહો ને હું રજા આપું ?’

‘મૈનાક ! વહાલી મૈનાક ! આ કાળના સાચું જો. વિચાર કર.’

‘જ્યોતલા દિવસ સુધી મેં મારા મનને મથી નાંખ્યું છે એટલે હવે માનનાર નથી.’

‘એક વાર મને બહાર જવાડે, પેલા વહેમાણે અને લગનમાં વધન થશે.’

‘મારી આશાને અંકુર આબ્યા છે, નેજે હો! આ દેહ ત્યાગ કરીશ. તેમને મળી જે યુક્તિ કરવી હો ને કરી વહેલા વહેલા પાછા પધારજે.’

‘આવીશ, આવીશ. લે આ’ એમ કહી રાજસિંહે પેલી પાના ઉપરની સૌપુરવાળી પ્રતિમા તેને આપી. કેટકેટલા અનુનયે મનાડે માન્યું એટલામાં બહારથી બારણાં ખડખડ્યાં અને માલવેશ્વરનો કુંવર બનેલો નેગી ‘વહેલા આવજે વહેલા આવજે’ એમ કહ્યા કરતી મૈનાકને મૂકી બહાર ગયો. ખવાસણા અંદર દોડી ગઈ અને પ્રધાન રાજસિંહને મળ્યો. આંગણમાં હાથી તૈયાર હતો તે ઉપર ચઢી બંને ઊવણીમાં ગયા, કારણ કે, ‘માલવેશ્વર તમને જીવાને ઝાંખી રહ્યા છે’ એવાં કપટ વચનથી ઉતાવળ કરી સૂર્યોદય ધતાંમાં તો પ્રધાન નેગીને લઈ ઊવણીમાં જઈ પહોંચ્યો. રાજાને મળ્યા વાતચીત થઈ અને પોતાનો ગંગ રહ્યો તે માટે રાજાએ પ્રધાનને શાખાશી આપી. પછી રાજા પ્રધાને મંત્ર કરી નેગીને કહ્યું કે ‘નેગી! તમારે રામેશ્વર જવું છે અને તમે અમારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે માટે અમે તમને એક ગાડી આપીએ છીએ તેમાં બેસી આપ હવે વિદાય થાઓ.’ નેગી કંઈ બોલ્યો નહિ અને બહાર ગયો. બારણામાં ગાડી તૈયાર રાખવામાં આવી હતી તેમાં બેઠો અને તે ચાલી. તે જાણતો હતો કે મને નગરથી એકાદ બે ગાઉ મૂકી જશે પછી નેમશું પણ તે એમાં ભૂલતો હતો. મારવાડી દિવાને તેનો બંદોબસ્ત થયો પાકો કર્યો હતો. નેગીની ગાડી સાથે તેણે રાજાના આમ્ર સિપાઈઓને મોકલ્યા હતા અને તેમને એવો હુકમ કરવામાં આવેલો હતો કે ‘નેગીને આહિંસી કલ્યાણથી સો ગાઉ દૂર લઈ જવો અને તેમ કરતાં દસ દિવસ લગાડવા. વળી એ દરમિયાન કોઈ દિવસ એને વીસે મૂકવો નહિ. પાંચ દિવસ એક ઠેકાણે રહી નેગીને મૂકી તમારે રાજધાની તરફ ચાલી આવવું.’ દોઢ પહોર રાતે પરણ્યા અને સવારે તો પાકા પહોરના બંદોબસ્ત સાથે રામેશ્વરને પંચે પહ્યા. કલ્યાણમાં મંગળમય વાદિત્ર વાગવા લાગ્યાં અને માલવેશ્વરની ઊવણીમાં જળજળકાર થઈ રહ્યો, ત્યારે નેગી આ બનાવમાં જોવો આવ્યો હતો તેવોજ એક લાગ્યના અમરદારરૂપ અદ્ભુત વેપ બજારીને ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું.

મૈનાકનું હરણ.

જે મી પરણ્યો અને આલ્યો ગયો. કસ્યાણમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. મૈનાકની ફાઈ ધારેલો અર્થ સરચાથી રળિયાત થઈ. આખા નગરમાં સૌ આનંદના સાગરમાં ગરકાવ થઈ ગયું. સૌને મન જેને માટે આનંદ હતો તે બાળા ગમગીન થઈ રહી. રાજસિંહના ગયા પછી તેને એની મા અને ફાઈ વગેરે મળ્યાં પણ તેઓએ તેના મુખ ઉપર કંઈ હર્ષ દીઠો નહિ. 'નવ પરણીતાને એમજ થાય છે' એવું ધારી કોઈએ કંઈ પૂછ્યું નહિ પણ મૈનાકની સખીઓએ તેને છોડી નહિ. તે તો તેની પાછળ વિટાઈ વળી અને અંતઃપુરની વાતો પૂછવા લાગો. આડીઆવળી વાન કરે પણ કોઈને ખરું રહસ્ય કાઢી આપે નહિ. કણ્ણેલે તળવીજ કરે કે 'એ આભો કે નહિ?' બપોર થયાં પણ કોઈ જણાયું નહિ ત્યારે તેના મનમાં વિવિધ શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ. સખીઓને તેની માને અને પરિજનોને શંકા પડ્યો પણ કોઈને તેણે કંઈ કહ્યું નહિ. અંતે તેની માતાથી પણ વધારે વહાલી રાજબાઈ નામની એક ધાવ હતી તેને તેણે માત્ર એટલું જ જણાવ્યું કે 'હું માસવેશ્વરના કુંવર સાથે પરણી નથી બીજા સાથે પરણી છું અને તે વર હશે તોજ આણે જઈશ નહિ તો નહિ.' ધાવે મૈનાકાણીને વાત કરી અને તેણે તાબડોતોળ તે બીના રાજને જણાવી. એ-એ-એ વાત થોડી ઘણી સૌના જણવામાં આવી. તપાસ કરવાને બહાને કેટલીક હેંશિયાર ખવાસણા કુંવરની નોતરે જાવણીમાં જઈ જોઈ આવી અને રાજ રાણીને ખાતરી આપી. ઘણા ઘણા આગ્રહ કર્યા છતાં પણ માસવેશ્વરે પુત્રને મોક્ષ્યો નહિ તેથી શંકા વધી અને સૌ ગમગીન થઈ ગયું. મૈનાકે પોતાની સખીઓ મારફતે તળવીજ કરાવી પરંતુ જોગીના કંઈ સમાચાર મળ્યા નહિ તેથી તે પોતાના એકાન્ત મંદિરમાં જઈ રાજસિંહનું

શું થયું હશે, તે સંબંધી વિચાર કરવા લાગી. રાજમંદિરમાંથી આનંદનો અસ્ત થઇ ગયો અને સઘળાં આ જળને લીધે વિસ્મયમાં પડી ગયાં.

આ રીતે રામરામના મંદિરમાં દગો થવાથી ગમગીની વ્યાપી રહી હતી ત્યારે માલવેશ્વરની ઊવણીમાં શું થતું હતું તે તરફ નજર કરીએ. ભોજન કરીને માલવેશ્વર પોતાના પ્રધાનો તથા ભાયાતો સાથે તંબુમાં ખાનગી સભા ભરીને બેઠા હતા. બાટ ચારણા વાતોએ કહેતા હતા અને બાંડ લોક દાસ્ય-જનક કવિત કહી સરંપાવ લઇ લઇને ચાલ્યા જતા હતા. વૃદ્ધ મહેરુમલ્લ એક મોટા હીરાજ્વિત સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા અને મૈનાકને પરણાવવા આવેલો રાજકુમાર રાજની પડખે બેઠો હતો. તેને જોતાં તેનું દેવત દેખાઇ આવે તેમ હતું. સેવકો હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા હતા અને માલવ ગણિકાએ આનંદના ઉત્સવમાં મહેરુમલ્લ આગળ યનયનાટ કરી રહી હતી. આનંદ ઉત્સવ વર્તી રહ્યો હતો તે વેળાએ છડીદારે અંદર આવી મસ્તક ઉપર હાથ દબાવે કહ્યું કે ' મહારાજ ! ગુજરાતના વીરમલ ખારોટ આવ્યા છે. ' સભામાં બેઠેલા બાટ લોકોએ વીરમલ ખારોટનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં અને રાજાએ પણ તેનાં વખાણ એક કરતાં વધારે વાર સાંભળેલાં હતાં તેથી ઝટ તેને અંદર આણવાને આજ્ઞા આપી. તે સભામાં આવે તે દરમિયાન તેનાં શ્વર અને ભુદ્ધિનાં વખાણ થયાં, પર-તુ એટલામાં તો તે સભામાં આવ્યો. ગુજરાતનો વીર ખારોટ સાઠ પાંસઠ વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલો હતો પણ શરીર જોયું હોય તો જમને પણ જવાળા દે તેવું હતું. માથાના અને દાઢીના વાળ ઘોળા થઇ ગયા હતા. માથે ખારોટિયા જરીના આંટાવાળી મોટી પાઘડી હતી. હાથમાં સોનાની ખોળવાળો ઢુકો હતો અને જમણા પગમાં અઢીશર આંદીનો મોટો ટોડો પહેરેલો હતો. ખારોટ આવ્યા એટલે પરિજન અને બાટ ચારણા ઉભા થયા. રાજાએ રામરામ કર્યા પછી સૌએ રામરામ કર્યા અને રાજાથી થોડે છેટે વીરખારોટને માટે આસન નંખાયું. વીરમલ ખારોટ વૃદ્ધ અને ધણા દેશો ફરેલો હતો. મોટાં મોટાં રાજ્યોમાં જોનો માન મસ્તબો હતો. તે પોતે પણ ધણી લડાઈઓમાં અને વિઘ્નદોમાં ઉતરેલો હોવાથી બોલવે ચાલવે બહાદુર હતો. મોટા મોટા રાજ્યોને તેણે જીતેલા હતા એટલે માલવેશ્વર મહેરુમલ્લથી અંતરજ નય તેમ કંઈ ન હતું. આમ તેમ જોયું હુકાની બે ટુંક

અને લિંબુ જેવડી મોટી આંખે મહેરુમલ્લ સામું જોઈ જેમ મેધ
તેમ તે બોલ્યો કે—

કુંડળિયો.

મહા માળવના રાજન ! મહેરુમલ્લ મહારાજ,
સૂરજ કુળના રાજવી, કરે ન આતું કાજ;
કરે ન આતું કાજ, તાજ જેને શિર શોભે,
વિક્રમ શો ભડ વીર, વડવો કુળ જેને મોભે;
લોભે લક્ષણ જય, પાપનાં નામ યુગાબ્યાં,
મહેરુમલ્લ મહારાજ, જાત કળત કહાબ્યાં.

વીરમલ્લ બારોટની ગર્જનાથી સભા ગાજી રહી. સૌ વિચારમાં પડી
ગયા. પ્રધાન અને મહેરુમલ્લનું મોં ઉતરી ગયું પણ કાઈ કંઈ બોલી શક્યું
નહિ. એટલામાં તો તે બોલ્યો કે ‘વિક્રમ અને ભોજની પાટે તે બા આવા
રાજ નીડે કે ? રજપૂતની જાતને લાંછન લાગ્યાં. આ તમારો કુંવર અને
રામરાજની દીકરીને પરણનાર મોતીનો દાણો તે જાનો રહે ? માટે આબ્યા
એવા ભારમાં ને ભારમાં પાછા હેઠ્યા જાઓ.’ એમ કહીને બેઠા સિવાય તેણે
મહાર આલવા માંડ્યું એટલે મહેરુમલ્લ જોલ્યા કે ‘વીરમલ્લ બેસો બેસો.’
દિવાનજી ! બારોટને સરપાવ આપો. ‘રજપૂતની જાતને લાંછન લગાડ્યું ત્યાંથી
હું સરપાવ લઈ ગુજરાતને લાંછન લગાડીશ નહિ.’ આગ્રહ કરવા છતાં પણ
તેણે સરપાવ લીધો નહિ અને તિરસ્કાર કરીને ગયો. મહેરુમલ્લે તેને પક-
ડવાને કહ્યું પણ બીજા ભાટચારણાએ તેમ કરવું જોખમનું જણાવ્યાથી
જાનામાના બેસી રહ્યા. સભા બરખાસ્ત કરી અને ત્રણ ચાર માણસ સાથે
મહેરુમલ્લે ‘હવે શું કરવું’ તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો.

પ્રધાન જાતિનો વાલિયો હતો. તેણે લગાઈ ટૂટા કરવાની સલાહ આપી
નહિ પણ મહેરુમલ્લના બાવાનો અને બુવાન સેનાધિપતિએ તેનો ખબો
ઠોક્યો. છેવટે એવો ઠરાવ થયો કે ‘અમે તેમ થાય પણ કન્યાને લીધા વગર
તો કલ્યાણની સીમમાંથી જવું નહિ. પાછા જન્મએ તો મેવાડને લાંછન લાગે.
રવિવંશ લાગે. પરણવા આવેલો રજપૂત લીધે નોરણ પાછો જાય તો ધરતી

રસાતળ જાય, માટે એ તો એજ કે જેવા કે નિશાને જન લઈ આવ્યા તેવે
 વાજતેને ગાજતે કન્યાને લખને ઉત્તરના દરવાજામાં પેસીએ ત્યારે ખરું, બાટ
 લોકોએ જીવાન રજપૂતોને મહેલમાં ભરી અર્જુન આલિમ-ધુ અને પૃથુરાજ
 વગેરેનાં વૃત્તાંતો કહી કહીને ડુંગરાવી દીધા. મહેલમંદીની આજ્ઞા લેવા પણ
 કાઈ રહ્યું નહિ. હાં ! કહેતામાં તો જનના રજપૂતો હથિયાર બાંધી તૈયાર થઈ

• ગયા. જીરાન અર્જુનસિંહ સેનાપતિનો રણુતોખાર આગળ થયો અને કાળની
 જીભ જેવી તરવારો ખેંચી રાદના રદિયાળા માલવી રજપૂતો કલ્યાણના દર-
 વાજામાં પેહા. રાજા બિચારો જાણતોએ ન હતો કે શું થશે. પુત્રીએ કહેલી
 વાત સાંભળી એ તો આશ્ચર્યમાં દિશ્મુદ્ધ જેવો થઈ ગયો હતો. જેતજેનામાં
 ગાંડા હાથી જેવા રજપૂતો દેવડી ઉપર આવી પહોંચ્યા. દોડી ઉપરના
 નિર્દોષ વૃદ્ધ સેવકોને કાપી નાંખી ખેંચેલી તરવારોનો રંગ રાખ્યો. ‘કુંવરી
 રાજમહેલમાં નથી’ એમ સાંભળતાં વાંત નીડના ટોળાની માફક તેઓ
 કુંવરીના મહેલ તરફ ધસ્યા. ‘મારા કર્મમાં ઈશ્વરે શું લખ્યું હશે’ એમ
 વિચાર કરતી મૈનાક પોતાની ધારીના ખોળામાં માથું નાંખીને સૂઈ રહી
 હતી સાં રજપૂતોએ અમલી લાગી મહેલ પહોંચે વિંટ નાંખ્યો. બ્રાહ્મણ
 વાણિયા અને વસન્તવાનાં કાળજાં ફડફડી ગયાં અને રજપૂતોએ હથિયાર
 ઉપર હાથ નાંખ્યા. રામરાજ મૈનારાણી અને મૈનાક સૌ ગામરાં થઈ ગયાં,
 પણ એટલામાં સેનાપતિ આવ્યો અને રામરાજ પણ પાંચસે રજપૂતની
 સાથે કુંવરીના રક્ષણ માટે યોડે ચડ્યો. કન્યાના મહેલ આગળ જમરી મારા-
 માર થઈ. ધોળે દહાડે શરવીરો એપોતાનું કે પારકું કંઈ પણ જોયા વગર
 ઘાસ કાપતા હોય તેમ માણસ કાપવા માંડ્યા. રાજના પાંચસે માણસો
 શરવીરતાથી લડ્યા પણ ‘ઝાઝી કાડીઓ સાપને તાણે’ તેમ તેમનું કંઈ
 આણ્યું નહિ. રાજ ધાયલ થઈ રણમાં પડ્યો અને રજપૂતો ખપી ગયા.
 સાતસે આસે માણસ મહેલમંદીનું અને પાંચસે માણસ કલ્યાણનું કપાઈ
 ગયું. મૈનાકના મહેલ આગળ જાદવાચરણી થઈ. સુવેહનું રણશિનું ટુંકાયું
 ત્યારે રજપૂતોએ ઉચું જોયું. લોહીની નીકા વળી. નગરમાં હાહાકાર થઈ
 ગયો અને લોહીની છોળે રંગાયેલાં લુગડાંવાળા રજપૂતો કંપારી છૂટે એવી
 હોળી રમ્યા. અર્જુનસિંહે આગળ આવી રજપૂતોને શાપાથી આપી. બાટ

ઉંચા ઉંચા થઈ વખાણ કરવા લાગ્યા ને ચારણાએ રજપૂતોને ચઢાવવામાં
 આડી રાખી નહિ. મૈતાકને મહેલ માલવેશ્વરના પ્રધાને હસ્તગત કર્યો.
 વડારણા હાથમાં નાગી તરવારો લઈ કુંવરીના અંતઃપુરમાં દાખલ થઈ.
 મૈતાકને તથા તેની ધાત્રીને તેમણે કેદ કર્યા અને એક મેનામાં બેસાડી
 પાંચસે શરવીરની વચ્ચે અર્જુનસિંહ રામરાજની કુંવરીને લઈ કલ્યાણથી
 બહાર નીકળ્યો. ઉદ્ધત રજપૂતો સેનાપતિના મથા પછી ગાંડા હાથીની માફક
 નગરમાં ફરી વળ્યા. શેઠ સાહુકારનાં ઘર લુંટ્યાં. વાંદરાએ રમણભમણ કરેલી
 લંકાની પેઠ કલ્યાણને લુંટી તથા વિજયથી છકેલા રજપૂતોએ આખાવીખી
 કરી નાંખ્યું. સૌને ઊબળત તરફ ઉપડી જવાનો હુકમ થયો. જશના કરીને
 માલવેશ્વર મહેલમંજીર દળ કટકદળ લઈ કલ્યાણથી ઉપડ્યા. લગનમ
 વધત થયું, કલ્યાણ નગર રમણભમણ ચામ ગયું, લોક ત્રાસ પામી ગયા
 અને સર્વ ઝાંખુંજશ પડી ગયું. પરણનારો પરદેશ તરફ ચાલ્યો ગયો, માઆ-
 પત્ની હોંશ મનમાં રહી ગઈ અને મૈતાકને બિચારીને સ્વામીનું સુખ સ્વમ-
 વત થઈ ગયું. માણસો ધાયલ થયેલા રામરાજને રાજમહેલમાં લઈ ગયા
 અને શોકમય થઈ રહેલી નગરી ઉપર-થપ, આવા અનર્થને જોઈ કંટાળ્યા.
 હોય તેવા સૂર્યનારાયણ પણ ઉંચા સિંહાદિ પર્વતનાં શિખરો ઉપર થઈ
 પશ્ચિમ દિશામાં ઉતરી પડ્યા. દિવસથી પણ વધારે ભયંકર રાત્રીએ શોકથી
 ઘેરાયેલી નગરીને અંધકારમાં ખુણડી દીધી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

મૈનાકનો ટેક.

સર્વેશ્વર મહેરુમજી કલ્યાણના રામરાજની કન્યા મૈનાકને સર્વ ઉજ્જનમાં આવ્યા. લોકોએ વધામણાં દીધાં અને રાજમહેલમાં મોટો ઉત્સવ થયો. મહેરુમજીનાં પાનીએ વહુને જોવાને અને પુંખી લેવાને હોંશથી તૈયારી કરી પણ મૈનાકે પોતાના દૃઢ નિશ્ચયથી ને કંઈ પણ સ્વીકારવાને સાફ ના પાડી. તેણે પ્રથમની માફક એમજ જણાવ્યું કે ‘હું તમારા કુંવર સાથે પરણેલી નથી.’ સામુસસરો થવાને માટે આનંદિત થઈ રહેલાં રાજરાણી રામરાજની કુંવરીનાં વચનથી ક્રોધ્યાં. તેમણે પોતાના કુંવરને વધાવી સર્વ તરતજ શિખા નદીના તટ ઉપર આવેલા જૂતાખાના જેવા એક જુનાં દિલ્લામાં મૈનાકને ચોડી પહોરમાં મોકલાવી દીધી. લોકોમાં વાત ચાલી અને સૌ મહેરુમજીને અંતઃકરણથી ધિક્કારવા લાગ્યાં. કારી રાજની દીકરી અને મૈનાકની સૌક્ય પોતાના મનમાં ગણ થઈ. મહેરુમજીની પટરાણી વહુના આવા વર્તનથી બહુજ ક્રોધે બરાઈ. તેણે તેને વિતકડાં વિતાડવાનો પછી આરંભ કર્યો. ‘દુઃખ એને પાંચરી તીર જેવી કરી નાંખશે.’ એવા વિચારથી તેણે અનેક યુક્તિઓ રચી પણ એકે અમલમાં મુકાઈ નહિ. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં વિચાર કરી કરીને યુક્તિઓ રચતાં જણ દિવસ નીકળી ગયા. ચોથે દહાડે મહેરુમજીની પટરાણી પોતે કેટલાંક વસ્ત્ર અલંકાર અને ખીજ વૈભવની વસ્તુઓ સર્વ મૈનાકને જે દિલ્લામાં રાખવામાં આવી હતી ત્યાં ગઈ. ધાત્રીએ મૈનાકને ધણુંએ સમજાવી પરન્તુ તે એકની બે ચઢજ નહિ, અને રાણીને પણ કંઈ માન આપ્યું નહિ. મૈનાક તથા રાણીને વાત થઈ તેમાં તેણે પોતાનો દૃઢ ઈરાવ જણાવી દીધો. અલંકાર વસ્ત્ર કે વૈભવ કશાથી તેનું મન ચળ્યું નહિ. રાણીએ પ્રથમ પ્રલોભન પછી વૈભવ અને છેવટ દુઃકેવાશે, એમ જણાવ્યું પણ ક્ષત્રિયાણીના પેટમાં પાકેલી મૈનાક તેથી ડરી નહિ. તેણે

જાણ્યું કે ' જોણુ મારો હાથ ઝાલ્યો છે ' તેની હું ઘસી છું અને ખીજો કદી ઈન્દ્ર હોય તોપણ મારે કામનો નથી. દુઃખ તો શું પણ રાધ રાધ જોટલા કકડા કરી નાંખવામાં આવે તોપણ હું ડરવાની નથી. મહેરમલની રાણી તિરસ્કાર કરીને પાછી વળી તોપણ તેને મૈનાક જેવી વહુની રદ લાગી હતી તેથી તેની ધાત્રીને બોલાવી તેને સમજાવવાનું કહેતી ગઈ. ફરી ધન વૈભવની તેને લાલચ આપી પણ તેમ તે કંઈ મનાઈ નહિ. છેવટે આછીને રાણી પાછી ગઈ. ઘેર ગયા પછી તેણે અનેક પ્રયત્નો રચ્યા અને મૈનાકને દુઃખ દેવા માંડ્યું.

એકવાર ભૂતખાના જેવા મહેલમાં મૈનાક તેની ઘસી સાથે વિચાર કરતી ચંદનીમાં ખેડી હતી એટલામાં એક મોટો રથ તેના આંગણમાં આવીને ઉભો રહ્યો. રાજકુંવર પોતેતેને મનાવવાને આવ્યો. ખવાસણા અને અંતઃપુરના હુંડઓએ મૈનાકને સમજાવવાને પ્રયત્ન કર્યા પણ તેમનો તિરસ્કાર થયો. પોતાની ધાત્રી સાથે તેણે કહ્યું કે ' રાજકુંવર જો મને એકાંતમાં બોલાવવાનો પ્રયત્ન કરશે તો હું મારા રૂપ ઉપર નજર અને પરિણામ બહુજ નહાં આવશે. ' આટલું કહેવા છતાં પણ વાજપુત્ર તેની પાસે આવ્યો. તેના દેખાવ ઉપરથી તે ગુસ્સે થઈ જેની સાથે તેણે પેલી ભાગ્યશાળી રાત ગાળી હતી તે પુરૂષમાં અને આમાં આસમાન જમીનનો ફેર હતો. રાજકુંવરે ફેટલાંક ગાંડાં કાઢ્યાં પણ ખીજવાયેલી વાઘણ જેવી મૈનાકે તે ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. કુંવર પાસે ગયો અને પગે પડ્યો પણ તેણે તો દયાની દ્રષ્ટિ પણ કરી નહિ. ઘણી રકડક થતાં કહ્યું કે ' માળવાના રાજકુમાર ! હું તમારી સાથે કે તમે મારી સાથે પરણેલાં નથી. હું પરત્વી છું, તેની ઉપર તમે આ પ્રમાણે બુલમ ગુનરો છો તે ઈશ્વર સાંખી શકશે નહિ. જે ગાદી ઉપર વિક્રમ અને ભોજ જેવા પ્રતાપી રાજાઓ ચઢીયા તે ગાદી ઉપર બેસવાને પોતાને યોગ્ય ગણતો દ્રાઈ પણ રાજકુમાર તમારા જેવું નીચ ટામ કરે નહિ ! હું ઈશ્વરને વચમાં રાખીને તમને કહું છું કે, જે તમે તમારી પોતાની આગાહી ઇચ્છતા હો તો મને છૂટ આપો અને જોણુ મારો હાથ ઝાલ્યો છે તે પુરુષ મને મળવા દો. રજપૂતાણીની કુખને હું લગવીશ નહિ. મારો દેહ તણશ પણ તમારી ઇચ્છાઓને વશ થઈશ નહિ. તમારા

રાજ્ય સુખનો મારા નિશાસાથી અંત આવશે અને થોડાજ કાળમાં તમે આ પાપ કર્મનાં ફળ દેખશો મારે મિથ્યા પ્રયત્ન મૂકી મને મારા બાવીને વશ થવા દો. ’

આટલું કહીને મૈનાક ખીજા ઓરડામાં ચાલી ગઈ અને તેનાથી તિરસ્કાર પામેલો રાજકુમાર કાળે મોંએ ક્રોધપૂર્ણ થઈ કિંદ્યાની બહાર નીકળ્યો અને કાશીરાજ પુત્રીને મહેલે ગયો. મૈનાક આ પ્રમાણે બંધનમાં અને નિરન્તર થતી અયોગ્ય માગણીઓથી કંટાળી ગઈ. એક રાતે તે પોતાની ધાત્રીને ગળે બાંધી છુટે મોટે રોઈ. ધાત્રીએ ઘણી રીતે સમજાવી પણ એક્ટે વિચારે તેના ક્ષુબ્ધ મનમાં સ્થાન કર્યું નહિ. ઘણી રાત જવાથી તેની વિનંતિથી તે પોતાના પક્ષગમાં પડી. ધાત્રી પાસેના બિછાના ઉપર સૂઈ ગઈ. પેલી ઉઘી ગઈ પણ વિચારેથી ભરાઈ ગયેલી મૈનાકને ઉંઘ આવી નહિ. પક્ષગમાં મુતેમુતે તેણે અનેક વિચાર કર્યાં. પક્ષગમાંથી ઉઠી અને સૌપુરના રાજપુત્ર ઉપર એક મોટો પત્ર લખ્યો. પોતાની સ્થિતિ રાજજોગીની ક્યાં ભાગ સાગશે તે, અને ખીજા કેટલીક બાબતો લખ્યા પછી એક વાંસની ભુંગળીમાં તે પત્રને ધાક્યો અને ધાત્રીને જગાડી. તેણે ઉઠતાંજ મૈનાકને જોઈ પૂછ્યું કે, ‘ દીકરા ! તારા મનનું દુઃખ મને અતિ દયા ઉત્પન્ન કરે છે મારે બોલ તારે શું કરવું છે ? હું તારા દુઃખને જોઈ શકતી નથી. ’ મૈનાક બોલી કે, ‘ માડી ! જો તું મારા દુઃખથી દુઃખી હોય તો હું કરું તે કામ કર. મરણથી હું ડરતી નથી એટલે કોઈ મને પરાજિત કરવાને શક્તિમાન નથી. જે કામ હું તને બતાવનાર છું તે તારી ધ્યાનમાં આવશે નહિ પણ તારે તે કરવું પડશે. ’

ધાત્રીએ ગમે તે પ્રકારે પણ તે કામ કરવાને તેને વચન આપ્યા પછી તેણે પેલી વાંસની ભુંગળી તથા સૌપુરના રાજકુમારે રાજજોગીને આપેલું અભિજ્ઞાન ધાત્રીના હાથમાં મૂક્યાં અને બોલી કે ‘ માડી ! આ લે અને અત્યારેજ તું આ મહેલમાંથી નીકળી સૌપુરનો માર્ગ પકડ. લે આ મારો હીસાનો હાર તારી માસે સમ્પ, કારણ કે ધન છે એ સતુષ્યને અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે. એક રાજ્દ પણ ન બોલતાં જો તું મારું શ્રેય ધંચતી હોય તો અહિંથી ચાલી જા. હવે વધારે વખત આ પ્રમાણે પરરાજ્યમાં અને પરપુરોના ભુંધમમાં રહેવાથી હું કંટાળી ગઈ છું. ’ ધાત્રીએ કેટલીક

વાર હા ના કર્યા પછી મૈનાકનો દૃઢ નિશ્ચય બોધિ તે પ્રમાણે કરવાનું કયુલ કર્યું. ત્રણ મહીનાની મહેલ તલ ઠરાવી અને એક બીજાને મળી ભેટી અત્યંત કલ્યાણ કરી અને સત્તર વર્ષે જુદાં પડ્યાં. ચોક્કિવાન ઉધી ગયેલા હતા એટલામાં ધાત્રી મહેલમાંથી નીકળીને સૌપુરને માર્ગે પડી.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મિત્રનો ધર્મ.

ત્રી મૈનાકનો પત્ર લખને સૌપુર તરફ ચાલી ગઈ તેને બીજે દિવસે સવારે તેની તપાસ થઈ પણ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. રખેવાળો વહેમાયા તેમણે રાજ દરબારમાં ખબર આપી અને ત્યાંનાં માણસોએ આવી મૈનાકને ધણી રીતે સતાવી પણ તેણે કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. રાજ રાણીના કોપથી તેને શહેરના કોઠવાળને હવાલે થવું પડ્યું. તેણે તેને તાવવાને થાય તેટલું કર્યું અને એક બંદિખાના જેવા ઓરડામાં પુરી. આણી તરફ ધાત્રી કોટકોટલાં દુઃખ વેઠી સૌપુર તરફ ચાલી. માર્ગમાં દુઃખ વેઠતી તે વૃદ્ધ અને રાજમહેલમાં વસનારી વડારણ સૌપુર પહોંચી. કાગળની ભુંગળી તથા રાજજેગીએ આપેલી અભિજ્ઞાન રત્નશલાકા લઈ તે રાજકુમાર વીરવિજયસિંહના મહેલ તરફ ગઈ. સવારના પહોરમાં તે મહેલ આગળ આવી પરંતુ દ્વારપાળોએ તેને અંદર જવા દીધી નહિ. રાજદ્વાર ઉપર તે ધણી વખત બેસી રહી. દોઢ મહીનો થયો તેણે નિયારીએ કોઈ દિવસ નિરાંતે ઉંઘ કાઢી કે બોજન કર્યું ન હતું. આંખોમાં આડા પડી ગયા હતા અને વસ્ત્ર મેલાં થઈ ગયાં હતાં. બેસી રહેતાં બપોર થયા પણ કોપરૂએ એની દાદ સાંભળી નહિ. છેક બપોરે એક દાસી રાજમહેલમાંથી બહાર આવી. ધાત્રી તેને મળી અને પોતાની હકીકત કહી. પેલી દાસી તેના બોલવાથી

અને વાત કરવાની ચતુરાઈથી પામી ગઈ કે ખરેખર આ કોઈ રાજમહેલમાં રહેલી છે. તેણે તેને કુંવરને મેળવવાનું કહ્યું તોપણ તેમ કરતાં બે દિવસ નીકળી જશે એવું જણાવ્યું. ધારી આથી કંટાળી પણ તેણે તે દાસીને માત્ર એક જ બાબત વિનંતિ કરી અને તે એ હતી કે ‘બેન ! મારી સાથે જા, હું ધણું કષ્ટ વેડીને અહિં આપેલી છું. તારાથી રાજકુંવર આગળ કંઈ બોલાવ નહિ તો ખેર ! મારીવતી તું આટલું કર, ’ એમ કહી તેણે વાંસળીમાંથી પેલી રત્નશાકા કાઢી દાસીના હાથમાં મૂકી અને વળી કહ્યું કે ‘બે આ તું માત્ર રાજકુંવરના હાથમાં આપ. જો તે તને કંઈ પૂછે તો કહેજે નહિ તો કંઈ નહિ. ’ દાસી તે પ્રમાણે કરવા કબુલ થઈ અને ધારી પાસેથી રત્નશાકા લઈ રાજમહેલમાં ગઈ.

બોજનનો સમય થયેલો હતો અને ખવાસ લોક બાણાં માંડવામાં રોકાઈ ગયા હતા ત્યારે રાજકુંમાર વીરવિજયસિંહ તેની સ્ત્રી સાથે એક હિંદોળા ઉપર બેઠો હતો. રાણી રથામકુંવર ધરના રાજસી પોપાકમાં હતી. કુંવર શાશ્વ આઠી એક હાથે હિંદોળાની સાંકળ અને એક હાથે સામેનો દેખાવ રાણીને સમજાવતો બતાવતો બેઠો હતો. માનિતી દાસીઓ આગળ પાછળ ઉભી હતી. ‘રાણીની શી આજ્ઞા થશે’ તેની તેઓ વાટ જોતી હતી. સામે બોજનની તૈયારી થતી હતી એટલામાં પેલી દાસી અંદર આવી અને ઓવારણાં લઈ રાજકુંવરના હાથમાં પેલી રત્નશાકા મૂકવા જતાં ચરમાઈ જવાથી ધીરે રહીને રાણી રથામકુંવરના હાથમાં મૂકી દૂર ઉભી. ‘આ શું ?’ રાણીએ પૂછ્યું એટલામાં કુંવર રાણીના હાથ સામે જોયું અને કરપણ ઉપર પડેલા કદલી પત્ર જેવું પાનું ધોતાના હાથમાં લીધું. હાથમાં લેતાંજ તેના મનમાં પેલા અધા વિચારો દુઃખ અને રાજજોગી સાથેની મૈત્રી યાદ આવ્યાં. એકદમ તે હિંદોળા ઉપરથી ઉભો થયો. તેની સાથેજ રાણી ચમકી અને દાસીઓએ તથા ખવાસણાએ ખમાખમા કરી મૂક્યું. એટલામાં ‘આ તને આપનાર ક્યાં છે ?’ એમ પૂછતો તે આગળ ચાલ્યો. ‘એક સ્ત્રીએ આ મને આપ્યું’ એમ દાસીએ કહ્યું એટલે તે ઉભો રહ્યો અને તેને પૂછ્યું કે ‘તેને ઝટ ઉપર બોલાવી લાવ. ’ પાછો ફરી રાજકુંવર હિંદોળા ઉપર બેઠો, એટલે રાણીએ પૂછ્યું કે ‘રાજાજી ! આ શું છે ?’ ‘હમણાં તમારા જણવામાં

આવશે. ' એમ કહી તે પેલી સ્ત્રીની રાહ જોવા લાગ્યો. ખવાસણા અને ખવાસ આતુર થઈ જોવા લાગ્યા કે વળી આ શું ? એટલામાં મૈનાકની ધાત્રી મેલા-ધેલા વેષે અંદર આવી. અતિ વિનયથી નમન કરી રાણી શ્યામ-કુંવર તથા રાજકુમાર વીરવિજયની સામે તે ઉભી રહી. આખા મંડળની આંખો ધાત્રી તરફ ફરેલી હતી એટલામાં રાજકુંવરે કહ્યું કે ' આ રત્નશ-લાકા તને કયાંથી હાથ લાગી તે જોલ. ' રાજ અને રાણીનાં ઓવારણાં લઈ તેણે પોતાની કમ્બરમાંથી વાંસળી કાઢી એક મોટો પત્ર હાથમાં લઈ કહ્યું કે ' આ રત્નશલાકા આપનારેજ આ પત્ર આપ્યો છે. આજા હોય તે વાંચું. ' ' ભલે વાંચ, હું તે સાંભળવાને અતિ આતુર છું. ' આજા થવાર્થ ધાત્રીએ તે જુગલ આગળ ઉભાં રહી મૈનાકનો પત્ર નીચે પ્રમાણે વાંચ્યો

રામેશ્વરના યાત્રાળુ જોગીના મિત્ર !

મુ. શ્રીસૌપુર.

વિ. વિ. દુઃખ સુખ તો વારા ફરતી આવ્યે જાય છે, સંસારને તળયે હોય તેને દુઃખ સુખ સમાન થતું હોય તો ભલે ! ગુણુડ હોય છે તેજ દુઃખમાં કામ આવે છે માટે આ પત્ર એ જોગી ઉપર જેનો હક છે અને તેમ હોવાથી તમારી ઉપર પણ હક છે એવું જાણી દુઃખી લખનાર લખે છે. જોગીનું વૃષાંત અત્યારે જાણતાં મનમાં શંકા થાય તો જોમ એજ તેનું કારણ જાણજો, મિત્રમાં ભેદ રાખીને તેણે તેમ કરેલું નથી. આ શલાકા તમારા જોગી મિત્રે પોતાની અર્ધાંગનાને આપેલી અને તેજ આ શલાકાથી તમારા મિત્ર તમને યાદ આપી એક જુલમી રાજના હાથમાં પડેલી હોવાથી તમારી સહાય માગે છે. તમારા મિત્ર પરણ્યા અને બીજેજ પ્રભાતે આલ્યા ગયા, તેથી જોગીની પાછળ જોગણ થયેલી લખનાર અત્યારે પણ તમારા જોગીનીજ માળા નખતી શિખાના તીર ઉપર ચોકી પહોરામાં દુઃખે કાળ નિર્ગમન કરે છે. તમારા મિત્ર રામેશ્વર ગયા છે એમની શોધ કરાવવા એમની પાછળ જોગણ થયેલી કલ્યાણુના રામરાજની પુત્રી અને વલ્લીના મહારાજા શિલાદિત્યની પુત્રવધૂ મૈનાક દુઃખથી ડસડસી રહેલા હૃદયે હવે વધારે કશું લખી શકતી નથી પણ માત્ર એજ કે ત્રણ માસમાં જ તમારા મિત્ર અથવા તમે સંભાળ નહિ લો તો આ દુઃખવારી જોગણ દુઃખ

મહેરુમલ્લના બુલમથી છૂટવાને મહા પંથનોજ રસ્તો લેશે. વધારે શું કામું-
પણ માત્ર એજ કે જેવી તમારી અને જોગીની પ્રીતિ હોય તેવી આ વખતે
બતાવજે. જોગી તમને અને આ જોગણુ સખીભાવે તમારાં રાણીને સખી
ગણી ધરિત કહાવે છે તે તેમને કહેજે. એજ શીં જોગીની પાછળ જોગણુ
થયેલી દુઃખિયારી મૈનાક.

આ પત્ર સાંભળી વીરવિજયસિંહ આશ્ચર્ય પામ્યો અને રાણી તો જોડે
આમાં કંઈ ઝાઝું સમજી ન હતી તેમ છતાં ગળગળી થઈ ગઈ. વીરવિજયસિંહે
પૂછ્યું કે આ વૃત્તાંત મને ખરેખર સમજાવો. મૈનાકની ધાત્રી પછી આ પ્રમાણે
બોલી. ' વલ્લભીપુરમાં શિક્ષાદિત્ય રાજા રાજ્ય કરે છે. તેમના વડા-તિલકકું-
વર તેજ તમારા મિત્ર રાજજોગી-રાજસિંહ છે. કલ્યાણના રામરાજાની બેન
જે શિક્ષાદિત્ય સાથે પરણાવેલાં છે તેમણે રાજસિંહને મારાઓને સોંપ્યા
હતા ત્યાંથી છૂટ્યા તે જોગી થઈ ફરે છે. કલ્યાણના રામરાજાની પુત્રી આ
મૈનાકને માળવાના રાજા મહેરુમલ્લના પુત્ર સાથે પરણાવવાની હતી. મહે-
રુમલ્લ જાન સર્પને કલ્યાણ આવ્યા હતા પરંતુ તેમનો કુંવર બોડીકો
હોવાથી તેમણે જોગી થઈ આવેલા રાજસિંહને અચાનક દેવે ગોઠવેલી
બાજીથી પકડી લાવી મૈનાક સાથે પરણાવ્યા. ઘણી ચોક્કસી રાખી પરંતુ
અંતઃપુરમાં અમારાં કુંવરીયાએ બેઠ બગાડ્યો. રાજજોગીએ તે વેળાએ
આપને મેં આપી તે રતનસલાકા સંભારણા તરીકે અને સહાય જોઈએ તે
વેળાએ ઉપયોગ કરવા મૈનાકને આપી. સવારમાં રાજસિંહને તંબુએ સર્પ
ગયા અને એમ સાંભળ્યું છે કે, તેમને તેઓએ સ્વારોની સાથે દક્ષિણમાં
મોકલાવ્યા. મૈનાકને આણું મોકલ્યાં પણ તે સ્વીકાર્યા નહિ ત્યારે બાજીથી
જીપી ગયેલા મેવાડી રજપૂતોએ કુંવરીના મહેલને ઘેરો ઘાલ્યો. સગર્ભ થઈ
તેમાં રામરાજા વાપડ થયા. મને તથા મૈનાકને કેદ કરી મહેરુમલ્લજી
ઉત્તરપિની સર્પ ગયા. ત્યાં અમને જે દુઃખ દીધાં તે કહીને હું તમારું અને
કમળપત્ર જેવું કામળ રાણી સ્થામકુંવરનું હૃદય કંપાવવાને ઇચ્છતી નથી.
કેટકેટલી રીતે સમજાવી સામ દામ અને બેઠ વાપર્યા પણ તમારા જોગીમિ-
ત્રની રદિયાળી મૈનાકકુંવર ' હું ક્ષત્રિયાણી છું એમ માની ' ડગી નહિ. હવે
તો એનું જિયારીનું શું થયું હશે તે હું જાણતી નથી, પણ તણ મરીના

વીતી જશે તો તો એ એજ માર્ગ લેશે. આંટલું કહેતાં કહેતાં વૃદ્ધ વડાર-
ણના નેત્રમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં અને રાણી શ્યામકુંવર તથા
પરિવન પણ ગદ્ગદ થઈ ગયાં. વડારણ દુઃખથી મૌન થઈ નીચે ખેસી ગઈ.

રાણી શ્યામકુંવરે ઊઠી મૈત્રાકની ધાત્રીનું આશ્વાસન કર્યું અને બીજી
દાસીઓને બોલાવી તેને નહાવા ધોવા અને ખાવા પીવાને લઈ જવાનો હુકમ
આપ્યો. ધાત્રી દાસીઓ સાથે બહાર ગઈ ત્યાર પછી વીરવિજયસિંહે ગદ્ગદ
હિત હૃદયે રાજસિંહે કેવી રીતે પોતાને ઊગાર્યો હતો તે રાણીને કહ્યું. રાણીએ
રાજભેગીનું વૃત્તાંત સાંભળી કહ્યું કે ' આર્યપુત્ર ! તમારે પણ પ્રત્યુપકાર
કરવાનો આ વખત છે. સ્ત્રી પુરુષ તો સ્ત્રીરે કરીનેજ માત્ર જીવું કહેવાય.
રામરાજની કુંવરી મૈત્રાક ઉપર ઉપકારનો બદલો વાળી મિત્રઋણમાંથી
છૂટા. વળી આર્યપુત્ર ! આપણા લોકમાં સાધારણ એવો નિયમજ છે કે રજપૂ-
તાના દીકરાએ કંઈ પરાક્રમ કરી પ્રસિદ્ધ થયા પછીજ માદીએ ખેસવું
જોઈએ. પૂર્વે પણ તિલકકુમારે સૈન્ય લઈ દિગ્વિજય કરવા જતા હતા.
તેમ હમણાં સુધી ધણા રાજકુમારો સ્વયંવરમાં જતા અને ત્યાં કન્યાને બહાને
યુદ્ધ આરંભી પોતાનું પરાક્રમ પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા. પ્રાણવલ્લભ ! તમ-
ને ઈશ્વરે આ યોગ્ય પ્રસંગ આપ્યો છે. મિત્રની પત્ની અને વળી સ્ત્રી તેની
વહારે ચઢી પરાક્રમ કરો. મિત્રના ઉપકારનો બદલો વળશે ને માળવા જેવો
પ્રસિદ્ધ દેશ જીત્યા તો પરાક્રમ ક્યાંમાં પણ બાકી રહેશે નહિ. કદાપિ હાર્યા
તોપણ મોટાની સાથે બાકરી બાંધવાથી પ્રસિદ્ધ થશે માટે ચઢાઈ કરવાનો
ઉપક્રમ કરો અને જેણે તમારો પ્રાણ ઊગાર્યો હતો એવા તમારા ભેગીમિ-
ત્રની પ્રાણવલ્લભાને એ દુષ્ટના જીવમમાંથી મુક્ત કરી સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાને
ઉદ્દેશ થાઓ. જમતાં જમતાં રાણીએ ચઢાઈ કરવાને તથા રાજભેગીની
પ્યારીને છોડવાને વીરવિજયસિંહને સારી રીતે ઉશ્કેર્યો. વીરવિજયસિંહ
અદતી વયનો જીવાન રજપૂત હતો. તેનો અને તેના પિતાનો પણ કંઈ પરા-
ક્રમ કરવાનો વિચાર હતો તેથી મોટું સૈન્ય તૈયાર કરી ચઢાઈ કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો. થોડા દિવસમાં મોટું સૈન્ય તૈયાર થતાં માથે ચોમાસું આવેલું
હતું તેમ જતાં સૌપુરનો રાજકુમાર પોતાના મિત્રની અર્ધાંગનાને છોડવાને
સાળવા તરફ આલ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

મિત્રનો મેળાપ.

ગરની ભરતી હોય તેવું હાથી ઘોડા રથ અને પડાવના સરંજામનાં ગાડાંવાળું મોટું સૈન્ય સૌપુરથી પ્રથમ પૂર્વ દિશા તરફ ચાલવા લાગ્યું. માર્ગમાં ખંડિયા રાજાઓનાં રાજ્ય અને પ્રજાનાં સુખ દુઃખ જોતો સૌપુરનો તિલક-કુમાર કેટલેક દિવસે પોતાની હદ વટાવી દરાપુરની હદમાં દાખલ થયો. મોટા મોટા પર્વતો તો ચોમાસા પહેલાં ઝાળંગાઈ ગયા પછી તે પછી ચાલુ વરસાદની ઝડીઓ પડવા લાગી. માર્ગે કાપવો બહુ કઠણ પડવા માંડ્યો. કાઈકાઈ ઠેકાણે મેઘનું જોર હોવાથી એકાદ બે દિવસ પડાવ પછી નાંખવો પડતો. કાઈકાઈ વખત ઉધાડ હોવાથી રાતે પછી પ્રયાણ કરતા. સપ્તપુંદ પર્વતની તલેટીઓમાં મૃગયા રમવાને નીકળેલો હોય તેવો રાજકુમાર મોટા દળ સાથે ધણીક નદીઓ ઉતરતો ઉતરતો ધણે વખતે પર્વતનાં મધ્ય ભાગે જઈ પડ્યો. પર્વતની પેલીમેર માળવાની હદ આવતી હતી એટલે પ્રયંગ આવતાં લગાઈ કરવી પડે તેથી રાજકુમારે પોતાના સૈન્યને બે દિવસ પડાવ નાંખી ક્વાયત કરાવી જવાનો વિચાર કર્યો. વળી નર્મદા અને તાપીમાં રેલ હોવાથી ત્યાં પડાવ કર્યા વિના પછી છુટકો ન હતો. ખહાડી પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં સૌપુરી લશ્કર આગ્યું ત્યારે વરસાદ મંદ હતો પછી નદી નાળાં પાણીથી ભરાઈ ગયાં હતાં. ઉંચી ટેકરીઓ ઉપર છેટે છેટે દેરા તંબુ ઠોકાયા. પૂર્વ કાળે નાથ પામેલું કાઈનગર જાણે ધોવાઈ જઈ નવુંજ ઉધડી આગ્યું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. વળી રાજકુમારે સાંજ સવાર લશ્કરની ક્વાયત લેવા માંડી અને અમુક ટુકડીના અમુક સેનાપતિ અને નાયક એવી નિમણૂક કરી. પચાસ માણસની એક ટુકડી ઉપર એક અધિકારી, એવા પાંચ અધિકારીઓ ઉપર એક નાયક, પાંચ નાયક ઉપર એક અનીકપતિ અને એવા સો અનીકપતિઓનો એક મોટો મેનાપતિ. એ પ્રમાણે લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં આવી. વચમાં એક દિવસ વરસાદ ઉધડી ગયેલો હતો, રજ રહિત

અર્ધ ગયેલા પર્વતના નિતંબ પ્રદેશ રમ્ય લાગતા હતા, તુષ્ટ, વૃક્ષ અને કચ-
રાવાળી નદીઓ ધસમસી વહે જતી હતી અને હેલીથી ખીઝઈ રહેલાં
પક્ષીઓ કલ્લોલ કરી રહ્યાં હતાં ત્યારે રાજકુમારને શિકારે નીકળવાનું મન
થયું. એક સાંજે તે પોતાના મિત્રોની સાથે મૃગયા માટે સપ્તપુદ્રના પ્રદે-
શમાં ફરવા નીકળ્યો. હરિણ પાડા વરાહ વાઘ ચિત્તા અને જંગલી હાથી-
ઓનો શિકાર કરતો કરતો રાજકુમાર જાવણીથી બહુજ દૂર નીકળી ગયો.
એક વેગવાન હરણની પાછળ રાજકુમાર એકલોજ વાઘ સિંહ અને ખીજાં
માંસાહારી પ્રાણીઓથી ભરેલા મહાન વનમાં નીકળી ગયો. સાંજ પડી ગઈ
અને જોતજોતામાં સૂર્યનારાયણ અસ્ત પામી ગયા. અંધકારે દિશાઓનાં
મુખ ઢાંકવા માંડ્યાં ત્યારે હરણ મરાયું અને વીરવિજયસિંહને ભાન આવ્યું.
કેટલીક વાર આમ તેમ માર્ગ શોધતો તે વનમાં ફર્યો પણ નવી ઉગેલી
લીલોતારીથી ઢંકાયેલી સેરડીઓ કહિં નજરે પડી નહિ. એક નિર્મળ ખામો-
ચિયા આગળ રાજકુમાર ઘોડાઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મુખ પ્રક્ષાલન કર્યું
અને ઘોડાને પાણી પાચું. ચાલ આ ટેકરી ઉપર ચઢીને જોઉં એવો વિચાર
કરી રાજકુમાર જોવો પોતાના ઘોડાઉપર ચઢવા જાય છે તેવોજ “ ઓ
અલખ ! અલખ ! એવો શબ્દ તેને કાને પડ્યો. “આ શબ્દો કાનપર પડ-
તાંજ પરિચિત શબ્દ જોવો તેને ભાસ થયો. વળી ગુણુરા રાજકુમારને
પોતાનો ખ્યાવનાર જોગી યાદ આવ્યો. જોણી તરફથી શબ્દ આવ્યો
જોણી તરફ પોતાના ઘોડાને વાળ્યો અને નાળા ઉપર થઈ ટેકરી ઉપર
ચઢ્યો. પાસે જઈ જુએ છે તો ધૂણી આગળ મેં કરી એક જુવાન
જોગીને વ્યાઘચર્મ ઉપર બેઠેલો જોયો. ક્ષણવાર જોગી સામું જોયા પછી
રાજકુમાર બોલ્યો કે, ‘ રામેશ્વરવાળા યાત્રાળુ જોગીને નમસ્કાર ! અહો !
ઈશ્વરની કેવી અગાધ લીલા છે. ’

અને પોતાનો ઉદ્દેશ એ સધળું રાજજેગીને કહ્યું. દુરમનનેય દયા આવે
એવી પોતાની પ્રિયાની દશા સાંભળી રાજજેગીનાં ભણતથી ભરેલાં રોમાંચ
ઉભાં થયાં, ક્ષત્રિય ધર્મે તેની આંખને માર્ગે દર્શન દીધાં અને જોગીનાં ચેરે
પણ શૌર્ય ઉછળ્યું. સુકુમાર પ્રિયાના પ્રેમે અનુકંપા ઉત્પન્ન કરી. અહિં
આગળજ કંઈ વળગી રાજજેગીએ પોતાનો સુધળો વૃત્તાંત વીરવિજય-
સિંહને નિવેદન કરી પોતાનું હૈયું હળવું કર્યું. રાજજેગીના પ્રેમપરાયણ
હૃદયને સૌપુરના રાજકુમારે સારી રીતે આશ્વાસન આપ્યું. મૈનાક ઉપરની
પ્રીતિ તથા પોતાની જનિતાની પ્રીતિએ જોગી ગળગળો થઈ ગયો. 'વીર-
વિજય ! તો મારા બંધુથી પણ ન થાય તેવું કાર્ય કર્યું. તો મારે માટે તો શું
પણ જોની મારી ઉપર પ્રીતિ અને હક છે તેને માટે આવું અનિશ્ચિત કાર્ય
માથે લીધું એ ખરેખર તારી મૈત્રીનું દુનિયાને અનુપમ દર્શાવ મળશે.
સંસાર અને જોગની વચ્ચે હિંદોળા આતુ મારું અંતર અમુઝાય છે અને
શું કરવું તે સ્પષ્ટ નથી. '

આટલું બોલી શાંત થયા પછી રમરણ આવતાં જોગીએ પેલા અવ-
ધૂતનું ધ્યાન ધર્યું. ધ્યાન ધરતાંજ શાંત સમીરણમાં મુસવાટ સંભળાવા
લાગ્યો અને એક ક્ષણમાં પેલો અવધૂત વીરવિજય અને રાજજેગીની સમક્ષ
'શિવ શિવ' ઉચ્ચાર કરતો પ્રગટ થયો. બંને મિત્રે ઉભા થઈ તેને પ્રણામ
કર્યાં. રાજજેગીને માથે હાથ દઈ અવધૂત બોલ્યો કે, 'વત્સ ! રાજજેગી !
હવે તું આ જોગને તજ દે. તારા પ્રારબ્ધમાં હજી ગળસુખ ભોગવવાનું છે
માટે જ, આ પ્રસંગ આવ્યો છે તે સાધી યથેચ્છ રાજસુખ ભોગવ અને
બ્યારે સંસારનાં સુખ લઈ પૌત્રનું સુખ જીએ ત્યારે મારું રમરણ કરજે,
હું તને બેખ આપીશ. બચ્ચા ! હું પણ ગૌડ બંગાળનો રાજા છું. જન ગણ
ભોગવવામાં તને કંઈ અડચણ નથી. મારે હવે સંધ્યાવંદન અને ગંગાસ્નાન
અર્થે જવું છે માટે જાઉં છું.' આટલું કહી અવધૂત ચાલ્યો ગયો અને રાજ-
જેગીનું મન જોગ ઉપરથી ફરી સંસાર ઉપર ગયું. મૈનાક અને બીજાં સગાં-
વહાલાં સાંભળ્યાં. રાજકુમાર સાથે જવા તૈયાર થયો અને એક જણ સેનાનિ-
વેશ તરફ ચાલ્યા. રાજજેગી પર્વતનો ભોમિયો હતો તેથી થોડું થોડું અંધાર
અયું હતું તોપણ તેણે ધાવણી શોધી કાઢી. જોગી મિત્રને સર્વ કુમાર

તંત્રુમાં પેઠા. સુગંધવાન હિના પાણીએ તેને સ્નાન કરાવરાવી ભેગ ઉત-
રાવ્યો. નહાયા પછી રાજબેગીએ સવા બે વર્ષે રાજસી ભોજન કર્યું. ઉભ-
યને આનંદ થયો અને બીજે દહાડે સવારે સેનાને કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

જાદુગર.

હેરુમદ્દ અને તેની રાણી મૈનાકની હાથી કંઠાળી ગયાં.
“ મૈનાક માનશે નહિ અને અમરતી લોકમાં આપણી
ફજેતી કરશે. ” એવા વિચારથી તેમણે તેનું કાસકે
કાઢવાની ગોઠવણ કરી. રાણીને નામજાદો કુંવર આપ-
નાર એક મેલો જાદુગર હતો. રાણીને તેણે એક વખત
કહ્યું હતું કે, ‘ મારે કોઈ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીનો ચામુંડા દેવીને ભોગ આપવો
છે ’ તેથી રાણીએ મૈનાક આપવાની રાજાને સમજાવી હા કહેવરાવી.
બીજે દિવસે જાદુગર આવ્યો અને રાણીએ મૈનાકે તેને સ્વાધીન કરી.
જાદુગર તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. થોડા દિવસ સુખ આપ્યું કરણ કે
તેના રૂપ ઉપર તે મોહી પડ્યો હતો. ઝાઝા દહાડા જાદુગર પોતાનું વિષય
ઝેર જીરવી શક્યો નહિ. એક દિવસ તેણે મૈનાકને એકાંતમાં મળીને કહ્યું
કે “ જો, ઉજ્જવતનો રાજા મારા પગમાં માથું મૂકે છે. રાણી હું નચાવું
તેમ નાચે છે અને રાજવાડામાં માફ વચન તે બ્રહ્માનું વચન મનાય છે
માટે હું હાં ન કર. મારી માનિતી ઘર્ષ બેસ. રાજકુંવર તો અલગત
તને યોગ્ય નથી પણ મારી પ્રત્યે તારાથી કંઈ વાંધો લેવાય તેમ નથી.
ભુંડી ! જાણી બેઠને શું કરવા આ અમુલ્ય દેહને સંકટમાં નાંખે છે ?
હજી તે સંસારનો લહાવો લીધો નથી. આવો રૂઠો માનુષદેહ પ્રાપ્ત
શું કરવા તેને એણે જવા દે છે ? આ પી રંગભોગ ભોગવ અને દેવને
પણ દુર્લભ એવા સંસારના સુખનો લહાવો લે ! ! જો આ જાણુ લાખ
માજવામાં તારું કોઈ છેજ નહિ. શું કરવાને માથું ધુણાવે છે. સમજ

નાજીકડી સમજ. બોલ્યાને મોતે ખાલી મારી નહિય. ” મોઢથી ઉશ્કેરા-
 યેસો દુષ્ટ જાદુગર મૈનાકના ખભાપર હાથ મૂકવા ગયો પણ ત્રિભુવનનો
 નાચ કરે તેવો ભ્રૂવંગ કરી મૈનાકે તેને યુવકારી કાઢ્યો. ‘ નકટ વેગળો રહે.
 રજપૂત કન્યાની ઉપર આંખ ઉઘી કરવાને તુ સમર્થ નથી. માર અહિં
 કાઈ નથી તોપણ માર પાતિવ્રત્ય તારા બાણું લાખ માળવાને બાળી મૂક-
 વાને સમર્થ છે. માળવા ઉપર કાળ ચક્રર ફરે છે તે તમને છોડનાર નથી.
 ચાલ દૂર જ નહિ તો આ કઠારથી ઝેસી નાંખીશ. ’ આટલું બોલતાં વાઘ-
 લુની પેઠે ખીજવાયેલી મૈનાક પોતાની શીયળરક્ષક કઠાર કાઢી નિર્લજ્જ
 થઈ અસમ્ય આળા કરતા દુષ્ટને મારવા ધસી. કાળની છમ જેવી કઠાર
 દેખી તે દુષ્ટ નાહો. મૈનાક બે ઘડી મુઠી હાથમાં કઠાર લઈ ઓગ્ગ વચ્ચે
 ઉભી રહી. “ મારા પેટમાં માર. પણ અરે ! આત્મધાત કરીને શું કરવા
 હું પાપમા પડું ! માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં અને ભયંકર વેરીઓમાં વાસ
 છે એટલે કદાપિ કાઈ પાપી મને અપવિત્ર કરે ત્યારે ! ! શિવ ! શિવ !
 આત્મધાતનું પાપ તો પાપ પણ વ્રત તો સચવાશે. હવે મરણુજ દુઃખનો
 આરો છે. આ કઠાર પેટનું રુધિર પીવાનેજ કેડે ધસાઈ હશે. મરણું ને
 મરણું એજ મને ઇષ્ટ છે. પણ અરે ! મરતા પહેલાં લાવ ધડી મારા
 મનમોહનનું સ્મરણુ તો કરૂં કે, મરણે વા મતિઃ સ્તા ગતિઃ એ વાક્ય
 પ્રમાણે પેલા ભવમાં એ રદિયાળાનો મને સંગ થાય. લાવ ફાલુવાર એમનું
 સ્મરણુ કરી દુઃખથી ભરેલા આ ભવસાગરમાંથી આવી તેવીજ ફેકટ ફેરો
 ખાઈ પાછી જાડે. ”

આમ વિચાર કરી ઓરડામાં ઉભેલી શરવીર બાળા હાથમાં કઠાર
 રાખી ઘુંટણીએ પડી. ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી જોગીને યાદ કર્યો. તે તેની
 આંખ આગળ ખડો થયો, તેના વચનના તેના કાનમાં જાણે પડ્યા પડ્યા
 લાગ્યા. પેલી ભાગ્યસાળી રાત્રી સાંભરી આવી. આમ થતાં દુઃખિયારી
 મૈનાક ફાલુબર દુઃખને વીસરી ગઈ. જોગીની સાથે સંસાર મુખનો લહાવો
 લેતી મુખસાગરમાં તરવા લાગી. પ્રેમે પરવશ થઈ ગઈ, ક્યેશે છવ ઉડા
 ઉતરી ગયો અને જોબાન જેવી બોલી ઉડી કે, “ જોગી ! જોગી ! મારા
 કાળજાની કાર, રદિયાળા જોગી ! છેવટ આમજ કર્યું ! ! પરણીને તજ

દીધી ! રે કામળ હૃદયના કંથ ! આવા નમેરા કાં થયા ?' આટલું બોલતાં તેને મૂંઝાં આવી. થોડી વાર થઈ એટલે ધીરેધીરે બદુગર પાછો તે ઝોરડામાં આવ્યો. મધરાતની ઝમરો વાગવા આવી હતી અને વરસાદની ઝડીઓ પર ઝડીઓ પડતી હતી. આ વેળાએ જન્મના જેવા નિષ્કુર હૃદયનો બદુગર હાથમાં પાશ લઈ મૈનાકની સામે આવ્યો. બેલાન થઈ પડેલી તેને તેણે બાંધી ઝોળામાં નાંખી અને પછી પોતાનું દુષ્ટકર્મ કરવાનું દેવીને ભોગ આપવા તેને લઈ ચાલ્યો.

આવશ્ય માસ ચાલતો હતો, ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડતો હતો, કાળી અંધારી રાત સમસમ બોલી રહી હતી, કહિં તમરાં અને કહિં દેડકાંના અવાજો કાન પડે પણ સંભળાતું ન હતું, વિનળીના ઝગકારા થઈ રહ્યા હતા અને પૂર આવવાથી મેલું થયેલું શિખાનું પાણી ખળકાંધ વલ્લે જતું હતું. દૂરથી શિયાળવાનાં ભયંકર રૂદન અને ઘીંક લાગે એવા લુવડોના લુલુકાર સંભળાતા હતા. કેટલેક દૂર વરસાદથી ધુમ્મસમય થઈ ગયેલા કાચમાંથી ઉંચી ઉંચી અંટારીઓમાં ખળતા દીવા દેખાતા હતા. ઝીણા ઝીણા ચોથાંડિયાંના અવાજ સંભળાતા હતા અને તેથી ઉન્નિદ્ર થતા મયૂરોના કેકારવથી મેલતું માન વધી રહેલું હતું. વરસાદના ઝપાટાની સાથે સુંસરો પડી આવે એવો શરો વા વહાતો હતો. કહોઈ ગયેલાં મૂળચાળાં અને ઘટામાં ભરાઈ રહેલા પાણીના ભારે નમી પડતાં ઝાડનાં ડાળાં કડકકટ કરી નમી પડતાં હતાં. એક તરફ પૂરે ચડેલી શિખા ખીણ તરફ ભયંકર ઝાડી ત્રીણ તરફ નાળાંના પાણીના ખળખળાટ અને ચોથી તરફ ઉન્નતનું મહાં ભયંકર રમસાન આવી રહેલું હતું. આવા પ્રદેશમાં થઈ કાળ જેવા કંડલ કાળજનનો બદુગર વાંસે મોટી ગાંસડી લઈ ચાલ્યો જતો હતો, ચાલતાં ચાલતાં તે સિદ્ધવડ આગળ જઈ પહોંચ્યો. રમસાનનો પ્રદેશ અત્યારે ભલભલાની હિંમત મુકાવે એવા ભયંકર થઈ રહ્યો હતો. ચોમાસાની અંધારી રાત શિયાળવાં જરખ અને ખીજાં પ્રાણીની દોડદોડ સિદ્ધવડની આગળ પાછળ થતા ભડકા અને દોષ દોષ વાર થતા મોટા ગેળી અવાજ ભયંકરતામાં વધારો કરતા હતા. બુદ્ધાં બુદ્ધાં વિકરાળ રૂપ ધારણ કરીને દોડતી જૂતાવળ તેની અડકોટિ ચડતી હતી. માથા વગરના ખનીસ અને ઘોર મંત્ર સાધક અધોડીઓ તેને

અથડાતા હતા. અવગતિયા થયેલા પ્રહારાક્ષમે સ્નાન કરી મત્ર બહુતા બહુતા સિદ્ધાન્ત તળે જતા હતા. ભેગળીઓ બુડેલો અને વતગીઓ અસ્થિમા અને ખોપરીમા ચોટેલુ માસ ખોતરી ખાતી ચાખી મળતી હતી. કેટલાક દુધ ભૂતો દોટેલા રામ મહાર કાઢી બેઠી દાઢ મૃતમાસ ચાવતા તે ચાખા ડગ્તા તેની મામુ બોઈ ખડખડાટ દસતા હતા. મત્ર સાધવા રામ ઉપર બેટેલા કાપાલિકાને હિયનાની પાડી રાજ લઈ નામતા જગમ્મ તેને પુઠેથી ભથ્થે લિપત્ર ડગ્તા હતા અત્યંત ભૂખાગરા અને વામ અડેના પેટ ઉપર થાપ માગતા કેટલાક ભૂત આનરામાવગ થઈ આમ તેમ ફરતા હતા. આવા ભયકર અને મિથાનજી સમજાનમા થઈ તે વચ્ચે જેની છાતી ગાંધી આગળ આવી ગયો.

મિદ્ધાન્તની મામે એક દેવરી ઉપર માણસડું ઉઠી એ નાની દેવડી હતી. વહુ વર્ષ થવાથી લુપ્તો લાગતા તે હંડ ખખળી મંત્રિતી દેરડીની સામે બહાર લગચ્છીતરા પથ્થરનો એક વાર હતો તેડુ પુઠુ તથા ડમો કાન ખડિત થઈ ગયા હતા. દોરડીની ડામી રામ રધભૂમિ હતી ધણા પ્રાણીના ગણા મેનાવાથી કાળુ પડી ગયેલુ એ- મોટું જાડુ ત્યા પડેલુ હતું. ઓતરાતી ભિતમા મોગી ફાટ પડી ગયેલી હતી અને આગળ પાળજનો દેખાન કાડેના જુડને નીચે ધણા અબરડ અને ભાન લાગનો હતો કાદન અને પાણી ડાગતો ડાગતો રમજાનમા થઈ મેનાની માસડી લઈ તે આ દોરડી આગળ આવી પહોંચ્યો ખબાનો વડો માનના ખારણા ઉડી ગયા. તે ડાળકાની દેરડીમા પેંદા અદર જઈ તેડુ લ્યા માસડી ડોડી ત્યાં મેનાક શુદ્ધિમા આનરી હતી તેથી પુત તે મેડા 'રડા' હવે હુ તને બેલી વાં કડુ છુ કે હજી પપુ માન નાનુ ડી' તાગ ગાળા ઉપર આ કાળુ ફેરવતા મારો જીવ ચાલતો નથી ' હવે મરણ છે, એમ નકો થવાથી મેનાક ઉભી થઈ અને કંડે હાથ નાખ્યો પણ કટા મળી નાહ એટલે નિરુદાય થઈ ખોતી કે "બાન" એ કાતાને મારુ લોની પીના દે " તેના અગ પ્રત્યગ દેખાવાથી મોહિત થઈ ગયેનો બુદ્ધિગ તેડી ઉપર ધર્યો, મેનાકે પોતાથી ચાપ તેડલુ ક્યુ પણ અમ જાનુ કેટલું બળ પગની આડી નાખી તેણે તેને નીચે પાડી દીરી અ

હરડિયો પકડી છાતીપર ચઢી બેઠો. મૈનાકનાં વસ્ત્ર વિખરાઈ ગયાં, દેહનું પાણુ ભાન તે ભૂલી ગઇ. પરપુરુષનો સ્પર્શ થવાથી ખિન્ન થયા હોય તેવા એના અવયવો પણ શિથિલ—નમ્ર થઇ ગયા. સેવાળના જેવા સ્નિગ્ધ વાળ વિખરાઈ ગયા. આજ હરણનાં જેવાં નેત્ર ક્રોધથી ફાટી ગયાં. તેની કઠાર દુષ્ટે પોતાના હાથમાં લીધી અને “હવે તો એજ દડું ભવાનીને ભોગ.” એમ કહી તેના ગળાપર કઠાર મારવા જાય છે એટલામાં દેરડીની ફાટમાંથી જિંકા મારતો એક સાપ અંદર આવ્યો. પાણીના રેલાંની પેઠે તે તેની પાસે આવ્યો અને કુદવાડો મારી ઉછળી તેને ડસ્યો. માથામાં વજ્ર વાગ્યું હોય તેમ મગજમાં ધબકારો ચતાં જાદુગર તમ્મર ખાઇ નીચે પડ્યો અને કઠાર કઠારને ઠેકાણે રહી ગઇ. મૈનાકને લેવા આવેલા જમ જાદુગરને લઈ આવ્યા ગયા. નાજુક બાળા કેટલીક વાર સુધી તો બેભાન અવસ્થામાં પડી રહી પણ જ્યારે તેની મૂર્ચ્છાં વળી ત્યારે તેણે આંખ ઉઘાડી આમ તેમ જોયું. જાદુગર અને કાળો નાગ બન્નેને તેણે મરણ પામેલા જોયા. દુઃખિયારી મૈનાક દેવળ ઉઘાડી બહાર નીકળી તે વખતે પ્રભાત થવા આવ્યું હતું, વરસાદ ઉધડી ગયો હતો અને આકાશ સ્વચ્છ થવાથી પાછલી રાતનાં ચાંદરણાં ઝગારે જતાં હતાં. “મરવું તો મારા સ્વામીના દેશમાંજ અને જીવવું તો પણ ત્યાંજ. જે થાય છે તે સારાને માટે થાય છે. મૃત્યુએ નવે અવતાર આણી તેમાં એનુંજ કંઈ નિર્માણ હશે ત્યારે ? હવે મરવું કે શું કરવું ? ‘જીવતો નર ભદ્ર પામશે’ એ ઉખાણા ખરો છે. મુઝા પછી કંઈ મગનાર નથી. જીવતાં હોઈશું તો કોઈ દિવસ પણ વહાલાનો મેળાપ થશે માટે લાયક, હવે ગુજરાતનો પંથ લઉં.” આમ વિચાર કરી મૈનાકે ગુજરાતનો પંથ લીધો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

રસજંગમ.

આ તરુ વિંધ્યાટવીમાવી ઉપડેલા વીન્વિનયમિદ અને
ગન્નમિદ મોટા કંકર સાથે અવતી દેશમા દાખલ થયા.
કેટલેક દિવસે ઉત્તરન આવી મહેરમજને લગાઈના
કેટલું મોડ્યા એકાદ બે દેસણે નિર્ભંગનું નંધણિયાતુ
માગી આવેલો ને યુદ્ધ કન્વાને તપ્પર થયો મેવાડી
ગ્લપત શૂરા હતા પન્નુ કેટલોક કાળ એણે આગમમા ગ્લેવા દોવાથી
હુમમી થઈ ગયા હતા. અરીણુના દાસ મેવાડીઓએ મહેરમજને તાએ
દા કઠી અને લગાઈની નેયાગી કરી ઉત્તરનના પેદ અને વૃદ્ધ પૌરુષ-
નોએ 'ગન્નનું આ કામ દેવની ખગળી કંગે' એમ કહ્યું પન્નુ ને
કથાને ન ગાણાગતા ગ્લપુને નેયાગ થયા. મામાના ખગતુ કે દગતુ નેગ
નેયુ નહિ પણ માત્ર પેદાના પનાકમ ઉપર મુગ્ધાક ગ્યા. સામે બે
સિદ્ધ આગ્યા છે અને ખગી લાગણીથી તેઓ યુદ્ધ કંગે, તેનો પણ
નેમણે વિચાર કર્યો નહિ, લગાઈના મુદ્દા મોઢ્યા અને લગાઈ કરવાને
હવન નડી થયો કન્વેલે દિવસે પ્રભાત થતા ભાટ પેગેએ ખુખાગ કરી
અમલ ધર્મ કમ્મર માવતા ગન્નિયાઓને શૂર ચડાવ્યું લગાઈના વાજની
ધુસે મનિકા તપ્પર ધર્મ ગયા ચણુગાના દાથી અને મોગઓએ પણ
મોટો મોવાટ કરી પ્રક્યો. આવી તરુ વીન્વિનયમિદની સેના પણ
નેયાગ ધર્મ અને એકના તણે બે ભિન્ન ન હોય એવા મોટા મન્ કન્વા
માત્રો ઉપર ગન્નમિદ અને વીન્વિનયમિદ આડત થયા. ઉંટ ઉપર
ગ્લ નિશાન ચડ્યા 'માન્નુ કે મન્નુ' એવો નિશ્ચય કરીને બંને તણુ
નુભૂમિ ઉપર ઉભા ગ્યા. ચૂરના કિણુ કુટતાજ લગાઈની શરૂઆત ધર્મ.
શરૂઆતે દાવ પેચ અને વૃદ્ધ ગ્યનાઓ ગ્યી લગાઈ કન્વા મારી.
થોડેવાગની સાથે થોડેવાગ પાપજની સાથે પાપજ અને દાથીવાગા-
ઓની માથે દાથીવાગાઓ ટકર વેવા લાગ્યા મન્થાન્દ થતા મુધી ધળી

ભયંકર લડાઈ ચાલી પણ કોઈ હાર્યું જતું નહિ. બપોરે લડાઈ અંધ કરવાનાં તત્તુડાં વાગ્યાં અને બંને પક્ષ જંખ્યા. એઠે એઠે પસાયતાં ખાનાર પટેદારોને મહેરુમયે પોતાની પાસે બોલાવરાવી કહ્યું કે જો આપણા વિજય નહિ થાય તો પરાપૂર્વનું માન જશે, દેશ જશે અને જાતિને માથે કલંક લાગશે માટે સુતે સુતે ખાધેલું લૂણ આજ હલાલ કરવાનું છે. પટેદારો લડવાને તૈયાર થયા પણ તેમણે રાજાને કહ્યું કે, ‘ તમે પોતાનું બળ જોયા વિના સુતેલા સિંહને જગાડ્યો છે. અન્યાયથી મંડાયેલું યુદ્ધ પુરૂં પાંસરૂં ઉતરશે નહિ. સમાધાન થાય તેમ કરો અને લાખો જીવની હાનિ તથા દેશની ખુવારી થતી અટકાવો. રાજાએ એમાંનું કંઈ માન્યું નહિ, ત્યારે રજપૂતો ફરીવાર તૈયાર થયા, પણ ‘ આ અન્યાયના યુદ્ધમાં આપણે જીતવાના નથી ’ એવે જાગેલે પગે તેઓ રણભૂમિ ઉપર ગયા ને સંગ્રામ શરૂ થયો. મેવાડના રજપૂત શૂરા હતા પણ અહંકારનો અંધકાર તેમનામાં વ્યાપેલો હતો. યુદ્ધકળાથી તેઓ ઘણા અજાણ હતા. કુમારે ચાલવાથી તેમનાં વીર્ય નાશ પામ્યાં હતાં. વીરવિજયસિંહના લડવૈયા બદ્ધવીર્ય વ્યસનરહિત તથા કસાયેલા હતા. સૂર્યનારાયણ નમતાં અને સંગ્રામ ખરેખર ભયંકર રૂપમાં આવતાં રાજસિંહનો હાથી આગળ થયો. “ વીરાઓ ! ઉત્તજન ઉપર આપણી ધ્વજાઓ ચઢાવી વિજયની માળાઓ ધારણ કરો. ” એવાં ભાટનાં વચનોથી શરાઓને પાણી ચઢ્યું અને કાયરનાં કાળજાં કંપે એવી તરવારો ચાલવા માંડી. અશીશિયા રજપૂતો એક પછી એક પગ પાછાડતા છેલ્લી ચીસ નાંખી રણભૂમિને ભેટવા લાગ્યા. શસ્ત્રથી કપાતાં અંગને લીધે ભયંકર ચીસો પાડતા હાથી અને ઘોડાઓના શબ્દથી રણસંગ્રામ ગાજી રહ્યું. શૂરવીરો લોહી વઢી જવાથી ઢગલો થઈ પડી જતા તોખાર ઉપરથી ઉતરી બીજા ઉપર સ્વાર થવા લાગ્યા. મુસળધાર વરસતા વરસાદની પેઠે રણભૂમિમાં તીરનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. બંને પક્ષના શૂરવીરો ભૂમિપર પડતાં રણક્ષેત્ર મસ્તકો અને ધરથી જખાઈ ગયું. લોહીના પ્રવાહ શિખામાં જઈ મળતાં તે વેતરિણી સરખી દેખાવા લાગી. હાથી ઘોડાની લાસોથી પહાડી પ્રદેશની પેઠે રણક્ષેત્ર અલંકૃત થઈ ગયું ત્યારે મેવાડી રજપૂતોએ પુકે દેખાડી. મહેરુમજીના લશ્કરમાં ભંગાણુ પડ્યું અને રજપૂતો ઉત્તજન તરફ નાચવા લાગ્યા. રાજસિંહ

અને વીગવિનયમિદ્ ગૃહીગિને શ્રુ મદાવના ' વીરો હિન્નનના દુવાન બંધ ન થાય ' એમ કહેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે હિન્દુઓએ ગૃહપૂનોએ હિન્નનના દુવાનમા પેમતા પેમતા મેવાડી ગૃહપૂનોતો ' યા' કાઢી નાખ્યો. વીગવિનયમિદ્ મહેમ્મદને પકડી પાછો અને ગળ પકડાના મૈનિદિએ દધિવાર નીચા નમાવી ગણુ માગી લીડુ ગજમિદ્ મૈનિનની માયે હિન્નનમા પેમે અને ગજમિદ્ હિપ વીગવિનયમિદ્નો વાવટો મદાવ્યો. પ્રસન્નએ ઘર બંધ કરી દીધા અને ' નવો ગળ શુ કરો ' એમ બપવી શહેરમા દડતાળ પડી ગણી અને ગજપુતને કેદ કરી એક નાયકે હાવ-બીમા મોકલી દીધા. લોકને વીગ્ન આપી અને આજ નગરમા ગોધ કરી પણ મૈનાડનો પત્તો લાગ્યો નહિ દુવાગી માગ્યોને પૂગના તેમણે તે નદુગરને હાથ ગયાતુ જણાવ્યું વળી એક ખવામણ મૈનાડને નદુગર આમુકા દેનીને ભાગ આપના વધ ગયો તો તે જણાવ્યું ઠાઠવાજે દેનીના મિત્રમાથી જાદુગર હાથ આપ્યો હતો તે વાત જણાવી પણ કોઈ તેનુ શુ થયું તે જણાવી શક્યું નહિ ગજમિદ્ના હાથ દેધ પણ અને વીગવિનયમિદ્ પણ મિત્ર થયા છતાં ગોઠાતુર થઈ ગયો.

વીગવિનયમિદે જેને માટે આખો અનતી દેવ ખાખખાગ્યો અને જોગીએ જેને મારે જોગ તન્યો તે મૈનાડનો જ્યારે આઠઆઠવી ગોધ કરવા ઠળા પણ પત્તો વાગ્યો નહિ ત્યારે અને જણુ દિવગીર થયા. નન્નમિદ્નો હિન્નાદ તન બાગી પછો જોગ જેવો જોગ હોડના માટે તેને પતિતાપ થયા લાગ્યો. તેણે 'યજ્ઞો વિશ્વાં કુર્વાં પટી વીગવિનયમિદ્ને પોતાનો અનુભાદ જણાવ્યો અને આ અમાર અમાચી અગરો થનાતી જન માગી પણ તેણે તેને આજ્ઞા આપી મમનગ્યો અને એમ કરતા પટેલા તેની જનેતાને મગસા એકવાર વચલી જવાનો આગ્રહ કર્યો. જનેતાના પ્રેમે તેણે તેનુ કહેડુ કપુચ મચ્યું. મિત્ર થયેલો મિત્ર વખતે ન જાય એના સુશયથી વીગવિનયમિદ્ તેની માયે વચલી જવાને તત્પર થયો. અનંતી નગરમા અને અનતી દેશમાં લગણને લીધે થયેલો ગેગ-બદોખત જાત પાડી ગજમાદી કોઈ શ્રુ વીગ ગૃહપૂતને આપી તેઓ ગુજરાત જવાને ઉપડ્યા.

નાયિકાએ નાયકના દેશનો પંથ લીધો અને નાયક નિરાશ થઈ જને-
 તાને મળવાના વિચારે મિત્ર સાથે તે તરફ પ્રવાસ કરવા લાગ્યો, ત્યારે
 કલ્યાણ અને વલ્લભીમાં શું ચાલતું હતું તે તરફ નજર કરીએ. મહેરુમદે
 અને તેના સૈનિકાએ જલાતકારે કન્યાનું હરણ કર્યું અને તે ઝગડામાં રામ-
 રાજને સખત ધા લાગ્યો. તરવારનો ધા રકંધે અને દીકરીનું હરણ થયું
 એ માનસિક ધા કાળજીમાં થવાથી અનેક ઉપાય કરવા છતાં પણ રાજ
 સામે થયો નહિ. પ્રધાન અને ખીજા અધિકારીઓએ નાના કુંવરને આગળ
 રાખી રાજ્યનું ગાડું ગળકાવવા માંડ્યું. રામરાજ વિચારે ખાટલાવશ થઈ
 આવરદાના છેલ્લા દહાડા પુરા કરવા લાગ્યો. હેમન્તકુમારી થોડે દિવસે
 વલ્લભી ગઈ. તેણે એકાન્તમાં ન રહેતાં રાજ રાણીના પગમાં માથું મૂકી
 પોતાના દુષ્ટ કૃત્યને માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યો. વળી ‘ જે થનાર હતું તે થયું ’
 એમ મન વાળી મોટા પેઠની વસંતસેનાએ ક્ષમા આપી અને પોતાની સાથે
 રાખી. ‘ દુઃખનું આસડ દહાડા ’ તેમ કૌટલોક કાળ જતાં રાજનું મન
 ઠંડાણે આવ્યું. પ્રધાનોના આગ્રહે તથા ‘ રાજસિંહ જીવતો છે તો કોઈવાર
 પણ આવી મળશે ’ એવી આશાએ તેણે સહેજસાજ કારભારમાં પ્રધાનોને
 સલાહ આપવા માંડી. આ કાળે પરદેશી રાજાએ અને યવનોના સૈન્ય પર
 હુમલા શરૂ થયા હતા. એકવાર રાજ્યભયના પ્રસંગે મહારાજ શિલાદિત્યે
 ઘરડે ઘરડપણુ યવનોથી દેશનું તથા પ્રબનનું રક્ષણ કર્યું હતું. ત્યારે માતાને
 મળવાને વિચારે રાજસિંહ મિત્ર સાથે ઉજ્જનથી ગુજરાત જવાના વિચાર-
 માં હતો અને મૈનાકકુંવર માર્ગમાં હતી ત્યારે તો રાજા શિલાદિત્ય સારી
 રીતે રાજ્યકારભાર કરતા હતા. તેમણે દેશદેશાંતરમાં રાજસિંહની શોધ
 માટે માણસો જાસુસો અને વેરાગીઓ મોકલ્યા હતા એટલુંજ નહિ પણ
 વલ્લભીમાં આવતા કોઈ પણ સાધુ સંત કે જોગી વેરાગી રાણી વસંતસેનાને
 હાથે દક્ષિણ લીધા વગર જવા પામતા નહિ. હેમન્તકુમારી અને વસંતસેના
 બંને સગી એનોની માફક વર્તતી હતી. તેમનું તથા રાજનું મન મનાવનાર
 હેમન્તકુમારીની નાની દીકરી વગર કાંઈ પુરુષસન્તાન ન હતું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મૈનાકનો મેળાપ.

દુગરના હાથમાંથી છુટેલી મનાકે વેપ બદલ્યો અને ચોમાસામાંજ ગુજરાતનો માર્ગ લીધો. મોટા પહાડ પર્વત મોટાં મોટાં જિલામણાં જંગલ, નદી અને નાળાં એ બધાંએ કરી વણજીરને પણ અગમ્ય એવો ચોમાસાનો વિષમ લાંબો માર્ગ તેને ખેડવો પડ્યો. પૂરે ચડેલી નદીઓ આવે ત્યાં આગળ ખોટી થાય, કોઈ કોઈએ રાતવાસો રહે અને પાણી ઉતરે ત્યારે પાછી આગળ ચાલે. કીડીમંદ્રીથી ડરનાર રાજકુંવરીએ વજના જેવું કાળજી રાખી વાઘ વર અને ખીજાં હિંસક પ્રાણીઓથી બરેલાં વનોમાં પ્રેમને વશ થઈ માર્ગ કરવા માંડ્યો. કાઠવાર લાંબાં વન આવે ત્યાં વચમાંજ ઝાડ ઉપર ચઢી ગતવાસો રહે અને અંધારે બઠકું પડે. કોઈ કોઈ કોઈએ પર્વતો આવે, વળી હિંસક પ્રાણીઓથી અને વેલીઓથી બરેલાં જોમાં થઈ સિંહ વાઘ અને હાથી પણ ન જઈ શકે એવાં અંધાર જમ્યા વન આવે તે પણ તેણે ધીરજથી વટાવી દીધા. મહા મહા દુઃખે બરોબર એક મહીને આવો પહાડી અને જંગલી પ્રદેશ મૈનાકે પુરો કર્યો. પહાડી પ્રદેશ પુરો થતાંજ ગુજરાતની રસાળ ભૂમિ આવી. નાના પ્રકારની હરિયાળાથી છવાઈ ગયેલા ક્ષેત્રપ્રદેશ નજરે પડવા લાગ્યા. પાણી વગરના સપાટ તથા મનને આનંદ પમાડે એવા પ્રદેશોમાં ચાલતાં મૈનાકનું મન સ્વસ્થ થયું. વનનો પશુનો અને માર્ગનો બધો ભય જતો રહ્યો, ત્યારે કુંવરીની દયા આવી હોય તેમ વરસાદ પણ બંધ પડ્યો. માર્ગમાં વટેમાર્ગીઓના સંગાથ મળવા માંડ્યા. જેની ઉપર મયૂરનાં તાંડવો મચી રહેલાં હોય એવાં સુંદર ઝાડ પાન અને ઢોંગે લક્ષ્મીથી બરેલા પ્રદેશો તેની આંખને કાઢવા લાગ્યા. પહાડી પ્રદેશમાં પ્રવાસ ભય છતાંદિ દુઃખ હતાં તે જતાં રહ્યાં ત્યારે તેનું મન પ્રેમથી દુખાવા લાગ્યું. કેટલાંક મોટાં મોટાં

ઉપર રહી પ્રાચીન ભૃગુપુરનાં દેવાલયોનાં દર્શન કર્યાં. ત્યાંથી સોરઠ જનારી વણજનર સાથે માર્ગે પડી. વણજનરની સાથે કલ્લોલ કરતી તે થોડે દહાડે ગંધાર બંદર ગઈ. જંગીએ સમુદ્રની સફર કરી તેમ જંગીની રથિયાણીને પણ સમુદ્રની સફર કરવાનો હવે પ્રસંગ આવ્યો. કેટલાક દિવસ ખોટી થવું પડ્યું પણ મોટા ઘરનાં કેટલાંક ખેરાં છોકરાં વામનસ્થળી જતાં હતાં તેમનો સારો સંગાથ મળી ગયો. ગૃહસ્થ વણિક કુટુંબોની સાથે તે વહાણ ચઢી. રાજકુંવરી સૌથી અજગી રહેતી હતી તોપણ પુનમના ચન્દ્ર જેવું તેનું મોં તથા થાળી જેવું વિશાળ તેનું કપાળ ભગવે લુગડે ઢાંક્યું રહ્યું નહિ. વેપારીનાં ખેરાં સમજી ગયાં કે ‘ આ કોઈ મોટા ઘરનું માણસ છે. ’ તેમણે તેની સારી જરદાસ કરી આદરસત્કાર આપી તેને પોતાની પાસે રાખી. ધરડેરાંએ તેને કોઈ કોઈ વખત પૂછ્યું પણ ખરું કે, ‘ તમે ક્યાં જાઓ છો ? ’ પણ મૈનાકે કંઈ ભરમ બતાવ્યો નહિ. વેપારીનાં ખેરાં છોકરાં સાથે તેને માયા થઈ ન હતી એટલામાં તો જુદાં પડવાનો વખત આવ્યો. પવન અનુકૂળ હોવાથી થોડા દિવસમાં વહાણ બંદરે જઈ પહોંચ્યું. સૌની સાથે મૈનાક પણ સહીસલામત કિનારે ઉતરી. ગૃહસ્થ કુટુંબો વામનસ્થળી જવાનાં હતાં તેથી સૌએ તેને પોતાની સાથે આવવાનો આગ્રહ કર્યો પણ તેમનો આભાર માની ‘ પ્રેમ રાખજો ’ એમ કહી તે વલ્લભીપુર તરફ ચાલી.

રાજસિંહના રમરણાર્થે મહારાણી વસંતરેનાએ બદ્ધવાટ ઉપર વડે-માર્ગેએને તથા દુઃખિયારાંને મારે એક આશ્રમસ્થાન બંધાવી તેમાં શંકરનું સ્થાપન કર્યું હતું. આસો સુદિ પુનમને દિવસે સમીક્ષાંજે મૈનાકે કોઈના અને હાલ પોતાના સ્વામીના પુરમાં સ્વામીને નામે બંધાવેલા આશ્રમસ્થાનમાં આવી પહોંચી. બંદર જઈ નામ પૂછ્યું જે સાંભળતાં તેને હર્ષ અને શોક ઉત્પન્ન થયા. દેવસ્થાનમાં જઈ શંકરનાં દર્શન કર્યાં અને પાછા વળતાં અહારના ઘુમટમાં ચિનાઈ ચિતારાઓએ ચીતરેલી પોતાના હૈયાના દારની છબિ જોઈ આંખમાંથી આંસુ પાડ્યાં. ઘોર બપોવાવનમાં જેના પગ ધૂળ્યા ન હતા તેના પગ અહિં ધૂણ ઉઠ્યા. “ ત્યારે અહિંજ રહેવું અને મારા નાથની વાટ જોવી ! શું એમની માને મારે પણ એ આ દેશ સામું નહિ જુએ ? ”

મનમાં આમ બોલી તે ગજમળી થઈ ગઈ અને જોગીના નામની જપનાજી
જપતા સુનાર સાગરને ધર્મનાગામાં ગી તરી જવો એવો દેશવ દરી
પૂનરીને મળી પૂનરીએ એક જોગડી આપી અને કહ્યું કે ‘ તમારે
રાવે ત્યાં સુધી અર્ધિ ગદા આ ધ્યાન નિરાશ્રિત અને જોગી જાતિને માટે
બધાવેનું છે ’ ખ ડે —

ખરી પ્રીત નેરાગની ને જળ બેગી સુકાય ’

માપુ લાખ માગનાનો વેશન એડી પ્રેમને અર્થે મેનાદે પોતાના
ગામમાં આવી આત્રમધ્યાનમાં વામ ડ્યો ત્યાં જોતા ઠાલિંદ મુનિ અગિ
ધાન આવી એ વર્ષ થઈ ત્રી તુ વર્ષ બે તેની આત્રમધ્યાનનો પાટોત્તર
આ થો અગિયાગમને દિવસે વલેવા ઉગી પૂનરીએ ઉત્તરવર્ત ધ મધુમ ફરી
એનું નહિ પણ દેવાનથ અને આખી નમરાગી સગાં ગરીને આ ફરી
નાખી નાના મન્દિરમાં પુ રી નાગીએ હાથ ચન વૂં દીપ નગેગી
ગોઠવણ કરામાં મેના પૂનરીને મદદ ફરી પૂનરીની સ્ત્રી અને નાગે
પણ ની ડધામધુમમાં પચા, કાગણુ કે પાટોત્તરને દિવસે ‘ આત્રમધ્યાનની
વ્યવસ્થાએમ આને ે ’ તે જોવાને મદાગા લી અને ગળી તેમનત-માગી આ-
નવાના હતા ધર્મ નાગામાં ઉતરેના આલુ મનો નહાઈ પો પોતાના નિ મ
કવા ત્યાં પૂનરી કદાક્ષની ટોપી મેના અને માગાએ પતરી ટપાગ
ઉપર પ્રેટ ઉપર અને ઉગાદિ નાગ તિન ધ્યાને બરમ ચોગી મોગ
આનુચી ગૌમુખીમાં નાથ ગાની આગલા લુમ્મમાં મદાગા લીની નહ
જોનો કવા તાગ્યો પૂનન આમચીની પગનારી મેનાડ પેતાના અતીતની
નિમગ નિતિ જેવું ધવન ના ધાનુ ફરી નેદાનમાં થઈ અના ગમ
દમાં ગઈ અને નકનું તથા ગી દિમાયગમના પાર્વતીન પૂ ન ફરી
હાથમાં રીશા લઈ પૂર્વાભિમુખે એક પાગના ઉપર બેગી અને પારતીખિ
પુનના મધુગ ગીત ગાવા લાગી

આ પ્રમાણે ગન્ધર્વધમ્મ-પ્રાત્રમમાં ધામધુમ થઈ ની હતી એટ
વામાં એક નોડરે આવી પૂનરીને ‘ મદાનણી પવારે છે ’ એવા સમાચાર
આપ્યા પૂનરી ગામગે ગામગે ગૌમુખીમાં હાથ રાખી નહુ કે મ ગા પુગી
ન થાલેય તેમ ડાળ કરતો કરતો તેમને નેવા નહા ગયો, એટલામાં

સ્વાશે દૂર ખસી ગયા અને મહારાણી તથા રાણી હેમન્તકુમારી મિયાના-
માંથી બહાર નીકળી મંદિરને પગથિયે ચઢવા લાગ્યાં. પૂજારીએ તેમને માન
આપ્યું અને આગળના ધુમટમાં તેમને માટે ખાસ વેત્રાસન નંખાવ્યાં હતાં
તેપર બિરાજવાને વિનંતિ કરી. મહારાણી આમ તેમ જોતાં મંદિર તથા
ધર્મશાળાનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં અને ક્રેટલા સાથે સંત રહે છે,
તથા સર્વેને સારી રીતે સદાવ્રત મળે છે કે નહિ ? વગેરે પ્રશ્ન કરતાં જોવા અને
તપાસ કરવા લાગ્યાં. સહસાજ મહારાણીની દૃષ્ટિ ધુમટમાં ઠાંગેલાં ચિત્રો
ઉપર પડી અને ચિત્રની હારમાં રાજસિંહની છબિ ન જોતાં તેમણે પૂજારીને
પૂછ્યું કે રાજસિંહની છબિ ક્યાં ગઈ ? આ પ્રશ્નથી આહાણુ ગમરાઈ ગયો
પરંતુ આહાણુએ હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે ‘ મહારાણીજી ! ક્રેટલાક
દિવસ થયા અહિં એક જોગણુ આવેલી છે અને તે એ છબિનાં દર્શન કરીને
અન્નજળ લે છે તેથી તેણે તે પોતાની ઝોરડીમાં રાખી છે. એ અને
સારી રીતે સાચવે છે. ’

મહારાણી આ વચન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યાં અને કહ્યું કે ‘ તે
જોગણુ એને દેવરૂપ ધારીને દર્શન કરતી હશે તો એ પાપમાં પડશે માટે
તમે એ છબિ લઈ આવજો. મહારાણી અને હેમન્તકુમારી પછી મહાદેવનાં
દર્શન કરવા અંદર ગયાં. અંતર્ગૃહમાં મૈનાક વીણા સાથે ગાન કરતી ભક્તિ-
રસમાં એકતાર થઈ ગયેલી હતી. બહાર કોણુ આવ્યું છે તે તે જાણતી
ન હતી. શંકરની સંમુખ ખેસી ભક્તિભાવથી તે તો વીણા વગાડ્યે ગઈ.
મૈનાકની વીણાના મધુર સૂરે રાણી હેમન્તકુમારીનું ધ્યાન ખેંચ્યું. રાણીએ
ગર્ભદ્વારમાં આવતાં અને તેની સામું જોતાં સ્તબ્ધ બિમ્બ રહી. કામતો
નાશ થવાથી શંકરને પ્રસન્ન કરવા આવેલી જાણુ સાક્ષાત્ સતિજ ન હોય
એવી મૈનાકને જોઈ મહારાણીએ પૂજારીને પૂછ્યું કે ‘ આ કોણુ છે ? ’
‘ રાજસિંહ મહારાજની છબિનાં દર્શન કરે છે તે જોગણુ. ’ એમ કહીને
પૂજારીએ મૈનાકને કહ્યું કે ‘ આ મહારાણી અને રાણી સાહેબ પધાર્યાં છે
માટે વીણા અંધ રાખો. ’

પૂજારીનાં વચનોએ તેનું અવધાન ભાગ્યું. સસંજ્રમ તેણે ખેડે ખેડેજ
વીણાના તાર ઉપરથી આંગળી ઉઠાવતાં ગર્ભદ્વારમાં દૃષ્ટિ કરી. ‘ અરર !

मैनाके पीछा साथे गान करती ललित रसमां ओड़तार
थई गयेदी हती. पृष्ठ १८८. डॉ. पी. सी. शर्मा.

હવે શું થશે ? આ મારી ફોઈ મને જરૂર ઝોળખશે અને વળી પાછું મારું શુંનું શુંએ થશે ? અરે ઈશ્વર ! હવે હું શું કરું અને અહિંથી હવે ક્યાં જઈ ! મને વળી આજ આ શું સૂઝ્યું તે વીણા વગાડ્યા બેઠી. હવે શું થાય ! સામુદ્ર મહારાણી વસંતસેના સાથે છે એટલે એનાથી શું થનાર છે, હરીજા જે થવાનું હશે તે થશે. ઝોળખશે તો ઝોળખ; પણ અરે ! એ જીવતા છે તે એ જાણતાં હશે કે નહિ ?' એક ક્ષણમાં એના મનમાં આટલા બધા વિચાર આવ્યા. તરત તે વીણા લઈ ઉભી થઈ. ભગવાન નારદની વીણાવાદિની હોય તેવી સલજ્જ તે પાર્વતીના સ્થાનકે આગળ ગઈ અને બંને રાણીઓ અંદર ઉતરી. મહારાણીએ કટલીક વાર ધારી-ધારીને મૈનાક સામું જોઈ પછી તેને પૂછ્યું કે 'બાઈ ! તમે પેલી જાણનાં દર્શન કરો છો પણ એ દેવની જાણ નથી.'

‘હા, પણ એ મારા દેવ છે.’

એટલામાં હેમન્તકુમારીએ તેની સામું જોઈ તેને ઝોળખીને કહ્યું કે ‘કાણુ ? દીકરા ! મૈનાક ! તું અહિં ક્યાંથી ?’

વસંતસેના તો ‘મૈનાક’ નામ સાંભળી બહુ આશ્ચર્ય પામ્યાં, અને બોલ્યાં કે ‘અરે ! આ શું છે ? મારાથી કંઈ સમજાતું નથી ? મૈનાક અહિં ક્યાંથી ? અને આવા વેપમાં ?’

‘વિધાતાએ અમને પરણાવ્યાં અને જુદાં પાડ્યાં—એટલે જોગીની પાછળ હુંએ જોગણ થઈ છું.’

‘રાજસિંહ જીવે છે ? અને તને એ પરણ્યો ? આ બધું શું સાચું કે સપનું ? હું તે ઉઘું છું કે જાગું છું ? હેમન્તકુવર ! તમારી બત્રીજ આ શું બોલે છે ?’

‘તને પરણ્યો તે રાજસિંહ એમ તો કેમ જાણ્યું ?’ હેમન્તકુમારીએ મૈનાકને જાતી મરસી ચાંપી ફરીને પૂછ્યું અને દુઃખનો ઉભરો કાઢતાં તેણે અથેતિ સઘળું કહ્યું. તેના મુખથી સઘળો વૃત્તાંત સાંભળ્યા પછી હેમન્તકુમારી બોલી કે ‘એન વસંતસેના ! આ વાત ખરી હશે અને તેથીજ કલ્યાણમાં પેલું ધમસાણુ મચ્યું હશે.’ મૈનાકને ‘દીકરા ! તારે અહિં આવી રહેવું જોઈએ ! તેં અમનેએ ન ગણ્યાં ? મારી નહિ તો ખેર પણ આ તારાં સામુદ્રનીએ તને દયા ન આપી ! છોકરું તે છોકરું ! હું રાંડ-

નિર્દય, ધિક્કાર છે મને ! ’ આટલું બોલતાં બોલતાં તેની આંખમાંથી અશ્રુ પડ્યાં અને ત્રણે જણ શોક, દુઃખ, હર્ષ અને આશ્ચર્યમાં ચીતરેલાં હોય એવાં થઈ રહ્યાં.

બ્રાહ્મણ આ સઘળું જોઈ આશ્ચર્યમાં પડ્યો પણ કશું સમજી શક્યો નહિ. વસંતસેનાએ આંખમાંથી ટપકતાં આંસુના અંતરાળમાં મ્હાન થવા છતાં પણ રમણીય લાગતું વધૂનું મુખ અહિં પહેલવહેલું જોયું, અને દીકરાના અભાવમાં વહુએ તેના મનમાં ઉમળકો આણ્યો. પૂજારીની બાઈડી રાજસિંહની છબિ લઈ આવી એટલે ત્રણે જણ બહાર નીકળ્યાં અને ખીજું કંઈ કામ ન કરતાં મિયાનાવાળાને બોલાવ્યા. સ્વારો અને માણસો આવ્યા એટલે મહારાણી વસંતસેના રાણી હેમન્તકુંવર અને ધવલ પરિધાનથી વિમલ શરદશ્રી જેવી મૈનાક મિયાનામાં બેઠાં. ‘ બ્રાહ્મણનાં બૈરાં થાંથાં, અવિવેદી અને અણુસમજી કંઈ સમજ્યાં નહિ—પણ છોરુના દોષ જેમ માખાપ લક્ષમાં લેતાં નથી તેમ અમારાથી એમને કંઈ કહેવાયું કથાયું હોય તો ક્ષમા કરજો ! અરેરે ? એ અહિં આટલા બધા દહાડા રહ્યાં ને અમે કંઈજ ન સમજ્યાં ? ’ એમ બ્રાહ્મણીએ કહ્યું તે સાંભળી બ્રાહ્મણે પણ પરિતાપ કર્યો. તેમને સમજાવી તથા શાંત કરી મહારાણી નગરમાં ગયાં.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

આનંદમાં આનંદ.

નાદ ઠેકાણે પડી પણ તેને ઘણા કાળ થયો નહિ એટલામાં તો યવનોએ વસભીપુર ઉપર પાછો ઘેરો ઘાલ્યો. પહેલા એ ઘેરા કગ્તા આ ઘેરો વધારે ભય ઉપજાવનારો હતો, કારણ કે યવનો આ વખતે બહુ મોટી મેના માથે આવેલા હતા. મહાગજ શિલાદિત્ય પુત્રગોઠથી તથા વૃદ્ધાવસ્થાથી અશક્ત થઈ ગયા હતા. યવનોનું કટકટણ કિનારા ઉપર ઉતર્યું અને વસભીના પગાણામાં ત્રાસ ઉપજાવતું પાટનગર તરફ આવવા લાગ્યું. રાજાએ દરવાજા બંધ કરાવ્યા અને મસાદ સાતિથી લગાઈ થતી અટકાવવાને યવનમેનામાં એકથી મોટાયા વળી ખડિયા મનમાં પામે મદદ માગી પણ તે મળી નહિ. ચારે તરફથી પગભાણુ મમાયાર આવતા રાજા નિગમ થયો. યવનો હવે છત્રે ગાંગાદી જગે અને સૂર્યવંશીઓનું પાગળી ઉતરી જશે, એવી તેને ઢિંકર પડી. છેવટ સૂર્યવંશને લાગત ન લાગવા દેવાને વિચારે રાજાએ લગાઈ કરવાની તૈયારી કરી. પ્રાણુતી પણ આદુનિ આપવી પડે તો આપવી, એવે દંડ મંકલે શુભીંગેએ યવન માને જંગ મચાવ્યો પણ ભોગ ભેગે પહેલેજ દિવસે હાર થઈ. રાત્રિએ જ્યારે પોતાની હાલના મમાયાર આપ્યા ત્યારે રાજા બહુ નિગમ થઈ ગયો. આખી રાત તેને નિદ્રા આવી નહિ.

ખાતે દરોડે મવારે મહાગજ શિલાદિત્ય ‘હવે કેમ કરવું’ એવો વિચાર કરતા હતા એટલામાં એક યુગ્મસે આવી ખગર આપી કે ‘મેવા-હતા એ કુંવરો મોટું મેન્ય લઈ આપી તરફ આવે છે.’ આ સાંભળી તેમની મદદ માગવાનો રાજાને વિચાર થયો પણ પરદેશી અને પ્રતિપક્ષીની મદદ માગવી, એ તેને મરણથી પણ વધારે અપ્રિય લાગ્યું. પ્રધાનોએ સલાહ

* વસભીપુરમાં રાજ્ય કરતા રાજાએ રામચન્દ્રના વંશના એટલે સૂર્યવંશી હતા.

આપી કે ' આપત્તિના સમયમાં શત્રુને પણ મિત્ર કરવો ઉચિત છે, ' ત્યારે
 યવનોથી દેશને બચાવવાના વિચારે રાજાએ તેમ કરવાની અનુમતિ આપી.
 પ્રધાન જાતે મેવાડના કુંવરો સાથે મસલત કરવાને સામે ગયો. રાજકુંવરોને
 આ વાત ઈષ્ટ હોવાથી તેઓએ પ્રધાનને સમજાવી પાછો વાળ્યો. રાજાએ
 રાજવંશી પ્રાહુણાઓને ધન્યવાદ આપ્યો અને રાજવંશી પ્રાહુણાઓ
 બીજાને માટે નહિ પણ પોતાને માટે જે શૂરવીરતાથી મેવાડના મહેરુમહાને,
 ઉખાડી નાંખ્યો હતો તે શૂરવીરતાથી અને વધતા ઉત્સાહથી વલભીનું
 રક્ષણ કરવાને યવનો સામે ચઢ્યા. મધ્યાહ્ન થતાં યવન અને ક્ષત્રિયો
 વચ્ચે મહા ઘરુણ યુદ્ધ થઈ થયું. યવનો પણ સૌરાષ્ટ્ર* જેવો મોટો અને
 દુનિયાંની વાડીરૂપ દેશ જીતવાને ખરી ખંતથી લડ્યા, તેમ રજપૂતો પણ
 પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાને પૂર્ણ ઉત્સાહથી લડ્યા. છેક સાંજ સુધી
 ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું પણ કોઈ હાથે કે જીત્યું નહિ. લોહીની નીકા વળી અને
 રજપૂતોનો તોર કંઈક ઉતરવા લાગ્યો ત્યારે જાને રાજકુંવરો આગળ ગયા
 અને એવા શૌર્યથી લડવા લાગ્યા કે ન પૂછે વાત ! પોતાના સરદારોને અને
 રાજકુંવરોને આ પ્રમાણે લડતા જોઈ રજપૂતોમાં વધારે હિંમત આવી. સંઘ્રા-
 મમાં અસ્ત પામતા સૂર્યનાં કિરણ જેવી ઝગઝગાટ તથા રો સપોસપ ચાલવા
 માંડી. અપાઠનો પહેલો મેઘ જેમ ભયંકર કાળ અંધાર સ્વરૂપથી જળ
 વરસાવે તેમ શૂરવીરોએ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર યવનોનું લોહી વરસાવ્યું. ધ-
 ઠિઠાબરના પણ ઘરુણ સંઘ્રામમાં યવનોનો સેનાપતિ પડ્યો અને તેઓ નાસવા
 લાગ્યા. રજપૂતોએ પાછળથી કતલ ચલાવી અને જેમ ઈંડાંમાંથી નીકળેલાં
 મધરનાં ખરચાં જીવતાં પાણી સુધી જઈ પહોંચી શકતાં નથી તેમ યવનો તેમને
 ડેરે પહોંચી શક્યા નહિ. અંધારું થતાં રજપૂત દળ યવનોનો સંહાર વાળી પાછું
 ફર્યું. આ રીતે વલભી ઉપર ચઢી આવેલું ભયનું વાદળ રાજસિંહ અને વીર-
 વિજયસિંહ ૩૫૧ વાયુએ ભેતભેતામાં વિખેરી નાંખ્યું. વિજયનો ડંકો થયો
 અને જય મેળવવાથી હર્ષાન્વિત થયેલા રજપૂતો ચંદ્રોદય થતાં સંખનાદ
 કરાવતા વલભીપુરમાં પેઠા. મેવાડના રાજકુંવરોની કુમકે યવનોની હાર થઈ.

* આખું ગુજરાત અને દાહિયાવાડ વિદ્યમ સંસ્કૃત દક્ષા એકા સુધી તથા
 તેની પહેલાં સૌરાષ્ટ્રને નામે ઓળખાતું હતું.

એવા સમાચાર જ્યારે નગરમાં ગયા ત્યારે મૈનાકા પેટમાં ધ્રાસકા પડ્યો. તેનું મન અનેક તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યું. એ પેલા દુષ્ટ મહેલમ-હસનો કુંવર તો નહિ હોય ? એવી ચિંતાએ મૈનાકા પુટપાકની પેઠે મનમાં ને મનમાંજ મુઝાવા લાગી.

આણી તરફ મહારાજ શિલાદિયે પરદેશી પ્રાહુણ્યોને માન આપવાની ધામધુમ કરી. ફરબારમાં આવતાં બન્ને રાજપુત્રોને રાજાએ માનથી વધાવ્યા એટલુંજ નહિ પરંતુ ‘આ દેશ તમારો છે’ એમ કહી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા અને દુઃખ દર્શાવ્યું. રાજસિંહવાળો વૃષાંત કહેતાં રાજાની અને પોતાને માટે શોક કરતા પિતાના મુખનાં વચન સાંભળતાં રાજસિંહની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. થોડીવાર પછી વીરવિજયસિંહે પોતાને તંબુએ જવાની રજા માગી. રાજાએ તેમને આગ્રહ કર્યો તથાપિ મવારે પુનઃ રાજનગરમાં આવી તમારો સત્કાર સ્વીકારીશુ એવું વચન આપી બન્ને રાજકુંવરો પોતાના સેનાનિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યા. રાજમન્નામાંથી નીકળ્યા પછી બંને જણ ચંદ્રિકાએ ધવલ થયેલા અને આનંદમય લાગતા વલ્લીના રાજમાર્ગ ઉપર ઘોડા એવાવતા રાજમહેલની આગળ આવી પહોંચ્યા. લડાઈના હિંમ્મતને લીધે રાજમહેલ જાંખો થઈ ગયો હતો, કારણ કે રાણીઓ વગેરે ‘લડાઈનું કેવું પરિણામ આવે દે કેવું નહિ’ તેથી જુના પણ મંજબુત અમાનિતીના મહેલમાં ગયાં હતાં. રાજસિંહ પોતાની મા સંબંધી તથા હેમન્તકુંવર સંબંધી કંઈ જાણતો ન હતો પરંતુ જ્યારે તે ગજમહેલ આગળથી નીકળ્યો અને તે તેણે જુનું જોયો ત્યારે તો તેને એમજ લાગ્યું કે, ‘વસંતસેનાની સ્થિતિ એની એ હશે અને વંદી માનું કાણ જાણે શુંએ થયું હશે ?’ પશ્ચિમને દરવાજે થઈ જાવણીમાં જતાં તે મહેલમાં દીવા દીડા ત્યારે વળી રાજસિંહનું મન માતરનેહને લીધે ઉભરાયું. તેણે વીરવિજયસિંહને પોતાની માતાના મહેલ સંજવી કહ્યું એટલે તેણે તો તેને અંદર જઈ માતાને મળવાનો આગ્રહ કર્યો. દરવાજાથી જરા દૂર ગયેલા ઘોડા પાછા વળ્યા અને બંને જણ જુના ગજમહેલમાં પડા.

આ મહેલ ધણી વખતેથી રાજાની અવડ ચડી ગયો હતો. માત્ર ત્રણ ચાર દિવસથીજ તેમાં વસતી થઈ હતી. અત્યારે અધ સત્રિ થઈ ગઈ

હતી અને ત્રણ સ્ત્રીઓ વૃદ્ધ રાજની વાટ જોતી એક મોટા વિશાળ
 ઝોરડામાં હિંદોળા ખાટ ઉપર બેઠી હતી. બે આઘેડ સ્ત્રીઓની વચમાં એક
 ગુલાબના પુષ્પ જેવી સુકુચાર ને સુંદર મુઝા બેઠેલી હતી અને જેમ પ્રથમ
 વાક્યમાં કહ્યું તેમ તેના મનમાં અનેક વિચાર થઈ રહ્યા હતા. વિજયના
 સમાચારથી રાણીઓ પ્રસન્ન થઈ હતી પણ તેમની વચ્ચે બેઠેલી બાળા તો
 તેથી વધારે ગમગીન બની હતી. મહારાણી વસન્તસેના વૃણ હાલે તોય,
 ‘ મહારાજ આવ્યા કે શું, ’ એમ દાસીને પૂછ્યા કરતી હતી. થોડીવારે
 એક દાસીએ દોડી આવી કહ્યું કે ‘ મહારાણી ! કોઈ બે રાજકુવરો આવ્યા
 છે, ’ વસન્તસેના ઉભી થઈ અને મનમાં આવતા વિચારોથી મૈનાકના પગ
 ધૂનવા લાગ્યા. રાણી હેમન્તકુમારી આગળ ગઈ અને રાજકુવરો અંદર
 આવ્યા. લાંબી આંખે ઈંતેજરીથી જોતી મૈનાકની દષ્ટિએ પાસે આવતા
 રાજસિંહને ઝોળખે અને ‘ આ તો તમારા દીકરા સાસુજી ! ’ એમ
 સહસાજ ઉમંગકાને જોરે તેનાથી બોલાર્થ જવાયું. ‘ આ તો તમારા દીકરા ’
 એ શબ્દથી વસન્તસેના ચોંકી અને રાજસિંહ દષ્ટિએ પડતાંજ ‘ દીકરા ?
 રાજસિંહ ’ એમ કહી મા, માતા રત્નેદ્રમાં બાન ભૂલી ગઈ. તેણે રાજ-
 સિંહને જાતી સરસો આંખે. હેમન્તકુમારી આશ્ચર્યમાં પડી અને મૈના-
 કની ચિન્તાને ઠેકાણે તેના મનમાં એકદમ આનંદના ઉભરા ઉભરાયા.
 ક્ષણવાર બેઠી તથા આંસુ ઢાળી રાણીએ દીકરાને અને વીરવિજયસિંહને
 હિંદોળા ઉપર બેસાર્યા એટલામાં દરબારમાંથી પરવારેલી મહારાજની
 સ્વારી પણ ત્યાં આવી પહોંચી.

જુનો અમાનિતી રાણીનો મહેલ આજ અપૂર્વ આનંદનું સ્થાન બની
 રહ્યો. માતા પિતા ને પુત્ર મળતાં તેઓમાં અનહદ આનંદ ઉછળી રહ્યો.
 હેમન્તકુવરે આનંદમાં વધારો કરાવતાં કહ્યું કે, ‘ મૈનાક ! દીકરા કહું કે
 વહુ કહું, જે કહું તે મને આનંદજ્ઞ ઉપજવે છે. અલારે લાજ ન હોય.
 અહિં આવ અને તારાં સાસુના બોલામાં બેસી એમને પનોતાં
 બતાવ. ’ આ વચનથી રાજસિંહ અને વીરવિજયસિંહના મનમાં પણ
 અત્યન્ત આનંદ થયો. વડી વગરણે અંગરથી ઢાંકેલા મુખ્યચન્દ્રવાળી ને
 લજ્જાને લીધે અંગે અંગમાં શરમે કરીને સમાઈ જતી મૈનાકને લાવી

મહારાણી વસન્તસેનાના ખોળામાં બેસારી. મહારાજ શિક્ષાદિત્યે મૈના-
કના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે, ' મારો રાજસિંહ જીવે છે, એવું
સાંભળતાં મારા મનોરથને પુષ્પ આવ્યાં હતાં તે આજ દ્વિતિય થયાં માટે
હું તારું નામ પુષ્પાવતી પાડું છું. ' અને ' આવ ! દીકરા ! મને વદનાથી
મેટ ' એમ કહી દુર્વથી ઉભા થઈ સામે જતાં વળી બોલ્યા કે:—

(વસન્તતિલકા.)

જાતી કપાટપુટ સી દરબે પ્રસારી,
આલિંગ પુત્ર ! કર દીર્ઘ ગળે વિદાળી;
ઉંચું કરી મુખ ચરચશિશુ રૂપાળું,
પાલોવ આ વ્યસન દગ્ધ શરીર મારું.

બાપ દીકરાને અને દીકરો મા, બાપ, અને પ્રેયસી મૈનાક-હવે રાણી
પુષ્પાવતીને મળી સૌ આનંદ પામ્યાં. નગરમાં ઉત્સવ થયા અને ફેરલાક
દિવસ પછી વીરવિજયસિંહ સૌપુર ગયો. મહારાજ શિક્ષાદિત્ય પણ રાજ-
સિંહને રાજ્યાભિષેક કરી દેશમાં તેની ચોથા શિક્ષાદિત્ય તરીકે આજી
વર્તાવી મહારાણી વસન્તસેના અને હેમન્તાદ્રુવરને લઈ વાનપ્રસ્થાશ્રમી
થઈ તીર્થયાત્રા કરવા ગયા.

લાલાં વાઘેલી.

પ્રકરણ ૧ લું.

બહારવટિયા.

હા મહીનાની ઠાઠ પડતી હતી, સ્ખીનો પાક પાકી ગયો હતો અને કપાસનાં વાવેતરવાળી ભૂમિ વિરલ તારાવાળી પ્રભાત રજનીની માફક શોભી રહી હતી. આ વખતે આશાવળની સીમમાં કાળચક્રના ફેરાની સાક્ષી આપવા ઉભેલો હોય એવા એક વડ નીચે ફેટલાક ગરાસિયા બેઠા હતાં. સાજ નાંખેલી કચ્છી ઘોડીઓ દિશાઓમાં થતા અવાજની સામે કાનની ટીશીઓ ફેરવતી તેમની પાસેજ ઉભી રહી હતી અને બહારવટિયા એક પછી એક ચલમ પીતાં પીતાં ચોરી લાવેલા દાગીનાની વહેંચણી કરતા હતા. ભાગ પાડ્યા અને સૌએ પોતપોતાનો હિસ્સો ગાંઠે બાંધ્યો. એટલામાં અમદાવાદ તરફ બંદુકનો ધડાકો થયો, ચાલાક સ્વારો તરતજ ઘોડીઓ ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. દ્વિતી કુતરાનું ભસવું સંભળાયું અને મથુરેએ ટુલુદાર કરી વજીરવાળી સીમ ગચ્છવી મૂકી. ઘોડાઓની તખ્તડી સંભળાઈ અને વડ નીચેના બહારવટિયાઓએ તરત કપાસનાં ખેતરોની આરપાર ઘોડીઓ ફેંટી દીધી. સ્વારો વડ નીચે આવ્યા ત્યારે ત્યાં દોઈ ન હતું પરંતુ બળતા અગ્નિએ તથા પડી રહેલા ઝીણા દાગીનાની ચુનીઓએ તેમને ચોરની ખાતરી કરી આપી અને હાલ્લતાં કપાસનાં ખેતરોએ તથા બડકેલાં પક્ષીઓના સંક્ષેભે તેમને શત્રુની પાછળ જવાનો માર્ગ દેખાવ્યો. આ પ્રમાણે ભેતભેતામાં વડ નીચે બેઠેલા બહારવટિયા તથા અમદાવાદથી આવેલા સ્વારો વાંચનારની નજર બહાર નીકળી ગયા.

ધરતીસનનું પંદરમું સૈકું ચાલતું હતું. અમદાવાદ વચ્ચેના પા સૈકું થઈ ગયું હતું. રજપૂત લોકોનો અમલ દર દરના ભાગોમાં નવી પાદશાહીના

તેજસ્વી અનવાળામાં આછોઆછો અને ઝાંખોઝાંખો કહિક કહિક નનરે પડતો હતો. કરણુધેવો, માધવ, રૂપસુન્દરી, કેશવ અને તેની સતી સ્ત્રીગુણ-સુન્દરીનો શાપ વગેરે વૃતાંતો લોકકથામાં હજીતાબ્બ હતા. પાટણની જહોનલાલીની ધુણીઓ ક્ષિતિજમાંથી લોપ ચર્ચન હતી, પરંતુ વખત ફેરવાઈ ગયો હતો. ગુજરાત એનું એ હતું, એની એજ વૈભવી ગુજરાતી રૈયત અને પોતાની પ્રજાના સુખને માટે પ્રાણ આપનારા એના એજ રજપૂતો હતા, પરંતુ વખત ખરેખર ફેરવાઈ ગયો હતો. કવિઓ સમયનીજ બક્ષિ-હારી ગાય છે તેમ હતું. એકવારની યાદવ જહોનલાલી નાશ પામી અરાત્ય આહુતું. ફરી વલ્લભી અને પંચાસરથી ગુજરાત આબાદ—સુખી થયું અને ભૂવડ જેવા યતુથી વળી તેની પાયમાલી ચર્ચ. રાજાના કુંવરને ઝાડને રાજે બાંધેલી ઝાળાએ ઝુલવાનો વખત આવ્યો તથા પુનઃ આવડા સોલંકી અને વાઘેલાઓએ દેશને આબાદ કરી ગુજરાતને સર્વોપર બનાવ્યું. એજ ગુજરાત આજ પાછું કરણુધેલાની ધેલાઈ-વિપયાસકિતથી પરદેશીઓને હાથ ગયું અને ધણું ચતક્રએ આવેલી તેની લાલી હુંડાઈ ગઈ. ગુજરાતનો દહાડો પડ્યો એટલે તાંબાને બેઠે અને સોનાને ચુડે ગુજરાતી ગામને પાદરે પ્રથમ જે પતિહારીઓનો વૈભવ દેખાતો હતો તે નર્મદાથી સરસ્વતી સુધી અને પાવાથી ગિરનાર સુધી કહિં પણ જણાતો નહિ. દેશમાં સર્વત્ર ત્રાસ અને છોટિંગપા-દશાલી આશતી હતી. “મારે તેની તરવાર” એ કહેવત પ્રમાણે કામ થતું હતું. ગૃહસ્થ અને જમીનદાર ઉપર લુલ્લભ ગુજરતો. સ્ત્રીઓથી પોળને મોઢે પણ નીકળાતું નહિ અને જેટલા દહાડા આખરે રહી તેટલા દહાડા સુખમાં ગયા, એમ લોક કહેતા હતા. કામે શું મશે ? તેનું નેશીઓ પણ ભવિષ્ય ભાખતા ન હતા. મોટી લડાઈનો અંત આવી ગયા પછી રણમાં પડેલા અડધા છવતા અને ફાણવાર આંખ મીચી ઓહ દાળી વદના સદન કરતા સિપાઈને જેમ મીઠ અને કિયાળવાં નંપવા દેતાં નથી તેમ ગુજરાતની દુઃખી રૈયતને કાળીઓ, વિધર્મી સત્તાવાળાઓ અને જહારવટિયા નંપવા દેતા ન હતા. ચહેરમાં કસ્યામાં અને છેલ્લે નાનાં ગામમાં પણ ધોળે દહાડે ખૂન અને ચોરીઓ થતી. રૈયત એમ માનતી કે, નરમાસ જેટલું સુખ અને વખાણ જેટલોજ બાગ્યોદય થાય છે. ખુશામત અને

ડરીને ચાલવાનો લોકોમાં રિવાજ પડવા માંડ્યા હોય છતાં હજી અમદાવાદ નવું વસેલું હોવાથી કેટલેક દરજ્જે સુખી હતું.

અહમદશાહે અમદાવાદ વસાવી તેને આબાદ વસ્તીવાળું કરવા હિંદુઓને ધણી છૂટ આપી હતી. અહિંદવવાડાનો વાઘેલ વંશ ભાગી પડ્યા પછી વાઘેલાઓનું જોર ધોળકામાં જમ્યું હતું. તે અમદાવાદ પાસે હોવાથી પાટણવાડાના અને ધોળકાના વાઘેલાઓ અમદાવાદના સુલતાન ઉપર બહારવટાં કરતા હતા. આપણે ઉપર વાંચી ગયા તે બહારવટિયા પણ પાટણવાડાના હતા. તેઓ ગામ મારી વારંવાર ત્રાસ પોકરાવતા. ધણીવાર ખુદ અમદાવાદમાં તથા કસબાઓમાં ચોરીઓ કરતા. આ લોક પ્રજાને બહુ હેરાન કરતા. ધણી બહારવટિયાઓમાં મુખ્ય માત્ર બેજ હતા અને તેમની સાથેજ આ વાર્તાનો સંબંધ છે. આરંભમાં જેમની પુંડ લેવામાં આવી છે તેઓમાંનો મુખ્ય વરસોજી પાટણવાડાના થળ પરગણાના ભીલડી ગઢનો રહેવાસી હતો. નાનો બહારવટિયો અથવા વરસોજીનો ભાઈ જેતોજી સરધાર ગામમાં રહેતો હતો. ગરાસ જવાથી તેઓ સુલતાન ઉપર બહારવટે નીકળ્યા હતા. તેમની સાથે દોઢસો શરવીર અને સ્વામીભૂકત રજપૂતો પહેલાં નીકળ્યા હતા. ધણીવાર તેઓ સરકારી માણસોની સાથે જ્યોક મેદાન પડી મોટી કતલ કરી જંગલોમાં ગુમ થઈ જતા. સુલતાન તેમની પીડાથી હેરાન થતો અને તેઓ પણ સોબતીઓના મરણથી આજી થઈ જતા હતા. દેશી રાજ્યોનો નાશ કરવાથી સુલતાનને આ પીડા આવી પડી હતી.

પ્રસ્તુત પ્રસંગે વરસોજીએ પોતાના બાકી રહેલા માણસો સાથે એક અમીરના ઘર ઉપર દરોડો પાડ્યો હતો. તેમાંથી તેને પુષ્કળ જવાહીર તથા સોનારૂપાના દાગીના મળ્યા હતા. અમદાવાદના કોટવાળને તેઓ શહેર પાસે હોવાની ત્રણ દિવસથી ખબર હતી, પરંતુ સાબરમતીના બાંડામાં અને બુનાં કણ્ઠાવતીનાં ખંડિયેરામાં તેઓ એવી ગુપ્ત જગાઓમાં ભરાઈ રહ્યા હતા કે, કોટવાળ તેમનો પત્તો મેળવી શક્યો ન હતો. તેમણે એક અમીરના ઘર ઉપર દરોડો પાડ્યો અને કોટવાળને ખબર થઈ એટલે પત્યાસ સ્વારો સાથે તે તેમની પુંડે પડ્યો. કોટવાળે કેવી રીતે તેમની પુંડ સીધી વગેરે વાત આપણે પ્રારંભમાં વાંચી ગયા. આગળ બહારવટિયા અને પાંજળ

તેઓ એમ કહેવાક ગાઉ સુધી દોડ જ્યાં પછી જયારે પ્રભાત થયા આવ્યું
અને અજનાનાએ એક બીજના મુખ દેખાયા માલ્યા ત્યારે રજપૂતો તેમની
સામે થયા સહેરથી માત ગાઉ દર ખારી નદીના બાજમા તેમણે નાની
જેવી લડાઈ શરૂ કરી બહારનટિયા પોતાના હથિયાળ મળતી કરી સામા
થયા અને ઠાટવાળ પોતાના મારો માયે તેમની સામે લડના લાગ્યો સૂર્યના
ઉગતા દિગ્ગોમા તેમણે કપાકપી ચયાની કપાટાનું રજપૂતોએ ક્રેલાદ
સ્વાગેને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યા તેમણે તેમની ઉપર બુદ્ધકા ઠાટવા માડી-
બહારનટિયાના ધણા માણસ માર્યા ગયા અને ઠેવટ જયારે પકડાઈ જવાને
રખત આવ્યો ત્યારે જેતોળએ મગલિયા થઈને ઠૂટતી ગોળીઓની સામે
પોતાની ઘેડી ફેંધી. ઠાટવાળ ઉપર તેણે વા જ્યો જેતોળની ઘેડી અને
અમદાવાદનો ઠાટવાળ એકજ વખતે ધરતીમાતાને બેગી પડ્યા લોનીથી
ઠગાયેના કપડાનાળો શૂનીંગ ગરામિયો વિનગીની ઝડપે તન્નાગ ફેંચતો
ફેંચતો ટોળામાથી નીવળી ગયો એક સ્વામીબક્ત રજપૂત માથીએ
જેતોળને પોતાની ઘેડી આપી અને ગ્લામલ્યા માણસો સારે બંને બહાર
વટિયા જગત તરફ નાખી ગયા ઠાટવાળ મડદું થઈજમીન ઉપર પડ્યો હતો
તેને મારગેએ આવધાન કર્યો પગનું ગગસિયા નાખી જરાથી તેને વામા
પગ જેવું લાગ્યું મોટો શ્રમ કર્યો અને પુકડીની તે ઠતા હાગ આઈ
પાછા ફરતા તેને બુ પીણુ લાગ્યું પણ શુ કરે ? રજપૂત બટાગવટિયા
નિમિલ્લે એગ જેના અમાનન ન હતા તેઓ ચોરી માટે નહિ પણ
ત્રાસ આપના માટે માયાની દગ્ગાગ ગખ્યા વગર બહારનડું કરતા હતા

આવે બનાવ આ ધીપહેની રખત મન્યો ન હતો ધણી વાર તેમણે
સન્દગી માણસોને આનીજ રીતે મારી નાખ્યા હતા, પગનું આ વખતની
કપાકપીમા તેમના વણાં માણસ માર્યા ગયા તેઓ હવે અમદાવાદ ઉપર
આવી ગઈ એના બખાન રહ્યા નહિ ગગમિયા ધણા દિરમથી મુલતાનને
હેરાન કરતા હતા પગનું આ બે બાઈઓથી તો આડો આડો અહમદનાહ
પોતે એમની આયાળીના વખાણુ કુતો અને ઉતરમા તથા કાશિયાવાડમા
પણ તેમની સ્તુતિ થતી વણા વગસ તેમણે શાહને ખિનાણુ પરનું હાને તેમનું
બખ આની રહ્યું, કાગણુ કે જાતના અને વિધામના જે માણસો પ્રથમ તેમની

પાસે હતાં તે લગભગ પુરાં થઈ ગયાં. નવા માણસો વિશ્વાસઘાતી નીકળવા માંડ્યા અને ‘ ધર ફૂટે ધર જાય ’ તેમ ધર ફૂટ્યું ને ગરાસિયાનું રાજ્ય તૂટ્યું. આધવે કરણને મારી નાંખાવ્યો અને નોકરી ધન તથા સુખની આશાએ ખુશામતિયા લોકોએ જમીનદારો અને મોટા મોટા માણસોને પાયમાલ કરાવરાવ્યા. વિશ્વાસને યોગ્ય માણસ મળવો એ પરરાજ્યચક્રમાં દુર્લભ વાત છે, વરસોજીને આ પ્રમાણે થયું. વિશ્વાસ માણસ ગયાં અને નવા માણસો વિશ્વાસને યોગ્ય રહ્યા નહિ. પોતાનાં માણસજ પોતાનું માથું કપાવે તેમ થવા માંડ્યું. લોઢે લોઢું કપાય તેમ હિંદુઓને હાથે હિંદુઓની પાયમાલી થવા માંડી. ચારે તરફ દગો થવાનો ભય રહેવા માંડ્યો એટલે ભીલડીગઢમાં રહેવાનું તેણે માંડી વાળ્યું. સુલતાને કાઢેલા ઈનામની લાલચે એટલા બધા માણસો પકડવા ફરતા કે ધણીવાર તેમને ઘોડાની પીઠ ઉપરજ રહેવું પડતું. બેઠે ભાઈ કાઠવાર પગ વાળીને બેસતા નહિ. કાઠવાળને મારીને નાકા પછી મધ્યાહને તેઓ મેજાની પેલી પાર ગયા. એક આંખા તળે બેસી બેઠે ભાઈઓ પોતાની સ્થિતિ માટે દિલગીર થયા. બાકી રહેલા ચાર સોબતીઓને તેમણે સલાહ પૂછી કે ‘ હવે અમારે કેમ કરવું ? શરણે જવું કે મરવું ? બેરાં છોકરાં અને એક કુંવારી બેન વગેરેને લીધે અમને એકઠે ઠેકાણે જંપીને રહેવાનું બનતું નથી. ’ મિત્ર સાથીઓએ મરવાની સલાહ આપી પણ શરણે જવાની વાત કળુલ કરી નહિ. જે થાય તે સામી છાતીએ સહન કરવાનો તેમણે ઠરાવ કર્યો. માણસોએ તેમના પ્રાણ જાય ત્યાં સુધી તેમની સાથે રહેવાના સોગન લીધા. આ ઠરાવ કરી તેઓ પછી જુદી જુદી દિશાઓમાં નદીનાં કાંતરોમાં રાખેલાં પોતાનાં રહેઠાણા તરફ ગયા.

મહાભારતમાં એક ઠેકાણે વ્યાસજીએ ભીષ્મની પાસે કહેવરાવ્યું છે કે ‘ મનુષ્ય પૈસાનો દાસ છે અને પૈસો કાઠનો દાસ નથી. ’ તે ખરેખર સત્યજ છે. વરસોજી ને જેતોજી પ્રથમ જ્યારે ધનથી ભરપુર હતા ત્યારે બહુ જરેતોરમાં રહેતા હતા. માણસો પણ તેમને જોઈએ તેવાં મળી આવતાં. માણસ મળતાં જ્યોક હુંટ કરાતી, તેમના પગમાં જોર રહેતું પણ જ્યારે ધનની લાલચવાળાઓ તેમને પકડી આપવા પાછળ ફરવા માંડ્યા ત્યારે તે બંને બાઈના પગ ભાગી ગયા. તેઓ કાઠ ઠેકાણે એક પહોરવાર પણ

પગ વાળીને ખેસી શકે નહિ, ખાવાનું ખાઈ શકે નહિ, તો નિદ્રાનો તો વખતજ ક્યાંથી મળે ? આવા દુઃખે અકળાર્થ જાય એમાં પણ ઈ નવાઈ ? આવી હાલતમાં તેમને મદદ પણ કોણ આપે ? જગત સ્વાર્થપરાયણ છે. મનુષ્ય સ્વાર્થને મેલે છે. અરે ! મનુષ્ય તો શું પણ પ્રાણીઓ પણ સ્વાર્થપરાયણ છે. કળ વગરનાં ઝાડને પક્ષીઓ પણ તણ જાય છે અને ઘાસ વગરનાં સુકાં વનોનો પશુઓ પણ ત્યાગ કરે છે તો પછી માણસો કે જમને અનેક દુઃખાઓ હાગેલી હોય તેઓ ધનરહિત માણસને તણ દે એમાં શી નવાઈ ! ! સેવક માણસો તેમને દુર્ભજ દયામાં તણ જતા રહ્યા પણ તેમના જેવા ટેકીલા મિત્રોએ તેમનો ત્યાગ કર્યો નહિ. સ્વાર્થે સેવકો ખમી ગયા ત્યારે હૈવે તેમના આપ્તમિત્રોને ખેંચી લીધા, એટલે તેઓ ધનથી અને માણસથી દુર્ભજ થઈ ગયા. વળી તેમને સ્થાયિ સ્થાન પણ ક્યાં હતું ? એક-વાર ઉત્તરમાં તો ખીણવાર દક્ષિણમાં એમ ત્યાં ત્યાં ભટકવું પડતું. આવી રીતે મહા સંકટ પડવા માંડ્યાં, પરન્તુ રજપૂતોએ પોતાનો ટેક મૂક્યો નહિ. સુસઘમાનો પણ તેમની માફક તેમનો કેડો લેતાં લેતાં ચાકી ગયા. શાંતિના રાત્ર્યમાંજ રાજા પ્રજાને સુખ હોય છે. અસંતુષ્ટ દેવતા અને વિદેશીય રાત્ર્યમાં એકેકેને સુખ હોતું નથી. આ વાર્તાના કાળે શુજરાતની આવી સ્થિતિ હતી. પ્રજા સુખી ન હતી તેમ રાજાને પણ સુખ મળતું ન હતું.

પ્રકરણ ૨ જી.

અખાની ચુકિત.

ઝઠોડમાં દિવસના દિવસ માસના માસ અને વરસોના વરસ ચાલ્યાં ગયાં, પણ સુલતાન બહારવટિયાઓને પકડી શક્યો નહિ અને બહારવટિયા પણ ગરાસ મેળવી શક્યા નહિ. આખરે બેઉનાં મન ભાગી ગયાં. અહમદશાહ બીજી વધારે અગલવાળી રાજકીય બાબ-

તોમાં પડ્યો અને બહારવટિયા પૈસે ટકે ભાગી જવાથી શુજરાનના સંકટમાં પડ્યા. લોકમાંથી બહારવટિયાનો ત્રાસ ઓછો થયો નહિ. સુલતાને તેમની પાછળ નીમેલા માણસોને બીજે કામે લગાડ્યા નહિ, એટલે ચાલતી ગડબડ નિત્યની હોય એવી સહી થઈ પડી જેમની તેમ ચાલવા માંડી.

વાત્રકનો કંઠો પહાડી તો નહિ પરંતુ ઉંડાં ને ભયંકર ક્ષેત્ર તથા ઘાડી ઝાડીવાળો છે. આ વાર્તાને કાળે તે મુસાફરોને અગમ્ય અને ભિન્ન-જાતિના ચોર લોકોના રહેઠાણનો મુખ્ય ભાગ હતો. ઉંઠડિયા તરફ જનારા માણસોને તેનો કંઈક અનુભવ મળતો પરંતુ તેની ધ્રુશન તરફનો ભાગ તો વાધ વર અને જંગલી પ્રાણીઓથી ચિકાર ભરેલો હોઈ ખરેખર નિર્જન રહેતો. આવા ધોર જંગલના ભાગમાં એક મોટા ક્ષેત્રની નીચે નાનું બારણું હતું અને તેમાંથી એક વિશાળ ભોંયરામાં જવાતું હતું. મધ્ય-રાત્રિ વીતી ગઈ હતી. ઝાડીમાંથી ભય ઉપજતે એવા ધ્રુવડના શબ્દોનો દિશાઓમાં પ્રતિધોષ પડી રહ્યો હતો. રાત્રિયર પ્રાણીઓ ચિકારને માટે બહાર નીકળેલાં હતાં તેવામાં ફેટલાંક માણસો એક પાલખી લઈ આ શુદ્ધાના બારણા આગળ આવી ઉભાં રહ્યાં. ઉચકનારાઓએ પાલખી ઉતારી જમીન ઉપર મૂકી એટલે એક જણ બારણું ઉઘડાવ્યું અને પેલા માણસોએ બે બેવાન માણસોને પાલખીમાંથી શુદ્ધામાં લઈ લીધાં. આ ભય-

કર ગુફાની અંદર બનતા બનાવો જોવા માટે વાંચનારે પણ તેની અંદર જવું જોઈશે. અંદર એક મોટો વિશાળ ખંડ હતો. પછીતમાં એક ત્રિશૂળ તથા સુંદરીના ઝખ્ખાચી બનાવેલો ચોર લોકની માતાનો જોખ હતો. તેમાં ત્રીણી ત્રીણી ઘીનો દીવો બળતો હતો. આ જોરડામાં ત્રણ ચાર માંચા અને બીજાં કેટલાંક હથિયાર તથા હોકા તમાકુ વગેરે પડ્યાં હતાં. 'જમીન જોગવાળી મંદી અને અસ્વચ્છ હતી. સાત આઠ માણસ અત્યારે ત્યાં હતાં. પાંચ છ બહારવટિયા અને દેવલોક જેવાં બીજાં બે સ્ત્રી પુરુષ હતાં. સ્ત્રી-કન્યા તેર ચૌદ વરસની ખીલતી ગુલાબની કળી જેવી નાનુક અને સુદર હતી. તેનો પતિ અઢાવીસ ત્રીસ વરસનો જુવાન ગોરો દેખાવડો ને પ્રતાપી પુરુષ હતો. તેના કપાળ ઉપર તેજ હતું પરન્તુ અત્યારે તે બિચારાના મુખમાં કુચા મારી હાથ પીડે બાંધી લીધેલા હતા. અંદર આવતાંને એક જણ તેમના મુખમાંથી કુચા કાઢી નાંખ્યા અને રૂંધાઈ ગયેલાં તેઓ પહેલે મોઢે શામ લેવા લાગ્યાં. તેઓને એમને એમ પડતાં મૂકી બહારવટિયા હંધકે સંતસસ કરવાને દૂર ગયા.

આમલી સાંજે ગણપતિ આગળ પાસા રમી હસી, ખુશીથી મોટી ધામધુમથી પાટણથી વિદાયગીરી લઈ આશા ભર્યું ને જોડું અમદાવાદ જવા નીકળ્યું હતું તે અત્યારે આવા સંકટમાં હતું. દેવની ગતિ કાઈ જાણી શકતું નથી તે સત્ય છે. લાંબેથી શામ લેતાં તેમની આંખો ઠેકાણે આવી અને ધીરે ધીરે તેમણે એક બીજાની સામુ જોયું. ભયંકર શુદ્ધમાં આડીઅવળા અંખ ફેરવી અને નિશાસા મૂક્યા. રૂંધાયેલો જીવ ઠેકાણે આવ્યો. 'પોતે ક્યાં છે' તેની સહેજ સમજ પડી અને કન્યાની નવીન અંગત ભરેલી આંખોનાંથી અશ્રુ પડ્યાં. પુરુષનું ધૈર્ય જતું રહ્યું. તેની આંખો ભરાઈ ગઈ, હંકે રૂંધાઈ ગયો. કન્યા ભયથી અને સ્વામીના દુઃખથી ખિન્ન થઈ ધીરેથી બોલી કે 'મારો ભોગ આપતાં પણ તમારું જીવન જાળવી લેજો' પોતા ઉપરના આવા અનન્ય પ્રેમથી પુરુષ-ગદગદ થઈ ગયો અને આર્થ પ્રત્નની કળવણીને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. બાળ કુમારિકાઓના આવા પ્રેમને ધન્ય છે. આર્યાવૃત વગર આવો પ્રેમ જગત ઉપર કાઈ દેશની સ્ત્રીઓમાં નથી. આર્યોની કીર્તિ અમર છે તે આવાં સ્ત્રીરત્નો વડેજ ! ! સ્ત્રીઓની

સ્વામીભક્તિ ઉપર એક ક્ષણમાં આ રીતે તેણે અનેક ધન્યવાદ દીધાં અને એક ટસે તેની સામું બેયું. કન્યાનાં નાણુક પણ માંસલ કંકુની ગાર જેવાં દ્રામણ ગાત્રોમાં ગળી ગયેલા દોરના બંધ બેઈ તેણે મહા શોકથી આંખ ઢાળી એટલામાં બહારવટિયા આવ્યા.

‘આમને છોડી નાંખો.’ મોટા બહારવટિયાએ હુકમ કર્યો અને માણસોએ તાબડોતો કઠારથી તેમના બંધ કાપી નાંખ્યા. ઘણી હિંમતથી પુરૂષે પોતાને ક્રેદ કરી લાવનારને પૂછ્યું કે ‘અમને શા માટે પકડવામાં આવ્યાં છે?’ બહારવટિયાએ ધીરેથી ઉત્તર આપ્યો કે ‘તમારા જીવને જાપમ પહોંચવાનું નથી. તમારા બેડિના શરીર ઉપર જે દાગીના છે તે ઉતારી આપો એટલે તમે કુશળ છો.’ પેલા પુરુષે જવાબ દીધો કે ‘દાગીના માટે મારી ના નથી. પરંતુ તેનાં નાણાં તમને નહિ મળે. કારણ કે અમારા ઉંચી કિંમતના દાગીના વઢાવા જતાં તમે પકડાઈ જશો, માટે જ તમને ગમતું હોય તો હું તમારે માટે બીજી ગોઠવણ કરું.’ બોલવા ઉપરથી તમે ઉંચી જાતના માણસ હો એમ લાગે છે માટે જે વિચાર હોય તે કહો.’ જેતો-જીએ વિચાર કરી પોતાની મુશ્કેલી ટળવાનો મનસુખો કર્યો. વરસોજીને એક બાબુએ બોલાવી ખરી વાતની સમજ પાડી. ત્રણ જણ એકઠા થયા અને માતાની આગળ આકરા સોગન લઈ તેમણે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો. બહારવટિયાનાં બેરાં છોકરાં જે પાટણવાડામાં રહેતાં હતાં તેમને ખાવાપીવા જેટલાં નાણાં પહોંચાડવાં અને વખતો વખત અમદાવાદની ખબરો તેમને આપવી. આ પ્રમાણે ઠરાવ થયા પછી તેમણે એક બીજા સાથે થયેલી મિત્રતાના કસુંબા પીધા. તેઓ એક બીજાથી છુટા પડે ત્યાર પહેલાં વાંચનારને જણવું જરૂરનું છે કે બહારવટિયાને હાથ પકડાયેલા માણસ અમદાવાદ તાલુકાનો ઇન્સપેક્ટર હતો. પાટણથી બીજાવાર પરણી તે પાછો જતાં બહારવટિયાને હાથ સપડાયો હતો. હિંદુને હિંદુભાઈ માટે લાગણી થઈ આવી. તેણે થોડા ખર્ચમાં તથા જૂજ જાપમમાં પોતાનો પ્રાણ બચાવી લીધો. બહુ છોડવામાં બહારવટિયાઓને પણ એક સ્વાર્થ હતો. વરસોજીની બેન ઉમ્મર લાયક થઈ હતી, જેને નાસભાગમાં સાથે રાખવી પાસવે તેમ ન હતું એટલે કુટુંબનાં માણસને એક ઠેકાણે રાખ-

વાની ગરજો તેમણે તેને ઊઠ્યો ને ને પોતાના વચનને વળગી રહ્યો, એ આગળ બાલુવામાં આવશે.

ચતુ હોય તોપણ ખાનદાન હોય તો સાઈ. ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કન્ફેડરેશનના ચતુ ખાનદાન હતા તેથી તે મરણ સંકટમાંથી અચ્ચે એટલુંજ નહિ, પણ ઠરાવ થયા પછી જેતોણએ પાટણવાડાની કન્યાને જેન કહી એક મેલીની માળા બેટ આપી અમદાવાદ તરફ વિદાય કરી. ધણી ધણિયાણીના મનમાં દુઃખી રજાપૂતોને માટે દયા ઉત્પન્ન થઈ અને સ્વદેશાભિમાને તેમના અંતરમાં પ્રેમ અને ઉપકારની ગાંઠ બંધાઈ. બહારવટિયા પોતાની પ્રવૃત્તિમાં પછા અને કન્ફેડરેશન તેમનાં બેરંઝોકરાંનો બન્દોબસ્ત કરાવ્યો. અકળાયેલા રજાપૂતો તોડ લાવવા મથતા હતા ને કન્ફેડરેશન તેમાં મદદ કરતો પણ અમીર લોક શાવવા દેતા નહિ. એક વાર જેઠ મહીનામાં બે માણસો સાથે વરસોણ અને જેતોણ સમઘ ગામની પકાસમાં પછા હતા તેવામાં ખેતરોમાં ખાતર નાંખવાનું કામ ચાલતું હતું. કડી અને અમદાવાદ વચ્ચેનું આ ગામ ગરાસિયા લોકોનું હતું. ધણીક જમીનદાર ગરાસિયા ઉધડિયા રાખી ખેતીનું કામ કરતા. અખો ભંડારી નામનો એક વૃદ્ધ ગરાસિયો એકવાર પાછલી રાતે ઉધડિયા પાસે ખાતરનું ગાડું હંકાવી જતો હતો, એટલામાં વરસોણનો નોકર ત્યાં થઈને નીકળ્યો. ગાડીવે તેને બેઠને કહ્યું કે ‘અખા ભંડારી બહારવટિયા આવ્યાં છે માટે રાતે કામ કરવાનું થોડા દિવસ માંડી વાલો.’ ભંડારીએ જવાબ દીધો કે ‘એમનામાં મારા જેવો એકાદ રજાપૂત હોત તો ક્યારેનાય ગરાસ પાછો મેળવ્યો હોત.’ અખા ભંડારીનાં વચન પેલા માણસે જેતોણને દયાં તેથી તેમણે અખાને તેડાવ્યો. તેણે પોતાના બાતમાઈ-ઓને મદાય કરવાનું કયુક્ત કરી સલાહ આપી કે-ગામ મારવાથી ગરાસ નહિ મળે, પણ વડી બેગમ મકરજાને સોજે લાય છે તેને આંતરીને વચન લો તો તે તમારું કામ કરી આપે. આ સુકિત બહારવટિયાને ગળે ઉતરી અને પછી તેની પેરનીમાં પછા.

પ્રકરણ ૩ જી.

દગા કિસકા સગા નહિ.

લડીગઢમાં રહેવું બહારવટિયાના કુટુંબને કઠણ પડવા માંડ્યું, કારણ કે આ વાર્તાની નાયિકા લાલાંદેવી જીવાનીમાં આવી હતી. લાલાં લક્ષ્મીના જેવી રૂપાળી અને ગુણવાન હતી. નવી જીવાનીમાં તે ખીલતી અને ગામના લોકનું તથા ઘરનાંનું ધ્યાન ખેંચતી. વરસોજીની વહુએ એકવાર તેના ધણીને આ વાત જણાવી અને લાલાંને કુળની લાજના રક્ષણ માટે કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે ગુપ્ત રાખવાની બલામણુ કરી. વરસોજી બિચારો શું કરે ? તેનાથી એક ક્ષણ પણ કોઈ ઠેકાણે ઠરાવું નહિ, તેમ છતાં એકવાર છુપા વેષે તે અમદાવાદમાં ગયો અને કન્દુભાઈને મળી લાલાંને તેના ઘરમાં રાખવા વિનંતિ કરી. તે જાત્યભિમાની હતો તેથી એ વાત તેણે મંજૂર રાખી અને જેતોજી પછી લાલાંને ત્યાં મૂકી ગયો.

માણિક બાવાનો ચોક્ક અથવા જેને હાલ આપણે માણિકચોક કહીએ છીએ તેના અગ્નિકાલમાં અને મહુરત પોળની પાછળના ભાગમાં તે વખતે મોટા મોટા ગૃહસ્થ લોકનાં ઘર હતાં. માણિકચોકની પશ્ચિમે સાબરમતી વહેતી હતી અને સુસલમાન અમીરોનાં મકાન તેની પેલીપાર કિલ્લાની પાસે હતાં. સુસલમાની રાજ્યના નિયમ પ્રમાણે અમીરોએ રાજમહેલનું રક્ષણ કરવું જોઈએ તેથી તે લોક ત્યાં રહેતા. મોજમજાનાં તેમનાં મકાનો પરાતરફ પણ હતાં. કેટલાક હિંદુઓ મોટા ચોદાઓ ઉપર હતા. કન્દુરાવ દસકોઈનો ઈન્જરદાર હતો તેથી તેને છત્રી અને ચશાલ મળેલાં હતાં. અમદાવાદમાં તે વખતે તે મોટા ઠાઠમાં રહેતો હતો. તેનું ઘર વિશાળ અને કુટુંબ કપીલો મોટો હતો. લાલાંને તેમાં રહેતાં અલગમે થયો નહિ. શહેરમાં રહેતાં તેનું રાજસ્વરૂપ નાગરિક સંસ્કારથી ખૂબ ખીલી નીકળ્યું. ખરું છે કે 'જગત દુષ્ટ છે' અને રૂપ જોતો શત્રુ છે. લાલાંને માટે અડોસી-

પડોસી ખરાબ વિચાર કરવા લાગ્યાં. કન્હુનો જીવાન બાઈ નિર્દોષ પ્રેમથી તેની સાથે ફરતો અને એ બેનો સહવાસ ઘરમાં એવો કહેવાતો હતો કે- એક ખીજ વગર તેમને એન પડતું નહિ. એક નિખાલસ અને અવિચારી હતાં, પરન્તુ વિચારી લોકની નગરમાં નેમતો મહવાસ વિચારી જણાયો. કન્હુરાવના બાઈ ખસીલાલની હલેતી બાઈડીએ વાતને બગાડી નાંખી. તેની માના જાણવામાં આવતાં તે ગુસ્સે યઈ. કન્હુબાઈની વહુએ એકવાર એકાંતમાં બક્ષીની બાઈડી એટલે વહેવાણના કોથની વાત કહી અને શક બતાવ્યો, પરન્તુ કન્હુબાઈએવો અજ્ઞાન ન હતો. તે અનેક લોકના સમાગમમાં જનારો ચોરની સાથે ચોર હુચ્ચાની સાથે હુચ્ચો અને ડહાયાની સાથે ડહાયો થઈ કામ કરનાર મત્સદી ઈજરદાર હતો. તેણે “ છી ” કહી એ વાતને તિરસ્કારી કાઢી. બક્ષીની બાઈડીએ તે વાત વળી તેના પતિને કહી અને એકવાર કન્હુરાવને મળવાને બહાને તે લાક્ષાને જોઈ ગયો. કન્હુબાઈ અને બક્ષી એક નાતના એક જાતના સગા અને સમાન સત્તાવાળા હતા, પરન્તુ તેમની ખાનદાનીમાં જમીન આસમાનનો ફેર હતો.

પ્રુશામતને લીધે બક્ષીજી બક્ષી જેવા જીખમદાર અને મહાવને ઓધે ચડ્યા હતા. ઉંચુંનીચું કરવું અને સારીખોટી ચાડી સુગંધી તથા કેટલુંક ન માનવા જેવું ઉંધુંચણ કરવું હોય તો તે પણ બક્ષીજી કરતા. કન્હુબાઈ તેવો ન હતો. નીચ કામથી પ્રાપ્ત થાય એવા મોટા ફળને પણ લાત મારે એવો તે ન્યાયી અને સ્વદેશાભિમાની હતો. વખતે મુસલમાનની પણ ધરાવતો નહિ. લાક્ષાને જોઈ ત્યારથી બક્ષીના મનમાં કંઈ ને કંઈ થયા કરતું. એક તરફથી પોતાનું શુભ કરી લેવાને અને બીજી તરફથી દીકરીના સુખની કહેવાતી કાંસ કાઢવાને તેના મનમાં ગડબાંગ થતી હતી. બક્ષીની ખેડક મોટા મોટા મુસલમાની અમીરોને લાં હતી. એકવાર અમીર ઉલમુલ્કની સાથે એકાંતમાં લાક્ષાની વાત કાઢી તેનો રૂપનાં તેણે એવાં વખાણ કર્યા કે, જીવાન અમીર ઉલમુલ્ક મોહી પડ્યો. તેણે બક્ષીજીને મોટી ખેટ અને ગામ આપવાનું કહ્યું, તેથી તે લલચાયો. મસલત કરી તેમણે ઠરાવ્યું કે કાઈ રીતે લાક્ષાને બક્ષીએ પોતાને ઘેર બોલાવી ત્યાંથી અમીરને હવાલે કરવી. આ મુક્તિ બેઠિને પસંદ પડી. તેમણે તાળીઓ લીધી

અને પાન ખાધાં. અમીરે જેમ અને તેમ એ ગોઠવણુ વહેલી કરવાને કહ્યું. પરન્તુ બક્ષીએ ઉત્તર આપ્યો કે કન્હુરાવ ગામમાં હોય ત્યારે તો અને નહિ. તે પરગણામાં જશે ત્યારે બન્દોબસ્ત કરીશ. કન્હુભાઈને પરગણામાં ફરવા જવું એ સાધારણ હતું. મહીનામાં ત્રણ ચાર વાર તે બહાર ગામ જતા. બક્ષીજીએ અમીર સાથે મળી સંતલસ કરી તેને ત્રીજે દહાડે તે પરગણામાં ગયા અને બીજે દહાડે બક્ષીજીએ ગામ બહાર ઉબણી ફરાવી. વહેવાઈના ધરનાંને તેમાં આસંત્રણ કર્યાં. બંસીલાલ તેની વહુ કન્હુભાઈની બેટી તથા લાલાં વગેરે ઉબણીએ ગયાં.

બક્ષીજીએ અમીર ઉલમુલકની શહેર બહાર આવેલી સુંદર વાડી લઈ તેમાં મોટી ધામધુમ કરી હતી. બપોરથી જુદા જુદા ગૃહસ્થોના ધરની પાલખીઓ ત્યાં ગઈ. વાડીની આગળ પાછળ પરાયો માણસ પેસી ન જાય તે માટે સિપાઈઓ રાખેલા હતા. અંદર ઓળખીતા ગૃહસ્થનાં બેરાં છોકરાં આનંદથી મહાલી રહ્યાં હતાં. સરખા સરખી વયની સ્ત્રીઓ જુદી જુદી જગાએ રમતો રમતી ગાતી અને વાતો કરતી હતી. એક તરફ મોટા મોટા ગૃહસ્થો બક્ષીજી પાસે બેસી ગામ ગપાટા મારતા હતા અને બીજી તરફ રસોઈનું કામ ચાલતું હતું. આખો દિવસ વાડીમાં આનંદ ઉત્સવ ચાલ્યા પછી સાંજના જમણની તૈયારી થઈ. સૌ પંકિતએ જમવા ગયાં ત્યારે લાલાં ને તેની ખવાસણુ દીવાને આમની મેડીમાં બેઠાં. થોડીવારે બક્ષીના નામની એક ચીઠી આવી. રમતમાંને રમતમાં લાલાંએ તે ચીઠી ઉઢેલીને વાંચી. જે કંઈ ભાગ્યું તૂટ્યું તેના વાંચવામાં આવ્યું તેથી તેને શક પડ્યો. ખવાસણુને તેણે એ વાત કરી અને ચીઠી આપનાર ફણી તરફ ગયો તે બેઈ આવી તેથી તેના મનમાં પણ ઉપદ્રા પડ્યો. ચીઠી તેણે બક્ષીજીને પહોંચાડવી અને ખવાસણુ મોકલેલી સાંબળી તે ચમક્યા. ચતુર રંગપૂતાણીના શકમાં વધારો થયો. કોઈ જાતની ગમરામણુ તેણે દેખાડી નહિ. ખવાસણુ લાલાંની રજા લઈ જમવા ન રહેતાં થોડીકુલો કે ત્યાં જેતોણુ ઘણીવાર તેમને મળતો ત્યાં ગઈ.

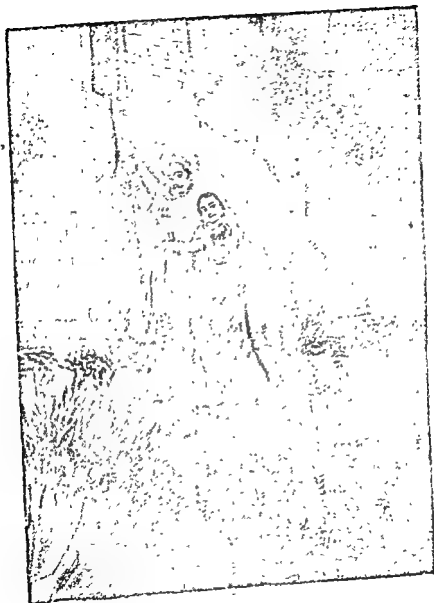
બક્ષીજીએ બહાર નઈ પાલખીઓની ગોઠવણુ સંખન્ધી આવેલી ચીઠી પ્રમાણુ બન્દોબસ્ત કર્યો, પોતાના બે ખાનગી નોકરોને અમીર ઉલ-

મુલકની પાલખીમાં લાલ્યાંને ખેસાડવાની સૂચના આપી. પછી સૌ જમણમાં બેઠું. સંધ્યાકાળ યજ્ઞગયો હતો અને બક્ષીજી જમવા ખેડા હતા એટલામાં બેરાંએ ઘેર જવાની ઉતાવળ કરી. વાડીના ચોગાનમાં પાંચ પચીસ મિયાના તૈયાર હતા. બેરાં એક પછી એક વાહનોમાં ખેસી ગયાં, અને મિયાનાવાળાઓ તે ઉપાડી ઉપાડીને રસ્તે પડવા માંડ્યા. બક્ષીજી જમી ઉઠતા પહેલાં તે સૌ સાથું ગયું. પાન સોપારી ખાઈ તેમણે પેતાના ખાનગી નોકરને બોલાવી પૂછ્યું કે ' મેં કહ્યું હતું તે પ્રમાણે સઘળું થયું છે કે નહિ ? ' સ્ત્રીઓ ગઈ તે વખતે ચાકર દૂધપાકનું એક અરધિયું ઝાળવવા ગયો હતો એટલે ધીરે રહી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ' હા સાહેબ ! એજ પ્રમાણે સૌને ખેસાડ્યાં છે. ' બક્ષીજી ખુશ થયા અને મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો કે-આપણે આજની રાત અહિંયાંજ રહીશું. અહિં રહ્યામાં ભાગ્ય છે. આપણા વાંકે નહિ નીકળે, અને એમ કહેવાશે કે, ' બાઈ બક્ષીજી તો વિચારા હતાજ નહિ, ' ઠીક છે. મજેની જોડવણ થઈ ગઈ. બક્ષીજી આમ વિચાર કરી વાડીએ રહી પડ્યા પણ ' દગા કીસકા સગા નહિ ' એ કહેવત જેવું થયું.

વાડીએથી નીકળેલા મિયાના અને પાલખીઓ બારોબાર સૌ સૌના ધૂર તરફ ગયાં. બક્ષીજીની જોડવણ પ્રમાણે અમીર ઉલ્લમુલકનો સુંદર મિયાનો કિલ્લામાં તેને ઘેર ગયો. એક મિયાનો કન્ડુભાઈને ઘેર ગયો. તેમાં જુગુઆ નામની કન્ડુભાઈની નાની છોકરી સિવાય સુધળાં હતાં. જુગુઆ સાત વરસની હતી. લાલ્યાંને જુગુઆ નથી એમ ' મુંબાગતાં ' માસકો પડ્યો. પણ તે તેવિપે કંઈ જાણતી ન હતી. બક્ષીજીને ઘેર ત્રણ પાલખીઓ ગઈ. હજી ધીરે ધીરે બીજી પાલખીઓ આવતી હતી એટલે બક્ષીજીનાં વહુ તેમની કુંવારી પણ ઉમ્મર યોગ્ય થઈ ગયેલી છોકરી આવી ન હતી તેને માટે ચિંતામાં પડ્યાં. વાંચનારની આતુરતાને વધારે વાર ન અટકાવતાં આપણે જણાવીશું કે ' બક્ષીજીએ લાલ્યાંને માટે જે મિયાનાનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો તેમાં તેમની અંબુમળ કન્ડુની નાની છોકરી અને તેમના મિત્રનો બાળક છોકરો એટલાં ખેડાં હતાં. એ મિયાનો જોડવણ પ્રમાણે લાલ્યાંને નહિ પણ બક્ષીની જુવાન છોકરીને લઈ અમીર ઉલ્લમુલકને ઘેર ગયો. થોડીવારે જુગુઆની સરત દાદવા કન્ડુભાઈનો ચાકર બક્ષીને ઘેર ગયો ત્યારે કહ્યું કે

‘ અંબુજ વગેરે આળ્યાં નથી ને જુગુપ્પા કદાપિ તેમની સાથે હશે. તે આવશે એટલે મોકલી દઈશું. ’ રાતના દસ અગિયાર ને બાર વાગ્યા પણ કોઈ જણાયું નહિ ત્યારે તેણે એમ મન વાળ્યું કે - એ એના બાપ સાથે વાડીએ રહી હશે. કન્હુભાઈને ત્યાં પણ જુગુપ્પા આવે તો બારણાં ઉઘાડે, એમ કહી સૌ સૂઈ ગયાં. લાલાની ખવાસણ કોઈને સાંભરી જ નહિ. તે ઘોડી કુવે ગઈ અને પોતાના શકની વાત જોતોજોતે જણાવી, અમીર ઉલમુલક કેવો છે તે, તે જણવતો હતો. લાલાને માટે કપટજળ રચાયેલી હોય એમ ખવાસણ જણાવ્યા પછી તેણે તેને પાલખીમાં જવાની રજા આપી, કારણ કે, ખવાસણની ફાઈ ત્યાં રહેતી હતી. વીર ગરાસિયાની આંખોમાંથી અગ્નિ ઝર્યો ને છુપાં હથિયાર લઈ તે અમદાવાદ તરફ ગયો. દરવાજા બંધ થયા ન હતા એટલામાં તે અંદર પેસી ગયો અને મોટી ચાલાકીથી અમીર ઉલમુલકના વાડામાં જઈ ભરાયો. એક ઘટાદાર જાંબુડના ઝાડ ઉપર ચઢી તે અમીરના જાહેર ઓરડાનો દેખાવ જોતો બેઠો. ઘોડીવારે ઢોંડીઓ બે છોકરાંને અમીરની પાસે લઈ આવી જેમાંની એક કન્હુરાવની છોકરીને જોતોજોતે ઓળખી. છોકરાંની વાત ઉપરથી તેને ખાતરી થઈ કે લાલાં નહિ પણ ખીજ કોઈ સ્ત્રી આવેલી છે. છોકરાંને અમીરે સુંદર વસ્તુઓનાં ધનામ આપ્યાં અને કહ્યું કે - બચ્ચાં - તમે અહિંજ રહો. હું તમને સવારે મોટાં ધનામ આપીશ. પછી અંબુજ તે ખંડમાં આવી ને ‘ પોતાના પિતાએ આમ કહ્યું હશે ’ એમ ધારી અમીરને તેણે કશો શ્રમ આપ્યો નહિ. અમીર હિંદવાણીની ચતુરાઈ રૂપ રંગ જોઈ લેવાઈ ગયો.

રાતના બાર વાગ્યા, જળ જંબું અને બક્ષીના કપડે બક્ષીને કાળી ડીલી આપી. જોતોજો પછી જાંબુડી ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને પાટલા ઘે નાંખી અમીરની મેડીએ ચઢી ગયો. તેના શરીર ઉપરના દાગીના ઉતારી લીધા અને અંબુજ ઉઠે નહિ તેમ સંભાળથી અમીરને મારી નાંખ્યો. પછી જુગુપ્પાને ઉઘતી ઉપાડી લઈ પીઠે બાંધી અને શરતીર ગરાસિયો જેમ ચડ્યો હતો તેમ સપાટાબંધ નીચે ઉતરી ગયો. જુગુપ્પાને મૂકવા જતાં પકડાઈ જવાય તેથી બારેબાર તે પોતાના રહેઠાણ તરફ ચાલ્યો ગયો.

શુરવીર ગરસિયો.....નીચે ઉતરી ગયો. —પૃષ્ઠ: ૨૧૦

—કૃષ્ણરાજડ.

પ્રકરણ ૪ શું.

હુરમા બેગમ.

જે જુમાનો દિવસ હતો. સવારના પહેરથી મુસલમાન કોઈ ધર્મના આનંદમાં દેખાતા હતા. મુસલમાન ઉઠીને બેઠા હતા, એટલામાં અમીર ઉઝબુલ્કનું ખૂન થયાના ખુરા સમાચાર મળ્યા. સારા દિવસે સવારના પહેરમાં નહાર સમાચાર મળવાથી સૌ કોઈને અમીરને માટે યવી જોઈ એ એવી લાગણી થઈ નહિ, પરંતુ સામે તિરસ્કાર છુટ્યો. દરઆરમાં એ અશુભ સમાચાર ઉપર લક્ષ અપાયું નહિ પરંતુ પાદશાહી રીતે 'કાઈ' અમીર મરણ પામે તો તેની દોલત દરબારમાં આવવી જોઈ એ એટલા માટે સરકારી જપતીદારે જઈ અમીરની મીલકત કબજે કરી અને લાગતા વળગતાઓએ અમીરને અવલમંજલ પહેંચાડ્યો. આણી તરફ હિંદુઓના વાસમાં સવાર થતાં સહેજ સાજ ચર્ચા થવા માંડી એટલામાં વાડીએથી બક્ષીજી અને પરગણામાંથી કન્હુભાઈ પોતપોતાને ઘેર આવ્યા વાત વધી ન જવા દેવા માટે બક્ષીએ કપટ ઉસડું પડેલું જોઈ કિલ્લામાં જઈ જપતીદાર હિંદુ હતો તેના બેગા બળી જઈ કાંઈ પણ ગડબડ થવા પામે તે પહેલાં અંબુજને ઘેર મોકલવાની દીધી. કામ કરી બક્ષી પાછા આવ્યા. કે તરત કન્હુભાઈ તેમને મળ્યા. જુગુઆની તેમને ચિંતા હતી. બક્ષીથી ઉત્તર અપાયો નહિ અને ઘરમાંથી એવી ખબર મળી કે અંબુજની માથે તે હતી. કન્હુભાઈએ બક્ષીને એકાંતમાં લઈ જઈ દમ ભિડાવ્યો એટલે તેની આંખો નીતરી ગઈ અને કપટની બાજુ ઉંધી વળવાથી ઉચું જોવાયું નહિ. કન્હુભાઈ બોલ્યા કે 'હું માલુમોને ઈશ્વર તેની કપટ જાગતાં રૂળ આપે છે તેમ તમને થયું. તમને કાઝીમીની ચોંટી તો ઠીકજ થયું પણ મારી બાળક છોકરીનું શું થયું તેનો પતો મેગવી આપો નહિ તો આપણા સંબંધને વિસારી મારે સામાં પગલાં ભરવાં પડશે. તમારી પુત્રીને લાવ્યા

ત્યારે તમે એ બાળકની કેમ શોધ કરી નહિ ? ખાતરી રાખજો કે ખરા હિંદુને ખરાજ કરવા માટે લીધેલા આ પગલાનું તમને પાપ લાગશે અને ગરાસિયો તમને જરાએ જંપવા દેશે નહિ. મુસલમાનો તમારા ધર ઉપર દરોડો પાડશે.' આ પ્રમાણે કન્હુભાઈ તેમનો ક્રોધ ખાલી કરતા હતા એટલામાં એક માણસે આવી કહ્યું કે 'ખવાસણ જુગુબાને લઈ આવી છે,' 'તમે તમારા પાપનાં ફળ ભોગવજો અમે શું કરીએ,' એમ કહી કન્હુભાઈ પછી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને બક્ષી પેટના બગ્યા પેટમાં ને પેટમાં શોક કરતા અને મુસલમાનો તથા ગરાસિયાથી બીતા ધરમાંજ એસી રહ્યા. નાતમાં વાત થઈ અને જે તે ઠેકાણુ બૈરાં ટોળે મળી એની એજ વાત કરવા લાગ્યાં.

મુસલમાનોમાં અમીરના ખૂનને લીધે ઉરકરણી ચાલી. હિંદવાણીએ અમીરને મારી નાંખ્યો એવો મત ફેટલાકે આપ્યો, પરન્તુ સુલતાનની આગળ તે વાત થઈ શકી નહિ. બપોર થયા અને હુરમા બેગમને મકરખે જવાની તૈયારીઓ થવા માંડી. ભદ્રના મેદાનમાં ત્રીજી પહોર થતા થતામાં પાંચસો રથ આવીને ઉભા રહ્યા. અમીરો સરદારો અને કાજીઓના ધરની બીબીઓ તેમાં હુરમાની સાથે મકરખે જવા આવી. સાંજનો પહોર થવા આવ્યો એટલે આખે રસ્તે પાણીનો ઇંટકાવ કરનારાઓ અને આવતા જતા પુરુષોને દૂર રાખનારાઓ નીકળી પડ્યા. સઘળી તૈયારી થયા પછી સોના રૂપાની કારીગીરીવાળા અને મૂલ્યવાન રત્નોથી જડેલા એક ભભકાર રથમાં બેસી હુરમા અને તેની સખીઓ કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યાં. તાતાર દેશની મદમસ્ત હથિયારબન્ધ લોંડીઓના રક્ષણ નીચે સૌ મકરખે જવા ચાલ્યાં. કિલ્લામાંથી નીકળતાં અપશકુન થયા પરન્તુ કાજીની સ્ત્રીએ તેનો રદિયો આપ્યો ને બીબીઓ મકરખા તરફ ગઈ. સુલતાન હાથીની સ્વારીએ જુમા મસજિદમાં નિમાજ પઢવા ગયા. અમીર ઉમરાવો તેમની તહેનાતમાં બન્દગી કરવા લાગ્યા. મુસલમાની રાજ્યમાં જુમાનો દિવસ રજાનો અને ધાર્મિક આનંદનો ગણાય છે. બન્દગીમાંથી ઉઠી સુલતાન નગરની દક્ષિણ દિશાએ એક મોટું પાદશાહી કબરસ્થાન બન્ધાતું હતું તેજેવા જનાર હતા, અને ઉમરાવો હિંદુઓ તથા બીજા દરબારી ગરાસિયા તેમની તહેનાતમાં રહેવાના હતા, એટલે બેગમની સ્વારી જે દિશા તરફ ગઈ હતી તે

રૂંદ તો કાઠથી કરકાવાનું પાણુ ન હતું. હિંદુ વેપારીઓ અને મુસલમાન
 ારીગરો જુમા મસજિદ આગળ પોતપોતાના ઉમદા ઉમદા માલ લઈ એક
 તા. શેખીન લોક ફરવા નીકળ્યા હતા. માળીઓ અતરવાળાઓ મિહા-
 વિળાઓ અને વેપારી તેમજ કારીગરો આકર્ષણ કરે તેવી રીતે મેળાનો
 હે જમાવી એકા હતા.

શહેરમાં આ પ્રમાણે હાલ મચી રહ્યો હતો. સારે દુરમા બેગમ કેવી
 રીતે માર્ગ કાપતી હતી તે તરફ જોઈએ. એકએકની પાછળ નેતરેલા
 પાંચસે રથ બસારે બદમાંથી નીકળી મકરઆ તરફ જવા લાગ્યા ત્યારે
 રથનાં ખણુખણિયાં અને જળદના ઝાંઝરિયાંથી મોટો વરસોડો નીકળ્યો
 હોય એવો ખણુખણાટ થઈ રહ્યો. ધૂળ ન ઉડે ને મારે રસ્તાઓ ઉપર
 પાણી છાંટેલું હતું અને મરદ નહિ પણ સ્ત્રીઓજ આ સમયની આગળ
 માર્ગ કરાવતી હતી સૌની આગળ લાલ દંડકાવાળી દામીઓ ચાલતી હતી,
 તેમની પાછળ ઘોડેસ્વાર દધિયારજન્ધ તાતાર લેંડીઓ હતી. એજ ક્રમે
 પાછળ તથા પડખે સ્ત્રી સેવકો નજરે પડતાં હતાં. વાતો કરતી પડકામાંથી
 કુદરતની લીલા જોતી અને આનન્દ પામતી સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે મોટા
 કાઠથી સરખેજની લગભગ મઈ. ફરેક જુમાના દિવસે તેઓ આ પ્રમાણે
 જતી હતી. મકરઆ આગળ જઈ ગય હોવા રહ્યા એટલે આકાશમાંથી
 પરીઓ ઉતરી આવી હોય તેવી બીગીઓ તેમાંથી બદાર નીકળી. બેગમ
 પોને પણ ચાલીને અંદર ગયા. રસ્તા ઉપર સુદર બંગાળું પાથરી દીધેલું
 હતું. બીબીઓ બેગમો અને શાહનદીઓ રથમાંથી નીકળી દુરમાની
 આસપાસ વિઠાઈ વળી. બન્નેયરત મારે સ્ત્રીઓનું લશ્કર એક ગાઉ ગાઉ
 જોઈએ છે તે આરે તરફ ફરી વળ્યું. બન્દગી થઈ રહી અને મરાલો સળમા-
 વવામાં આવી. એક પછી એક જુવાન સાહેબનદીઓ બહાર નીકળી રથમાં
 બેસવા ગઈ. દુરમા બેગમ વધારે વિવેચી હોઈ હમેશ સવળી સ્ત્રીઓને
 બેસાડ્યા પછી પોતે રથમાં બેસતી હતી, સંધ્યાસળ થઈ જવાથી સધળાં
 બેસી ગયાં, માત્ર દુરમા અને તેની શાહનદીઓ બાકી રહી. તેણે અંદર
 સરત કઢાવી તો સૌ ગયાં એવી ખબર મળી, પછી તે જેવી બહાર નીક-
 ળવા જાય છે તેવીજ ત્રીસ રજપૂતોથી ઘેરાઈ ગઈ. એક સીનાદર અને

શરવીર રજપૂત મોટી અદબથી પોતાની સામે ઉભેલો તેને જણાયો. હુરમદ રાજબીજ હતી. તે ડરી ગઈ નહિ. તેમ રજપૂતોએ પણ ખીલકુલ અવિનય વાપર્યો નહિ. પેલા મોટા માણસે કહ્યું કે તરત સર્વેએ હુરમાને નીચા નથી માન આપ્યું. ઓચિંતી ઘેરાઈ જવાથી હુરમા જરા ગભરાઈ છતાં ધીમેથી બોલી કે ‘તમે કોણ છો? અને શા માટે પાદશાહની બેગમને રોકો છો?’ બેગમને રોકનાર બીજું કોઈ નહિ પરંતુ વાંચનાર જાણે છે તે બહારવટિયા હતા. બેગમની સામે ઉભો રહેનાર વરસોજી હતો ને હુરમાના સવાલનો જવાબ તેણે નીચે પ્રમાણે આપ્યો. ‘ગરીબનવાજ! પાદશાહ અમારો ગરાસ આપતા નથી અને ગુજરાતના રાજધણી અમે ગરાસિયા પાયમાલ થઈ જવા આવી છીએ. અમારો અપરાધ શો? તેની તજવીજ થતી નથી અને વન વગડે અમારાં બેરાં છોકરાં નાસભાગની ખરાબ અવસ્થામાં ઠળવળે છે. અમારો ગરાસ મળે એજ અમારી માગણી છે. પાદશાહ અમારા માથાના મુગટ છે પણ તેમ થતું નથી માટે આજ અમે નિશ્ચય કર્યો છે કે ‘કાં તો તમારી પાસે ગરાસ માગી લેવો કે કાં તો તમને કેદ કરી સુલતાનની સામે ખુલ્લી લડાઈ જાહેર કરી પ્રાણ આપવા.’

૬૬ નિશ્ચયવાળા બહારવટિયાનાં વચન સાંભળી હુરમા ચકિત થઈ ગઈ. તેણે વરસોજીને કહ્યું કે ‘કાકોર! હું તમને વચન આપું છું કે કાલ સવારે તમારો ગરાસ તમને પાછો સોંપાવીશ. તમે મને જવા દો. જો તમે આડા થશો તો બહુ મોટો વિગ્રહ જાગશે અને રજપૂત તથા મુસલમાન વચ્ચેનું વેર વધી પડશે. લો હું તમને વચન આપું છું.’ એમ કહી હુરમાએ પોતાનો હાથ ઉંચો કરી વરસોજીને કાલ આપ્યો અને વિનયવાન ગરાસિયે વિનયથી તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેમ કરતાં તેણે હુરમાને કહ્યું કે ‘તમે જશો ને આ વાત કહેજો એટલે સુલતાન અમને મારી નાંખવાને લશ્કર મોકલશે. તે વખતે અમે તમારા વચનને બેવચન ગણી મરીશું.’ હુરમાએ ફરીને તેને વચન આપ્યું કે ‘મારા બેગિયામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી હું તમારો વાળ પણ વાંટા થવા દેનાર નથી.’ સંઘળાઓએ તરવાર મ્યાન કરી હુરમાને સલામ કરી માર્ગ આપ્યો. બેગમે જતાં જતાં વરસોજીને કહ્યું કે ‘કાલે સવારે હું તમારી પાસે સુલતાનના બાંધધર મોકલાવીશ માટે તમે ક્યાં મળજો.

તે જણાવે ' ઘોડીકુવે અમે મળીશું ' એમ કહી સલામ જરી વરસોછએ
પણ માર્ગ આપ્યો અને બેગમ પોતાની ઉપર ધસી આવનાર ગરાસિયા-
ઓનાં વિનયનાં વખાણ કરતી રથમાં બેઠી.

હુરમા બેગમ રથમાં બેઠાં કે તરત બધા રથ ચાલ્યા. મશાલોના
અજવાળામાં સપાટાખન્ધ તેઓ શહેરમાં આવ્યાં. હુરમાએ મહેલમાં આવી
હીવા કાઢી નંખાવી પાદશાહની પાસે ગરાસિયાઓનો ગરાસ પાછો અપાવવા
ખરેખરું ફરણું લીધું. ત્રણ ચાર ઘડી રાત જતાં સ્વારીમાંથી સુલતાન
મહેલે આવ્યા. ખાણની તૈયારીઓ થઈ અને સુલતાન સલામતે પોતાના
મિત્ર સરદારો સાથે ખાણું લીધું. પછી નાનો દરવાજા બરાબો, જેમાં
અમીર ઉલ્લખુદ્દને લાંથી જપતીમાં આવેલું જવાહિર ખજાનચીએ
લાવી હાજર કર્યું. મોટા મોટા માણસોને ક્યારી નાંખી અમીરે મૂલ્યવાન
જવાહિર બેગું કરેલું હતું. તે બધું જોઇ સુલતાન ખુશ થયો અને
હુરમા ઉપર તે મોકલાવી આપ્યું. અમીરના ધરનાં સોનેરી લુદેદાર
મુલાયમ કપડાં અને ઝીણા મોતીની જોડણીઓ વગેરે તે પછી તેને
દેખાડવામાં આવતું હતું એટલામાં હુરમાને મોકલેલા દામીના પાછા
આવ્યા. સુલતાનને તેની લોંડીએ કાનમાં બેગમના ફરિયાદો વાત કહી.
' હુરમા રિસાઈ છે ' એમ જાણતાં વાંતજ ખજાનચીને રત્ન આપી બધાં
જવાહિર ને કપડાં લેવાની સુવ્રતાન પોતે જનાનખાનામાં ગયો. હુરમાએ
તે આવ્યો પરંતુ આંખ ઉઘી કરી તેની સામું પણ જોયું નહિ. લોંડીએ
તરતજ ત્યાંથી જતી રહી. જમીન ઉપર બેસી સુલતાનનો શાહ સુલતાન
તેને મનવવા લાગ્યો. ઘણી ઘણી રીતે તેણે તેને સમજાવી ત્યારે તેણે કહ્યું
કે ' જો એક વચન આપો તો બોલું. ' સુલતાને કહ્યું કે ' તું જહાનની
રોશની છે અને તું જે કહીશ તે મારે કબુલ મંજૂર છે, મારે બોલ તારે શું
જોઈએ છીએ ? ' હુરમાએ ઉત્તર આપ્યો કે ' આજ અમે મકરમે ગયાં
હતાં તે આપને શેયન હશે. બહારવટિયાઓએ અમને શેકમાં અને હું
ગરાસ પાછો આપવાનું વચન આપી છૂટી. કાલે સુવારે તેમને બોલાવી
ગરાસ પાછો આપવો. સુલતાન ગુરસે થયો ને બોલ્યો કે ' બેગમને શેક-
નારના દુકડે દુકડા કરાવી નાંખીશ. ' ના ના, એમ નહિ. તેને મેં શ્રવત-

દાન આપ્યું છે અને એણે સુલતાનની મોટી અદખ રાખી આટલી અરજ ગુજારી છે એટલે સરજેરી કરવાની નથી પણ એના વિનયને યોગ્ય માન આપી ગરાસ પાછો આપવાનો છે ' દિલદાર એમ કરીશું, ' એવું શાહે વચન આપ્યું એટલે હુરમા ખુશ થઈ અને બીજે દિવસે સવારે માણુક્યંદને બાંધધર તરીકે ઘોડીકુવે મોકલવાનો હુકમ થયો. હુરમા મનાઈ જના નખાનામાં દીવા થયાં અને અમીર ઉલમુલકને ત્યાંથી આવેલું જવાહિર પહેરી સુલતાનને તેણે ખુશ કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે મોતીશાહ અને માણુક્યંદને બોલાવી પાદશાહે ગરાસિયાઓને તેડવા મોકલ્યા. તેઓ ઘોડીકુવે ગયા બહારવટિયાઓને મળ્યા કરુંઆ પીધા અને પાયા પછી તેમને લઈ શહેરમાં આવવા નીકળ્યા. દરવાજા આગળ આવ્યા ત્યારે એવો બનાવ બન્યો કે દોઢ એક ભિખારણુ અરધ નગનાવસ્થામાં બીખ માગતી સામે મળી. વરસોલુએ મોતીશાહને પૂછ્યું કે “ આ ભિખારણુ શી જાતિની હશે ! ” “ વાણિયણુ કે કણુબણુ હોય એમ લાગે છે ” મોતીશાહનો જવાબ સાંભળી તેણે જેતોલુને કહ્યું કે ‘ ભાઈ ! આ શહેરમાં મોટા શેઠિયા કારભાર કરે અને એક હિંદુની બાઈડી આમ નાગી બીખ માગતી રખડે તેની એમને લાજ આવે નહિ તો આપણુ તેમની બાંધધરી ઉપર કેમ વિશ્વાસ રાખીએ ? ’ જેતોલુએ કહ્યું કે “ ખરી વાત, એમનો વિશ્વાસ રખાય નહિ. ’ પછી “ અમે તો તમારી બાંધધરી નથી કળુલ રાખતા ” એમ કહી દરવાજેથી તેઓ પાછા ફરી ગયા. મોતી-શાહે આવી શાહને બનેલી હકીકત કહી ત્યાર પછી એ પદાણુ સરદારોને મોકલવામાં આવ્યા. તેમની સાથે ગરાસિયા આવ્યા પરંતુ હજી તેમના મનમાં વિશ્વાસ ન હતો. તેઓ દરવાજામાં પેઠા અને એક એવો બનાવ બન્યો કે પેલાઓને પદાણુની બાંધધરી ઉપર વિશ્વાસ ચાંટ્યો. તેઓ આવ્યા આવતા હતા એટલામાં પાસેના કૂવામાં ધળકારો થયો અને માણુસ પડ્યું હોય એવો શક જવાથી લોકોએ દોડી જઈ કૂવામાં ઉતરી એક સ્ત્રીને બહાર કાઢી. પદાણુ અને બહારવટિયા તે બેચા ઉભા રહ્યા, દરમિયાન માણુસોએ પૂછ્યું કે ‘ બાઈ ! શા માટે કૂવામાં પડી ? ’ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે ‘ હું જાતની પદાણુ છું અને આ પુરપો સામે આવતા હતા એટલે મલાજ

ખાતર એકે ભગઈ જનાનું હિં ન મળવથી મારી યાન મખવા આ
 દુવામા પડી હતી ' વચ્ચેએ જોતાંને હતું ' બાઈ' પમાણના જોડ-
 રાનો નિશામ મખવામા હવે આપાને હરત નથી ' પત્રી નિર્ભય થઈ
 તેઓ હવતાનની પામે ગયા હમણાં જરી યારે તેમના મેવા ડપરા મદનાની
 નાખ્યા અને મગધવ ઠગી પાયમે મામનુ ડોવ પમણ આપ્યુ નમામા
 એમાડી મુલતાને તેમને પૂછ્યું ' તમે એક બાઈએ મમાન ડખ વે પુ
 કે માટે મગમ કેની રીને વહેથી વેગો ? ' નાનાબાઈએ હતું કે ' મોડાને
 વધારે મગમે અમારી દિંદુઓની એની અમનની ચાપતી રીન કે ' મુલતાને
 આચરુ ઠગી અટીએ અટીએ મામોના એ અગ મગમા ઠગી મદથી વેવાનુ
 હતું એ નગમા ભાગ ડ્યાં ઠતા મોગને મગમાનો બા મગમે અને
 નાના બાઈને આગપ મો ભાગ મગમે જનાનની નત લઈ મકે બાડમે
 પત્રી પોતાને મોની નગીની મને મેન જોડનાની બનમ્યા ડવ મગ

મકેગણ પ મુ.

ખાનદાની તે ખાનદાની.

લાટેરીને માટે એકુ ડપર મલીને લાજનાન નીરજ્યા
 પત્રી હતુમા નિા ધગમા તેનુ માન મદુ વંચુ હતુ યાન
 પલુ આ ખાનદાનમા પાનની થઈ મર્ન હતી તેની
 ડ્યો મજપત ભતિ અને ડપ નરેગના મજદારોની ખીની
 ગહુ આપણે આગળ જણાવી ગયા પ્રિએન કે તેનુ
 ખાલ્ય પુરુ થઈ તે સ્ત્રી વેપમા આવી હતી, પલુ નિર્દોષ મસિયુ આલ્ય
 હતુ તેનામા બહુ હતું બગીનાનને તેનો મસિડ આદિત્ય વાચમા
 પરિચય બહુ વંચી મયો હતો તેઓ એકાતમા એસવા, હામી માપાની
 ચોપડીઓ વાચતા અને ક્રાઈઝર્ન વાગ હિંદોગા ખાટ ઉપર એસી મકનો
 સનસારતા અને આપુ ધર તેમના મધુર સમથી માણ રહેતું કન્દુમાઈ

પણુ તે સાંભળી આનંદ પામતા હતા. આવી રીતે નિર્દોષ ફારસી સાહિત્ય વંચાય અને અભ્યાસ પણુ વધે તેથી ધરતી ખીજી ઊઠકરીઓ અને વહુઓ પણુ વાંચતાં શીખવાને તૈયાર થાય. બંસીલાલની વહુ હવે સમજી થઈ હતી અને તેના મનમાંથી પેલો ખોટો ખ્યાલ નીકળી ગયો હતો. કન્હુભાઈનું ધર લાલ્યાંખાને દેખી રહ્યું હતું.

પોતાની જગીર ઉપર જઈ વરસોજીએ બન્દોબસ્ત કર્યો અને જેતોજી બરાં ઊઠકરાંને ત્યાં લાવી અગત્યનો સરસામાન ખરીદવા અમદાવાદ આવ્યો. કન્હુભાઈએ તેને એક રાજની મિસાલે માન આપ્યું. જેતોજીએ ઉદાર દિલથી પોતાની ઉપર કરેલા ઉપકાર ફેડવા જગીર સંબંધી અમદાવાદમાં થતું કામ કરવાને કન્હુભાઈને મુખત્યારી આપી પાંચ હજારનું વરસદાંણિયું બાંધી આપ્યું. જેતોજી મોટી ભેટ લઈ શાહને નજર કરી આવ્યો અને દેશી રાજને મળે તેવું માન તેને મળ્યું. કન્હુભાઈને હવે મોટા હાથે હાથ ચઢ્યો. પાંચ સાત દિવસ તે કન્હુભાઈને ત્યાં રહ્યો તેવામાં એકવાર એકાંતે વાત નીકળતાં બેઠિતો અભિપ્રાય એવો થયો કે 'લાલ્યાંને દરબારમાં દેવી.' જેતોજીએ કહ્યું કે 'મારું એમજ ધ્યાન પહોંચે છે પણુ વરસોજી કરતાકારવતા અને મોટા કહેવાય માટે તેના મત વગર તમે આ વાત કોઈને કહેશો સાં.' કન્હુભાઈએ કહ્યું કે 'ઠાકોર સાહેબનાં વચન અક્ષરે અક્ષર ખરાં છે. લાલ્યાંદેવી ખીજે ઠેકાણે શોભશે નહિ. હવે આમાં કંઈ લાંછન જેવું નથી, કારણ કે રજપૂતસ્થાનના મોટા મોટા રાજાઓની કુંવરીઓ પાદશાહોને દેવાઈ છે અને દેવાય છે.' જેતોજી અને કન્હુભાઈ વચ્ચે થયેલી વાત જોડેના ઓરડામાં સુતેલા બંસીલાલના સાંભળવામાં આવી. ખીજા દોષને નહિ પણુ લાલ્યાંને તે વાત કહેવા તેના ઓઠ ધણીવાર ફડફડતા હતા, પણુ વળી એમ થતું કે 'એ જે જણની છાની અને અનિશ્ચિત વાત કેમ બહાર કઢાય,' આવા વિચારથી તે કહી શકતો નહિ.

ઉનાળાના દિવસ હતા અને કન્હુભાઈ વરસોજીના કામ માટે એકવાર કોઠ તરફ ગયા હતા. માર મારનો તાપ પડતો હતો અને બપોરનો વખત મુખી લોટા ભોંયરામાં ગાળતા હતા. એકવાર બપોરના ધરમાં કોઈ ન હોવાથી લાલ્યાંએ ભોંયરામાં જઈ સૂઈ રહેવાનો વિચાર કર્યો. ચાકરને કહી

તે બોંયરામાં ઉતરી. બોંયરું આઠ ગજ લાંબું અને છ ગજ પહોળું હતું. ભિંતોમાંનાં બળિયાંમાંથી તેમાં પવન અને સહેજસાજ અજવાળું આવતું હતું. અંદર ધાસની ચોટી સાદી પાયરી તે ઉપર બે ત્રણ નેતરની ખુરશીઓ એક પલંગ અને એક હિંદોળાખાટ જાંધેલી હતી. ચાર માળની હવેલીનું બોંયરું કાળે ઉનાળે પણ શીતળ હિમગૃહ જેવું રહેતું હતું. કન્ડુમાર્ગ પશ્ચી વાર તેમાં બપોરના આરામ લેતા હતા લાલ્યાં બોંયરામાં ઉતરી ચોટી વાર ખાશુમાં ઉભી રહી એટલે અંધારાં મટયાં અને હિંદોળા ઉપર જામ બેઠી. બોંયરાંની શીતળતાએ તેના અંગમાં ગરમી ઉત્પન્ન કરી. વગર હિંચકા હલાવે તે કેટલીક વાર સુધી એમને એમ વિચારમાં બેસી રહી. દારસી સાહિત્યે લાલ્યાંમાં શૃંગારરસ અને વિદાસીત્વ ઉત્પન્ન કર્યું હતું. એકાંતમાં એ રસ તેની આંખોમાં ભરાઇ ગયો. નાગરિક જ્ઞાનદાન કુટુંબોનાં સુખ ઉપર એક ક્ષણવાર તેણે વિચાર કર્યો. વિચારમાં ને વિચારમાં તેનાથી બોલાઈ જવાયું કે, 'એ કાઠ પણ માણસ સુખનો સ્વાદ લેતું હોય તો તે રાગઓ નહિ પણ ગૃહસ્થ, મોટા વેપારીઓ અને સીધે રસ્તે કામ કરનાર અમલદારોજ છે. તેમના છોકરાઓ ચિંતા રહિત અને ચોતાના સમાન સુંદર તથા અતુકૂળ સ્ત્રીઓ સાથે જીવાનીનો વખત આનંદમાં ગાળે છે. તેઓ પ્રેમને સમજે છે, લેભવને ભોગવી જાણે છે અને સ્નેહને કેળવી શકે છે. ગણીઓ શું સુખ ભોગવે છે? કંઈજ નહિ. દાંપત્યનું સુખ બેસવા હંધામાં, સાહિત્ય સંપન્ન થી વાતચીત કરનામાં, સાથે રહેવામાં અને રાંધી જમાણું વગેરે સાથે રહી થતા લૌકિક વ્યવસાયમાં રહેલું છે. રાગ જીને, સોકાઓ જીદી જમે, એક ગ્રીમ ઉપર પ્રેમરહિત દૃષ્ટિથી જુએ તેમાંથી કેર કંઈ યાવ અને પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓમાં નિરસ્તેહ પણ માત્ર પાશવવૃત્તિથી ફરતો રહે એવું નામ તો ખરેખર સુખ નહિ. બંસી અને તેની વડુ ત્યારે મેડીએ પાનસોપારી ખાતાં હિંદોળે બેઠેલાં હોય છે, ત્યારે તેમનો વરવડુનો પ્રેમ કેવો ઉભરાઈ જાય છે. એ પ્રેમ ઠંડાંસુનાં શું સ્વપ્નમાં પણ દેખાતો હશે? ના કહીજ નહિ. અરેરે! ત્યાં સ્ત્રીપુરુષમાં પ્રેમ હોતો નથી ત્યાં મોટા મોટા લેભવો પણ સામા સંતાપકારક થઈ પડે છે. તે દહાડે વાદીમાં બક્ષીના ઉદ્ધત અને દુર્ગુણી છોકરાની વડુએ ગિચારીએ બીજા

ગરીબ પણ્ય પ્રેમાળ દંપતીનાં સુખ ઉપરથી જે ઉદ્દગાર કાઢ્યા હતા તે ખરેખર બહુજ તૂટેલા અંતઃકરણનો સ્ત્રીના હૃદયની ઉંડી નિરાશાનો દ્યોતક હતો. અહો ! શું એ દંપત્ય સુખદુઃખનો માર્મિક ઉદ્દગાર:—

બળી વાડી ને બંગલો ખેંચ, ન લેશ મને ગમે;
બળ્યાં ચાકળા મંચ ને પાટ, ન ખાટ મને રુચે.
ભલું ઝુંપડું જાળનું હોય, ભલું ઘર પિંઢરી;
ભલાં ભોંય ઉપરનાં આસન, પ્રેમી હોઠએ દંપતી.
બળ્યાં હેમ હીરાનાં હજાર, ધરેણાં શા કામનાં ?
બળ્યાં નવરંગ ચુંદડી ચીર, હસ્યાં નહિ નેણમાં.
ભલી બનતા વંશેકની એક, બંગડી હોય હાથમાં;
ભલું જાયલ દંપતી સ્નેહ, ઉછાળે જે આંખમાં.
બળી ઉતરતી પોળી ને ખીર, ભોજન મન ભાવતાં;
બળ્યાં તાળાં સુવાસિક પાન, ખીણં ખેડાં ચાવવાં.
ભલી હાથની રાંધી રસોઈ, જમીએ ખેરી જોડલે;
ભલો કકડો સોપારીનો એક, મુખે મુખ તહુંચીએ.

ગૃહસ્થોમાં કાઈકાઈ ઠેકાણે આવું હોય છે ત્યારે રાજવર્ણમાં તો જ્યાં ને ત્યાં જન્મનો નિઃસ્નેહ કારાગૃહ જેવોજ હોવાનું કહેવાય છે. અરેરે ! રાણી કહેવાયાથી શું ? છવ રૂંધાઈ જાય અને દુઃખમાં ડરડી જવાય. રાણીઓ કે કુવાની દેડપ્રીઓ. જગતમાં શું છે ? લોક કેવા છે અને સંસારનાં સુખ કેવાં છે તે તેઓ શું જાણે ? ઓઝલમાં પેડાં તે ફરીને ક્યારે જગત ભેવાનાં ? મરણ કે ખીજે માર્ગે ? ખરેખર રાણીઓનું ઓઝલ એક કેદખાનું છે. તેઓ જગતના લોકને જગતના રંગને કે રીતભાતને, સૃષ્ટિની સીલાને અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિનાં માણસને મળવાથી જે અનુભવ અને જ્ઞાન મળે છે તેથી ખરેખર બેનસીબજ રહે છે.

આવા વિચારમાં ને વિચારમાં કેટલીક વાર મુંઘી લાલાં દિયકે ખેરડી રહી. તેની આંખો આગળ જીવાન માણસનાં સુખી બેઝાંનાં સુખ તરવરી રહ્યાં. તેના અંતઃકરણમાં કંઈકે શોક થયો અને મન મુંઝાઈ ગયું. અજ્ઞાન

— ୧୫୫ — ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

કન્યાને પોતાના શરીરમાં થતા વિકાર સુખજન્યા નહિ તેથી દ્વિવેદા ઉપરજ લમણે હાથ દબાવવા પર આડી ચઢી મગજમાં ધમધમી રહેલા વિચારોએ અનેક સારા બોલ તરફવિતરક કરાવી તેને ચક્રવી નોખી અને આંખોમાં ઉધ ભરાઈ. અરધી જાગતી તથા અરધી ઉઘતી એવી અવસ્થામાં તે સૂઈ રહી. જાગત અવસ્થાના વિચાર સ્વભાવસ્થામાં ફેરવાઈ ગયા અને ચઢતી જુવાનીના પોતાને લાપક બતાવતી ધણિયાણી ચઢી એક ક્ષણવારનાં સ્વપ્નમાં તેણે અનેક સુખના સ્વાદ લીધા.

લાલો, આ સુખાગ્રી અને તરુણપ્રિય સ્વપ્નસુખમાં લીન થઈ હતી એટલામાં બહાર ગયેલો બંસીલાલ ઘેર આવ્યો, વગર જાણના તાપથી અકળાયેલો હોવાથી તે બોંયરામાં ઉતર્યો. આશરે આશરે તે હિંદોળાખાટ ઉપર જઈ બેઠો, અંધારાં ચટયાં અને ભાંયરામાંની વસ્તુઓ સ્પષ્ટ દેખાવા માંડી ત્યારે હિંદોળાખાટમાં સુતેલી લાલાં તેના જોવામાં આવી. લાલ કમળની પાંદડીઓ ખિણાયેલી હોય તેવી તેની આંખો મિચાયેલી હતી, એક ઉપર અમૃત ઈંચુ હોય એવા સુગંધવાન નિઃશ્વાસવાતથી બંધાયેલો જળકણુ ઝીણા મોતીની માફક તેના અંધર ઉપર ઠરી રહ્યો હતો. મોતીનાં ધરેણીંથી બરેલો તેનો કાન છીપનો તિરસ્કાર કરી રહ્યો હતો. લલાટ ને લમણા ઉપરના કુંતલ પસીનાથી ગોર ત્વચા સાથે લપેટાઈ ગયા હતા. બંસી ને નિંદોંપ પ્રેમથી લાલાંની સાથે રહેતો હતો તેને અત્યારે વિકાર થતો સમજાયો, પરન્તુ યુદ્ધિએ અને ઉંચી ખાનદાનીએ અર્થાત્ તેના અભિજ્ઞાત્યે તરતજ તેનું બાન ઠેકાણે આવ્યું. યુદ્ધિ તેના મનરૂપી અક્ષને કાબુમાં લેતી હતી એટલામાં આચિંતી ઊંક આવવાથી લાલાં જાગી અને બંસીલાલને હિંદોળા ઉપર બેઠેલો જોઈ જાણે કાંઈ મહા પાતક થયું હોય તેમ ખિન્ન થઈ. કટલોક વખત તે બેઠે મૌનજ રહ્યાં. તેમને બેઠેને પ્રસંગ, વંચ, એકાંત અને રસિકતાએ સન્માર્ગે ઉત્સંધવા ઉરકેરવા માંડ્યાં. અભિજ્ઞાત્યે તેની આંઠે આવી તેમને પાપમાં પડતાં જણાવ્યાં. વાચક ! એ તો પરંપરાએ લીધેલા સાંખ્યા અનુભવોથી વિદ્વાનોએ સિદ્ધજ કરેલું છે કે 'જે દુષ્ટ જીવો હોય છે તેજ અપૂર્વ વિદ્યા ભણવા છતાં પણ દુષ્ટ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને જે ઉત્તમ જીવો હોય તે તો દુષ્ટ પ્રસંગોમાં મુકાવા છતાં પણ

તેમાં આસક્ત થયા વગર કંચન જેવા શુદ્ધ રહી તરી પાર ઉતરી જાય છે. ' બુદ્ધિપુરઃસર વિચાર કરી કરી અમે તો દૈવી પ્રેમનાં દંપતી છીએ એવું સમજી સમજાવી નિરંતર માનસિક વ્યભિચાર કર્યા કરનારના કરતાં તો યૌવન પ્રસંગ અને ખીજ સંયોગો રૂપી કામના ઉદ્દીપન મઘથી મત્ત થયેલાં શારીરધર્મથી થોડો વખત બુદ્ધ કરનારાં મનુષ્ય આ લોકમાં અને પર-લોકમાં વધારે ક્ષંતવ્ય પ્રાણીઓ ગણાય છે. વ્યવહાર અને શાસ્ત્ર બેઉ ઉન્મત્તને અમુક દોષ કરવા માટે માણીને યોગ્ય ગણે છે પરંતુ વ્યવહાર-નીતિ કે કોઈ પણ શાસ્ત્ર મનથી બુદ્ધિથી પ્રસંગથી અને સંજોગથી પોતાની સ્થિતિને સમજનાર છતાં કાયાથી માત્ર કાયરતાને લીધે નહિ પણ મનથી નિરંતર ગુન્હોજ કર્યા કરનારને લગારે માણીને યોગ્ય ગણતાં નથી, તેમાં પણ વળી એ તો અવશ્ય યાદ રાખવું કે માણસોની ઉંચી ખાનદાની અને સારા સંસ્કારને લઈને આ લોકમાં આવેલો જીવ કસાઈને ઘેર જન્મ્યા છતાં પણ કદી પાપ કરતો નથી. આ બે જીવાન રસિક અને મહા ભયંકર પાપના પ્રસંગમાં મુકાયેલાં પણ ઉંચા ખાનદાનનાં અને અપૂર્વ સંસ્કારનાં પ્રાણીઓ તરતજ પાપ વસ્તુસ્થિતિને પામી ગયાં અને ઝાકળને ખંખેરી નાંખી જેમ એક સિંહણ પોતાની શુદ્ધમાંથી બહાર નીકળે તેમ લાલાં ખુંખારી નઠારા વિચારોને ખંખેરી નાંખી બેઠી થઈ અને બંસીલાલ હિંદોળા ઉપરથી ઉઠી સામેની ખુરસી ઉપર જઈ બેઠો, એટલામાં ચાકરે આવીને કહ્યું કે 'લાઈ, લાલી આવ્યાં છે તે બોલાવે છે.' 'તેમને ચાહિં મોકલ,' એમ લાલાંએ કહ્યું અને આજી પિરોજી સાળની પ્રભાથી ભોંયરામાં અજવાળું નાંખતી બંસીલાલની વહુ અંદર આવી. હલેતા વખતમાં તેણે લાલાંને માટે કંઈ કંઈ કહ્યું હતું, પરંતુ સમજ આવ્યા પછી કનુભાઈની વહુની માફક તે લાલાંજાને માન આપતી અને આમન્યા રાખતી હતી. લાલાં તેને 'વહુ' કહી બોલાવતી હતી એટલે બંસીલાલ લાલાંના દેખતાં તેને બોલાવતો તોપણ તે લાલાંની મારફતે પરાક્ષ જવાબ આપતી. ભોંયરામાં આવતાં લાલાંને જોઈ તેણે આશ્ચર્યચક્ર અને તેની પાસે જઈ પૂછ્યું કે 'મોટાં લાલી નથી? ક્યાં ગયાં છે?' બંસીએ ઉત્તર આપ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'લાલાંજા ! મારે એક અવરણીના

પ્રસંગમાં જવું છે. ઘરેણું કોણ કાઢી આપશે ?' લાલ્યાંએ ઉત્તર આપ્યો કે
 'હીક. મોટાંભાભી મને કહેતાં ગયાં છે કે 'વહુને ઘરેણું અપાવજો, મોટે
 તમે મેડીએ જાઓ બંસી તે કાઢી આપશે.' બંસી અને તેની વહુ આ રીતે
 બોંયરામાંથી ગયાં અને લાલ્યાંદેવી બનેલા બનાવ ઉપર વિચાર કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૬ કું.

લાલ્યાંનું લગ્ન.

રાસિયાઓ ઠેકાણે પડ્યા અને તેમણે પોતાની જાગીરોનો
 બંદોબસ્ત કર્યો ત્યાર પછી લાલ્યાંનાં લગ્ન કરવા તરફ
 તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું. જેતોણએ કંઠુભાઈ સાથે થયેલી
 વાતચીત વરસોજીને જણાવી અને છેવટે તે બેઉ ભાઈ-
 ઝોએ કટલાક દિવસો સુધી વિચાર કરી ઠરાવ કર્યો કે,

અમદાવાદના મુલતાન સાથે તેને પરણાવવી. કંઠુભાઈને એક પત્ર લખી
 તેમણે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. ઘરમાં વાત થવા માંડી અને કંઠુભાઈની
 વહુ વગેરે લાલ્યાંજાને અછોછાંચડા કરવા લાગ્યાં. જેતોણના આવ્યા પછી
 એકવાર કંઠુભાઈ સાથે તે મુલતાનને મળ્યા અને પોતાનો વિચાર
 જણાવ્યો. મુલતાનનો રજૂતોની કન્યાઓ પરણવાને મોટાં જોખમ ખેડતા
 હતા તો આ કન્યા વગર જોખમ મળતી હોવાથી મુલતાન પ્રસન્ન થાય
 એમાં શી નવાઈ ? કંઠુભાઈને તેણે ઘણાજ ઉમદા સરપાવ અપાવ્યા.
 લગ્નની ધામધુમ કરવા દરબારમાંથી મોટું ખર્ચ મંજૂર કરવામાં આવ્યું.
 સરખેજ આગળ મોટા મંડપો નંખાયા અને બંને ભાઈ ત્યાં આવીને રહ્યા.
 લાલ્યાંને કંઠુભાઈને ઘેરથી તેડાવી લીધી તથા “વધારે વિસંમ વિદ્યકારી”
 એવા લાગતા વજગતાઓના વિચારને અનુમરી જોમ અને તેમ વહેણાં
 લગ્ન લેવામાં આવ્યાં. ઉમરાવજાઓને આથી દ્રેષ દુહિતપત્ર થયો છતાં

રજપૂતની કન્યા લેવાની ઉમેદથી તેમણે પણ નિઃસંશયપણે વિવાહની ધામધુમમાં ભાગ લીધો. સુલતાને મોટી તૈયારી કરી અને ગરાસિયાઓ તેમાં ખુશીથી ભાગ લેવા લાગ્યા. અમદાવાદમાં મોટી ધામધુમો ચાલવા માંડી. દરબારમાં કન્હુભાઈનું માન વધ્યું. અમીર ઉલમુલકના સોળતીઓએ બક્ષી ઉપર વેર લેવાનો પ્રસંગ સાંધ્યો. આનંદમાં મગ્ન થયેલા સુલતાનની સાથે વાત થતાં એક જુવાન ઉમરાવે કહ્યું કે 'જાહાંપના ! રાજ્યમાં હિંદુ મુસલમાનો એક થઈ જવા જેવો હમણાં શુભ પ્રસંગ આવ્યો છે.' આતુર-તાથી સુલતાને તેને પૂછ્યું કે 'એવું ભવિષ્ય તમે શા ઉપરથી આંકા છો ?' સાધી રાખેલા બીજા માણસે ઉત્તર આપ્યો કે 'પુદ્ગલવિદનો હુકમ હોય તો ધણા ઉમરાવોને હિંદુઓ કન્યાઓ આપવા તૈયાર છે.' તેણે જણાવ્યું કે 'હિંદુની કન્યા પરણવાની રજા છે.' આટલી વાત કરી લુચ્ચા માણસોએ અનિશ્ચિત પરવાનગી મેળવી લીધી. આ લોકોમાં જેઓ ધણા ખટપટિયા હતા તેઓએ છુપી રીતે બક્ષીના ઘરની લાજ લેવાનો ખેત રચવા માંડ્યો અને શાહી શાદી સાથેજ 'ઉમરાવ મીર અમીર જમાલનું લગ્ન થનાર છે' એવી વાત ચલાવી. એક દુષ્ટ માણસે એ લગ્ન કરાવી આપવાનું પોતાને માથે લીધું. શાહી સાદીની ધામધુમ થતી હતી તે જાહેર હતું, પરંતુ આ છુપી શાદીની કન્યા કોણ હતી તે કોઈના જાણવામાં આવ્યું ન હતું. સાધારણ રીતે થાય છે તેમ ધણાઓને તે બાબત જાણવાની નિશાસા થઈ હતી અને કેટલાક હિંદુઓ તો બારીકીથી તેની તપાસ કરતા હતા. નઠારી બાબત આ જગતમાં કદી છુપી રહેતી નથી. કેટલાક માણસો ખટપટ કાને માટે થતી હતી તે જાણી ગયા. એક કહાયા માણસે એકવાર એકાંતમાં તે વાત કન્હુભાઈને જણાવી. કન્હુભાઈને માટે આપણે આગળ ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે તે એક ખરેખરો સજ્જન ને ખુલા દિલનો ગૃહસ્થ હતો. દુશ્મનને તે ઝટકે-મારતો નહિ પરંતુ ગોળથી મારી નાંખતો. એ બાબત તેણે લક્ષમાં રાખી અને વહેવાઈની લાજ સાચવી લેવાને છુપી રીતે તપાસ રાખવા માંડી.

આણી તરફ દરબારમાંની ધામધુમમાં કન્હુભાઈને મુખ્ય ભાગ લેવો પડતો. સુલતાન તેને પૂછીને ખરચખુટણ કરતો હતો. લગ્નના દિવસે જેમ

એમ પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ વ્યવસાયમાં વધારો થતો ગયો. એકવાર તેણે બંમી સાથે બક્ષીજીને તેમની પાછળ રચાતી કપટનજ સામે સાંવચેત રહેવાને ચેતાવ્યા, પરંતુ બક્ષી તો પેલા બનાવ પછી એવા શાંત પડી ગયા હતા કે, તેમને કંઈ સૂઝવું નહિ. બહુ ખટપટી માણસો જે વખતે પછડાય છે ત્યારે બહુધા એમન બને છે. સરખેન તરફ કન્યાવાળાઓની તૈયારી થઈ અને કન્ટુભાઈનું આખું ઘર એ વિવાહ મહાલવા માટે રજપૂનોને ઉતારે ગયું.

મુસતાનની શાદી થવાની હતી તેને આગલે દિવસે એક લુચ્ચા માણસે બક્ષીની બેટીને અમીર મીર જમાલની સાથે પરણાવવા તેનું હરણ કરવાની ગોઠવણ કરી. રજપૂતોનાં આમંત્રણથી તેમણે તેને સરખેન સમી જવાને બહાને ઉપાડી. લગ્નની તૈયારી હતી અને અમીર પરણવા તૈયાર હતો, એટલામાં કન્ટુભાઈના જણવામાં આવ્યું. તે આ વખતે પાણી પીવાને પણ નવરો પડતો ન હતો, તેમ છતાં પોતાના સગા ઉપર આવતા આજીને ઉડાડી દેવા તેણે મુસલમાનોમાં મળી નઈ લુચ્ચાઓને સમજાવી બક્ષીનાં હરણ કરી આણેલાં છોકરાંને કબજે કરી લીધાં અને તેમને ગફલતમાં નાંખી એક બીજી પણ જરા દેખાવડી કન્યાને પરણાવવાની ગોઠવણ કરી. આણી તરફથી તેમની તૈયારી ચાલી અને પેલી તરફથી કન્ટુભાઈની પેરવી ચાલી. શાદી થઈ અને લુચ્ચાઓ ફૂલ હાકવા જતાં કન્ટુભાઈએ કંઈ પણ સારી ખોટી વાત બહાર પડતા પહેલાં તેમની બાજુ ઉઘી પાડી સાચી વાત જાહેર કરાવી દીધી. તેઓ શરમાઈ ગયા અને કંઈ પણ ક્રોધ દેખાવાનો વખત નહિ હોવાથી શાદી શાદીમાં સામેલ થયા.

પાછી મોકલવામાં આવી અને બહીજીએ ખરી વાત જાણી ત્યારે તે બોલી ઉઠ્યો કે ‘ ધન્ય છે કન્હુભાઈ ! તે મને જીવતાંજ માર્યો. મેં અગુણુસ થઈ તારી આબરુ ઉપર રહેલી રજપૂતની છોકરીને લાંછન લગાડવાનું કામ કર્યું, તથાપિ આ વખતે તે મારી લાજ રાખી. ’

પાદશાહી શાહી થઈ અને લાલાંદેવી જે પ્રથમ રજપૂતમાં પછી નાગરિક જિંદગી આનંદમાં રહેલી હતી તે હવે ઓઝલમાં બેગમોની સાથે રહેનારી થઈ. તેનું માન વધી પડ્યું. વરસોજી વગેરે લગ્ન કરી સુલતાને દેખાડેલી કૃપાનો ઉપકાર ફેડી પોતાના પ્રાંતોમાં ગયા. લાલાં બેગમ હવે અમદાવાદના કિલ્લામાં જઈ રહી. સુલતાન તેના રૂપ ગુણથી પ્રસન્ન થયો. નવી વાઘેલી બેગમ ઉપર દિવસે દિવસ તેની પ્રીતિ વધતી ગઈ. વરસોજી અને જેતોજી ઉપરાંત કન્હુભાઈ વગેરે આ સંબંધથી સુખી થયા, પરંતુ બંસીલાલ હજી ઠેકાણે પડ્યો ન હતો. કન્હુભાઈ તેને કાંઈ ઠેકાણે નાંખવાની તાત્કાલીનમાં હતો પરંતુ તેની વહુ શાવવા દેતી નહિ. જો ઠેકાણે પડશે તો આપણા કામુ જતો રહેશે, એવો તેને ભય હતો. બંસીની વહુને આ વખતે એક છોકરી થયેલી હોઈ ધણીધણીયાણીના મનમાં ધરની ખટપટ મોટી ચિંતા ઉત્પન્ન કરી હતી. બંસીલાલ સાદો થોડું બહુલો મોજમાં રહેલો અને ખટપટથી દૂર રહી કામ કરે એવો માણસ હતો. રાજ દરબારમાં નોકરી કરવી, તે મોટા ખટપટી ને તાલંબાજ માણસનું કામ. કન્હુભાઈ તેને ઠેકાણે તો નાંખી શકે પરંતુ તેનાથી જાત તોડીને મહેનત ખુશામત કિંવા ખટપટ થાય તેમ ન હતું એટલે વારંવાર તે નોકરીની ગોઠવણ કરી વળી પાછી પડતી મૂકતો હતો. ઘરમાં બેરાં બોલે કે પારકે પૈસે ‘ લાલસાહેબ ’ થઈને ફરવું મોટા થયા પછી ના ચાલે. આવાં વચનો બંસીને વજ્ર જેવાં થઈ પડતાં પરંતુ તેનો ઉપાય ન હતો. પોતે ક્યાં નોકરી શોધવા જાય ? કન્હુભાઈને આગળ કરીને કામ કરવું પડે અને સ્વતંત્ર રીતે કરી ગોઠવણ ન થાય. આવી સ્થિતિમાં આવી પડેલા હોવાથી તે બહુ ગભરાતો, ઘણી ધણિયાણી આવા વિચાર કરતાં રાતે બાર વાગે સુતાં પણ કંઈ તોડ આવતો નહિ. લાલાંદેવી સુલતાનના જનાનામાં પડી હતી અને બંસી તેને મળે, એ જનનું મુશ્કેલ હતું છતાં એકવાર તેણે તેની ધણિયાણીને કહ્યું કે ‘ તમે લાલાંજાને મળવા

‘જાઓ અને ભાગી પાસે ન હોય તો આ વાત કહો.’ બંસીની વહુને એ વાત લક્ષમાં ઉતરી. મુંઝાયેલાં ચંતઃકરણ પોતાનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. એ વાતને ઝાઝો વખત થયો નહિ એટલામાં પીએ કેરીને દિવસે કંદુભાઈની વહુ સાલાં બેગમને મળવા જવા તૈયાર થઈ. બંસીની વહુને તે તેડી જતી નહિ પણ છેલ્લી મુલાકાત વખતે સાલાંએ તેને તેડી લાવવાનું કથાથી, આજ તેને તેડી જવાની જરૂર પડી. છોકરીને લઈ બંસીની વહુ સાલાંની પાસે ગઈ. મોઠાં બેઠાં હતાં ત્યાં સુધી કશી વાત થઈ નહિ પરંતુ પછી ખીજ એરણમાં જઈ સાલાંએ ઘસીની પાસે બંસીલાલની વહુને પોતાની પાસે એકાંતમાં ખોલાવરાવી. કંદુભાઈની વહુને એ આખત લક્ષમાં રહી નહિ. સાલાંની માનીતી ખવાસજીની ખુશામતી વાતોમાં તે બેઠી હતી ત્યારે પેલાં બે એકઠાં થયાં. બંસીની વહુની આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં એટલે સાલાંએ છોકરીને લઈ લેતાં કહ્યું કે “વહુ ! શું છે ! કેમ આમ હિંમત હારી જાઓ છો ! છોકરાંએ થાય અને છોકરીએ થાય.” “હું તમને શું કહું ! અમારી ખરદસ હવે તમે લેનાર છો. ધરના કારણાર તરેહવાર થઈ ગયો છે અને એ તો બહુજ મુંઝાય છે.” “હું બે ત્રણ દિવસ સોરી ત્યાં આવીશ. કશી ચિંતા કરશો નહિ.” એમ કહી સાલાંએ એક મોતીની માળા તેની છોકરીના કંઠમાં નાંખી. તે પછી થોડી વાતચીત કરી સૌ જુદાં પડ્યાં.

વહુએ ઘેર આવી વાત કરી તેથી બંસીલાલના મનમાં કંઈક આશા બંધાઈ. સાલાંને બંસી માટે બહુ લાગણી થઈ આવી. તેને ઠેકાણે પાડવા તથા તેનું શુભ કરવા પાછળ સાલાં એકવાર વિચાર કરતી હતી એટલામાં સુલતાન પધાર્યાં. આ વખતની સાલાંની ખુખમુદા બદલ તેના મનમાં અનેક વિચાર આવ્યા. તે પાસે આવી બેઠો અને પ્રેમથી કેટલીક વાતચીત કરી. સાલાંએ પણ તેની સાથે નિયત નિયમ પ્રમાણે વાત કરવા માંડી છતાં તેના મનમાં કંઈક છે, એમ બણી સુલતાને પૂછ્યું કે “વાલેલી ! તું આજ દિલગીર કેમ લાગે છે ? બેલ શું છે ?” કંઈ નહિ.” એવો સાદો ઉત્તર સાલાંએ આપ્યો છતાં તેણે ને હોય તે કહેવા આગ્રહ કર્યો. તેને વધારે વધારે આતુર બનાવતાં બનાવતાં સાલાંએ પોતે શું માગી લેવું તેને વિચાર કર્યો, અને ત્યારે સુલતાન બહુજ આતુર થઈ તેને તે માગે તે આપવા તૈયાર થયો.

ત્યારે કહ્યું કે 'કન્હુભાઈનું ઘર મારા કુટુંબના ઘર જેવું છે અને અમારા હિંદુ લોકમાં રીત છે કે વહુ હોય તે વખતે વખત પોતાને ત્યાં જાય. અંત-પુરમાં આવ્યા પછી હું જનાનાની નિંદગીથી જરા કંટાળી જાઉં છું મારે સહેરબાની કરી મને કન્હુભાઈને ત્યાં જવાની તો છૂટ આપવી જોઈએ. એથી મારું મન પ્રસન્ન રહેશે અને અમારાં માણસની સાથે મળવાથી હું આપને વધારે વિનોદક જણાઈશ. વળી બધી બેગમોને પોતાના કાર્યભારી મળે છે તો મને મારું કામકાજ કરનારો અને મારી ખાનગી મીલકતનો વ્યવહાર ચલાવનારો ખાતરીનો કાર્યભારી પણ મળવો જોઈએ.'

લાલાની માગણી સુલતાને તરત સ્વીકારી. અલખત, આ બનાવ બન્યો તે વખતે લાલાનાં લગ્ન થયાને કેટલાક મહીના થઈ ગયા હતા. સુલતાન તેના પ્રેમથી વશ થઈ ગયો હતો. જનાનાની ત્યાર બેગમોમાં લાલાં સોથી વહાલી અને માનિતી થઈ પડી હતી. વાંચનાર જાણે છે કે, તે જાણેલી ચતુર ગાન તાન ને વાદ્યમાં કુશળ અને અતિ રૂપાળી હિંદવાણી હોઈ સ્વામીમાં અનુરક્ત રહેનારી વિલાસી સ્ત્રી હતી. રૂપાની ઘંટડી જેવો મધુર અને વિનયભર્યો તેનો આવકારક શબ્દ સાંભળી સુલતાનનો રાજ્ય-વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થયેલો શ્રમ જતો રહેતો. રામજીએનાં ગાયન કરતાં પણ હિંદવાણીની વાતચીત તેને વધારે આનંદ આપતી. ધણીવાર તે જનાનામાં બેસી રહેતો હતો. ઉપરનો બનાવ બન્યો તેને ત્રીજે દિવસે બપોરે નિદ્રા કરી ઉઠ્યા પછી સુલતાન ત્યારે દરબારમાં જવા તત્પર થયા ત્યારે લાલાંએ કન્હુભાઈને ત્યાં જવાની અને કાર્યભારીને મુલાકાતે લઈ આવવાની ફરીતે પરવાનગી મેળવી લીધી. દરબારમાંથી પાછા ફરતા પહેલાં રંગમહેલમાં હાજર રહેવાનો આગ્રહ કરી તેણે જનાનાના ઉપરી ખોજને લાલાં બેગમની મરજી પ્રમાણે ઠાઠમાડથી કન્હુભાઈને ત્યાં લઈ જવાનો તથા હિંદુ કાર્યભારીને પોતાની સાથે લઈ આવવાનો હુકમ કર્યો. સુલતાન દરબારમાં ગયા પછી મેઘાડંબરના ઘાટની મૂલ્યવાન પાલખી મંગાવી રસ્તા-ઓમાં બંદોબસ્ત કરવાનો ડોટવાળને હુકમ મોકલાવી બે ત્રણ ખોજ અને હુરીઓની સાથે લાલાં બેગમ કન્હુભાઈને ઘેર જવા નીકળી. રસ્તાનો બંદોબસ્ત કરવા જનાનખાનાના ખોજએ ડોટવાળ ઉપર પેગામ મોકલ્યો.

તે વખતે કન્ડુભાઈ ત્યાં બેઠેલા હતા. ‘વાઘેશી બેગમ પોતાને ઘેર આવવાની છે’ એવી ખબર સાંભળતાં જ તે ત્યાંથી ઊઠ્યા. જગરમાં ઘડિયેર જતાં તેમણે પાદશાહની બેગમને ઘટે તેવો આવકાર આપવાની વસ્તુઓ અને તેની ઘસીઓ તથા ખોમઓને આપવાના સરપાવનો સામાન લઈ લીધો. ઘેર આવી નાણાં ઉપર નજર ન રાખતાં તેણે ઘણાં સાથે બન્દોબસ્ત અને બાબત કરાવી નંખાવ્યો. પગથિયાંમાં કીનખાળ પચસવી દીધો, જરીનાં કપડાંની ધમઓ અને મોતીનાં તોરણ બંધાવ્યાં. ઘરમાં સુઘળે આવે દાંડમાઠ કરાવી દીધો એટલામાં સ્વારી આવી. કન્ડુભાઈનાં વહુએ આંગણમાં સામાં જઈ લાલાં બેગમને ઘટે તેવું માન આપી સોનાનાં ફૂલે ને મોતીએ વધાવી લીધાં. ઘરમાં આવ્યા પછી જનાતે નહિ રાખવાની છૂટ લીધેલી હતી, એટલે કન્ડુભાઈએ પણ તેને માન આપ્યું અને એક મુઠ્ઠેરની સ્ત્રી જેવી રીતે છૂટ લે તેવી રીતે લાલાંએ છૂટ લીધી. છુડીઓ સાથે ને બેરનાં ઓરડામાં ગઈ અને કન્ડુભાઈ મુખ્ય ખોળે તથા બંમીલાલ દિવાનખાનામાં બેઠો. જે અડોમીપડોસી લાલાંને ઓળખતાં હતાં તે અને ખીલ તરત મળવા આવ્યાં. કન્ડુભાઈની વહુએ દુલ્હાઈ જતાં જતાં લાલાંખાને સ્ત્રી સાથે વાતચીત કરાવી. મળવાહળવામાં આમ ફેટલોટ વખત નીકળી ગયો. છેવટ બેસં બેસાયાં અને મોઢાં વહુ તથા લાલાંએ ફેટલીક વાતચીત કરી, ત્યાર પછી તે ત્યાંથી ઉઠી બંમીલાલની મેડીએ મઈ આદિ બેસી તેણે નાની વહુ સાથે ફેટલીક વાતચીત કરી, હરમિયાન વહુએ પોતાના આપની મૂખાઈમાટે એકાંત મળવાથી લાલાંખાની માણી માગી. લાલાં તેના પિતાના જેવી અનુસર ન હતી. ‘એ વાત મારા લક્ષમાંજ નથી વડુ ! . એમ કહી તેણે બીજી વાત કાઢી. થોડી વારે બંમીલાલને ઉપર બોલાવ્યો’ તેણે પોતાને માટે કંઈક કરવા તેને જણાવ્યું. ‘આટલા બધા દેમ અધીરા યઈ જાઓ છો બંમીલાલ ! અને વડુ ! તમને પણ બુદ્ધિ થવાની તાલપેલી લાગી દશે નહિ વાડું ?’ એમ લાલાંએ કહ્યું એટલે ‘લાલાંયા ! મારે બુદ્ધિ રહેતું નથી. એ રજાતા થાય એટલે જસ. મોઢાં બાબી મને કંઈ દુઃખ દેતાં નથી પણ તમને સમજીને વધારે શું કહેતું ? આપણું માણસ રજાનું ખપતું અને માનમાં હોય તેના જેવું આ જગતમાં ખીલું એકે મુખ નથી.’ ‘ઠીક

છે. તમે હવે સુખી થશો ફિકર ન કરશો. ' તમારો આશ્રય અને પ્રેમ છે ત્યાં સુધી સુખીજ છીએ ' એમ કહી બંસીની વહુ હસી. આ પ્રમાણે વાતચીત થઈ જેમાં લુંડીઓએ ટાપસી પુર્યા કરી. સાંજ પડવા આવી તે લાલાં પાછી જવાને તૈયાર થઈ. કન્હુભાઈએ અઢી હળર રૂપિયાની સાડી લાલાં બેગમને નજર કરી લુંડીઓ વગેરેને ઉમલ બક્ષીસો આપી. આણી તરફ ખોળતે તથા ખીજ આકરોને પણ એવા ભારે ને કિમતી સરપાવ આપ્યા કે જેથી તેઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. પોતે પગથિયાં સુધી વળાવવા ગયો, લાલાં રજા લઈ પાલખીમાં બેઠી અને બંસીને ઘોડે ચઢી પોતાની સાથે આવવાનું કન્હુભાઈના દેખતાંજ કહ્યું. ખોળ વગેરે પણ કન્હુભાઈને સલામ કરી સવાર થયા અને લાલાં બેગમ સૂર્યનારાયણ આશ્રમતા પહેલાં પાછી રાજમહેલમાં આવી. બંસીલાલ તેની સાથે ઉપર ગયો અને લાલાં સુલતાનની વાટ જોતી પોતાના અંતઃપુરમાં જઈ બેઠી.

બંસીલાલ આગલા દિવાનખાનાતા ઓરડામાં એકલો બેઠો. દીવા થયા અને જનાનખાનાના રખેવાળ ઉમરાવોનો પહેરો બદલાયો. એકલા બેઠાં બેઠાં તેણે અનેક વિચાર કર્યા. આખરે તે ઉભો થઈ આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. એક ઉંચી બાંધણીનું પુસ્તક લઈ જીભમાં જઈ બેઠો. આણી તરફ દાસીઓ અને ખોળઓ ખાણની તૈયારી કરવામાં રોકાયાં. ઘણા માણસ બંસીવાળા ઓરડામાંથી ગયા આબ્યા પરંતુ કોઈએ તે ડોણ છે એમ પૂછ્યું નહિ.

સુલતાન ખાણ ઉપરથી ઉઠી ખાતગી દરબારમાં ગયા અને એક એક પછી એક ચોકી ઉપરના ઉમરાવો સલામ ભરી ગયા. એ લોકોનું ધ્યાન બંસીલાલ તરફ ખેંચાયું પરંતુ લાલાં બેગમના માણસને ડોણ પૂછી રાફે કે 'તું ડોણ છે?' દરબાર ખરખારત થયો અને સુલતાન જનાનમાં લાલાંની પાસે ગયા તે ફેટલોક વખત થઈ ગયો પરંતુ બંસીને કામએ બોલાવ્યો નહિ. એકલા બેસી રહી તે કંટાળી ગયો પરંતુ શું કરે? જનાનખાનામાં અને પાદશાહી કારભારમાં એમજ થાય છે. ઘણી વાર થઈ ત્યારે એક લુંડી આવી તેણે બંસીને કહ્યું કે 'તમને જહાંપનાહ અંદર બોલાવે છે.' તે બેઠક ઉપરથી ઉઠ્યો અને અંદર ગયો. ઘટે તેવી રીતે બહુ મોટી અદબથી

સલામ કરી. ' એહી બંસીલાલ, ' એમ કહી લાલાંએ તેને ઝાળખાવ્યો. એક આસન આપી સુલતાને તેને પોતાની પાસે બેસવાનું કહ્યું તેમ છતાં વિનયથી મુન્શરો કરી તથા સલામો બરી તે નીચે બેઠો. લાલાંએ બંસીને માટે આગળથીજ તેના મનમાં ઉંચા વિચારો ઠસાવી દીધા હતા, તેમ તેણે પણ એવા સરસ જવાબ આપ્યા કે સુલતાન ખુશખુશ થઈ ગયો. ઘણીવાર સુધી તેણે તેને જુદી જુદી બાબતોની ઘટિત સૂચના કરી અને બીજા દિવસે લાલાં બેગમના-પ્રાધવિટ સેક્રેટરી-ખાનગી કારભારી તરીકે કામ કરવાના ઝોઝા ઉપર હાજર થવાનો હુકમ કરી રજા આપી. ઉઠતી વખતે બહુ વિવેક બરી સલામો કરી તે ઘેર ગયો.

વાઘેલી બેગમની શીલકત અને ઉપજ કંઈ યોડી ન હતી. ચાલીસ લાખ રૂપિયાનું જવાહીર, પાટણવાડાની ખંડણી અને બાર હજાર રૂપિયા માસિક ખર્ચ તેને મળતું. બંસીલાલના પગારનો આંકડો પાંચો ન હતો, તે લાલાંની મુનસફી ઉપર રાખ્યો હતો. બંસીને તેને માટે ખાતરી હતી એટલે તે આનંદ પામી ઘેર ગયો. જમતાં જમતાં કન્હુભાઈને તે વાત કહી અને મોટાભાઈએ નાનાભાઈને આપવી જોઈએ તેવી સારી શિખામણ આપી જશિબર ધ્યાનપૂર્વક નોકરી બજાવવાની લલામણ કરી. પતિપત્ની લાલાંબાની મહેરબાનીથી આનંદ પામ્યાં. બંસીના ગયા પછી લાલાંએ સુલતાનને સાડી બતાવી અને જોળ તથા લુંડીઓએ પોતાને મળેલા સરપાવ દેખાડી કન્હુભાઈનાં એટલાં બધાં વખાણ કર્યા કે સુલતાન ખુશ થઈ ગયો. કન્હુભાઈને વખત આવતાં મોટા સરપાવ આપવાની તેણે ઇચ્છા બતાવી.

પ્રકરણ ૭ મું.

હસવાનું ખસવું.

લાં ઠેકાણે પડી તેમ બંસીલાલને પણ તેણે ઠેકાણે પાડ્યો. કન્હુભાઈનો ઉદય થયો અને વરસોજી તથા જેતોજી પણ ગરાસ મેળવી સુખી થયા, વગેરે વૃત્તાંત વાંચનાર વાંચી ગયા. હવે મશ્કરીમાંથી થયેલી એક ભયંકર ખરાબી સંબંધી વૃત્તાંત આપીએ. ધન વૈભવ અને સુખ મળતાં ધણા માણસો પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ ભૂલી જાય છે. વાઘેલા ભાઈઓને પણ એમજ થયું. તેઓ પોતાની દુઃખદ અવસ્થા ભૂલી ગયા. જાગીરોનાં નાણાંથી અને પાદશાહી માનથી તેમના મનમાં અભિમાન ઉત્પન્ન થયું. અમદાવાદમાં તેઓએ પોતાના ઉતારા રાખી ધણા ખર્ચ વખત શહેરમાં રહેવા માંડ્યું, પાદશાહી મહેલમાં તેમની અવરજવર હમેશની થઈ જેમ જેમ વર્ષ જતાં ગયાં અને વાઘેલા ભાઈઓનાં સુખવૈભવ વધતાં ગયાં તેમ તેમ તેમના મનમાં અભિમાન વધતું ગયું. એકવાર ઉનાળાના દિવસે હતા, મારમારતો તાપ પડતો હતો અને વરસોજી તથા જેતોજી ટટીઓ નાંખી ભદ્રતા છળમાં ખેડા હતા. ગામડાના લોક અને કામદાર માણસો છળ નીચેના દરવાજામાંથી ચાલ્યા જતા હતા. ખરા બપોર હોવાને લીધે આ વખતે એક માણસ માથે ધોતિયું નાંખી છળતળે થઈને નીકળ્યો. વરસોજીની નજર તેની ઉપર પડી એટલે જેતોજીને તેણે કહ્યું કે ‘જે આ કાઈ માથાદંડા જાય.’ વરસોજીએ સાધારણ મશ્કરીમાં કહ્યું પરંતુ પેલા માણસને હાડોહાડ લાગી ગયું. તે ખમયાઈને ઉભો રહ્યો અને માથું ઉઘાડી નાંચું જોઈ જોઈ કહે ‘અમે માથાદંડા નહિ પણ જેમની ખેન દીકરીઓ દરબારમાં દેવાઈ હોય તે માથાદંડા.’ વરસોજીના વચનનો ખરોખર ઉત્તર આપી પેલો માણસ ચાલ્યો ગયો. વાઘેલાઓનાં સુખ ઉતરી ગયાં. દસતાં શું હરયા પણ ‘હસવાનું ખસવું થયું.’ માથે પિંછેડીવાળો ખુલ્લો સુખવાળાઓના મોં ઉપર શાહી ઢાળી ચાલ્યો ગયો. જન્મે ભાઈએ તેને

ઝોળખ્યો, અને કહેનારે પણ તેમને ઝોળખીને પેટ મારીને મરે ઝોલા
તીવ્ર વચન કહ્યા.

વાયેલાઓને નીચું જોવાની જગ્યા અમદાવાદ પાસેના બિહોલ
કસ્ટોનો રજપૂત ઠાકોર હતો. સરકારી કામ પ્રસંગે તે અમદાવાદ આવ્યો
હતો. કચેરીમાંથી બપોરે નીકળ્યો એટલે તાપ ન લાગે તેથી તેણે માથે
'પિંડોડી' નાખી હતી. મુસલમાની ગળત્યા મુસલમાન અગ્રી અને હિંદુ
આધેધાર બિનાય કોઈને આક્રાંતિગિરિ એટલે છત્રી ગણવાની પરવાનગી
ન હતી મામતસિંહ નાનો ઠાકોર હતો એટલે અમદાવાદમાં તેની પાસે છત્રી
માથી હોય ! જ્યારે ગરામિયાને ગરામિયે માથાટકો કહ્યો ત્યારે તે કેમ
માંલણી રહે ! બિહોલાએ કહેવા જોયું હતું તે કહ્યું અને વગેરેના મનને
મદ ઉતરી ગયો. એક બાઈઓ ઉતારે ગયા પણ અનાજ બાંધ્યું નહિ
'બિહોલાના વચન એના મોઢામાં ઘવાવું ત્યારેનું હું ખરો' એમ તેણે પણ
લીધું. એકવાર લાગ જોઈને સુલતાનને કહ્યું કે 'જહાપત્રાહ ! બિરોલા
ઠાકોરે અમારું અપમાન કર્યું છે ને એને ચૌદ વર્ષની છોકરી ધણી રૂપાળી
છે તેની માથે આપના નેકા યાચ તો અમારે માથેથી આજ ઉતારે' અભિ-
માને અને મૂમને હિંદુસ્તાનને ઉંધું પાડ્યું તથા જાને ને જાતેન મમતીયા
લોક કપાઈ મુઆ તે આનું નામ સુલતાને તેમનું કહેવું માન્ય રાખ્યું.
પોતાના કુટલાક અમીરોને કહી રાખ્યું કે 'જ્યારે સામતસિંહ કચેરીમાં
આવે ત્યારે એની દીકરી મારે વેરે પગલાવવાનું માગુ કરું' તેઓ બોલ્યા
કે 'બદેનવાજ' મામતસિંહ મેવાસનો રહેવાસી હોઈ અમે ને કહીશું તે
તરત માનશે નહિ એવી વાત અમારે મોઢેથી નીકળવી ઘણી કાણુ છે.
સુલતાન બોલ્યો કે, 'વાર ત્યારે એ આવે એટલે મને યાદ દેવાવજો, હું એને
કહીશ' એક દિવસ મામતસિંહ કચેરીમાં આવ્યો એટલે અધિકારીઓએ
સુલતાનને યાદ દેવાવ્યું. તેણે તેને બોલાવી કહ્યું કે 'મામતસિંહ તમારે
શાં છોડરા છે' ઠાકોરે ઉત્તર આપ્યો કે 'બદેનવાજ મારે એક દીકરા ને
એક દીકરી છે.' સુલતાન બોલ્યો 'દીકરી કુટલા વર્ષની છે' તે બોલ્યો
કે 'ચૌદ વર્ષની.' રજપૂતો પોતાની દીકરીઓ પગલાવવાને એટલી બધી
પ્રેમ કરે છે ! ઠાકોર બોલ્યો કે 'અમારે પાંચ દસ હજાર અધિક દીકરી

પરણાવતાં થાય એટલા એકઠા કરી રાખવાનું કામ ધણું અધરું છે અને વળી વિશેષ એ કે જો તેને નાનપણમાંથી પરણાવીએ ને તે મરી જાય તો ખરચ કરેલો નિષ્ફળ જાય. ' સુલતાન બોલ્યો કે- ' ત્યારે તમે તમારી દીકરીને તખ્ત વેરે પરણાવો તો કેમ ? ' ઠાકોર બોલ્યો કે ' બન્દેનવાજ ! આપ ઠીક કહો છો, હું જાણું છું કે હિંદુ રાજાઓની ધણી દીકરીઓ આપના જનાનામાં છે. કલોલના રાજાની, ઈડરના રાજાની અને ખીજાની. મારી દીકરી પણ તેમાં હોય તો તે પાંશરું છે પણ હમણાં તે બહુ નાની છે અને રૂપે રંગે લાયક નથી. અમારા ભાઈ ભત્રીજાઓમાં લાયક હશે તો અમે શાદી કરીશું. ' ' ગમે તેમ હોય પણ તમારી દીકરી મને પરણાવો. ' સામંતસિંહે વચને બહાને ધણાં કારણ બતાવ્યાં પણ સુલતાન હઠે ચઢ્યો એટલે છેવટે તેણે તેનું કહ્યું માન્ય કર્યું, ઠાકોર ઉતારા ઉપર ગયો. સુલતાને વરસોજીને તથા જેતોજીને બોલાવી કહ્યું કે ' તમે કહેતા હતા પણ સામંત-સિંહે પોતાની દીકરી દેવાનું કબુલ કર્યું. ' તેઓ બોલ્યા કે ' એણે હા કહી ખરી પણ રજપૂતોમાં વસંત ચઢાવવાનો ચાલ છે તે જો લઈ જાય તો અમે માનીએ કે વિવાહ ચોકસ થયો. '

કેટલાક દિવસ પછી સામંતસિંહ કચેરીમાં આવ્યો ત્યારે સુલતાને કહ્યું કે, ' સામંતસિંહ તમે તમારી દીકરીનું વસંત લઈ જાઓ. ' તેણે કહ્યું કે ' મારે ગામ જતી વેળાએ લેતો નહીંશ. ' ' નહિ હમણાં ને હમણાં તમારે ઉતારે લઈ જાઓ. ' બહુ આગ્રહથી ઠાકોરને બલાતકારે તે વળગાડ્યું. સુલતાને પછી બન્ને લાઈઓને કહ્યું કે ' તમારું પહેલું ભવિષ્ય જેમ ખોટું પડ્યું તેમ આ પણ ખોટું પડ્યું કેમકે બિહોલાએ વસંત લીધું. ' તેઓ બોલ્યા કે ' તેણે વસંત તો લીધું ખરું પણ લગ્ન લેશે નહિ. ' આ ઉપરથી સામંતસિંહને ખીજા મેળાપની વેળાએ સુલતાને કહ્યું કે, ' તમે લગ્નનો દિવસ નક્કી કરો. ' તેણે ઉતર આવ્યો કે, ' હું દસ માહીનાથી રૂઝાં કંઈ છું મારે મારે ગામ જઈને મારી ઉપજ નીપજ સંભાળું ને પછી સર-સામાન એકઠો કરું તેમાં એક વરસ થાય. સુલતાન મારે ઘેર પરણવા આવે તેનો ખરચ ઉપાડવાનું હમણાં માફ ગળું નથી, મારે થોભો. ' ' તમારે ભેઈએ એટલું ધન અમારા ખજાનામાંથી લઈ જાઓ પણ

સગનનો દિવસ નકી કરો. ' તે બોલ્યો કે ' જન્મે નવાન ! આપનાં નાણાં-
વતે સગન કરે તો મારી શોભા કહેવાય નહિ. '

જાત વગર જાત કોણ કાપે ! કુહાડીને જ લાકડાનો હાથ ન મળે
તો લાકડાં કેમ કપાય ! ગરાસિયા લોકે પોતાના લોકનો નાશ કરવાનાં
પગલાં લીધેલાં હિંદના આખા ઇતિહાસમાં બધે ઠેકાણે આપણે જોઈએ
' ઈએ. વરસોગ્રની ઉશ્કેરણી આજુ રહેવાથી સુલતાને ઉઠ બરી ખરીને
લાખો રૂપિયા બિહોલા સામંતસિંહ ઉપર મોકલ્યા અને સગન લેવાનો આગ્રહ
કર્યો. ' સગનની તૈયારી કરે છું ' એમ જણાવી તેણે બિહોલની આસપાસ
મનમુત દિલો અને ધુરજે ચણાવવા માંડ્યા. બીજા લોકને મોટા પગાર
ને લાલચો આપી આખીને લશ્કરમાં રાખવા માંડ્યા. બિહોલની પૂર્ણ મન-
મુતી થયાં પછી વાતરના કિનારા ઉપર હાલ જે ઠેકાણે ઉઠડિયા મહાદેવનું
સ્થાન છે તેની પાસેના ધૂળિયા પથ્થરના નાના પહાડી કાતરમાં એક ધુપો
મહેલ અને મોટું વિશાળ ભોંયદે બાંધાવ્યું. સુલતાનની સાથે લડતાં હાર
થવાની અને તેમ થતાં છુપાઈ રહેવાનું સ્થાન જોઈએ તેથી તેણે આ
ગોઠવણ કરી. સામંતસિંહે બાંધાવેલા તે મહેલનાં અને ભોંયરનાં બંદરોર
હાલ પણ જોવામાં આવે છે. હાલ એ પ્રદેશ વેરાન જોવા અને આખી
વસ્તીવાળો થઈ ગયો છે પરંતુ તે કાળે તો તેના ઉપર અગમ્ય ઝાડીવાળાં
બિયાબાન જંગલો હતાં. સઘળા તૈયારી થયા પછી બિહોલાએ સુલતાનને
જન સર્જ આવવાને સંદેશો દહાવ્યો. સામંતસિંહ બિહોલાનું કહેણ આળ્યા
પછી પાદશાહ મોટી ધામધુમથી જન સર્જ નીકળ્યો. બિહોલથી જો ગાઉ
ઉપર આવી તેણે પરાવ નાંખ્યો, એટલે સામંતસિંહે પોતાના બાપાતો માર-
ફતે તેને કહાવી મોકલ્યું કે, નામદારને મુસલમાનની રીતે નેક પદવા છે કે
હિંદની રીતે. મુસલમાને હિંદુ રીતે પરણવાનું જણાવ્યું તેથી રજાપૂતોએ કહ્યું
કે સુલતાન અમારે ઘેર પરણવા આળ્યાં માટે અમે સારી રીતે વિવાદ
કરીશું. બન્નેકો વચ્ચે ઘડખાનું ફેડવામાં આવ્યું અને લોહા જાનેયાની
મસ્કરીઓ અને કાંકરીયાળો પાણુ કર્યો. આવી રીતે મસ્કરી દ્વારા કરવાનો
જવાબ લોકમાં આવ્યો છે અને જાનેયા દ્વારા કાંકરી ઉપર મસ્કરી

સંઘળા માણસોને તાકીદ આપવી કે કોઈ કંઈ બોલે નહિ. વળી આપના લશ્કરને ઉતારવા જોઈથી બિહોલ પાસે જગા નથી માટે ઉમરાવોને પહેલા મોકલવ્ને. પછી આપ આવજો અને છોટલે લશ્કરને આવવાનો હુકમ આપવ્ને. સુલતાને રજપૂતોએ કહ્યું તેટલું કબુલ કર્યું અને લશ્કરમાં તથા અમીર ઉમરાવ વગેરેમાં ઘાંડી પિટાવી જાહેર કર્યું કે કોઈએ બિહોલના માણસો સામે ગુસ્સો કરવો નહિ. હિંદુની રીત પ્રમાણુ તેઓ મશ્કરી કરે અથવા દાશખાનું છોડે અને કોઈને કંઈ વાગે કરે તોપણ બોલવું નહિ. પછી અમીરો બિહોલ આવ્યા ત્યારે પાંચ હજાર રજપૂતો બન્દુકો ભરી તેમની સામે થયા. સપાટાબન્ધ બહાર થવા માંડ્યા અને ‘દાશખાનું ફૂટે છે’ એમ માનતા અમીરો ટપોટપ ધરતી ઉપર પડવા માંડ્યા. આ પ્રમાણુ મોટી ખુવારી થઈ ત્યાં સુધી સામન્તસિંહની દગલબાજી કળી શકાઈ નહિ. સુલતાન આવ્યો પણ દાશખાનું બન્ધ રહ્યું નહિ અને ઘણા માણસો માર્યા ગયા ત્યારે તેની આંખ ઉઘડી.

સુલતાને પછી લશ્કરને બોલાવી લડાઈ જાહેર કરી. બિહોલના રજપૂતો કિલ્લો બંધ કરી ક્યારનાય વગે થઈ ગયા હતા. તારૂં ને તને એ ન્યાયે સામન્તસિંહે કિલ્લામાં સુલતાનનાં નાણાંથી લડાઈનો સામાન તૈયાર રાખ્યો હતો. સાત દિવસ સુધી રજપૂતોએ કોઈને કિલ્લાની પાસે ધપવા દીધા નહિ. આખરે ઝાઝી ટીડીઓ સાપને તાણુ એમ થયું. મોટા દળ આગળ મુઠીબર રજપૂતો શું કરે ? તેમના ઘણા માણસ માર્યા ગયા અને ગોળા તથા ગોળીઓથી કિલ્લો આળણીની માફક કાણો થઈ ગયો. વધારે ટકાવ કરવાની હિંમત જતી રહેતાં સામન્તસિંહે મરણિયા માણસો સાથે પોતાનું કુટુંબ લઈ બિહોલ છોડ્યું. તે “ધોરીપાવટી” નામના કિલ્લામાં પહોંચ્યા ત્યાં સુધી રજપૂતોએ ટકાવ રાખ્યો. આઠમે દિવસે બપોરે કિલ્લામાં ગાયનું પાડી સુલતાનનું સૈન્ય બિહોલમાં દાખલ થયું ત્યારે અંદર કોઈ ન હતું. રજપૂતોનાં શય કુતરાં અને ગીધથી ગામ ભરાઈ ગયું હતું. લોક પાસેનાં ગામડાંમાં નાસી ગયા હતા. લશ્કરે કર્યામાં પેસી ઘણી ખરાબી કરી અને લોકનાં સુનાં ઘર લુંટી લીધાં.

સાત દિવસમાં સામન્તસિંહે ઘણા માણસોનો ઘાણ કાઢી નાંખ્યો. સુલતાન તરત તેની પુઠે જઈ ચક્ર્યો નહિ. ઘરકરમાં નવી બરતી કરવા લગભગ ત્રણ માસ સુધી તેને બિહોલમાં મુકામ રાખવો પડ્યો. આશુરી તરફ સામન્તસિંહે પણ ધોરીપાવડીના મહેલમાં વિરામ લઈ બીજી વાર સદાઈની તૈયારી કરી. તેની પાસે પુષ્કળ સોનું રૂપું અને જવાહીર હતું. કિલો એવી ગીચ ઝાડીમાં હતો કે મોટા ઘરકરથી પણ તેમાં પેસાય નહિ. તેણે બીજા લોકને એકઠા કરી કરી જવાબ દેવાય તેવો બંદોબસ્ત કર્યો. રૂપાણી અને જુવાન રજપૂતાણીઓએ આપોઆપ આપધાત કરી રજપૂતોને નચિત કર્યા હતા. પછી જે કન્યાને મોટે કસહ મંડાયો હતો તેને છુપાછુપ ધ્રુવરના રાજ સાથે પરણાવી દીધી. સામન્તસિંહ અને રજપૂતો આ રીતે પરવાર્ષા ત્યાર સોરો સુલતાન પણ ઘરકર લઈ આગળ આવ્યો. તેણે નંગલને કપાવવા માંડ્યું પણ કુદરતને પાછી હકાવવી એ કંઈ સહેલ ન હતું. ઘણી ઝાડી કપાવવા છતાં મોટી મુશ્કેલીથી યોડું ઘરકર અંદર લઈ જવાયું. જે માસ સુધી હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે લડાઈ ચાલી અને એમ કહેવાય છે કે એ સદાઈ દરમિયાન ત્યારે સીંછું ખુટી પડ્યું ત્યારે સામન્તસિંહે સોના રૂપાની ગાળાઓ કરી વાપરી, આટલું કર્યું તેમ છતાં અંતે તે હાર્યો અને મુઆના પરતો તરફ નાસી ગયો.

ધોરીપાવડીથી જે આઠ ઉપર કેદારેશ્વર મહાદેવનું દેવળ છે. તે પાંદ-વોના કાળ જોઈકું બુનું ગણાય છે. ધોરીપાવડીમાં જે ઠેકાણું સામન્તસિંહ રહ્યો હતો તે જગાનાં ખંડેર આગળ હજી પણ એક ગેચી ભોંયરું છે. લોકોમાં એવું બોલાય છે કે તેમાં અનર્ગળ ધન બરેલું છે પરન્તુ ભમરાના ભપથી અંદર પેસાતું નથી. પાંચ મહીના સુધી સુલતાન અમદાવાદની બહાર રહ્યો. સુલતાનનો પ્રતાપ બહુ મોટો હતો અને રજપૂતો તેને પહોંચી વળે તેમ ન હતું પરંતુ સામન્તસિંહ નંગલમાં જરાઈ જવાથી મુસલમાન સૈનિકા નંગલમાં રહેતાં તેમની તળિયત બગડવાથી સુલતાન કંટાળી ગયો; એવામાં હતું કૂંધ ખીવાથી અમદાવાદમાં લાલાં બેગમનું એકએક મરણ નીપત્યાના સમાચાર મળ્યા તેથી ખિન્ન થઈ તે પાછો ફર્યો.

મંતસિંહને જતો કરી સુલતાન અમદાવાદ માતપિતાનું સ્નાન કરી કન્ટુભાઈ તથા અંસીને બોલાવી લાલાની નાવ બન્યો એ એવી રજપૂત કન્યા શોધી લાવવા જણાવ્યું. એક યુક્તિએ બેગમના પ્રેમમાં તે એવો મસ્ત થઈ ગયો હતો કે જો તેનું મન વગર તેને એન પડતું નહિ. કેટલાક દિવસ તે ગાંડા ધણી પવ જોવો થઈ રહ્યો. દિવસે બરોબર ખાણું લે નહિ અને રાત્રે નિદ્રા કરે નહિ. ધણી દિવસ તેણે કચેરી પણ બંધ રાખી. સુલતાનનો શોક જોઈ અમીર હિમરાવ અને કાર્યભારીઓ પણ શોક કરવા લાગ્યા. કેટલાક તો એમ માનવા લાગ્યા કે લાલાની જોડ નહિ મળી આવે તો આખરે એના એજ કલપાંતમાં તેનો અંત આવશે. કન્ટુભાઈએ પોતાની તરફના માણસો દેશ દેશાવરમાં કન્યાની શોધ કરવા મોકલ્યા હતા તે પાછા આવ્યા પણ કંઈ સમાચાર લાવ્યા નહિ. કાર્યભારીઓના માણસો પણ ગુજરાતનાં ગામડાં અને કસબા શોધી પાછા આવ્યા અને સુલતાન નાસીપાસ થયો પરંતુ ખરું છે કે ધધિર કોઈનાં ઠેકાણાં ખાલી પડવા દેતો નથી. એકાદ માણસ એવો તો મળી આવે કે જે બીજાની જગા પુરે. લાલાની જગા સાચવનાર ગુજરાતમાં કોઈ ઠંકરાણી ન હતી તેમ ન હતું. અંસીલાલના માણસોને લાલાની જોડ શોધી કાઢવાનું માન મળ્યું.

ચરોતરમાં આવેલા માતર કસબાનો ધણી સત્રાલજી મેવાડના રાણાના વંશનો સિસોદિયો રજપૂત હતો અને તેને ઘેર જાસક ગામ હતું. નાની ઉંપજ છતાં ચરોતરની ઉંચી ભૂમિનું દ્રવ્ય તેને ધણું સાડું મળતું. એના કુટુંબમાં એક રાજબીજા કન્યા હતી. રાણા સત્રાલજીને ત્રણ છોકરાં હતાં. આણજી અને ભોજજી નામે બે કુવર અને રૂપાણીયા નામે એક કન્યા. આ કન્યા લાલાં વાઘેલીની જગા સાચવે તેવી હતી. અંસીલાલે કન્યાની

રહ્યા ? તમને અહિં મારી સાથે જમાડવાના છે માટે જી આજરૂ સાયવવી હોય તો નાસી જાઓ. ' નાનો બાઈ બોજી બેનનાં વચન સાંભળી ઉભો થયો. તેની રજોમાંનું સિસોદિયું લોહી ગરમ થઈ ગયું. એકદમ છળમાંથી ભુસ્કો મારી તે દરબારમાંથી નાસી ગયો. મોટા બાઈ તેની પાછળ દોડ્યો પરંતુ તેનાથી કુદરો મરાયો નહિ. કુળની લાજ કરતાં તેને પ્રાણ વહાલો લાગ્યો, તેમ રાણીબાએ પણ નાનાબાઈને નીચે પડતો જઈ મોટા-બાઈને પકડી લીધો એટલે તે પાછો બેઠો. બોજીને વાગ્યું છતાં જસમા ને જસમાં તે છઠીને નાસી ગયો. રસોઈ થયા પછી સુલતાને બાણીને કહ્યું કે, ' બાણી ! તમારી બેને રસોઈ કરી છે માટે જમવા ઉઠો. જહાંપનાહ મારી બેને રસોઈ કરી છે પરંતુ હવે તે મારાથી જમાય નહિ માટે માફ કરો. ' ' બાણી, શું કરવાને મિથ્યા મમત કરો છો ઉઠો. ' તેણે કહ્યું કે ' જો હું અહિંયાં જમીશ તો બીજા રજપૂતો મારી સાથે જમશે નહિ અને મારા છોકરાને કન્યા પણ આપશે નહિ. ' સુલતાને કહ્યું કે તેની તમે દિકર કરશો નહિ. ગુજરાતના સઘળા રજપૂતોને હું તમારી સાથે બેસારી જમાડીશ. ' રાણીબાએ અને સુલતાને પછી ઘણાજ આગ્રહ કરી બાણીને જમાડ્યો. રાણીબાએ સુલતાનને આગ્રહ કર્યો કે ' હવે ગમે તેમ કરીને મારા બાઈને રજપૂતોની નાત બેળો કરો. ' સુલતાને બાવન ગામના રજપૂતોને અમદાવાદ બોલાવરાવ્યા. રજપૂતોએ જાણ્યું કે તેમને જેર જુલમથી જમાડવામાં આવશે તેથી જેમને લાજ વહાલી લાગી તેઓ પોતાનાં ગામ, ગરાસ અને રાય રચીલું મૂકી ગુજરાત છોડી નાસી ગયા અને જેટલા સુલતાનના માણસોના હાથમાં આવ્યા તેમને અમદાવાદ તેડી લાવી એક મોટું જમણું કરી બાણી બેળો જમાડ્યા. સુલતાનના આ કૃત્યથી રજપૂતો અને મુસલમાનોમાં મોટો કલહ ઉત્પન્ન થયો. રજપૂતો ન જમવા માટે આગ્રહ લઈ બેઠા અને સુલતાન તેમને વટલાવવાની હક લઈ બેઠો. આ વિગ્રહ ધણાં વર્ષો સુધી ચાલ્યો જેમાં ઘણા માણસો માર્યા ગયા ઘણા રજપૂતો વટલી ગયા અને ઘણાક બહારવટે નીકળ્યા. નાનાં નાનાં રાજ્યોના ધણી વટલી ગયા પણ મોટા રાજ્યોને હાકોરો એકદમ તાબે થયા નહિ.

રાજપિંપળાના રાજા હરિસિંહ સંબંધી એક એવી વાત આ પ્રસંગમાં બનેલી ભાટ લોકો કહે છે કે—ત્યારે અમદાવાદના સુલતાન હરિસિંહજી ઉપર દબાણ ચલાવવા માંડ્યું ત્યારે રાજપાટ છોડી તે જંગલમાં નાસી ગયો. હરિસિંહજી તેની રાણી સાથે જંગલમાં ગયો. જંગલમાં તેની સુકુમાર રાણી પાણી વગર ટળવળતી મોતીનો હાર દેખાડી તેને કહેવા લાગી કે:—

31151

કવિત.

શાહજહાં સુલતાન કોપી ચઢ્યો જવે તવ
 શેષના સહાનો ભાર ધરતી હલાતી હૈં;
 મરિ રજપૂત શૂરે મહા પૂરે રેવાહુકે,
 આસપાસ ધૂર લાલ રંગસે રંગાતી હૈં.
 સુલતાન તેરે ત્રાસ પાડનમે છાલો પરે,
 કંદમૂલ સ્થાને સાગી મોરિયેહી રાખી હૈં.
 તોર તોર હાર અપછરા લે નીચોવે સુસ્ત,
 તુમૈ જ્યૌં કહત કંથ સુગતામેં પાની હૈં.

વાર્તાનો ઉપસંહાર કરતાં અત્રે કહેવું જોઈએ કે જે જે રજપૂતો આ પ્રસંગે વટલાયા તેઓ સુલતાનના મહેલને સલામ કરવાથી ‘મોલેસલામ’ કહેવાયા. રજપૂતોનું નહિ પરંતુ વાણિયા અને કણુખી વગેરે બીજા ધણા લોક વટલાયા. ભગ્ય નિલામાં ખેતીનું કામ કરનાર એવા ધણા લોકો છે અને ગુજરાતના દરેક ગામડામાં ધાંતીનું તથા પરચુરણ વેપારનું કામ કરનાર વહોરા વગેરે મુસલમાનો છે. ધણાંકને વટલાવ્યાથી ભાણુજીને સંતોષ થયો. રાણી બેગમની સાથે સુલતાને ધણાં વર્ષ સુધી સુખ ભોગવ્યું. સામંતસિંહજી જેણે સામી કમ્મર બાંધી હતી તેને પણ ધણુ વરસે સુલતાને મારી આપી. ભાણુજીનો આગ્રહ શમી ગયા પછી ગુજરાતમાં પાછી સમાધાની ફેલાઈ. સુલતાન ઉદાર રાજ્યને સુરચર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનાર અને હિંદુ મુસલમાન વચ્ચેનો બિન્નભાવ ઝોળો કરી પ્રજાનું એકત્ર સંધી લેવાના ઉચ્ચતર હેતુવાળો હતો. જ્ને તે લાંબો વયવત જીવ્યો. મોત તો અમદાવાદની સુલતાની ખરેખર તેણે અચલ કરી હોત.